

A VÁROSI ELIT ÉS A VÁROSI ÖNKORMÁNYZAT NYÍREGYHÁZÁN

A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Értekezés a doktori (Ph. D.) fokozat megszerzése érdekében
a történelem tudományágban

Írta: Takács Tibor okleveles történelem szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem Multidiszciplináris Bölcsészettudományok doktori iskolája
Történelem programja keretében

Témavezető: Dr. Orosz István

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. Barta János
tagok: Dr. Gyáni Gábor
Dr. Oláh József

A doktori szigorlat időpontja: 2003. .... .

Az értekezés bírálói:

Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

Az értekezés védésének időpontja: 2005. .... .

Nyilatkozat

Én, Takács Tibor teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült.

Tartalomjegyzék

Bevezető	4.
I. A keretek	9.
1. Nyíregyháza az újjátelepítéstől a második világháborúig	9.
2. A helyi elit fogalma	16.
3. A városi elit szerveződési keretei – a legitimációt biztosító társadalmi eljárások	32.
II. A nyíregyházi városi elit társadalmi összetétele	50.
1. A városi elit foglalkozási összetétele	54.
2. Vagyon és jövedelem	78.
3. A városi elit felekezeti összetétele	97.
4. A városi elit és a politika	108.
III. A városi elit teljesítménye	125.
1. Városfejlődés és városfejlesztés	125.
2. A városi elit működése	144.
IV. Érdekvizonyok a városi elitben	167.
1. Elitcsoportok a döntéshozatali mechanizmusban	167.
2. A szakosztályok	180.
3. A főtisztviselők	198.
Befejezés	226.
Jegyzetek	229.
Mellékletek	256.
Ábrák	256.
Táblázatok	260.
Irodalomjegyzék	269.
Összefoglaló	276.
Summary	281.

Bevezető

„Nyíregyháza rohamos fejlődését három folytonosan munkáló erő tette lehetővé, sőt idézte elő: *a föld*, helyesebben a településre kiválóan alkalmas geográfiai viszonyok, *a lakosság*, pontosabban a települők kitűnő egyéni és faji tulajdonságai és végül *a város vezető férfiainak a bölcsessége*. A termékeny föld, a szorgalmas nép és kiváló vezetőinek szellemi ereje együttesen munkálkodva alakította ki Nyíregyháza mai kultúráját, anyagi és szellemi művelődését.” – írta Mérey Ferenc a harmincas évek elején.¹ Amikor dolgozatomban egy magyarországi középváros, Nyíregyháza városi elitjét vizsgálom, arra keresem a választ, hogy kik voltak ezek a vezető férfiak, és miben nyilvánult meg a bölcsességük.

Munkámban a hazai társadalomtörténet-írás által használt, alapvetően Lengyel György által kimunkált elitfogalmat használom, azaz *helyi elitként a helyi közösség uralmi viszonyai között szerveződő, e viszonyok által meghatározott társadalmi csoportot vizsgálom*. Egy társadalomban a döntéshozó jogosítványok, a beleszólás lehetőségét biztosító intézményes és informális pozíciók egyenetlenül oszlanak el. Amikor az elitet kutatom, gyakorlatilag arra keresem a választ, hogy *kik döntenek* a közösség életét alapvetően meghatározó kérdésekben, kik monopolizálják a beleszólás nagyobb valószínűségét biztosító társadalmi pozíciókat.

Előfeltevésem szerint e pozíciók monopolizálása nem pusztán és nem közvetlenül az anyagi és szellemi tőke kisajátításából következik. Ezek legfeljebb a helyi gazdasági illetve szellemi élet irányításában biztosíthatnak vezető pozíciót, és nem feltétlenül a helyi társadalom egésze felett. Egy helyi társadalom is alrendszerre, kisebb struktúrákra oszlik, amelyeknek meglehet a saját vezetőrétegük, ám miként a nemzeti, országos elitek sem a helyi elitekből állnak, úgy elméletileg a városi elit sem a helyi csoport-elitekből tevődik össze. A városi elit a helyi társadalom egészét átfogó uralmi viszony alanya, így nem azonosítható automatikusan sem a vagyonosokkal, sem a véleményformáló értelmiséggel stb. (Egyértelmű, mégis szeretném kihangsúlyozni, hogy disszertációm tárgya *nem a helyi gazdasági elit*, hanem a *városi elit*.)

Egy helyi közösséget számtalan nézőpontból vizsgálhatunk, a lélekszámtól és a foglalkozási összetételtől kezdve a vagyon- és jövedelemmegoszláson keresztül az anyagi és szellemi teljesítményekig, és még folytathatnánk. Dolgozatomban Nyíregyháza társadalmát, és benne a városi vezetőréteget elsősorban és alapvetően a helyi uralmi viszonyok aspektusából tanulmányozom. Mivel az elit helyét az uralmi mezőben jelöltem ki, tagjai elsősorban az uralmi pozíció birtokosaként, a helyi uralmi viszony egyik alanyaként,

döntéshozóként fontosak számomra, és kevésbé „magánemberként”, vállalkozóként, gazdálkodóként stb. Bár az éles megkülönböztetés nem lehetséges, mégis azt mondanám, hogy a vezetőrétegben a *citoyent*, és nem a *burzsoát* tanulmányozom.

Ebből következően a városi elitet elsősorban az elit-voltával összefüggő, karakterét, összetételét alapvetően meghatározó területeken vizsgálom. Kutatásom tárgya a helyi döntéshozatali eljárásokban, a város vezetésében, irányításában szerepet vállaló helyi polgár, aki elsősorban ebben a szerepében, elittagként fontos számomra. Munkám ezért jobbra nem foglalkozik az elit tagjainak magántevékenységével, ugyanis elsősorban nem azt tartom fontosnak, hogy a helyi polgár miként gyarapította vagyont, hogyan alakultak üzleti eredményei, milyenek voltak a lakásviszonyai stb. Úgy gondolom, hogy ezek az összetevők más dimenzióban vizsgálhatók. Például az életmódot, a lakásviszonyokat nem feltétlenül az uralmi hierarchiában elfoglalt hely határozta meg, hanem sokkal inkább a vagyoni és jövedelmi viszonyok, a társadalmi helyzet vagy a szokások.

Elvi és gyakorlati megfontolásokból munkámban egyetlen pozíció, a képviselőtestületi tagság által kijelölt városi elitet elemzem. Tisztában vagyok azzal, hogy minél több intézményes pozícióval rendelkezik valaki, annál inkább megnő az esélye a döntések befolyásolására, a helyi uralmi struktúrák alapos feltárása nélkül azonban meglehetősen nehéz meghatározni a szóba jöhető pozíciók körét, és azt, hogy ezek milyen helyet foglalnak el az uralmi mezőben. Gondot jelentett a forráshiány is, így a *multipozícionális jelleget* egyedül a gazdasági életben szerzett pozíciókkal, azaz jelentős vagyonnal vagy részvénytársasági vezető posztjal kapcsolatban tudom megvizsgálni.

Véleményem szerint az elitet nemcsak az jellemzi, hogy tagjai honnan érkeztek, hanem az is, hogy milyen teljesítményt nyújt, saját szerepének miként képes megfelelni. A fogalom társadalomtörténeti definíciója alapján az elit legfontosabb funkciója magában a döntéshozatalban, a vezetésben, mondhatnók, az „uralkodásban” nyilvánul meg, ennek megfelelően az elit teljesítményéről, működéséről is elsődlegesen annak alapján próbálok képet alkotni, hogy ennek a vezető szerepnek miként tud megfelelni. Ez a fő magyarázata annak, hogy a városi elitet alapvetően a fogalom határát kijelölő pozíciókban vizsgálom, míg például a helyi „elittársaság” fórumaival, kaszinókkal, társaskörökkel stb. nem foglalkozom.

Természetesen a megfelelő források hiánya is szerepet játszik abban, hogy a vizsgálatok során a nem formalizált, nem intézményes folyamatok rejtve maradnak. Tisztában vagyok azzal, hogy az elittagok vezetőrétegen belüli és azon túlnyúló rokoni és egyéb személyi kapcsolatai hatással voltak a városi vezetőréteg összetételére, működésére, és általában a helyi uralmi viszonyok alakulására, az előkerült szórványos adatok azonban nem

alkalmasak egy interperszonális kapcsolati háló rekonstruálására, és a helyi döntéshozatali szisztéma informális oldalának a megismerésére. Elvi és gyakorlati megfontolások is közrejátszanak tehát abban, hogy kizárólag *a formális, intézményes viszonyokat* vizsgálom.

A helyi vezetőréteg vizsgálata másik oldalról szükségessé teszi a tulajdonképpeni társadalomtörténet határainak az átlépését. Ennek az a magyarázata, hogy az elit fogalma elsősorban a társadalom uralmi erőterében értelmezhető, az uralmi viszonyok feltárása pedig nem nélkülözheti a jogtörténeti, politikafilozófiai, és mindenekelőtt esemény- és politikatörténeti szempontok felhasználását is. A városi elit társadalmi összetételének a bemutatásán túl ugyanis kísérletet teszek az elit teljesítményének, működésének a bemutatására, és ezáltal a vezetőréteg érdekviszonyainak pontosabb feltárására. Úgy gondolom, hogy ennek révén a helyi elitről egy jóval összetettebb képet kaphatunk, mivel a foglalkozási, felekezeti stb., tehát „eliten kívüli” tényezők által meghatározott társadalmi összetétel mellett a döntéshozó mechanizmusokban, azaz magában az elit működésében elfoglalt pozíció által kijelölt struktúrákat is sikerülhet megrajzolni.

A témával kapcsolatos *levéltári források* legnagyobb része a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárában (SZSZBL) található. A városi elit összetételére, szerveződésére és működésére, valamint az egyes elittagokra vonatkozóan elsősorban Nyíregyháza rendezett majd megyei város közgyűlésének (V. B. 181.) és polgármesterének (V. B. 186.) az iratait használtam, de fontos kiegészítő forrást jelentett a városi központi választmányi (V. B. 180.) és a tanácsi (V. B. 185.) iratanyag, továbbá Szabolcs vármegye főispánjának (IV. B. 401.) és alispánjának (IV. B. 404.) iratai. A tisztviselőkre vonatkozóan kiváló forrást jelent a városi alkalmazottakról a századfordulótól a negyvenes évek végéig vezetett két törzskönyv (V. B. 197.). Nyíregyháza fejlődésének a felvázolásához kiváló statisztikákat találtam a városi összeírások gyűjteményében (V. B. 196.) és a Nyíregyházára vonatkozó adatgyűjteményben (XV. 17.).

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban (HBML) Nyíregyházával kapcsolatos iratok közül dolgozatomban a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara anyagát (IX. 201.) használtam fel. A Magyar Országos Levéltárban (MOL) őrzött iratok közül a belügyminisztérium általános iratai (K 150) között találtam Nyíregyházára, elsősorban a városrendezéssel és városfejlesztéssel kapcsolatos forrásokat. A nyíregyházi pénzügyintézetek vezetésére és működésére vonatkozóan – a fővárosi nagybankok anyagai mellett – a Pénzügyintézeti Központ revizori osztályának iratai (Z 93) szolgáltak kiváló forrásként. A városi elit szabadkőműves tagjairól bőséges forrást jelentett a helyi Szabolcs páholy (P 1122) valamint a Symbolikus

Nagypáholy (P 1083) anyaga. A nyíregyházi városi elit azon tagjairól, akik 1945 után az államvédelem látókörébe kerültek, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) is találtam anyagot.

A város népessége és fejlődése vonatkozásában – a már jelzett levéltári források mellett – természetesen a hivatalos *statisztikai kiadványokra* támaszkodtam. Figyelembe kellett venni, hogy Nyíregyháza nem volt törvényhatósági jogú város, így a hivatalos közleményekben csak a községi bontásban is közölt adatsorok jelentek meg.² Felhasználtam továbbá a Thirring Gusztáv által szerkesztett városi statisztikai évkönyv adatait, valamint Kovács Alajos tanulmányát Nyíregyháza népességfejlődéséről.³ Munkámhoz segítséget nyújtottak a gazdasági statisztikai adatsorok is.⁴

A személyekre vonatkozóan jól tudtam hasznosítani a különböző országos és helyi *címtárakat*. Előbbiek közül mindenekelőtt a Magyarország Tiszti Cím- és Névtára köteteit, valamint különböző gazdasági címtárakat használtam.⁵ Az első helyi, megyei címtár még az első világháború előtt jelent meg Kisvárdán, amit a két háború között több is követett.⁶ Az elittagok személyes adatainak (születési év, vallás, lakóhely, foglalkozás) a megállapításához levéltári anyagot, a korabeli helyi sajtót, a címtárakat, a városmonográfiák személyi részeit, valamint a különböző helytörténeti feldolgozásokat használtam fel, ezeket természetesen külön nem jelzetelem. A hiányokat Margócsy József nyugalmazott főigazgató szíves segítségével tudtam pótolni, amit ezúton is szeretnék megköszönni.

Munkám során természetesen támaszkodtam a Nyíregyháza múltjával foglalkozó történeti irodalomra. A város történetének első szaktudományos igényű feldolgozása *Lukács Ödön* helybeli református lelkész 1886-ban megjelent munkája.⁷ Lukács műve a kor városbiográfiáinak tipikus képviselőjeként krónikaszerűen veszi sorba a város múltjának legfontosabb történéseit. Vitathatatlan érdeme adatgazdagsága, eseménytörténeti szempontból még ma is jól hasznosítható. Az ezután született várostörténetek – *Leffler Samu*, az evangélikus főgimnázium tanárának a millenniumi megyemonográfiában, illetve *Szohor Pál* városi főjegyzőnek az általa szerkesztett, az örökváltság centenáriumára kiadott kötetben megjelent munkái⁸ – alapvetően Lukács Ödönre építettek, kiegészítve azt a megírása óta eltelt évtizedek krónikájával. A húszas–harmincas években napvilágot látott helyi monográfiákban is található várostörténeti rész, ezek azonban gyakorlatilag Szohor művének a kivonatai.⁹

A várostörténeti kutatások a hatvanas években élénkültek meg, melynek eredményei a hatvanas és a hetvenes években a *Nyíregyházi Kiskönyvtár* című sorozatban, 1979-től pedig mindenekelőtt a nyíregyházi *levéltár évkönyveiben* és kiadványaiban jelentek meg. Különböző okok miatt azonban ezekre közvetlenül csak részben tudtam támaszkodni,

mindenekelőtt azért, mert a legtöbb munka a város régebbi történetére, az újratelepítés utáni időszakra, az örökváltságra koncentrál. Kivételnek számít Hársfalvi Péter értekezése, amelyben Nyíregyháza önkormányzatának fejlődését egészen a 20. század elejéig végigköveti.¹⁰ Jól tudtam hasznosítani Nyíregyháza legújabb, és mindezidáig a legutolsó várostörténeti monográfiáját is.¹¹ Ebben a dualizmus korát tárgyaló rész – Takács Péter munkája – a korszak első korszerű gazdaság- és társadalomtörténeti feldolgozását adja. Az eseménytörténet viszont teljesen hiányzik belőle, így ebben továbbra is a régebbi irodalomra kell támaszkodnunk. Kevésbé az eseménytörténetre, és sokkal inkább a társadalom és a város helyzetére, alkotásaira helyezi a hangsúlyt a két háború közötti szakasz is. Ennek szerzője, Margócsy József egyébként nem szaktörténész, munkái mégis hézagpótló jellegűek, egyben a 19–20. századi Nyíregyháza kutatói számára is gazdag forrást jelentenek.

Különös, hogy Nyíregyháza 19–20. századi történetével kapcsolatban a legnagyobb hiányosságok az esemény- és politikátörténet területén vannak. Az 1945 előtti időszak kifejezetten politikátörténeti szempontú bemutatására mindössze egyetlen kötet vállalkozott, benne három tanulmánnyal.¹² Ezek azonban ma már korszerűtlennek számítanak: Cservényák Lászlónak az 1918–1919-ben lezajlott eseményekkel foglalkozó dolgozatára adatgazdagsága folytán még lehet támaszkodni, Horváth Sándornak az ellenforradalmi rendszer 25 évéről írott cikke azonban teljességgel használhatatlannak bizonyult. A hiányosságok miatt így számos területen alap kutatásokat is végezni kellett. (Az elitkutatással kapcsolatos irodalmat az elitfogalom tisztázásával összefüggésben tekintem át, így erről itt külön nem ejtek szót.)

A dolgozat megírásához felhasznált, többségében a jegyzetekben is szereplő műveket az irodalomjegyzékben soroltam fel. A többszerzős monográfiák esetében csak a kötet adatait adtam meg, a tanulmánykötetek esetében viszont a tanulmányokat külön vettem fel. A várossal kapcsolatos statisztikai adatok, amennyiben azt külön nem jelzem, minden esetben a népszámlálási kötetekből származnak, így azokat a főszövegben már nem jelzetelem. Hasonlóan jártam el az ipari, kereskedelmi és gazdasági törvények esetében is. A jogszabályok esetében elégségesnek tartottam a szám feltüntetését, mivel ezek alapján a hivatalos gyűjteményekben (törvénytar, Rendeletkötet Tára) könnyen kikereshetőek. Kizárólag az ezekben az összeállításokban nem fellelhető rendelkezések forrását adtam meg pontosan. A napi- és hetilapok esetében a beszámolóknál, tudósításoknál általában csak a megjelenés dátumát és az oldalszámot adtam meg, ugyanakkor a vezércikk és más publicisztika címét és (amennyiben jelzik) a szerzőjét is feltüntettem.

I. A keretek

1. Nyíregyháza az újjátelepítéstől a második világháborúig

Az *újkori Nyíregyháza* története 1753-ban kezdődött, amikor az egyik tulajdonosa, gróf Károlyi Ferenc Békés megyei evangélikus szlovák földműveseket telepített az ekkorra szinte teljesen elnéptelenedett településre. A kedvező feltételeknek köszönhetően a Felvidékről is érkeztek telepesek, így az évtized végére a lakosok száma meghaladta a két és fél ezret. Az úrbéri viszonyok végleges rendezéséről megkötött 1857-es szerződés megerősítette a telepítési pátenzben foglaltakat, ami igen kedvező feltételeket teremtett a további fejlődés számára. A nyíregyháziaknak ugyanis sikerült biztosítaniuk, hogy a település nem közönséges jobbágyfalu, hanem viszonylag jelentős belső önkormányzattal rendelkező magánföldesúri mezőváros legyen. Az 1786-ban kiadott királyi kiváltságlevél Nyíregyházát ténylegesen is oppidumnak nyilvánította, és évi négy országos vásár valamint hetivásár tartására kapott jogot.

Mivel a földesurak nem tartottak fent majorságot, a lakosok mindennemű szolgáltatásukat pénzben fizethették meg, ami kedvező feltételeket teremtett a *paraszti árutermelés és pénzgazdálkodás* kibontakozásához. A vásártartási jog megszerzésével az értékesítési lehetőségek is javultak, az elsődleges piacközponttá válás pedig vonzóvá tette a várost az iparosok megtelepedéséhez is, a mesteremberek száma a század végére jóval 200 fölött volt. Az anyagi gyarapodás mellett egyre nagyobb gondot fordított a közösség a szellemiekre is. Míg 1804-ben három, addig 1847-ben már kilenc iskola működött a városban, ezek között 1807-től egy magasabb szintű, ún. professzori iskola volt. 1846-ban pedig kisdudóvót is felállítottak. 1832-ben Magyar Olvasó Társaság alakult. 1833-ban négytermes kórházat létesítettek.

Az önkormányzó parasztkommunitás polgári öntudatra ébredését, valamint a város gazdagodását, lakosainak anyagi gyarapodását mutatja, hogy az újjátelepítés után 50 évvel már a földesuraktól való *megváltakozásra* is gondolhattak. Ráadásul az örökváltság gondolata kezdettől fogva összekapcsolták a nagyobb szabadságot biztosító szabad királyi városi rang elnyerésének igényével. 1803-ban ugyan csak a Dessewffyekkel sikerült megállapodni, 1824-ben azonban a Károlyi-féle örökváltsággal minden kötöttségtől megszabadult a település. A megváltakozott település jogi helyzete azonban fölöttébb bizonytalan volt, amit a vármegyei és a helyben lakó nemesek igyekeztek kihasználni. A közösség ezért helyzetének rendezése és

privilegium elnyerése érdekében az uralkodóhoz fordult. Az 1837-ben kiadott királyi oklevél Nyíregyházát *kiváltságolt mezővárosi* címmel ruházta fel, és kivonta a nemesi vármegye gondoskodása alól. A szabadságharc leverése után Nyíregyháza elvesztette kiváltságait, a város élére kinevezett polgármester került. Az országos politikai változások nyomán csak 1860-ban illetve véglegesen 1865-ben állították vissza az 1837-es jogokat. Az 1871-es községi törvény Nyíregyházát a *rendezett tanácsú városok* közé sorolta, és ezt a címét a polgári kori közigazgatási-önkormányzati rendszer fennállásának végéig, 1950-ig megőrizte.

Nyíregyháza az egykori hódoltsági terület peremén, *nagyhatáru mezővárosként* települt újjá, így fejlődése nagy rokonságot mutatott a többi alföldi városéval. A 18. század közepétől majd másfél évszázadig a mezőgazdasági árutermelés és a hozzá kapcsolódó kereskedelem játszotta a legnagyobb szerepet a hazai városfejlődésben, amit jól mutat a nagy határu alföldi agrárvárosok erőteljes népességnövekedése.¹³ A kedvező telepítési feltételeket kiharcoló, majd megváltakozó Nyíregyháza valóban kiváló lehetőség biztosított az árutermelésre, ám nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Nyírség ekkoriban nem volt nagy gabonatermő vidék, így a konjunktúrába csak kevésbé tudott bekapcsolódni. Nyíregyháza mint vásárváros, gyűjtőközpont azonban fontos szerepet játszott az országrészek közötti és a külföldre irányuló termény- és állatkereskedelemben. Vásárai révén a 19. század elejére majdnem az egész vármegyének az *elsődleges piacközpontjává* vált, kiszakítva ezeket a területeket a közeli nagyváros, Debrecen vonzáskörzetéből.¹⁴ Noha élénk forgalmú vásárainak a hasznát más városok kereskedői fölötték le, fejlett piacközponttá válásának népességnövelő hatása kétségtelen. Nyíregyháza lélekszámának erőteljes emelkedése – bár nem volt példa nélküli – országos viszonylatban is a legnagyobbak között volt. A település lakóinak a száma 1790-ben már majdnem 7000, a forradalom és szabadságharc idején pedig több mint 13000 fő volt. A város népességnövekedése ezt követően is töretlen maradt, 1857-ben már 17000 lakosa volt Nyíregyházának, míg az első hivatalos népszámlálás már majdnem 22000 lakost talált a településen.

A vasúthálózatba való bekapcsolódásával a 19. század ötvenes és hatvanas éveiben Nyíregyháza – átmenetileg – minden korábbinál fontosabb szerepet kapott, mint az Alföldről a Felvidékre és Galíciába irányuló távolsági terménykereskedelem átrakóhelye és központja. Mégis, éppen ebben az időben fékeződött le a város lakosságának az emelkedése, 1890-ig a város lélekszáma csak 27000 főre nőtt.¹⁵ Népeséggyarapodásának az üteme az 1890-es évektől gyorsult fel ismét, ami a központi szerepköreinek bővülésével, közigazgatási centrummá válásával függött össze. Nyíregyháza növekedésének a mértéke országos összehasonlításban a 19. század második felében már nem volt kimagasló, a hasonló

nagyságú vagy nagyobb településeknél azonban így is jobban gyarapodott, amit az is jelez, hogy míg 1851-ben a 32., addig 1910-ben 38000-es lakosságszámával már a 19. legnépesebb város volt Magyarországon.¹⁶

A városi alapfunkciók mennyisége és sokfélesége alapján Beluszky Pál (és Győri Róbert) Nyíregyházát a századfordulón a *teljes értékű megyeszékhely-szintű városok* közé sorolta. Vagyis – természetesen a vármegyei hivatalok mellett – a legtöbb megyeszékhely-szintű intézménnyel, pl. törvényszékkal, ügyészséggel, pénzügyigazgatósággal, közkórházzal, (1910-től) az Osztrák–Magyar Bank fiókjával rendelkezett.¹⁷ A több megyére is kiterjedő regionális intézmények azonban nem voltak a városban. (1894-ben eredetileg Nyíregyházára került a Hajdú, Szabolcs és Zemplén vármegyék területén illetékes állami anyakönyvi felügyelőség, amelyet azonban két év múlva Debrecenbe helyezték át.¹⁸) Mindez azt jelzi, hogy Nyíregyháza azáltal, hogy egyértelműen és minden szempontból Szabolcs vármegye központjává vált, elérte fejlődése határait, a megyehatárokon túlnyúló szerepkört – már a regionális centrumok, mindenekelőtt Debrecen közelsége miatt is – nem sikerült szereznie.

Hasonlókat lehet elmondani Nyíregyháza gazdasági-innovációs funkcióival kapcsolatban is. A banki betétforgalom alapján felállított hierarchiában a század elején a betétállományt tekintve a 21., a pénzintézeti vagyon alapján a 22. volt a vidéki városok sorában, és ehhez hasonló helyezést ért el az ún. banki jelentőségtöbblet szerint is. Gál Zoltán ezzel a várost *az innovációs góccok*, a II. rendű centrumok közé sorolta.¹⁹ Hiába rendelkezett tehát Nyíregyháza viszonylag jelentős pénzügyi innovációs funkciókkal és erőforrásokkal, a nagy regionális centrumokkal, Debrecennel, Miskolccal, Nagyváradal, hogy csak a legközelebbi lévőket említsem, ebből a szempontból sem tudta felvenni a versenyt.

Az első világháború után a trianoni Magyarországon Nyíregyháza súlya relatíve megnőtt, mivel számos nagyobb város a határokon túlra került, ráadásul a lélekszáma a jelentős beköltözéseknek köszönhetően önmagában is jelentősen növekedett. Az 1920-as népszámlálás szerint a város lakosainak a száma meghaladta a negyvenezer, 1930-ban pedig már az ötvenezer főt, míg a korszak végén már hatvanezren laktak a településen. A központi szerepköröket tekintve azonban a városhálózatban elfoglalt helye nem sokat változott a századfordulóhoz képest. Timár Lajos a városi alapfunkciók színvonala és a foglalkozási szerkezet figyelembe vételével Nyíregyházát a *megyeszékhely szerepkörű középvárosok* közé sorolta, amely jelentős közlekedési központi funkcióval is rendelkezett.²⁰ Még a korábban regionálisnak számító intézmények felállítása is, mint pl. 1924-ben az ügyvédi kamaráé, az adott viszonyok között csak a megyeszékhely-funkciót tudta erősíteni, mivel hatáskörük Szabolcs vármegyén kívül többnyire csak a trianoni határok megvonásával hagyományos

központjaitól elszakított szatmári és beregi területekre terjedt ki. Ezeket jobbra csak igazságszolgáltatási igazgatási szempontból tudta vonzáskörzetébe vonni, igazi központjává nem tudott válni, amit az is mutat, hogy a területgyarapodások után ezek a területek szinte azonnal újra a korábbi centrumok (Szatmárnémeti, Nagykároly, Beregszász, Munkács) felé gravitáltak.

Nyíregyházának a világháborút követően sem sikerült regionális szerepkörre szert tennie, a közeli centrumok, Debrecen és Miskolc őrizte pozícióját. Központi szerepkörét gyakorlatilag csak Szabolcs megyében tudta érvényesíteni. Vonzásterülete viszonylag hamar, már a 19. század elejére kialakult, határai az elkövetkező több mint másfél évszázadban érdemben nem változtak.²¹ A város és vidéke közötti kapcsolatok intenzitása azonban kétségtelenül megnőtt, ami összefüggésben állt Nyíregyháza központi funkcióinak gyarapodásával. Míg a 19. század elején gyakorlatilag csak piacközpont volt, addig a század végén már fontos igazgatási szerepkört is ellátott, miközben gazdasági, kereskedelmi központi szerepkörét sem veszítette el, sőt a megye hiteléletének központjaként fontos tőkekoncentráció funkciót is kapott. Vonzáskörzetében egyetlen másik központ sem veszélyeztette helyzetét, ám, mint azt többször is említettem, sem újabb területeket nem sikerült magához vonzania, sem pedig szélesebb, regionális szerepkörre nem sikerült szert tennie.

A központi szerepkör változásával és a népességnövekedéssel párhuzamosan átalakult a városi társadalom *foglalkozási összetétele* is, amelynek eredményeképpen Nyíregyháza kezdetben szinte kizárólagos mezőgazdasági jellegét fokozatosan elvesztette. Sajnos a nagy változásokat hozó időszakból, a 19. század második feléből nem állnak rendelkezésre megbízható statisztikai források. Az agrárjelleg fokozatos elvesztéséről azonban már az is árulkodik, hogy a város népességének már 1890-ben is alig több mint a fele, 1900-ban pedig már csak 46%-a élt östermelésből. Ez az arány az általam vizsgált korszakban, a negyvenes évek elejére fokozatosan egyharmadra csökkent. Az iparból élők részesedése alapvetően nem változott a 20. század első felében, kb. az egyötödös szint körül mozgott, jelentősen nőtt viszont a kereskedelemben és a közlekedésben foglalkoztatottak aránya (1900: 5,2 illetve 4,7%, 1941: 8,5 illetve 7,3%). A tízes és a húszas években nagy mértékben megnőtt a nyugdíjasok és tőkepénzesek, míg a húszas és harmincas években a közszolgálat és szabadfoglalkozások kategóriája.²²

A városi társadalom legnagyobb részét persze mindvégig a *mezőgazdasági népesség* tette ki, melynek a négyötöde a külterületeken – az egykori szállásföldeken létrejött bokortanyákon, a belterülethez legközelebb eső Pázsitokon és Örökösföldeken egyes

tanyákon, Sima-pusztán és a Dessewffy-uradalomhoz tartozó Királyteleken, valamint szőlőkben – lakott. Ezeken a területeken elsősorban szántóföldi gazdálkodást folytattak, amelyben mindvégig a kalászosok domináltak. A szőlőtelepítés főleg a hegyvidéki szőlőket érintő filoxéra pusztítása nyomán lendült fel, míg a város népességének növekedésével párhuzamosan megnőtt a gyümölcsstermesztés jelentősége is. A rideg állattartás lehetőségeinek beszűkülésével egyre nagyobb területen termesztettek takarmánynövényeket. Viszonylag nagy volt az állatsűrűség is: a város ellátása szempontjából a szarvasmarhatartásnak, illetve ezen a területen a fajtaváltásnak, a jobban tejelő pirostarka fajták elterjedésének, továbbá a sertés- és a baromfitenyésztésnek volt a legnagyobb jelentősége. A mezőgazdasági termelést alapvetően meghatározta, hogy – a Dessewffy-uradalomtól és pár darab többszáz holdas birtoktól eltekintve – a gazdálkodás túlnyomórészt 10–60 holdas kisgazdaságokban folyt, őrizve a letelepedéskor illetve az 1850-es években kialakított birtokstruktúrát.²³

Már a piacközponttá válással is egyre több *iparos* telepedett meg, majd a polgári népesség számának szaporodásával és igényeik növekedésével az iparosok lehetőségei is szaporodtak. A város iparfejlődése a későbbiekben is elsősorban a helyi és a környékbeli lakosság igényeinek kielégítésével függött össze, ez pedig nem kényszerítette ki a kézműipari keretek nagyobb arányú meghaladását. Így elsősorban a ruházati iparban (csizmadiák, majd egyre inkább cipészek, szabók) és az élelmiszeriparban (hentesek, mészárosok), valamint az építőiparhoz kapcsolható szakmákban (kőművesek, asztalosok, ácsok) dolgozó mesterek száma volt a legnagyobb, de viszonylag sokan éltek a mezőgazdaságban használt gépek készítéséből és karbantartásából is (kovácsok, kerékgyártók). A létszámában is növekvő polgárság igényeinek a modernizálódását, az igények differenciálódását mutatja, hogy a század elejétől, különösen a két világháború között jelentősen megnőtt a szolgáltató iparban dolgozók (szobafestők, kéményseprők, óráskok, fényképészek, borbélyok, fodrászok stb.) száma. Sajátos kasztot alkottak a bérkocsisok és taligások, akik számára a nagy kiterjedésű város közlekedési és szállítási igényeinek a kielégítése biztos megélhetést biztosított.

A város és környéke fogyasztóközönségének az ellátása viszonylag biztos megélhetést biztosított, ám nem nyújtott túl sok lehetőséget a tőkefelhalmozásra, és gyárak alapítására. *Nagyobb ipari üzem* kevés volt a városban: ilyen volt például az 1882-ben alakult gépgyár, az 1889-ben alapított vasöntöde, az ekkoriban alakuló téglagyárak, a működését 1897-ben megkezdő villanytelep, illetve a századfordulón több nagyobb faáru- és bútorgyár is alakult. Jelentősebb gyáripar kialakulását a tőkehiány mellett az is akadályozta, hogy egyedüli nyersanyagként csak a mezőgazdasági termékek álltak nagy mennyiségben rendelkezésre.

Ezek feldolgozására ugyan alakultak a vármegyében nagyobb üzemek, főleg a burgonyatermesztésre alapuló szeszgyárak, Nyíregyházán azonban alig. Maga a város épített ugyan egyet az első világháború utolsó évében, ám ezt hamar bezárta, az épületeket pedig eladta. Hiába volt a város sokáig a gabonakereskedelem egyik központja, nagyobb volumenű malomipar nem alakult ki, a sok apró malom többnyire csak vámórlést végzett (a legnagyobb üzem, a Júlia-gőzmalom csak 1897-ben épült).²⁴ Nagyobb volumenű élelmiszeripar csupán a korszak végén alakult ki, amikor megszorodott a környéken termesztett zöldség és gyümölcs feldolgozását végző üzemek száma: az ebben az időben alakult 5 konzerv- és szárítóüzemben 651 munkás dolgozott, kétszer annyi, mint a város többi ipari üzemében együttvéve.²⁵

Az 1850-es évektől, különösen a Debrecen–Nyíregyháza–Miskolc vasútvonal megnyitása, 1858 után a Felvidékre irányuló gabona átrakóhelyeként, a város a Galícia felé irányuló *terménykereskedelem* egyik legjelentősebb központjává vált. A terménykereskedők 1862-ben létrehozták a „terménycsarnokot”, amely nemcsak társaskörként működött, hanem gyakorlatilag gabonatőzsdeként is funkcionált. A forgalom élénkülésével a kereskedelmi és a hitelélet modern formái jöttek létre (1862-ben megalakult a város első pénzintézete, a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület, amit tíz év múlva újabb követett). Az északkeleti országrész, Kárpátalja illetve Galícia felé vezető vasút megépülésével azonban Nyíregyháza jelentősége a távolsági kereskedelemben csökkent, és habár egy ideig még tartotta pozícióit, az 1890-es évektől már egyértelműen a pangás jelei mutatkoztak. A megváltozott körülmények között a magánvállalkozási forma elégtelenségét mutatja a Termény- és Áruraktár Rt. megalakulása 1882-ben. A terménycsarnok jelentősége is csökkent, és a 20. század elején át is adta helyét egy tisztán érdekvédelmi és társasági szerveződésnek, a Kereskedők és Gazdák Körének.

Egyre nagyobb jelentőséget kapott viszont a lokális jellegű, a városi lakosság egyre differenciálódó igényeinek kielégítését szolgáló *lokális kereskedelem*, különösen az első világháború után. Bár a kereskedők többsége még sokáig a többféle cikket árusító szatócs vagy vegyeskereskedő, fokozatosan nőtt azonban az egy-egy áruféleségre specializálódott kereskedők – méter- és divatáru-kereskedők valamint fűszer-, bútor és vaskereskedők – száma. Az iparhoz hasonlóan azonban ezen a területen sem nyílik lehetőség nagy tőkék összegyűjtésére. A 19. század közepén és második felében ugyan óriási kereskedővagyonok jöttek létre, ezek azonban befektetési lehetőség híján a földre vándoroltak, és mivel ilyen kevés volt Nyíregyházán, ki is kerültek a városból. A polgári fogyasztásra épülő üzletek, boltok forgalma azonban már nem volt olyan, hogy abból nagyobb arányú bővítést végre

lehetett volna hajtani. (Az egyetlen kivételnek az Ungár-féle méteráru-üzlet áruházzá fejlesztése számít.)²⁶

A vármegye székhelyének 1876-os idehelyezésével, és ezzel kapcsolatban számtalan megyei és állami hivatal felállításával kapcsolatban a *tisztviselők és szabadfoglalkozásúak* száma ugrásszerűen megnőtt. Bár ezek az elemek korábban is jelen voltak Nyíregyháza társadalmában, súlyuk és szerepük a városnak adminisztratív központtá válásával nőtt meg. A folyamat már a század közepén megindult, amikor (1851-ben) az addig Nyírbogdányban működő adóhivatalt Nyíregyházára helyezték, 1859-ben postahivatalt, két év múlva távirtdát majd 1864-ben dohánybeváltó hivatalt is felállítottak, 1890-ben pedig dohánybeváltási felügyelőséget is kapott a város. A megyeszékhellyé válás előtt közvetlenül, 1872-ben itt állították fel a törvényszéket és az ügyészséget, 1875-ben pedig közjegyzőséget létesítettek (a másodikat 1893-ban). Az, hogy a város igazságszolgáltatási központtá vált, természetesen megnövelte az ügyvédek számát is. A különböző hivatalok és intézmények alapítása, idehelyezése a megyeszékhellyé válással felgyorsult: 1877-ben ide került az államépítészeti hivatal, egy év múlva a megyei tanfelügyelőség, 1889-ben a pénzügyigazgatóság, 1890-ben az állami állatorvosi hivatal, a kerületi iparfelügyelőség, és még sorolhatnánk.²⁷ 1893-ban állították fel a kerületi betegsegélyezőt, amely 1907-ben kerületi munkásbiztosító pénztárrá, 1927-ben pedig az OTI kerületi pénztárává alakult át.

Az igények növekedésével nőtt az iskolák és a tanszemélyzet száma is, különösen az első világháború után. Csak a középiskolákat tekintve, a századfordulón még csak az evangélikus főgimnázium és a községi polgári lányiskola működött Nyíregyházán, a húszas évek végén viszont már három gimnázium, egy líceum, két tanítóképző, két felsőkereskedelmi iskola, és három polgári iskola állt a tanulóiifjúság rendelkezésére.²⁸ A lélekszám növekedése, a modern közegészségügyi szükségletek bővülése magával hozta az orvosok számának szaporodását is, főleg a vármegyei közkórház felépítése, 1899 után. A század elején a gyakorló orvosok száma 20 körül mozgott, ami a húszas évek első felében pár év alatt 40 fölé emelkedett, míg a harmincas–negyvenes években már 70–80 orvos működött Nyíregyházán.²⁹ A hitelintézetek és más részvénytársaságok alakulásával a század elejétől, különösen a tízes évektől kezdve jelentősen megnőtt a magántisztviselő réteg létszáma is. A közlekedési gócponttá válása nemcsak a központi szerepkörének erősödésével közvetve volt hatással a város növekedésére, hanem azzal is, hogy jelentősen megnövelte a közlekedésben dolgozókat, elsősorban a vasutasok jelenlétét a város társadalmában. Növelte a város lélekszámát az itt állomásozó katonaság is, főleg a közös hadsereg huszárlaktanyájának a felépülése (1893) után.³⁰

Az átalakulásnak volt egy másik összetevője is, még hozzá az, hogy az örökváltság után a tirpák gazdák és földművesek kiköltöztek az örökáron megszerzett szállásföldre. A 18. század végén az állattenyésztő szállásokon még csak a nőtlen szolgák laktak. A 19. század elején a földművelő tanyák kialakulásával, majd a gazdálkodás belterjessé válásával már a gazdák is a szállásokon laktak, előbb csak nyáron, majd a 19. század közepétől már az év egészében. Mivel az egykori szállásföldek tulajdonosai a szálláscsoportokon belül eleinte birtokközösségben éltek, és a felosztott uradalmi földeket is kisebb egységenként összetartották, sajátos külterületi településformát, az ún. *bokortanyák* rendszerét hozták létre. Bár a hatóságok igyekeztek a kiköltözést akadályozni, az örökváltság után, amikor lehetőség nyílt a szállásföldek szabad adásvételére, már nem tudtak akadályt gördíteni a folyamat elé. Az öregek és a gyerekek még egy ideig a városban laktak, de a tanya mellett a belterületi ház fenntartása egyre nehezebb volt. Az első tanyai iskola megnyitása, 1865 után már szükség sem volt rá, hogy a gyerekek bent maradjanak, míg az első világháború után már az öreg gazdák is egyre ritkábban költöztek a városba.³¹

Mivel – a kétlakiságra képes legmódosabb gazdák kivételével – az agrárnépesség túlnyomó többsége a külterületeken élt, és ezáltal gyakorlatilag megszűnt városlakó lenni, a *belterületi lakosság* összetétele jóval „városiasabb” képet mutatott. A húszas és harmincas években az iparforgalmi népesség aránya jóval meghaladta az 50%-t, a közszolgálatban állók és szabadfoglalkozásúaké a 10%-t, míg a mezőgazdaságból élőké 1920-ban csak 11,8% volt. Nyíregyháza parasztvárosi mivolta tehát lassan megváltozott, ami természetesen hatott a *városképre* is, a falusias arculatát levetkőzte, és – a legkülső városrészek kivételével – kisvárosias külsőt kapott. Mindezzel Nyíregyháza a harmincas évekre – mind a nagyvárosias formákkal rendelkező központ kiterjedése, mind a falusias burok mérete alapján – az egyik legvárosiasabb külsővel rendelkező alföldi várossá vált.³² A városiasodás nemcsak a házak és általában a város fizikai megjelenésében, hanem az utcákon megjelenő emberek öltözetében és viselkedésében, illetve a közterek használatának modern, urbanizált formáinak kialakulásában is jelentkezett. (Habár az 1920-as évek közepéig a csordákat a város központján keresztül hajtották ki a legelőkre.³³)

2. A helyi elit fogalma

Az empirikus elitkutatások elsődleges feladata az elit fogalmának tisztázása, annak elméleti megalapozása, hogy kik és miért tartoznak a társadalom vezetőrétegébe. Mivel témám egy *magyarországi* város helyi elitjének a vizsgálata, a fogalom tisztázásához

elégségesnek tartom a Pareto és Mosca által megalapozott modern elitelméletek *hazai recepciótörténetének* az áttekintését. Magyarországon a politikai vezetőréteg, elsősorban a képviselőház összetételének a kutatása már a két világháború közötti időszakban megindult,³⁴ ezekből a munkákból azonban – eredeti szándékaik szerint – mindössze *Lakatos Ernő* tanulmánya tekinthető elit-kutatásnak. Lakatos a régi rendek és a feltörekvő osztályok szerepét vizsgálta a politikai elitben, amelyet ő a hatalom birtokosaival azonosított. Felfogása szerint a hatalom birtokosai a liberális államban a törvényhozó testületek tagjai és a főbb hivatalok vezető tisztviselői voltak.³⁵ Ők azok, „akik a magyar politikára lényeges hatást gyakoroltak”.³⁶

Az elit társadalomtudományos fogalmának meggyökerezését és elfogadását Lakatos tanulmányával egy időben, 1942-ben megjelent három másik mértékadó munka is jelezte. *Kuffler Imre* magának az elitelmélet egyik klasszikusának, Vilfredo Paretonak a társadalomelméletét elemezte, rámutatva, hogy ez alapvetően nem pozitív tudománynak, hanem történelem- és társadalombölcseletnek tekinthető.³⁷ Ismerteti Pareto elméletét a megfontolásra épülő „logikus” és az érzelmeken és ösztönökön alapuló „nem-logikus” cselekvésekről. Az egyensúly elve alapján az egyének és csoportok cselekvésül logikus vagy nem-logikus volta szerint találják meg helyüket a társadalomban, ami elvezet a társadalmi elitek tanához. Ugyanis „a vezető réteget Pareto tana szerint oly egyének képezik, akiknek cselekvéseiben a ’logikus’ elem van túlsúlyban a ’nem-logikussal’ szemben. Ezek az egyének osztállyá tömörülnek, úgyhogy a társadalom az élite-rétegből és az e réteg uralmának alávetett alsó osztályokból áll, amelyeknél viszont az érzelmeik vannak túlsúlyban a tudással szemben.”³⁸

Bár az elit rendszerint a leggazdagabbakat is képviseli, mégis a tudása az, ami képessé teszi az irányításra és a kormányzásra. Vagyis: „a mindenkori élite tudja *aránylag* a legjobban vezetni a társadalmat.”³⁹ A vezetőréteg azonban összetételében nem állandó, vezetésre képes személyeket mindenkor magába fogad, így a logikus cselekvés által az alsóbb osztályokból is kerülhetnek fel egyének, míg mások kikerülhetnek cselekvésük nem-logikus voltánál fogva. Amennyiben az elit bezárkózik, és ezáltal nincs lehetőség a természetes szelekcióra, akkor ez a társadalom működésében zavarokhoz és feszültségekhez vezet. Ezért alapvető fontosságú az elitek körforgásának a biztosítása, ugyanis Pareto szerint „ebben nyilvánvaló meg a társadalom dinamikája”.⁴⁰

Pareto hatása kimutatható *Bibó Istvánnak* az eredetileg a Társadalomtudomány című folyóirat 1942-es évfolyamában megjelent tanulmányában is. Bibó ebben az elit fogalmának és társadalmi funkciójának az elméleti meghatározására tett kísérletet. Felfogása szerint az

elitet a társadalom legértékesebbjei alkotják, azok, akikben a közösség céljai tudatosan kiformalódnak. Ennek megfelelően szükségesnek tartja az elit létét, és legfontosabb feladatának azt tartja, hogy kultúrát „csináljon”, azaz mintát adjon a társadalomnak erkölcsi viselkedésre, a szükségletek elmélyítésére, gazdagítására.⁴¹ Bibó szerint fontos, hogy „az elit kiválasztását igazoló értékelési rend mögött olyan eleven társadalmi közmeggyőződés álljon, mely ezt az értékelést magáévá teszi s az elit kiválasztottságát egészben elismeri”. Ha ez nem érvényesül, ha „a vezetőréteg és a társadalom másképpen értékelnek”, akkor a vezetőréteg „a szó erkölcsi értelmében” nem tekinthető elitnek. Ugyanakkor a társadalom egészének szervezete is meg kell, hogy feleljen az elfogadott értékelési rendnek, „s az elit tagjai a társadalom szervezetében olyan helyeket foglaljanak el, ahonnan valóban képesek is a társadalmat irányítani, reá hatni s a vezetői tevékenységük mögött a követés nagyfokú valószínűségét kiváltani”. Valóságos társadalmi vezető kulcspozíciók birtoklása nélkül ugyanis vezető szerepét nem tudja betölteni, és ebben az esetben csupán a vezetés igényével rendelkező társadalmi csoportról beszélhetünk.⁴²

Ez a két tényező, azaz az érvényes társadalmi értékrend igazoló ereje és a valóságos társadalmi vezetői helyzetek zavartalan birtoklása, a valóságban természetesen nem különülnek el élesen egymástól, egybefonódásukat különböző eljárások, módszerek, konvenciók és viselkedési minták biztosítják. Ezek megőrzése, kezelése, fejlesztése az elit feladata, és minél inkább megfelel ennek a feladatának, azaz a társadalom számára minél inkább magától értetődőek ezek az eljárások, annál inkább működőképes a vezetőréteg.⁴³ Az elitet a követők bizalma juttatja pozícióba, ami bizonyos eljárásokban is megmutatkozik, emellett állandó erőfeszítésre, készenlétre kényszeríti az elitet, ezáltal biztosítva a megfelelő szelekciót. Ugyanakkor Bibó István óva intett a kiválasztás túlzott demokratizálásától is, mivel az a vezetői helyek folytonos változását eredményezheti, ez pedig mind a társadalom, mind pedig az elit működésében elbizonytalanodáshoz, zavarokhoz vezethet.⁴⁴

Bibó úgy látta, hogy korának a válsága nem más, mint a születési elit felszámolódásának, és egy új értékszempontok szerint kialakuló elit létrejöttének a folyamata. Az elitek uralmának a fennmaradása Bibó szerint csak akkor lehetséges, ha szembenéznek a kihívásokkal, és megfelelő válaszokat tudnak adni azokra. A kellő reagáló-képesség nélküli elit, amely a válságnak csak tüneti kezelésére képes, vagy csak saját pozícióit erősíti, tovább mélyíti a társadalom egészének a válságát, és végső soron saját magát is felszámolja. Bibó ezen az alapon állította szembe a reformkor tényekkel szembenező és éppen ezért nagy teljesítményekre képes elitjét saját korának születési elitjével: az utóbbi mögötti értékelési

rend megbomlott, saját önbizalma is megrendült, ami oda vezetett, hogy egyre kevésbé képes a valóság érzékelésére és a válaszadásra, vagyis hivatásának betöltésére.⁴⁵

Weis István a magyar társadalomról szóló munkáiban a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő csoportra előbb a „felső négyezer”, később a „felső osztály” terminust használta. A „felső négyezerbe” – mely kifejezés tulajdonképpen egyszerre fedi a vagyionon alapuló felső osztály és az élethivatáson alapuló felső rend fogalmát – Weis szerint az kerülhetett be, aki rendelkezett a közérdek megfogalmazásának és képviselésének képességével, vagyis akinek „az általános jó meghatározására különös tehetsége van”.⁴⁶ 1942-es munkájában már csak a felső osztály kifejezést használta, amely azokból áll, „akik nagy vagyonuk, fontos élethivatásuk, leszármazásuk révén különös értéket képviselnek a nemzeti társadalom számára és azt hisszük róluk, hogy előnyös helyzetükben önzetlenül szolgálhatják a köz javát.”⁴⁷

A felső osztályban mindig megvolt a hajlam arra, hogy előnyös helyzetét elsősorban ne a közösség, hanem saját önös érdekeinek kielégítésére használja. Ennek alapján különbözteti meg a felső osztálytól az elitet, a „nemzet javát”: abban az esetben, ha a felső osztály nem képes a megújulásra, helyét „a korszak, a viszonyok meghatározta elit” foglalja el, mint az a fasiszta Olaszországban és a náci Németországban történt.⁴⁸ Weis úgy látja, hogy a magyar vezető osztályok sem tudják feladatukat ellátni, mert nem képesek a közérdek önzetlen szolgálatára, ezért elsőrendű feladat – jogi és nevelési eszközök igénybevételével – egy valóban nemzetnevelő elit megteremtése.⁴⁹

Az elitelméletek negyvenes évek eleji recepciója nagy hatást nem gyakorolt, nem is gyakorolhatott, a hazai társadalomtudományos kutatásokra és módszerekre. Az osztály-kategóriákkal operáló, a gazdasági determinizmus uralta *marxista történetírástól* idegen volt a politikai magyarázó elvet előtérbe állító „machiavellista” elitelmélet. Hamar kiderült azonban, hogy a marxista osztálykategóriák kizárólagos alkalmazásával nem lehet leírni a magyar társadalmat (sem). A hatvanas évek elejétől ezért egyre többen próbálkoztak az elit fogalmának az osztályelméletbe való beépítésével, de a két fogalom alapvetően eltérő jellege miatt ezek a kísérletek nem vezettek eredményre.

Ezek a kezdeményezések az elitet az uralkodó osztályok pusztá függvényének tekintették, melynek fő funkciója utóbbiak hatalmának a fenntartása. „A fináncsökés–nagybirtokos osztályokat képviselő hatalmi elit természetesen nem feltétlenül az uralkodó osztályok soraiból került ki, de ezek hatalmát testesítette meg akkor is, ha egyes tagjai nem a fenti osztályokhoz tartoztak. A hatalmat ugyanis nem saját külön rétegérdekeik, hanem a gazdasági és politikai hatalmat birtokló kizsákmányoló osztályok érdekében gyakorolták.” – fogalmazta meg ezt az álláspontot Pándi Ilona.⁵⁰ Sokat mondó az is, hogy Márkus László

kifejezetten az elitalakulásnak az osztályharcok szemszögéből való bemutatását kérte számon a Horthy-korszak történetét kutató történészeken.⁵¹ Márkus egyébként az elit elméleti meghatározásával nem sokat foglalkozott: a Horthy-kor uralkodó elitjén a rendszer politikai és gazdasági vezető rétegét értette. A politikai és a gazdasági elit a harcát állítva a középpontba, az elit fogalmát elsősorban politikatörténeti kontextusban használta, ami – természetesen a fogalmi tisztázatlanság mellett – erősen megkérdőjelezi „eredményeinek” társadalomtörténeti felhasználhatóságát.

Némileg új szemléletet képviselt Stier Miklós, aki abból indult ki, hogy az uralkodó osztályok a modern polgári államban nem közvetlenül gyakorolták a hatalmat, hanem egy modernizálódó, szakszerűsödő uralkodó rétegen, kormányzati-politikai eliten keresztül. Stier elismerte ugyan az elit önmozgásának a lehetőségét, ám alapvetően ő is a „képződmény geneziséből fakadó determináltságát” hangsúlyozta, azt, hogy „a kormányzati hatalom maga is része, történelmileg származéka az uralkodó osztályok gazdasági és politikai hatalmának”.⁵² Márkussal szemben ugyanakkor az elit fogalmát nemcsak politikatörténeti, hanem társadalomtörténeti kategóriaként is értelmezte, különbséget téve az elit hierarchiája és struktúrája között, emellett a helyi elitekre, a helyi elitszoportok küzdelmére is figyelmet fordított.⁵³ Mindazonáltal Stier sem foglalkozott az elit fogalomtörténeti tisztázásával, ami így nála is terminológiai bizonytalansághoz vezetett. (Az uralkodó elitet az uralkodó osztály legfelsőbb köreiként, ellentétes érdekű csoportjaiként definiálta, és ennek a része volt a kormányzó réteg.)

A hazai marxista történetíráson belül Baranyi Béla volt az egyetlen, aki megpróbálta az uralkodó elit fogalmát tisztázni, és igyekezett azt elméletileg is alátámasztani, amihez Max Weber és C. Wright Mills-t hívta segítségül. Figyelemreméltó azonban, hogy noha az „uralkodó elitről” beszél, a fogalmat kizárólag Weber hatalom-fogalmából vezeti le, a szervezeti, intézményes relációkat inkább feltételező uralom kifejezést egyáltalán nem használja, pedig Mills elit-felfogását jórészt elfogadva a gazdasági, politikai és katonai kulcspozíciók birtokosait, a jelentősebb intézmények irányítóit tekinti elitnek. Baranyi szerint az uralkodó elit az uralkodó osztályok belső körét alkotja, amely birtokolja a gazdasági, a politikai és a katonai hatalmat. Az uralkodó vagy hatalmi elit azonban nem közvetlenül tartja kezében a kormányzati hatalmat, ám minden eszköze megvan annak befolyásolásához. Az elit tehát szorosan kapcsolódik az uralkodó osztályokhoz, tulajdonképpen ez utóbbiakból verbuválódó érdekszövetség, amely „konkrétan” képviseli az uralkodó osztályok egy részének érdekeit.⁵⁴

A helyi elitről szólva Baranyi Béla nem tett hozzá sokat az országos elitekről mondottakhoz: „A helyi politikai, gazdasági, hatalmi és pártviszonyok alakításában egy-egy város, helység, vármegye elitje az adott szűk keretek között megközelítőleg azt a szerepet tölti be, mint az úgynevezett központi elit országos, tágabb mozgási lehetőségek között.” Csak azért megközelítőleg, mert a helyi társadalmak alá vannak rendelve az ország társadalmi rendjének. A polgári kori helyi elitet a helyi hatalmasságokból álló felső, zárt csoportja alkotja, akiket „felfokozott osztályöntudat”, a „három lépés sznobizmusa” és azonos tudati, pszichikai-ideológiai tényezők (dzsentrigóg, nacionalizmus, antiszemitizmus stb.) jellemeznék. Az országos viszonyokat képezi le helyi szintre akkor is, amikor a helyi eliten belül két típust különít el: a földbirtokosokat, akik a politikai kulcspozíciókat tartották a kezükben, és az „újjgazdagokat”, akik elsősorban gazdasági tevékenységet folytató iparosok és kereskedők közül kerülnek ki. Helyi szinten is érvényesnek tekinti a korabeli kánont a polgári fejlődésünk „torzulásáról”, amelynek egyik legfőbb jele, hogy a gazdasági hatalom nem tudott a politikai fölé nőni.⁵⁵ A fenti kép erőltetett voltát mi sem bizonyítja jobban, hogy Baranyi munkájának a debreceni viriliseket elemző fő része sem támasztja alá, bármennyire is igyekszik forrásait az elit előre konstruált fogalmába illeszteni.⁵⁶

A fenti példák azt mutatják, hogy a honi történetírásban már a hatvanas években kikristályosodott egy olyan vonulat, amely felismerte az osztálykategóriák elégtelen voltát, ám egészen a nyolcvanas évekig nem tudott szakítani azzal a szemlélettel, amely az eliteket az uralkodó osztályok függvényének tartja, szerepét az osztályérdekek pusztá megfogalmazására, képviselőjére szűkíti. (Jellemző, hogy Márkus László húsz évvel korábbi tanulmánya kisebb stiláris változtatásokkal 1986-ban újra megjelent.⁵⁷) Mégis, az elit fogalmának a használata már a marxista történetíráson belül is kétségtelenül árnyaltabb leírást tett lehetővé, mint a pusztá osztályszemlélet. Az osztály és az elit fogalmi tisztázása, az osztály- és az elitelmélet közötti viszony egyértelművé tétele azonban – mint azt Lengyel György példája mutatja – csak ettől a diskurzustól való eltávolodással vált lehetővé.

Lengyel György az elitviszonyt a Weber-i értelemben vett uralmi viszonyként tartja, amely intézményes relációkat tételez fel. Ettől élesen megkülönbözteti az osztályviszonyt, amelyet uralmi jegyekkel is rendelkező, de alapvetően hatalmi viszonyként értelmez. Jellemzően azonban az osztályhatalom és az elituralom párhuzamosan érvényesül, párhuzamos struktúrákat és mechanizmusokat hoz létre.⁵⁸ Lengyel György – Aron, Weselowski valamint Higley és társai nyomán – az elit fogalmát azon uralkodó csoportokra alkalmazza, amelyek a társadalmi újratermelési folyamatokban megkülönböztetett döntési-

befolyásolási kompetenciákkal rendelkeznek, akiknek módjukban áll, hogy személyes döntéseikkel, véleményeikkel érdemben befolyásolják ezeket a folyamatokat.⁵⁹

A Lengyel-féle meghatározás használhatóságát mutatja, hogy a modern társadalomtörténeti feldolgozások elit-definíciói is ezen alapulnak. Gyáni Gábor az eliten a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő kollektívumot, vagy azok együttesét érti, amelyek erőfölénnyel rendelkeznek a társadalom alsóbb csoportjaival szemben. Ez az erőfölény eredhet a politikai akarat, az erőforrások és a termelt javak fölötti rendelkezés monopolizálásából egyaránt. Az elit különböző uralmi pozíciók birtokosaiból áll, a benne elfoglalt helyek szilárdsága, a befolyásuk mértéke éppen e pozíciók felhalmozásából ered.⁶⁰ Gyakorlatilag ezzel analóg Valuch Tibornak az 1945 utáni elitre vonatkozó meghatározása is.⁶¹

A döntéshozatalhoz kapcsolja az elit fogalmát Huszár Tibor is, aki – Bibó nyomán – a saját uralmának társadalmi elfogadottságát és ebből fakadóan zavartalanságát biztosító eljárások, és módszerek megőrzését és kezelését is az elit feladatának tartja. Definíciója szerint „Az elit – elitek – a társadalmi folyamatok vezérlésében, a döntések meghozatalában, a legitimációs elvek alakításában meghatározó személyek (csoportok).”⁶² Kovács I. Gábor és Kende Gábor a társadalom különböző hierarchikus szervezeteiben elfoglalt pozíciók alapján jelölik ki az elit körvonalait, a tudás-elit fogalmának meghatározásakor még inkább kihangsúlyozva az intézményi pozícionáltságot.⁶³ (Lengyel Györgyéhez képest kevésbé tartom átgondoltnak és ebből fakadóan használhatónak Karády Viktornak az osztály és az elit fogalmának összehasonlítására és terminológiai tisztázására tett kísérletét.⁶⁴)

Az elit fogalmának definiálására tett kísérletek – mint láttuk – a döntési folyamatok kulcspozícióit állították a középpontba, az elit által elfoglalt pozíciókra fókuszáltak, míg az elit-viszony, mint uralmi viszony *legitimitását* kevésbé érintették. Ez annyiban érthető, hogy a legitimitáció kérdése sokkal inkább a politika- vagy az eszmetörténet kompetenciájába tartozik, így a társadalomtörténeti kutatások érdeklődési köréből kiesik. Pedig már Bibó István is fontosnak tartotta az elittel kapcsolatban az érvényes társadalmi értékrend igazoló erejét és a valóságos társadalmi vezetői helyzetek zavartalan birtoklását: ezek együttesen biztosítják ugyanis, hogy a társadalom az elit kiválasztottságát elismerje, és hogy az elit vezetői tevékenysége valóban kiváltsa a követés nagyfokú valószínűségét.

Egy uralmi rendszer – Max Weber nyomán – akkor tekinthető legitimnek, ha a polgárok vagy alattvalók annak igazolását belső, morális indítékokból fogadják el, hisznek az uralom jogosságában, erkölcsileg helyénvaló voltában.⁶⁵ Weber fogalmi rendszerének felhasználása az empirikus kutatásokban azonban nehézségeket vet fel. Nem azért, mert

egyenlőségjelet tett a legitimáció és a legitimitásban való hit között, úgy gondolom ugyanis, hogy a legitimációval kapcsolatban a hangsúly éppen a benne való hiten van: ha a társadalom hisz az uralom legitim voltában, az azt jelenti, hogy azt az uralmat legitimnek tekinti, mivel szerinte megfelel az érvényes társadalmi értékrendnek. Weber legitimáció-felfogásával kapcsolatban a nagyobb problémát az jelenti, hogy nem számol átmenetekkel, rendszerében egy uralom legitim vagy sem, vagyis ebből a szempontból a vizsgálatok csupán ennek az eldöntendő kérdésnek a megválaszolására irányulhatnak.

A legitimitás-elméleteknek Weber nyomán gazdag irodalma született, ami számos új legitimitás-fogalom megalkotását eredményezte.⁶⁶ Ezek azáltal, hogy nyilvánvalóvá tették, miszerint az uralom legitimitásának különböző fokozatai és módozatai lehetségesek, már sokkal inkább lehetővé teszik, hogy a konkrét elitvizsgálatok ne pusztán a legitimáció meglétére vagy hiányára irányuljanak. Megemlíthető például David Beetham többdimenziójú fogalmi sémája, amely szerint a legitimitás három szinten vizsgálható. Az első szinten a fő kérdés az, hogy az adott uralmi viszony legális-e, birtokosai mennyire törvényesen szereztek meg és gyakorolják az uralmat. A második szint a moralitás szintje: az uralom törvényes alapja mennyire felel meg a társadalom által közösen vallott erkölcsi és politikai elveknek, értékeknek és érzéseknek. A harmadik szint a társadalomtudomány kutatásának a tárgya, és a konszenzus kinyilvánításának a bizonyosságára irányul, arra, hogy a társadalom milyen nyilvános aktusokkal demonstrálja az uralmi viszony legitimitásának megerősítését. Beetham tehát egyformán hangsúlyozza a legitimáció jogi, morális és szociológiai összetevőit.⁶⁷

A fentiek alapján kísérletet tehetünk *a helyi elit* elméleti meghatározására. Amennyiben Lengyel György definíciójából indulunk ki, akkor helyi elitbe a helyi társadalom meghatározó döntési–befolyásolási kompetenciákkal rendelkező csoportjai tartoznak. Ezek a kompetenciák különböző szervezeti, intézményes pozíciókhoz kapcsolódnak, a vezetőréteg e pozíciók birtoklásával biztosítja a maga számára a döntések monopóliumát. Ezekből következik, hogy helyi elit feltételezi az adott közösség valamilyen szintű *autonómiáját*, hiszen csak ebben az esetben vannak helyi szinten döntési–befolyásolási kompetenciák, amelynek birtokosa a vezetőréteg. Egy totálisan centralizált államban ugyanis a település dolgairól a településen kívül, felsőbb szinten döntenek, a saját ügyeibe való beleszólás legkisebb lehetőségével sem rendelkező közösségek, éppen az önkormányzat hiányában, nem szerveződnek helyi társadalommá. Elitje tehát kizárólag önkormányzatba szerveződött helyi társadalmaknak lehet.

Természetesen a totálisan homogenizált társadalom tiszta formában sehol sem valósult, nem is nagyon valósulhatott meg, mint ahogy szintén csak elméletileg létezhet a saját dolgaiban teljesen önállóan határozó helyi közösség is. A modern polgári államokban a helyi életviszonyok jelentős részét országos szinten szabályozták, a helyi közösségek autonómiája jórészt a központi akarat függvénye, a központ volt az, amely bizonyos kompetenciákat a helyiségeknek átengedett, vagy meghagyott. A helyi elit döntési szabadsága ebből fakadóan korlátozott, lehetőségei nem mérhetőek az országos elitéhez. Úgy gondolom azonban, hogy a helyi vezetőréteget nem is az országos elitekhez képest korlátozott lehetőségei, hanem a helyi közösség felől érdemes megközelíteni. A helyi elit illetékessége, jellegéből fakadóan, csak az önkormányzatra terjed ki, a helyi szintre korlátozott döntési-befolyásolási kompetenciája azonban nem kérdőjelezi meg a létét.

Az empirikus kutatásokhoz természetesen nem elég az elit fogalmának elméleti tisztázása. Már Lengyel György is megfogalmazta, hogy a döntések rekonstruálása, a benne résztvevők szerepének tisztázása nehéz feladat, a rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé, hogy kellő számú, egységes szempontok szerint körülhatárolt esetet rekonstruáljunk.⁶⁸ A kutatások ezért vagyoni-jövedelmi mintákat vesznek alapul, vagy a döntési-befolyásolási kompetenciákat feltételező szervezeti pozíciók birtokosainak körére irányulnak. Ezen a ponton hajlamos vagyok Mills „teoretikus státusú” institutionális megközelítését elfogadni Lengyel György operacionális megközelítésével szemben. Mills nyomán úgy gondolom, hogy az intézményes pozíciók birtoklásának önmagában meghatározó jelentősége van. A hatalom ugyanis nem egyéni birtok, lényege az intézményekben rejlik, a hatalmasok hatalma éppen abból ered, hogy vezető intézményeknél vezető pozíciókat foglalnak el. Mills szerint, bár nem minden hatalom alapja intézményes, a hatalmat tartósan és hatékonyan csak ezek révén lehet megtartani.⁶⁹ Az intézményes pozíciók által meghatározott elit-fogalom használata így a probléma legkönnyebb gyakorlati megragadásában segít, ugyanakkor nem kényszerít prejudíciumra sem, szemben az olyan „absztrakt okoskodásokkal”, amelyek az elitet kiválasztott értékek statisztikai rendjében, vagy valamilyen erkölcsi mérce szerint határozzák meg. Ezek a megközelítések ugyanis annyiféle elitet eredményeznek, amennyi értéket vizsgálnak, vagy amennyi erkölcsi mércét állítanak fel.⁷⁰

A kérdés az, hogy a helyi társadalomban melyek azok az intézményes pozíciók, amelyek döntő rendelkezési jogosítványokkal járnak együtt. Mivel a helyi elit léte az önmaga kormányzatának lehetőségével bíró helyi társadalomhoz köthető, ezeket a pozíciókat is magának az önkormányzatnak a szervezetében, a város vezető posztjaiban lehet keresni. A

városi önkormányzatban a képviselőtestület az a szerv, amely a helyi közösség egészét testesíti meg, tagjai rendelkeznek a település életére kiható legfontosabb döntések meghozatalára való felhatalmazással, a benne helyet foglalónak – legyenek akár virilisek, akár választottak – van rá a legnagyobb esélyük és lehetőségük, hogy személyes véleményükkel befolyásolják a közösség életét, a képviselőtestületi tagság jellegétől függetlenül. Úgy gondolom tehát, hogy a városi elit fogalmához legközelebb *a helyi képviselőtestület tagsága* áll.

Tisztában vagyok azzal, hogy a helyi képviselők körén kívül mások is rendelkezhetnek olyan informális pozíciókkal, amelyek a közösség ügyeibe való beleszólás lehetőségét biztosították a számukra, ezeket azonban több ok miatt is figyelmen kívül kellett hagynom. Ennek a körnek a feltárására ugyanis kizárólag a konkrét döntési mechanizmusok rekonstruálása révén lenne lehetőség, ami még egy kis városi közösség esetében is lehetetlen vállalkozás, már csak azért is, mert éppen az informális státusból fakadóan a döntéshozatali mechanizmusnak ez a része szinte teljesen rejtve marad. A formális, szervezeti pozíciók között pedig véleményem szerint egy sincs, amelyhez a helyi, városi szinten meglévő döntési jogosítványok olyan széles köre tapadna, mint a képviselőtestületi tagság.

A helyi elitnek a képviselőtestülettel való azonosítása nem előzmények nélküli. Tokaji Nagy Erzsébet – Szabó Gábor kézírata nyomán – a szombathelyi városi elithez tartozást kifejezetten a képviselőtestületi tagsághoz kapcsolta: „A városi polgári elit, a polgári középosztály reprezentatív, legfelső csoportja tevékenyen részt vett a város irányításában, hiszen vagyona vagy társadalmi presztízse alapján tagja volt a képviselőtestületnek.”⁷¹ A vezetőréteg fogalmát tehát nem kizárólag a gazdagsághoz, és ezáltal a gazdasághoz kötötte, hanem figyelembe vett más kritériumokat is. A modern polgári foglalkozási csoportok képviselői döntően gazdasági teljesítményük alapján, azaz virilisként kerültek a városi elitbe, míg a választás útján való bekerüléshez szükséges presztízzsel jobbra a hagyományos polgári foglalkozású rétegek rendelkeztek. A két réteg érdekei közötti egyensúlyozó szerepet az értelmiség töltötte be, amely, kiegészülve a magasan képzett városi apparátussal, nagyban hozzájárult egy konszenzusos liberális várospolitika kialakulásához. Tokaji Nagy szerint ez a „honorácior demokrácia” képezte a társadalmi alapját Szombathely látványos városfejlődésének.

Tóvári Judit az elit fogalmát a döntési jogkör birtokosaiként definiálta, ennek alapján – elméletileg – a helyi elitbe tartozók körét a képviselőtestület illetve a törvényhatósági bizottság tagjaiban találta meg. Koncepciója szerint azonban a virilis és a választott képviselők súlya nem volt azonos: a virilisek számára a vagyon és az ebből fakadó

kapcsolatok jóval nagyobb befolyást biztosítottak, míg a választott képviselőknek „csupán az üléseken való részvétel lehetősége adta meg a döntéshozatal jogát”. Ebből következik, hogy bár a legnagyobb adófizetőket elvileg csak a helyi gazdasági elittel azonosította, a gyakorlatban a legnagyobb adófizetők listái alapján a „városi hatalmi elit” egészéről tett megállapításokat, végső soron egyenlőségjelet tett a virilisek és a helyi elit közé.⁷²

Andrássy Antal a kaposvári uralkodó elitről írván nem foglalkozott a fogalom definíciójával. Az elit létszámát 300 főre, a szűkebb politikai döntéshozók körét ennek mintegy harmadára tette, ám arról, hogy milyen kritériumok alapján határozta körül ezt a csoportot, egyetlen szót sem szólt. Ennélfogva – bár alapvetően a képviselőtestületre építette mondanivalóját – munkájának tárgya sem világos igazán. Fejtegetései, megállapításai is meglehetősen elnagyoltak, nem kellően alátámasztottak, így sokat nem tudunk meg a helyi uralkodó elitről. (Munkájának tragikomikus vonása, hogy – feltehetően túlzott óvatosságból – a zsidó és az izraelita szavak helyett következetesen az „ún. nem árja” kifejezést használja. Még az 1939 IV. tc., a „fasiszta faji megkülönböztető törvény” kapcsán is csak arról szól, hogy ennek következtében 25 virilis *tagot* és 11 póttagot zártak ki a képviselőtestületből.)⁷³

A magyarországi helyi eliteket kutatók figyelme – kevés kivételtől eltekintve – szinte kizárólag a *virilizmusra* irányult. A legnagyobb adófizetők jegyzékeinek társadalomtörténeti szempontú feldolgozását Vörös Károly indította el, aki a virilis-jegyzékek forrásértékének vizsgálatát is elvégezte.⁷⁴ Nem árt persze kihangsúlyozni, hogy ő nem elitkutatót végzett, számára nem elitszociológiaként volt fontos a virilizmus, hanem abból a szempontból, hogy a legnagyobb adózók csoportjának vizsgálata támpontokat nyújt a tőke felhalmozódásának útjára és módjára vonatkozóan. Budapest legnagyobb adófizetőinek az alakulása, fejlődése, összetételének változása igen jellemzően tükrözi a városfejlesztő tényezők befolyását a városi társadalom szerkezetére, ami persze visszahat a virilisek összetételére.⁷⁵ Kutatásai ezt lényegében alátámasztották, végső konklúziója, hogy a „legnagyobb adózók csoportjának alakulása így a városfejlődés egy, az adójegyzékek hiányosságai által elég pontosan meghatározható szempontból torzított, de egészében mégsem hamis tükröződése”.⁷⁶ Vörös Károly a győri legnagyobb adófizetők jegyzékeit is abból a szempontból vizsgálta, hogy azok mennyire tükrözik a városfejlődés egészét: mint a város legvagyonosabb rétegében lezajlott változásokon keresztül látja leginkább érzékeltethetőnek a társadalom gazdasági alapjainak és ennek nyomán magának a társadalom egészének az átalakulását.⁷⁷

A legnagyobb adófizetők jegyzékeinek vizsgálatára irányuló kutatások egyik vonulata kifejezetten követte a Vörös Károly által kijelölt utat. Ezek a munkák a legnagyobb adózókat az adott város vagy vármegye legvagyonosabb rétegeként vizsgálták, és ebből vontak le

következtetéseket az adott terület vagy település gazdasági helyzetéről, a tőkés vagyonok kialakulásáról, a városfejlesztő tényezőknek a városi társadalomra gyakorolt befolyásáról.⁷⁸ Közös ezekben a munkákban, hogy a legnagyobb adófizetőket nem azonosították a helyi elittel, így nem is tekinthetjük ezeket szorosabb értelemben véve elittanulmányoknak. Veliky János tanulmánya, aki – az intézmény bevezetésének körülményeire fókuszálva – a helyi politikai vezetőréteg és a virilizmus viszonyát vizsgálta, vagyis a két csoport között ő sem tett *eleve* egyenlőséget.⁷⁹ Söptei Imre dolgozata Kőszeg legtöbb adót fizető polgárainak az összetételében lejátszódó főbb mozgásfolyamatok feltárása mellett megnézte azt is, hogy a virilisek milyen mértékben vettek részt a képviselőtestület közgyűlésein, vagyis abban a döntéshozatali folyamatban, amire adójuk révén jogot nyertek.⁸⁰

Más kutatók, noha alapvetően a Vörös Károly által kijelölt értelmezési kereteket használták, a legnagyobb adófizetőket kifejezetten a helyi elittel azonosították, vagy legalábbis úgy tekintettek a virilisekre, mint amelyek reprezentálják a helyi gazdasági és társadalmi elit-csoportot.⁸¹ Baranyi Béla volt az első, aki úgy látta, hogy a virilista jegyzékek vizsgálata elégséges az elittel kapcsolatos tanulságok leszűrésére, kihangsúlyozva, hogy a legnagyobb adófizetők csoportja nem azonos a helyi elittel.⁸² Baranyi a debreceni virilizmus kapcsán – mint láttuk – kísérletet tett az elit fogalmának elméleti tisztázására is, ám egyrészt a helyi elit fogalmát nem sikerült ebbe maradéktalanul beilleszteni, másrészt éppen a virilizmust nem tudta a helyi elit fogalmával összhangba hozni. Így nem látszik kellően igazolva azon állítása, hogy minden rendelkezésre álló forrás közül a városi elittről a virilista névjegyzékek nyújthatnak a legtöbbet.⁸³ Szakál Gyula a győri gazdasági elit vizsgálatának alapjául választotta a legnagyobb adózók csoportját, kezdetben teljesen azonosnak tekintve a két kategóriát.⁸⁴ A későbbiekben bevonta kutatásaiba a részvénytőkéket és a különböző részvénytársasági vezető posztokat, és ezzel a komplex vizsgálattal kimutatta, hogy a helyi vállalkozók kezdeményező szerepet játszottak a város sikeres modellváltásában. Ezzel egyben cáfolta Vörös Károlynak azt a megállapítását, miszerint a helyi polgárságnak csekély kezdeményezőkézsége és szerepe lett volna Győr modern ipari várossá alakulásában.⁸⁵

A városi gazdasági elitek jellemzőinek bemutatásánál Timár Lajos is jórészt a legnagyobb adófizetőket használta,⁸⁶ és a debreceni városi elit esetében is alapvetően a virilisekre irányult a figyelme, kiegészítve azt más forrásokkal. Fő célja azonban – Vörös Károlyhoz hasonlóan – az, hogy „a vagyon nagyságára vonatkozó mennyiségi információkon keresztül a helyi társadalom felső szejletében lejátszódó társadalmi mozgásfolyamatokba nyerjünk betekintést”, továbbá választ keres arra, hogy „a városnak mint regionális centrumnak a részben változó funkciói hogyan tükröződnek a legvagyonosabb réteg belső

összetételében”.⁸⁷ Tóvári Judit a virilis-jegyzékeket eredetileg azoknak a tényezőknek a bemutatására használta fel, amelyek a kapitalizmusban a legnagyobb vagyonokat kialakították, azaz célkitűzése gyakorlatilag megegyezett Vörös Károlyéval, utóbb azonban – mint fentebb láttuk – már a helyi elit vizsgálatára használta a legnagyobb adófizetők jegyzékeit, igaz, mondanivalója érdemben nem változott.⁸⁸

Történetek kísérletek, pl. Szekszárddal és Szombathellyel kapcsolatban, amelyek kizárólag a megyei virilis listák alapján próbáltak képet adni a városi elitről.⁸⁹ Ez a módszer egy sor problémát felvet, melyeket a szerzőknek nem sikerült maradéktalanul tisztázniuk. Így például nem foglalkoztak a városi és a megyei virilizmus eltérő szabályozásával és ennek következményeivel. Igaz ugyan, hogy a megyei listák alapján a városok szerepének, gazdasági súlyának a vármegyéken belüli változása is vizsgálható, ám elsődlegesen ezek a listák mégiscsak a megyei legnagyobb adófizetőket tartalmazzák, amelyeket a megye területén fizetett adók alapján állítottak össze. Nem véletlen például, hogy Szombathelyen sok egyházi személlyel találkozunk: feltételezhetően, mivel a tanulmányból nem derül ki, a városon kívüli földjeik révén, de szombathelyi lakosként szerepelnek nagy számban és előkelő helyeken a listákon. Célszerűbb volna ilyen esetekben a megyei és a – még oly hiányos – városi jegyzékeket összevetni és együttesen felhasználni.

A legnagyobb adófizetőket valamilyen formában a helyi elittel azonosító kutatók többnyire nem fordítottak gondot a helyi elit fogalmának elméleti tisztázására. Baranyi Béla korai kísérletének fogyatékoságáról már szóltam, most ismételtén csak azt emelném ki, hogy sem neki, sem az elméleti keretek felvázolásával szintén próbálkozó Tóvári Juditnak nem sikerült a viriliseket az általuk definiált helyi elitnek megfeleltetni. Mások, a fogalom tisztázásának hiányában, a legnagyobb adózókat egyszerűen a helyi társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő, valamilyen módon „vezető” csoportnak tekintették. Ezek a munkák azonban éppen ennek a hierarchiának a mibenlétéről nem mondanak semmit, így csupán magának a virilizmusnak a jellemzői alapján következtethetünk a lényegére.

A virilis-jegyzékek – természetesen az adótörvények általi torzításban – a helyi társadalom legnagyobb vagyonnal illetve jövedelemmel rendelkező polgárait, illetve a helyi intelligencia legkedvezőbb anyagi helyzetben lévő felső szegmensét tartalmazzák. Az adókétszerezés révén ugyan megjelenik rajta a kulturális tőke is, a hangsúlyt én mégis a vagyona és jövedelemre helyezném. A virilisek ezek szerint elsősorban mégiscsak a gazdagság által meghatározott hierarchiának a csúcsán helyezkednek el. A kérdés az, hogy egy vidéki város társadalmi *kizárólag* e hierarchia mentén épült-e fel, kizárólag a gazdagság és a gazdaság az, ami meghatározta a társadalmi viszonyokat, vagy feltételezhetünk más, e

mellett létező értékhierarchiakat is. Amennyiben igen, és nincs okunk mást feltételezni, akkor más szempontok szerint kiválasztott csoportokat *is* felruházhathatunk a helyi elit fogalmával, attól függően, hogy milyen értékeket választunk.

Természetesen nem állítom azt, hogy a legnagyobb adófizetők csoportja egyáltalán nem felelne meg a magyar társadalomtörténeti irodalomban használt korszerű elit-fogalom kritériumainak. Lengyel György megállapítása szerint „a tartósan privilegizált osztályokhoz tartozást a tulajdon monopolizálása kondicionálja, míg a döntési kompetenciával rendelkező elithez való tartozást a kulturális tőke, vagy a politikai kapcsolatrendszer attribútumai is lehetővé teszik.”⁹⁰ A legnagyobb adófizetők jegyzékein az adókon keresztül a tulajdon, míg az adókétszerezések révén a kulturális tőke is megjelent, ezek által a virilisek kétségtelenül a helyi elitbe tartoztak. Úgy vélem azonban, hogy a legnagyobb adófizetők nem sajátították ki *teljesen* a helyi döntési-befolyásolási kompetenciákkal járó szervezeti pozíciókat, így nem azonosíthatjuk őket automatikusan a helyi elit egészével. Az a szabályozás ugyanis, amely a virilisek számára az önmagát kormányzó helyi közösség vezetésében pozíciókat biztosított, ugyanezzel a döntéshozó pozícióval nem kizárólag őket, hanem a választott képviselőket, továbbá a városi tisztviselők egy csoportját is felruházza. Ezek elittagságát már jóval kisebb mértékben a vagyon biztosította (bár a dualizmus idején nem elhanyagolható tényezőt jelentett), hanem sokkal inkább a kulturális valamint a kapcsolati tőke.

Még egy megjegyzést szeretnék tenni. Mint láttuk, a törvényekben is formát öltő érvényes társadalmi értékrend igazolta a legnagyobb adófizetők elitpozícióját (persze nemcsak az övékét), ám – és ez az, amire rá szeretnék mutatni – automatikusan nem valamennyi legnagyobb adózóét. Konkrétan az özvegyasszonyokról van szó: a vezetőréteg tagjának tekintette-e Nyíregyháza társadalma özv. Stern Jenőné, Csengery Mihálynét vagy Bencs Lászlónét, akkor, amikor a nők közéleti, társadalmi szerepvállalása a jótékonyság és esetleg a kultúra területére szorítkozott? Szerintem nem, még akkor sem, ha a város tekintélyes kereskedőjének, földbirtokosának vagy polgármesterének az özvegyei voltak. Ennek legfontosabb kifejezője és bizonyítéka, hogy személyükben nem is gyakorolhatták virilis jogait. Végso soron a virilis-jegyzéken megjelenő gazdag özvegyasszonyok (valamint a rendezett tanácsú városokban a jogi személyek, intézmények) vagyona nem önmaguknak, hanem a megbízottjaik számára biztosított döntéshozatali pozíciót.

(Egyébként problémákat vet fel a legnagyobb adózóknak a *helyi gazdasági elittel* való azonosítása is, már ha elfogadjuk Lengyel György meghatározását, és a gazdasági elit tagjainak azokat tekintjük, akiknek módjukban állt, hogy döntéseikkel érdemben befolyásolják a gazdasági élet alakulását.⁹¹ Ezek alapján a helyi gazdasági elitbe nem csak a

legvagyonosabbak, hanem a helyi gazdasági élet meghatározó döntéshozói kompetenciákkal járó szervezeti pozíciók birtokosai is beletartoznak, így a bankok, ipari és kereskedelmi részvénytársaságok, érdekvédelmi szervezetek, kamarák, stb. vezetői, a részvényesekről nem is beszélve: a virilis-jegyzékekből ez a szegmens szinte teljesen hiányzik. A virilisek és a gazdasági elit azonosításának a problémás voltát Szakál Gyula is érzékelte, feltehetően ennek tudható be, hogy míg korábban a győri gazdasági elitről írt, monográfiájában már a vállalkozó polgárt állította a középpontba, és habár továbbra is használja a gazdasági elit fogalmát, csupán a gazdag vállalkozók, a helyi polgárság legvagyonosabb felső szegmensének szinonimájaként.)

A helyi elit többi szegmensére, így a *választott* képviselőtestületi tagsággal rendelkező személyek körére jóval kevesebb figyelem irányult, mint a virilizmusra. A kezdeményezés érdeme a választott képviselet kutatása terén is Vörös Károlyt illeti, aki a városigazgatás és várospolitika részeként foglalkozott Győr város választott törvényhatósági bizottsági tagjainak az összetételével. Rámutatott a virilisek és a választottak társadalmi háttérének alapvetően eltérő voltára, az e mögött meghúzódó társadalmi folyamatokra, valamint ennek hatására a helyi várospolitikában.⁹² Itt is ki kell hangsúlyozni, hogy Vörös Károly a választott bizottsági tagokat sem tekintette elitnek, magát a fogalmat ebben az esetben sem használta.

A választott képviselet összetételével legalaposabban Horváth J. András foglalkozott, aki Budapest első törvényhatósági bizottságának társadalmi összetételét vizsgálta, részletesen bemutatva a helyi választások előkészítését és lefolyását. Figyelme elsősorban annak a feltárására irányul, hogy a korábbi városi képviselőtestületekhez képest hogyan változott az egyesített főváros közgyűlésének személyi állománya és társadalmi háttére. Az újonnan felállított bizottság tagjainak mintegy a fele volt korábban városatyá, az a cserélődés korábbi mértékének felelt meg. Az új keretek konzerváló szerepét mutatja ugyanakkor, hogy a tagok háromnegyede majd tíz évig a helyén maradt, azaz a vezetés megújulásának dinamikája lelassult. A társadalmi háttérrel tekintve egyértelmű az iparosok háttérbe szorulása, ezzel szemben a nagykereskedők és az értelmiségi rétegek előretörése. 1882-ig aztán a tisztviselők, mindenekelőtt az állami hivatalnokok száma nőtt meg a fővárosi közgyűlésben.⁹³

Mivel Budapesten nem a nyers, hanem választással kombinált virilizmust vezették be (1200 legnagyobb adófizetőből a választópolgárok 200-at választottak a közgyűlésbe), ezáltal lehetőség nyílt a városvezetésbe való bekerüléshez szükséges tőkefajta súlyát is felmérni. Horváth J. András vizsgálata szerint nem a leggazdagabb virilisek kerültek a bizottságba, főleg a gazdag kereskedők hullottak ki, arányuk a megválasztott virilisek között mindössze 24% volt, míg a teljes körben 43%. Leginkább az értelmiségiek élvezték a választók bizalmát,

tehát azok, akik adókétszerezésüknek köszönhatték az 1200-as listára való felkerülésüket: arányuk ebben a körben 11, a beválasztottak között 23%.⁹⁴ Úgy tűnik, hogy a megválasztáshoz szükséges társadalmi-kapcsolati tőke nem feltétlenül és nem elsősorban a vagyonhoz, hanem a kulturális tőkéhez kapcsolódott. Ez ismét csak arra figyelmeztet, hogy a helyi elit kialakulásánál nem kizárólag az anyagi javaknak, hanem a szimbolikus tőkének, a társadalmi elismertségnek és presztízsnak is fontos szerep jutott. Ez ugyan az adókétszerezések formájában a nyers virilizmusnál is érvényesült, igazából azonban a helyi választásokon mutatkozott meg a hatása.

A választott képviseleti tagság bemutatásával – akár a szélesebb társadalmi összefüggések feltárása nélkül – ezen kívül csak egy-két település történetét feldolgozó monográfiában találkozhatunk.⁹⁵ Ezek szintén a választott és a virilis tagság eltérő társadalmi összetételére hívják fel a figyelmet. Sajnálatos, hogy egyes munkák – a témában született számos közigazgatás- és jogtörténeti feldolgozás eredményei ellenére – sokszor nincsenek tisztában a jogi szabályozással, ami fogalmi zavarokat, tisztázatlanságokat eredményez. Tóth Zoltán Szekszárddal kapcsolatban a képviselőtestület szinonimájaként használja a tanácsot, pedig két külön szervről van szó. Ráadásul a választott és a virilis tagságot a „városi tanács” két külön testületének, kamarájának tartja, amelyekhez harmadikként csatlakozik a hivatalnoki kar. Ez a megfogalmazás akkor sem állja meg a helyét, ha társadalmi háttérük, befolyásuk, presztízszük jelentősen eltért egymástól: a tekintély, a vagyon és a hatalom a virilisek kezében összpontosult, többnyire közülük kerültek ki az előjárók is, míg a választott tagok a tanácskozásokon is ritkán jelentek meg.⁹⁶

Mindenesetre Tóth Zoltán kétségtelen pozitívuma a képviselőtestület teljes tagságának a vizsgálata, és még inkább a városi hivatalnoki kar egyre növekvő szerepének kihangsúlyozása.⁹⁷ A törvény által meghatározott *vezető városi tisztviselők* kutatására ugyanis még kevesebb kísérlet történt, mint a választott képviselőkére. Pest város 18–19. század fordulóján hivatalban volt vezető tisztviselőit mint elitesoportot, pontosabban mint városvezető elitet vizsgálta Szívós Erika. A városvezető elit fogalmát azokra a tisztviselőkre értette, akik „a város hatalmi pozícióit birtokolták, döntöttek a város ügyeiben, illetve befolyással lehettek ezekre a döntésekre”.⁹⁸ Sajnos alaposabban nem támasztotta alá, hogy ezt az elitesoportot miért azonosította a belső tanács tagjaival, illetve azokkal, akik előtt nyitva állt az út a belső tanácsba, ám az adminisztratív elit vizsgálatával a helyi döntéshozatali folyamatokban kétségtelenül kulcspozíciót elfoglaló körre irányította a figyelmet.

A helyi elitek kutatására vállalkozó munkákra fokozottan igaz a fenti megállapítás, miszerint gyakorlatilag csak az elit-lét egyik tényezőjére, a társadalmi vezetői pozíciók birtoklására koncentrálnak, az eliteket igazoló társadalmi értékrendre, az elitek uralmának *legitimitására* viszont kevés figyelmet fordítanak. Ennek talán az a legfontosabb oka, hogy a helyi uralmi viszonyok természetesen nem választhatóak el a nagyobb rendszerek, a nemzeti társadalmak uralmi viszonyaitól. Ha a nemzeti elitet komoly kihívás éri, legitimációs válságba kerül, az kihatással van a helyi társadalmak vezetőrétegére is. Vagyis a legitimáció helyi szinten igen nehezen ragadható meg, és többnyire nem függetleníthető az egész rendszer legitimációjától. Én mégis elsősorban a helyi elit és a helyi társadalom viszonyára koncentrálnék, így a városi szinten érvényesülő legitimációs folyamatokat vizsgálom.

A kérdés Weber nyomán csak úgy fogalmazható meg, hogy legitim volt-e a helyi elit vagy sem, az elitpozíciók birtokosai rendelkeztek-e társadalmi közmegegyezésen alapuló értékelési rend igazoló erejével, vagy nem. Az ebben a formában feltett kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy igen, mivel a helyi elit uralmi pozícióit többé-kevésbé zavartalanul birtokolta. Az elitek, így a nyíregyházi helyi elit uralma ugyanis nincs kitéve folyamatos igazolási kényszernek, a legitimitás kérdése a fenti értelemben többnyire csak kivételes pillanatokban – a rendszer születésekor, válsághelyzetekben, amikor az elitet új kihívások érik – vetődik fel, és többnyire ezekkel kapcsolatban vizsgálható.

A továbbiakban azt kívánom megvizsgálni, hogy érték-e komoly kihívások a helyi elit uralmát a 20. század első felében. (A helyi önkormányzati rendszer születése a tárgyalt időszakba nem tartozik bele, így ezzel nem foglalkozom.) Alapvetően két szinten, mondhatni a legalitás és a moralitás szintjén vizsgálom a kérdést. Egyrészt azt nézem meg, hogy az elit tagjai *törvényesen* szerezték-e meg pozícióikat, másrészt, hogy maga a törvényes keret mennyire felelt meg a társadalom *morális és uralmi konvencióinak*. Ahhoz, hogy a helyi elit uralmának törvényességét meg tudjuk ítélni, mindenekelőtt az uralmi viszony alapját képező jogszabályokat kell ismernünk. Ez már csak azért is lényeges, mert ezek jelölik ki azt a keretet, amelyek között a városi elit szerveződött.

3. A városi elit szerveződési keretei – a legitimációt biztosító társadalmi eljárások

Mivel a helyi elitet a városi képviselőtestületi tagsághoz kötöttem, elsődlegesen a helyi önkormányzatokra, azon belül is a képviselőtestület szervezetére vonatkozó *jogszabályok* áttekintése szükséges. A községekről szóló 1886: XXII. tc. 32. § kimondta, hogy a község az önkormányzat jogát a képviselőtestület által gyakorolja. A képviselők számát a törvény a

település lélekszámához igazította: minden 100 lakos után számoltak egy képviselőt, ám a rendezett tanácsú városokban a képviselőtestület létszáma 48-nál kevesebb és 200-nál több nem lehetett. (Nyíregyházán 200 fős képviselőtestület működött.) A képviselők felerészben a legtöbb állami egyenes adót fizető helyi lakosokból vagy nagykorú birtokosokból, illetve a község területén fekvő vagyonuk után legtöbb adót fizető nagykorú hajadon, özvegy vagy törvényesen elvált nők, jogi személyek meghatalmazottaiból, kiskorúak gyámjaiból és a gondnokság alatt állók gondnokaiból kerültek ki, míg a képviselők másik felét a választópolgárok egésze választotta. A törvény megfogalmazása tulajdonképpen pontatlan, mivel a képviselőtestület nemcsak virilisekből, illetve megbízottjaikból valamint választottakból állt, hanem tagsággal rendelkeztek az állásuknál fogva szavazati joggal bíró eljárásági tagok is.

Ez a szabályozás 1929-es közigazgatási reformig volt érvényben. Az 1929: XXX. tc. a testület fő szervezési szabályain nem változtatott, jelentősen lecsökkentette viszont a létszámát: a 38. § (1) értelmében a megyei (korábban rendezett tanácsú) városokban minden 400 lakosra esett egy képviselő, számuk viszont 60-nál kevesebb és 120-nál több nem lehetett. (Nyíregyházán a létszám 112-re csökkent.) A törvény nem szólt az állásuknál fogva tagsággal bíró tisztviselőkről, ami így a korábbi szabályozás fennmaradását jelentette, amit a közgyűlési jegyzőkönyvek is alátámasztanak. A gyakorlatban tehát a hivatalból tagságot nyertek száma nem változott, ennek eredményeképpen viszont arányuk számottevően megnőtt a virilis és a választott tagokhoz képest.⁹⁹

A legnagyobb adófizetők jegyzékeit az adókimutatás alapján évente igazították ki. Az 1886: XXII. tc. 33. § szerint a névjegyzék és a sorrend megállapításánál a község területén bírt ingatlanvagyon és az ott élvezett jövedelem után fizetett egyenes állami adót számították be. A tanárok, tanítók, akadémiai tagok, lapszerkesztők, lelkészek, iparkamarai bel- és kültagok, továbbá a valamilyen egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők adóját kétszeresen vették figyelembe. A nők, kiskorúak, gyámság vagy gondnokság alatt állók valamint a jogi személyek esetében viszont csak a község területén lévő ingatlanbirtok után fizetett adókat vették számításba. A különbség oka az volt, hogy – mint azt a törvény indoklása is megfogalmazta – utóbbiak számára a fekvő vagyon után méltányosságból adták meg a virilis jogot; ők egyébként nem személyesen, hanem megbízottak által képviseltették magukat a képviselőtestületben.¹⁰⁰

A községi törvény 34. §-a intézkedett arról, hogy kiket nem lehetett felvenni a névjegyzékbe: szempontunkból figyelmet érdemel, hogy azok az állami és megyei tisztviselők, akik az adott községben csak a fizetéseik utáni kereseti adót fizették, nem

lehetek virilisek; ha azonban más adót is fizettek, akkor ezzel együtt a fizetésük utáni adót is beszámították. A törvény szövegezéséből elvileg az összes állami egyenes adó beszámítása következett, a gyakorlatban azonban nem mindegyiket, hanem a földadót, a házadót, a kereseti adót, a tőkekamat- és járadékadót valamint az általános jövedelmi pótagót vették számításba. (A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója mellett kimaradt többek között a nyereségadó, a szállítási adó, a hadmentességi díj és a fegyveradó).¹⁰¹ Az egyenes adók változásaitól eltekintve e törvény rendelkezéseinek megfelelően állították össze a legtöbb adót fizetők névjegyzékeit 1929-ig.¹⁰²

Az 1929: XXX. tc. a megyei (korábban rendezett tanácsú) városok legnagyobb adófizetőivel kapcsolatban több változást is hozott. A 40. § (1) szerint a virilis tagoknak, illetve a nők, kiskorúak, gondnokság alatt állók, nem helyben lakók megbízottainak az adott törvényhatóság területén valamelyik községben községi választójoggal kellett rendelkezniük. Ezen előírás értelmében, amit a 4615/1929. BM. eln. sz. körrendelet is nyilvánvalóvá tett, ezután a jogi személyeket nem lehetett felvenni a listára. A törvény 40. § (2) bekezdése tételesen is felsorolta, hogy a névjegyzék összeállításánál a község területén előírt földadót, a házadót, az ezek után kivetetett községi pótagót és a község javára eső általános illetve alkalmazotti kereseti adót kell számításba venni. Erre azért volt szükség, mert a húszas években az egyenes adók rendszere nagy változáson ment keresztül, több adó átalakult illetve megszűnt, ugyanakkor újakat is bevezettek, így célszerű volt a beszámítandó adónemek konkrét felsorolása. Természetesen nem szerepeltek a már korábban megszűnt adófajták (pl. tőkekamat-adó), valamint a jogi személyek által fizetett adók (így a társulati adó), az 1924-ben megszűnt általános jövedelmi pótagóval szemben a jövedelem- és a vagyonadót már nem számították be. Ez utóbbit egyébként már a közigazgatási reform előtt sem vették figyelembe, így gyakorlatilag csak a községi pótagó beszámítása hozott változást, ami, miután ezt a szintén a községek számára átengedett kereseti adó után nem vetették ki, a föld- és házingatlanvagyonnal rendelkezők bekerülési esélyeit növelte. A reform szűkítette az adókétszerzésre jogosultak körét is, amennyiben azt az MTA tagjaira, főiskolai oklevéllel vagy államvizsga-bizonyítvánnyal rendelkezőkre (ideszámítva a tanítói oklevelet is), valamint a vitézekre (illetve arany vitézségi érem-tulajdonosokra) korlátozta.

Az 1929-es törvény által meghatározott keretek között szerveződött a képviselőtestület lényegében 1944–45-ig, ám időközben a rendszer több módosítást is szenvedett. Az 1933: XVI. tc. 34. §-a a számításba veendő adók közé felvette a község területén kivetett vármegyei pótagót is, ezenkívül a tagsághoz szükséges községi választójogot nem korlátozta az adott törvényhatóságra. Ugyancsak lehetővé tette, hogy azok a nők, akik az 1929: XXX. tc. 42. §-a

értelmében a megyei városokban képviselővé választhatók voltak, vagyis 30. életévüket betöltötték és középiskolát végeztek, személyesen is elfoglalhassák virilis helyüket. Az 1938: IV. tc. 4. §-a megadta az adókétszerezés jogát az igazolt tűzharcosoknak, azaz a Károly-csapatkereszt tulajdonosainak is. (A tűzharcosok körét az 1942: XIV. tc. 37. § kibővítette a kardos és koszorús tűzkereszt igazolt tulajdonosaival.) A zsidóság társadalmi és gazdasági életből való kiszorítását célzó 1939: IV. tc. 4. § (3) kimondta, hogy a törvény szerint zsidónak tekinthető személyek legtöbb adófizetés címén nem lehetnek a községi képviselőtestület tagjai.

A virilis listára való felkerülésben az egyes adófajták különböző kulccsal szerepeltek, amelyek az idők folyamán is változtak, azaz a névjegyzékek alakulásában szerepet játszott az adótörvények változása is.¹⁰³ A virilizmusra vonatkozó törvényi előírások a legtöbb adót fizetők névjegyzékeinek összeállításánál általában az ingatlanbirtokkal rendelkezőket preferálták. Egyrészt a föld- és a házadóknak magasabb volt a névleges adókulcsa, illetve az ezekkel terhelt jövedelem kevésbé volt letagadható, mint a kereseti adó esetében. Másrészt 1929-ig a máshol lakók közül csak a föld- vagy házbirtokosok lehettek virilisek, továbbá a nők és a jogi személyek is csak a földjük vagy a házuk után kerülhettek a listára. Az 1929-es reform nyomán a listák összeállításánál a községi póttadót is figyelembe kellett venni, ezt pedig csak a föld- és a házadó után vetették ki, a kereseti adó után nem. Emellett a reform az ideiglenes adómentesség alá eső házadót is beszámítandóvá tette, ami korábban a virilis-jegyzékeken nem jelent meg. A legnagyobb adózók névsorának kialakulásában tehát nemcsak a helyi polgárság anyagi viszonyainak, hanem a törvényi előírásoknak a változásai is szerepet játszottak.

A fenti megállapítást alátámasztja azoknak a névjegyzékeknek a vizsgálata, amelyek a virilisek által fizetett adót adónemek szerinti megoszlásban is közölték. Nyíregyházán ilyen listák mindössze három évből – *1927, 1930 és 1940* – maradtak fent, ezek az 1926-ban, 1928-ban és 1939-ben fizetett adók alapján állították össze.¹⁰⁴ Valamennyi a virilizmusra vonatkozó lényeges változásokkal – az első kettő a közigazgatási reform, a harmadik a zsidók kizárása – kapcsolatban keletkeztek. Jellemző, hogy a más évekből fennmaradt, ugyancsak az adóhivatalok által összeállított listákon (pl. 1917 és 1922 között vagy 1944-ben) nem részletezték adónemek szerint ez egyes virilisek összes adóját, minden bizonnyal azért, mert nem tulajdonítottak neki jelentőséget. Az 1927-es listát az 1929-es közigazgatási reform „előmunkálataként” készíthették, legalábbis erre enged következtetni, hogy mindössze 99 név szerepel rajta, pedig ekkor még 100 legtöbb adófizető tagja volt a képviselőtestületnek, a póttagokról nem is beszélve. A lista mégis a reform előtti évek összeállítási gyakorlatát

tükrözi, mivel az ezen és a végleges listán szereplő személyek adója megegyezett. (Négy személynél csak a végösszeg van megadva, ezért a vizsgálat során őket figyelmen kívül hagytam.) Az 1930-as lista volt az első, amelyet az 1929: XXX. tc. szerint állították össze. Az 1939: IV. tc. 4. §-a a zsidókat zárta ki a virilisek közül; ez az intézkedés már az 1939-ben hivatalban lévő virilis képviselőket is érintette, új névjegyzék felállításában azonban elsőként az 1940-es névsor esetében érvényesült.

A fenti három névjegyzék alapján elsősorban az 1929-es reform hatásaira lehet következtetni. 1927-ben a listán szereplő virilisek adójának kétötöde házadó, egyharmada pedig földadó volt, azaz az itt megjelenő összes adó háromnegyedét már ekkor is ingatlanbirtok után fizették. A kereseti adók aránya 18%-t tett ki, míg a jogi személyek által fizetett társulati adó valamivel több mint 8%-t tett ki. Az 1930-as és az 1940-es névjegyzékekben az ingatlant terhelő adónemek (földadó, házadó és az ezek után kivetett községi és vármegyei pótagadó) aránya meghaladta a négyötödös szintet. A földadó magas aránya annak tulajdonítható, hogy a listák élén kiugróan magas összegekkel mindig a Dessewffyék szerepeltek, elsősorban a város határában – Királytelken és környékén – lévő többezer holdas birtokaiknak köszönhetően. Nyomasztó vagyoni fölényükre jellemző, hogy a virilisek összes földadójának háromnegyedét, a listán megjelent adónak 1927-ben és 1940-ben a negyedét, 1930-ban pedig, amikor csak Dessewffy Emil szerepelt a névsorban, 15%-át ők fizették. Érthető, hogy ez utóbbi évben, amikor csak egy Dessewffy szerepelt a virilisek között, a földadó aránya jelentősen visszaesett a házadóhoz képest: 1927-ben és 1940-ben a névjegyzékeken megjelenő házadó mintegy másfélszerese, 1930-ban viszont négyszerese volt a földadónak. 1930-ban és 1940-ben a kereseti adók (utóbbi évben az ezek után kivetett vármegyei pótagadóval) együttes aránya 12–14% körül mozgott. Ennek a túlnyomó része általános kereseti adó volt, az alkalmazottak által fizetett adó súlya a virilis listákon elenyésző volt.

Az ingatlanvagyon jelentősége még szembetűnőbbé válik, ha megnézzük, hogy a (1927-ben a 95, a másik két évben 56–56 fős) listára való felkerüléshez szükséges összeg milyen adókból tevődött ki. Először is, bár a virilisek 85–90%-nak a neve mellett több adófajta is szerepel, a kétharmaduk–háromnegyedük akár egyetlen jövedelemforrásuk után fizetett adóval is a legnagyobb adófizetők közé került volna. A házadó szerepe ebből a szempontból már 1927-ben kimagasló volt, hiszen a virilisek kétötöde, 1930-ban és 1940-ben viszont már jóval több mint a fele kizárólag a tulajdonában álló házak révén is virilis lett volna. (A földbirtok szerepe itt kisebb, kizárólag földadóval a virilisek 5–12%-a került volna a listákra.) Az 1929-es reform hatása a legszembetűnőbb módon a kereseti adók „virilis-

csináló” szerepének a csökkenésében mutatkozik meg. 1927-ben a legnagyobb adózók több mint a negyede csak kereseti adójával is a névjegyzékbe került volna, míg 1929 után ez az arány 5–7%-ra csökkent. Vagyis hiába fizetett a virilisek több mint kétharmada kereseti adót, a többségük a listára nem ennek a révén került fel, igaz, a listán belüli előkelőbb helyek megszerzését mindenképpen elősegítette.

A nyíregyházi virilisek negyedének–harmadának a névjegyzékre való felkerüléshez szükséges összeg több adónemből, túlnyomórészt házadóból és általános kereseti adóból tevődött össze. Mindent összevetve, akár önállóan, akár más adónemekkel együtt, a házadónak volt a legnagyobb szerepe a virilis névsor kialakulásában: 1927-ben a legnagyobb adófizetők kétharmadának, a másik két évben 88%-ának a felkerülésében szerepe volt a tulajdonukban álló házbirtoknak. A kereseti adó jelentősége ezzel ellentétesen változott: 1927-ben a listára kerüléshez még a virilisek több mint a felének szüksége volt, egyedül vagy más adófajtákkal kiegészülve, kereseti adóra, 1930-ban azonban már csak 36, míg 1940-ben csak 30%-uk virilis tagságához járult hozzá a kereseti adó. Természetesen ahhoz, hogy Nyíregyházán az ingatlan után fizetett adóknak ilyen meghatározó szerepe volt a legnagyobb adófizetők névjegyzékének alakulásában (1929 után a virilisek mintegy kétharmada kizárólag az ingatlanvagyonra után fizetett adó révén került a listára), az is kellett, hogy nem alakult ki egy erős vállalkozó réteg, amely adója révén hangsúlyosan megjelenhetett volna a virilisek között. Erről később részletesebben is lesz szó. Azt is látni kell azonban, hogy – főleg 1929-től – a törvényi szabályozás is egyértelműen a föld- és a házbirtokosokat preferálta.

Az 1886: XXII. tc. 41. §-a szerint a képviselőtestület *választás alá eső tagjait* háromévente, hat évre választották, úgy, hogy minden esetben a testület felét valamint a póttagokat választották újra. A 36. § községi választójogot biztosított minden 20. életévét betöltött községi lakosnak, aki vagyona vagy jövedelme után a községben legkevesebb két év óta állami adót fizetett. (Ha valaki csak I. osztályú kereseti adót fizetett, csak akkor lehetett választó, ha gazdai hatalom alatt nem állt; ezzel elsősorban a cselédeket zárták ki a választók közül.) Választójoggal rendelkezett továbbá minden testület, cég, intézmény és jogi személy, ha a községben vagyonnal bírt és utána adót fizetett. Választójogukat nem gyakorolhatták a hadsereg vagy honvédség állományában tényleges szolgálatot teljesítő katonák, az elítéltek, illetve azok az állami és megyei tisztviselők, akik a fizetésük utáni kereseti adón kívül más adót a község területén nem fizettek (37. §). A kiskorúakat a gyám, a nőket, a jogi személyeket és azokat, akik nem helyben laktak, meghatalmazott képviselte a választásnál, egyébként azt csak személyesen lehetett gyakorolni (38. §).¹⁰⁵

A választásra a szeptember végéig összeállított, szabályszerűen közszemlére tett, majd a panaszok elintézése után záradékkal ellátott választói névjegyzék alapján került sor (39. §). A választhatóságot a 40. § a rendezett tanácsú városokban a 24. életév betöltéséhez és írni-olvasni tudáshoz kötötte, emellett az országgyűlési választójog kellékeinek (1874: XXXIII. tc. 3., 6., 7., 9. §) meglétét is megkövetelte. Ezek szerint országgyűlési választójoggal – a rendezett tanácsú városokban – azok rendelkeztek, akik házadó alá eső legalább három lakrészből álló házzal (bérbe adott esetén, ha legalább 105 forint évi tiszta jövedelem után vetettek ki rá házbéradót), vagy legalább 16 forint, tiszta jövedelem után földadóval megterhelt földbirtokkal rendelkezett. Az iparosok és kereskedők esetében legalább évi 105 forint (a valutareform után 210 K) állami adó alá eső jövedelemmel, míg a fizetésből élőknek évi 700, közalkalmazottaknak évi 500 forint (1400 illetve 1000 K) adóköteles fizetéssel kellett rendelkeznie. A képesítéssel rendelkező értelmiségnek jövedelemre való tekintet nélkül országgyűlési választójoga volt.

Nyíregyházán, mivel a választott képviselőtestületi tagok száma 100 volt, háromévente 50 rendes és 25 pótképviselőt választottak. A szavazásra rendszerint decemberben, választókerületenként került sor, ezek számát és határait a képviselőtestület határozta meg akképpen, hogy mindegyikükbe belterületi utcák és külterületi tanyák is beletartoztak. A választókerületek száma előbb nyolc volt, amit 1914-ben tízre emeltek.¹⁰⁶ E szabályozás szerint 1917-ig zajlottak a helyi választások Nyíregyházán, ezt követően a bizonytalan belpolitikai helyzetre majd a közelgő közigazgatási reformra hivatkozva a választott tagságot 1929-ig nem újították meg.

A közigazgatás és ezen belül a községi képviselőtestületek újjászervezéséről szóló 1929: XXX. tc. 41. §-a szerint csak az lehetett községi választó, aki a választás évében a község területén fel volt véve az országgyűlési választók névjegyzékébe, ami értelemszerűen kizárta a jogi személyek választójogát. Az 1925: XXVI. tc. az országgyűlési választójogot 10 évi állampolgársághoz és kétévi helyben-lakáshoz, valamint a férfiak esetében 24 éves korhoz és 4 elemihez, a nők esetében 30 éves korhoz és 6 elemi elvégzéséhez kötötte, utóbbiakkal szemben további követelményeket is támasztva. Az egyetemi, főiskolai végzettséggel rendelkező férfiaknak és nőknek életkoruktól függetlenül megadta az országgyűlési választójogot. Az 1938: XIX. tc. 212. §-a a községi választójogot a lajstromos választókerületben meglévő választójoghoz (19. és 20. §) kapcsolta, egyébként a választójogosultak körét a korábbiaknak megfelelően határozta meg.

A községi választójoghoz ezen kívül az is kellett, hogy az illető legalább hat éve lakjon a községben, vagy annak területén hat éve legyen lakása, illetve saját maga (vagy a

férje) a községben legalább két év óta fizessen föld-, ház- vagy kereseti adót. Újítást jelentett az is, hogy a választójogot csak személyesen lehetett gyakorolni. A választhatók köre most is szűkebb volt a választókénál, hiszen a 41. § szerint a megyei városokban az lehetett képviselő, aki a 30. életévét betöltötte és írni-olvasni tudott, a nők viszont csak akkor, ha ezen felül középiskolát végeztek, vagy ezzel egyenértékű iskolai képzésük volt. A második zsidótörvény (1939: IV. tc.) 4. §-a megvonta a községi választójogot azoktól a zsidóktól, akiknek a szülei, illetve ő maguk nem Magyarországon születtek, míg az 1941: XIX. tc. 2. §-a elrendelte a zsidók (választott) tagságának megszüntetését is.

A közigazgatási reform nyomán 1929 decemberében a teljes képviselőtestület újjáalakítására sor került, az újonnan elfogadott szabályrendelet értelmében az 56 rendes és 28 póttagot hét kerületben választották meg.¹⁰⁷ Ennek az eredményét azonban – a későbbiekben tárgyalt okok miatt – a közigazgatási bíróság megsemmisítette és új választásokat írt ki. Erre 1931 januárjában került sor, ugyanakkor a megismételt voksolás a képviselők mandátumának hosszát nem érintette, annak kezdetét 1930-tól számították. Ennek megfelelően a választott helyek felét 1933 elején kisorsolták, és ezt a részt 1933-ban majd 1939-ben, a másik felét pedig 1936-ban újították meg. Ezzel a korábbi rendszer állt vissza, azaz háromévente 28 rendes és 28 póttagot választottak, egészen 1939-ig. Az 1941: XIX. tc. 1. § további intézkedésig meghosszabbította a törvényhatósági bizottságok, kisgyűlések és községi képviselőtestületek választott tagjainak a megbízatását, az 5. § pedig azt is elrendelte, hogy a megüresedő helyeket behívható póttag hiányában nem kell betölteni. Az intézkedés a viriliseket most sem érintette, hiszen – a hivatalos indoklás szerint – annak célja nem önmagában a tagság meghosszabbítása, hanem a választások elhalasztása volt.¹⁰⁸

A községi választók számáról a dualizmus éveiben nem állnak rendelkezésre pontos adatok. Egy 1902-es tudósítás 570-580 szavazós kerületeket említ, ami alapján 4500-4600 szavazót feltételezhetünk a városban.¹⁰⁹ Az egyetlen pontos adat 1914-ből maradt fent, amikor 5116 községi választót írtak össze.¹¹⁰ Ezek szerint a város lakosságának mintegy 12-13%-a, a kereső népesség 25-30%-a rendelkezett helyi választójoggal. A két világháború között a választójoggal rendelkezők számát – egyéb kimutatások mellett – a választási hirdetések is közzé tették.¹¹¹ A harmincas években 10600 körül mozgott Nyíregyházán a községi választók száma, ami 1939-ben 11600 fölé emelkedett: a korábbiaknál tehát lényegesen több polgár, a város lakosságának körülbelül 20%-a vehetett részt a helyi választásokon.

A helyi képviselővé *választhatók* számát, legalábbis az első világháborút megelőző időszakra vonatkozóan, az országgyűlési választók csaknem hiánytalanul fennmaradt jegyzékei alapján tudjuk meghatározni.¹¹² Az országgyűlési választójoggal rendelkezők száma

Nyíregyházán 1902 és 1912 között 2000-ról 2800 felé emelkedett, vagyis a város összlakosságának körülbelül 6–7%-ának, a kereső népesség mintegy 17%-ának volt lehetősége arra, hogy városi képviselővé válasszák. (Az új választójogi törvény, az 1913: XIV. tc. szerint Nyíregyházán a korábbi 3100 helyett 3801 személyt vettek fel a névjegyzékbe.¹¹³) A két háború között a potenciális képviselők köre a községi választópolgárságnál jóval szűkebb volt, hiszen kiestek a 30 évesnél fiatalabb férfiak, valamint a nők legnagyobb része. A középiskolát végzett nők választhatóságának Nyíregyházán amúgy sem volt jelentősége, mivel a vizsgált korszakban nőket nem választottak meg helyi képviselővé, de még jelöltként sem léptek fel.

A helyi *választás*, az országgyűléstől eltérően, *titkos* volt.¹¹⁴ Az egyes választókerületek polgárai 1917-ig a városháza különböző szobáiban, a két háború között a választókerületben kijelölt helyiségben (pl. iskolákban) szavaztak. A voksolás szavazólapok által történt, amelyeken elkülönítve kellett feltüntetni a rendes és a póttag-jelölteket. A szavazólapokat a jelöltállító csoportok, pártok készítették, és a választási helyiség előtt osztották ki híveiknek. Egy választó csak egy lapot fogadhatott el, illetve adhatott le, de az abban szereplő nevek közül kihúzhatta a neki nem tetsző jelöltet. A szavazatok összeszámlálása után a választási elnök hirdette ki az eredményt, amit a közgyűlés hagyott jóvá.

A választójog természetesen csak a választás lehetőségét biztosította, a képviselőket azonban az *urnához járulók* szavazták meg. Ezek száma rávilágít a helyi választások iránt megnyilvánuló társadalmi érdeklődésre, vagyis arra, hogy a város lakossága milyen fontosságot tulajdonított a helyi „parlament” megújításának. A dualizmus korából nem állnak rendelkezésre pontos adatok, az alacsony részvétel azonban a híradásokból is nagy valószínűséggel megállapítható. Az 1896-os voksoláson például a jogosultak alig ötöde szavazott,¹¹⁵ de 1908-ban is beigazolódott az újságíró jóslata, mely szerint a választás napja szürke nap lesz, „amelynek csendjét legfeljebb ha a hiúságának egy-egy ambiciózusa fogja megélni, önjelöltsége mellé felhajszolt 40-50 szavazóval”.¹¹⁶ Az alacsony részvételre következtethetünk abból is, hogy viszonylag kevés szavazattal is képviselő lehetett valaki, átlagban 40–50, ám sokszor még kevesebb polgár bizalma elégséges volt a képviselőséghez.¹¹⁷

A két világháború közötti választások esetében (egy év kivételével) a ténylegesen szavazók pontos számát is ismerjük. A községi választások több mint egy évtizedes hiánya, a képviselőtestület megújításának, felfrissítésének általános igénye magyarázhatta, hogy 1929 decemberében a korábbiaknál lényegesen nagyobb volt a választások iránti érdeklődés. A

10600 jogosultnak majdnem a 45%-a leadta voksát, a választókerületek többségében ezt is meghaladta a részvétel, csak egyben volt feltűnően alacsony (28%). Figyelemre méltó ez az arány annak tudatában, hogy a választásra munkanapon került sor és délután négykor befejeződött, aminek következtében állítólag ezrek rekedtek kint.¹¹⁸ A 4745 leadott szavazat kétharmadát azonban megsemmisítették, volt olyan kerület, ahol a voksok alig ötöde volt érvényes. A megismételt választásra 1931-ben ugyancsak magas, sőt az egy évvel korábbinál feltételezhetően magasabb részvétel mellett került sor. (Két kerületben nincs pontos adat, ám a többi ötben összességében – miközben a jogosultak száma lényegében nem változott – a szavazók száma több mint 4000 volt.) Több kerületben a részvételi arány a megközelítette, illetve el is érte a 60%-ot.¹¹⁹ 1933-ban a részvétel valamelyest csökkent, ám még így is meghaladta a 40%-ot.¹²⁰ A harmincas évek második felében a leszavazók száma lényegesen elmaradt az előzőektől. 1936-ban a több mint tízezer választó közül még ezren sem éltek jogukkal, de volt olyan városrész, ahol a megjelenés a 7%-ot sem érte el.¹²¹ Nem változott a helyzet 1939-ben sem: habár a szavazáson megjelentek pontos számát nem ismerjük, a tagokra leadott voksok száma ezt látszik megerősíteni.¹²²

Annak, hogy a helyi választások – különösen a dualizmus évtizedeiben – alacsony részvétel mellett zajlottak, számos oka lehetett. Összefüggés figyelhető meg például a választói részvétel és a választás „szervezettsége”, a választási harc nagysága és jellege között is, a szervezettebb erők nagyobb választói tömegeket voltak képesek mozgósítani. Ezt bizonyítja, hogy a részvételi arány akkor volt a legmagasabb, amikor a választások éles pártpolitikai küzdelmet hoztak. Az érdektelenségben olykor szerepet játszott, hogy az országos politikai események, illetve a háborús időszakok, elvonták a figyelmet a helyi politikai közéletől. Jellemző, hogy a helyi sajtó, amely rendszerint nagy figyelmet fordított a választásokra és a közélet problémáira, 1905-ben, a vármegyei „nemzeti ellenállás” harcai közepette, éppen csak megemlítette a városi képviselőtestületi választások eredményét.¹²³

Az alacsony részvételben minden bizonnyal közrejátszott, hogy egy-egy alkalommal a képviselőtestület választott tagjainak a felét, azaz az egész testületnek csak a negyedét választották meg. Mivel a nagyobbik rész – a legtöbb adót fizetők és a hivatalból tagsággal rendelkezők – kiválasztásába közvetlenül nem szólhattak bele, ezáltal sokan úgy érezhették, hogy nincs igazi tétje a választásnak. Nem lehet véletlen, hogy a részvétel éppen akkor, 1929-ben és 1931-ben, volt a legnagyobb, amikor a közigazgatási reform nyomán a testület választott részének egészét megújították.

Az 1886: XXII. tc. 58. § sorolja fel azokat a *városi tisztviselőket*, akik a képviselőtestület közgyűlésein *hivatalból* szavazati joggal vehettek részt. A többi tisztviselő is

részt vehetett és felszólalhatott a közgyűléseken, ám szavazati joguk csak akkor volt, ha egyébként a képviselőtestület tagjai voltak. Bizonyos tisztviselők automatikus képviselőtestületi tagsága a gyakorlatban azt jelentette, hogy a tisztújítások révén a képviselőtestület tulajdonképpen önmagába kooptált tagokat. A vizsgált korszak elején Nyíregyházán a képviselőtestületnek 19 tisztviselő volt a tagja állásánál fogva: a polgármester, a főjegyző és a két aljegyző, a rendőrfőkapitány, a három tanácsos, a tiszti ügyész, a két árvaszéki ülnök, a házi- és az adópénztáros, a főszámvevő, a közgyám, az orvosfőnök és a két városi orvos, valamint a mérnök, illetve az 1909-től az újonnan szervezett gazdasági intézői állás betöltője. A városi rendőrségek 1919-es államosítása után az államrendőrség helyi vezetője már nem volt állásánál fogva a képviselőtestület tagja.¹²⁴

Az 1929-es közigazgatási reform érintetlenül hagyta a korábbi szabályozást,¹²⁵ a harmincas években azonban sor került néhány törvényi változásra. A hatósági orvosi szolgálatot részben államosító 1936: IX. tc. 2. §-a szerint a tiszti orvos állami tisztviselő lett, ám tagja maradt a megyei város képviselőtestületének, csakúgy, mint a továbbra is városi tisztviselőnek számító orvosok, akiket ezután szintén a belügyminiszter nevezett ki. Utóbbiakat csak később, az 1942: XII. tc. minősítette állami tisztviselőkné, ugyanakkor ilyen minőségükben is városi képviselők maradtak. A tűzrendészet fejlesztéséről szóló 1936: X. tc. 6. § kimondta, hogy a megyei városok által fenntartott hivatalos tűzoltóság parancsnoka (akit egyébként a főispán nevezett ki) állásánál fogva tagja a városi képviselőtestületnek. A városi számvevőségi szolgálatokat államosító 1938: II. tc. 3. § (2) úgy rendelkezett, hogy az államosított számvevőség főnöke továbbra is tagja marad a városi képviselőtestületnek. A közigazgatás egyes részterületeinek államosítása nyomán tehát egyre több állami tisztviselő lett képviselőtestületi tag, amit a helyi önkormányzatiság szűkülésének egyik okaként értékelték már a kortársak is.¹²⁶ Ráadásul az 1942: XXII. tc. – a kezelői állások kivételével – az összes városi tisztviselői állás betöltését a belügyminiszter hatáskörébe utalta, ami ismét jelentősen megnövelte a nem helyben választott, hanem a központban kinevezett tisztviselők jelenlétét a városi elitben.

A városi elit szerveződési kereteit megvizsgálva nyilvánvalóvá válik, hogy a kiegyezést követően a modern, polgári jellegű közigazgatási rendszert megteremtő törvények a helyi önkormányzatok vezetését egyértelműen és kizárólag *a tulajdonos polgárság és az intelligencia* számára tartották fenn. Ebben a *klasszikus liberális* alkotmányjogi elvek köszöntek vissza, melyek szerint a közéletben való részvétel kritériuma a polgári műveltség és a polgári vagyon. Csak az elég vagyonosak és elég műveltek képesek ugyanis arra, hogy kellő

önállósággal és függetlenséggel, részrehajlás nélkül léphessenek fel a közéletben, a közegészenek az érdekében.¹²⁷ A művelt és vagyonos polgárok egy része a virilizmus révén közvetlenül képviseleti tagságot nyert, másik része választás (illetve kinevezés) útján kerülhetett a helyi vezető testületbe. Emellett, a községi tisztviselők hivatali tagsága révén, kezdettől fogva helyet kapott az elitben a városi bürokrácia is.

Természetesen a modern polgári államrendszer kiegyezés utáni kiépítésében nemcsak a klasszikus liberalizmus, mindenképp a polgári képviselet elveinek a gyakorlatba való átültetése játszott szerepet. Ugyanennyire fontos cél volt, hogy a kiépülő közigazgatási szisztéma a dualizmus egész rendszerének, illetve a nemzetiségek feletti magyar szupremáciának a fenntartását szolgálja.¹²⁸ A rendszer védelmét szolgáló alkotmányjogi biztosítékok ellenére azonban kifejezetten modern és polgári jellegű volt, mivel a helyi képviseletben a polgári vagyonnak és a modern polgári műveltségnek, és nem a születési és rendi előjogoknak biztosított meghatározó szerepet.

A polgári vagyon és műveltség által legitimált helyi képviseleti rendszer stabilan fennállt a dualizmus végéig, sőt, túlélte a rendszer 1918–1919-es összeomlását is. Ebben szerepet játszott, hogy magának a szabadelvűségnek is megingathatatlanok tűntek a pozíciói, több okból is. Egyrészt a liberális államban megszerveződő társadalom óriási gazdasági és kulturális eredményeket ért el, ami a századfordulóig kizárta súlyosabb társadalmi konfliktusok kialakulását. Másrészt az egyetlen számottevő ellenzéki erő sem elvi, hanem közjogi alapon állt szemben a szabadelvű kormányzattal, képviselői is jobbra liberális elveket vallottak. A magyar liberalizmust csak a századelőn érték komoly kihívások. Nem a Szabadelvű Párt vereségére és a koalíció győzelmére kell gondolni elsősorban, hanem arra a kihívásra, amit, többek között, a polgári radikálisok elméleti tevékenysége, az erősödő szociáldemokrácia, a tízes években már a Justh-féle Függetlenségi Párt által is támogatott választójogi küzdelem, valamint a különböző kiscgazda, földműves és parasztmozgalmak felfutása jelentett a fennállót védő, állagőrző liberalizmus számára. Ám ezek az áramlatok a rendszer stabilitását egészen a háborús összeomlásig komolyan nem veszélyeztették.¹²⁹

1918-ban azonban összeroppant a régi rendszer, ami kikezdte a részét képező helyi uralmi viszonyokat is. Az őszirózsás forradalom győzelmével Nyíregyházán is az *ancien régime* legitimitását, és a helyi elit szerveződési kereteit meghatározó, legfontosabb eszmei, ideológiai támaszát jelentő *klasszikus liberalizmus legitim funkcióját megkérdőjelező* társadalmi erők kerültek fölénybe. A régi elit elbizonytalanodását és az erőviszonyok megváltozását jelezte, hogy a képviselőtestület november 2-i közgyűlésén, amellett, hogy csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz, széleskörű felhatalmazást adott az aznap megalakuló

Nyíregyházi Néptanácsnak.¹³⁰ Ezáltal a város, sőt a környék feletti autoritás az új, forradalmi legitimációval rendelkező szerv kezébe került, igaz, csak rövid időre.

A rend helyreállítása után egyre több ügy intézése visszakerült a „rendes” szervekhez, majd november 11-én a Néptanács minden intézkedési jogát visszaadta a közigazgatásnak.¹³¹ Pár nap elteltével tehát a képviselőtestületben szerveződött régi elit visszaszerezte pozícióit, legitim volta azonban továbbra is igen kétséges volt. Hiába csatlakozott ugyanis az új rendszerhez, a szervezetének, kiválasztásának és uralmának alapjául szolgáló törvények mögött már egyáltalán nem állt a társadalmi közmegegyezés korábban meglévő igazoló ereje. Nem rendelkezett az új rendet is legitimáló forradalom felhatalmazásával, így uralma meglehetősen ingatag alapon állt. Továbbra is állandó kihívást, bizonytalansági tényezőt jelentett a forradalmi legitimációval rendelkező Néptanács léte: bár intézkedési joga már nem volt, véleményező és ellenőrző szervként azonban tovább működött.

A kétféle – a *legális* és a *forradalmi* – legitimációs elv 1918 decemberében, egy tervezett tisztújítás kapcsán, egészen éles formában és nyíltan össze is ütközött. A képviselőtestület jogszerűen járt el, amikor a hosszú idő óta betöltetlen, illetve helyettesítéssel betöltött állásokra pályázatot hirdetett, a tisztújítás terve azonban a társadalom nagy részében elégedetlenséget szült. A felháborodást az váltotta ki, hogy az állások betöltésére akkor kerül sor, „amikor új világot él Magyarország és amikor a nép és kormánya teljesen elvágja azokat a kötelekeket, amely az új népköztársaságot a régi, reakciós, feudális királysághoz fűzi”. A Néptanács is aggodalmát fejezte ki, hogy „egy önmagát kiélt, régi rendszer szerint megalakított, a nép széles rétegeit egyáltalán nem képviselő testület” ejti meg a tisztújítást, ezért annak elhalasztását követelte, már csak azért is, mert a kormány állítólag rövid időn belül felosztatja a képviselőtestületeket.¹³²

A szociáldemokrata Vajda Emil tanár a „nem szavazók” nevében arra hivatkozott, hogy a képviselőtestület megválasztásához a nép széles rétegei nem járulhattak hozzá, „részt azért, mert az a rendszer, mely a képviselőtestületet is hatalomra segítette, őket ugyanakkor hamis jelszók alatt testvérgyilkolásra kényszerítette; részt azért, mert a cenzusos választójog elvette tőlük a jogot attól, hogy saját ügyeiket irányíthassák”. „Hát nem tudják az urak, hogy Magyarországon 1918. október 30-án [!] forradalom volt, amely a dolgozó milliók kezébe juttatta a hatalmat?” – tette fel a szónoki kérdést. Nem értett egyet azokkal a véleményekkel, hogy a tisztviselő-választások a régi és az új rendszer küzdelmét hozzák majd: „Harcról, összecsapásról szó sem lehet, mert azok, kik a forradalmat tulajdonképpen csinálták, a képviselőtestületben nincsenek érdekelve.” Az új rend hívei követelték, hogy a testület mutasson önfegyelmet, és a választásokkal ne állítsa kész tények

elé az új alapokon megalakuló vezetést, igaz, erre nem sok reményt láttak. A kormánytól pedig azt várták, hogy sürgősen rendelje el az általános választójog alapján a helyi képviselőtestületek újjáalakítását.¹³³

A konfliktusból pillanatnyilag a képviselőtestület került ki győztesen, mivel a tisztújítást megtartották. Ugyanakkor még a városatyák között is voltak olyanok, akik az adott időpontban nem tartották legitimnek saját pozíciójukat: Simanecz János gép- és épületlakatos-mester éppen az említett újságcikk hatására lemondott képviselőtestületi tagságáról.¹³⁴ 1919 elején azonban a régi alapon szerveződött helyi elit elvesztette uralmi pozícióit, mivel magát az uralmat biztosító vezető posztok is gyökeresen új alapon létrejövő intézményekben szerveződtek újjá. Az 1919. évi VIII. néptörvény kimondta a képviselőtestületek feloszlatását, helyettük néptanácsokat hozott létre, amelynek tagjait a kormánybiztosok nevezték ki. A Murányi László kormánybiztos által kijelölt nyíregyházi tanácsstagok azonban nem fogadták el a kinevezést, így a testület nem is ült össze. Ráadásul az összetételével a szociáldemokraták és a polgári radikálisok is elégedetlenek voltak, ezért az általuk vezetett „eredeti” Néptanács február 21-én bejelentette, hogy a helyén marad. Az ügy Murányi lemondásához vezetett, a helyére kerülő szociáldemokrata Kiss Roland március 20-án nevezte ki az új városi néptanácsot, a Tanácsköztársaság kikiáltásával azonban ennek a testületnek a megbízatása is érvényét veszítette. A tisztikar ellenőrzésére a megyei direktórium városi biztosokat nevezett ki, majd az április 11-i választások nyomán felállt a városi munkástanács. Érdemi munkát azonban ez a testület sem végezhetett, mert április 26-án a román csapatok támadásának következtében a kommün rendszere Nyíregyházán összeomlott.¹³⁵

A román megszállás teremtette meg a lehetőségét annak, hogy a „régii” elit visszazerezze uralmi pozícióit, majd a Friedrich-kormány rendelete ennek a jogi alapját is biztosította.¹³⁶ A húszas években a központi hatalom elsődleges célja helyi szinten a viszonyok stabilitásának a biztosítása, *konzerválása* volt. Ennek következtében – bár az elvi alapokat és a rendszert is több támadás érte, amelyek az elit kiválasztásának demokratizálását sürgették – helyi szinten nem történt meg az önkormányzati képviselőlet szélesebb társadalmi alapra helyezése, annak ellenére sem, hogy az első világháború után például az országgyűlési választójogot jelentősen kibővítették. A liberalizmus elvei tehát a dualizmus összeomlását követően is meghatározóak maradtak a helyi uralmi viszonyok alakításában.

A klasszikus liberális, polgári képviselőleti elvek továbbélését érzékletesen szemléltetik a közelmúltra a húszas évekből visszatekintő történeti munkák. A városi főjegyző, Szohor Pál által írt várostörténet, majd ennek nyomán Háger László sötét színekkel, kizárólag negatív jelzőkkel tarkítottan ecsetelték a tanácsköztársaság helyi szerveinek a tevékenységét, és ebben

az összefüggésben hangsúlyozták ki, hogy a városi tanács helyére kerülő népbiztosi tanács tagjainak sorába Kazimir Károly nyomdászt, Beregi Dezső kereskedősegédet és Simonits József cipészt jelölték ki.¹³⁷ Ez a tény még hangsúlyosabb szerepet kapott Mérey Ferencnél, aki a kommünről mindössze négy mondatot írt, és ezek közül az egyik: „A város élére egy nyomdász, egy kereskedősegéd és egy cipész kerül, mint népbiztos.”¹³⁸ A szerzők ezzel mintegy azt sugallják, hogy a tanácsköztársaság minden abnormalitása közvetlenül összefügg azzal az abnormalis ténnyel, hogy a város vezetése alacsony társadalmi státusú személyek kezébe került. Ezek az emberek nem rendelkeznek a vezetéshez szükséges kritériumokkal, kellő vagyonnal és a műveltséggel, „normális” helyzetben nem is alkalmasak a vezetésre, és lám, ha mégis vezető pozícióba jutnak, annak véres terror és rémuralom, a polgári lét- és vagyonbiztonság megszűnése az eredménye.

Annak, hogy a húszas években nem tartottak helyi választásokat, a törvényes módját senki nem kérdőjelezte meg, ám a helyi társadalom bizonyos csoportjai az ekképpen meghosszabbított életű testületet *nem tartották teljesen legitimnek*. Huray Dániel és társai, döntően gazdák és iparosok, 1922-ben levelet írtak Rakovszky Iván belügyminiszternek, a város országgyűlési képviselőjének, amelyben arra kérték, hogy a városnak a törvényhatósági jog elnyeréséért újraindított mozgalmát ne támogassa, és a képviselőtestület határozatával szemben segítse elő, hogy Nyíregyháza továbbra is rendezett tanácsú város maradjon. Az érvek között említették, hogy a mai idők ilyen nagy jelentőségű ügyek eldöntésére egyáltalán nem alkalmasak, ugyanis – így a levélírók – „ebben a kérdésben az a képviselőtestület döntött, amelyiknek az életét a kényszerítő körülmények nem kívánatosan meghosszabbították. *Ennek a képviselőtestületnek nincs meg az a joga, hogy ilyen rendkívül fontos történelmi jelentőségű ügyben döntsön*. Ennek a képviselőtestületnek csak a legszükségesebb adminisztratív kérdésekben szabad döntenie.”¹³⁹ A levél írói szerint a meghosszabbított életű testület nem rendelkezik teljes körű társadalmi felhatalmazással, amit még akkor is legitimációs deficitként értékelhetünk, ha a városi elit vezető pozícióit ez a vélekedés nem ingatta meg.

A helyi képviseleti rendszer megújítására a húszas évek végén került sor. A provizórikus időszaknak véget vető 1929-es közigazgatás reform némi demokratizálódást hozott, nemcsak a választójog és a választhatók körének bővítésével, hanem például a jogi személyek virilis tagságának a megszüntetésével is. A megyei városokban és a községekben azonban fennmaradt a nyers virilizmus, ami azt jelzi, hogy a polgári vagyonnak a klasszikus liberalizmus által biztosított legitimáló funkciója nagyrészt érintetlen maradt. Ám ezt a konzervatív szabadelvűséget a harmincas években egyre több támadás érte, előbb a baloldali,

az évtized végén és a negyvenes években már inkább a szélsőjobboldali ellenzék részéről. Noha ezek a helyi önkormányzatok rendszerét, a hagyományos keretek között szerveződő helyi elit uralmi pozícióit sokáig nem veszélyeztették, a klasszikus liberalizmus, mint legitimációs ideológia egyre inkább elbizonytalanodott. A legnagyobb csapást az antiszemita törvények mérték rá: azzal ugyanis, hogy a zsidókat megfosztották előbb a virilis, majd a választott képviselőtestületi tagságtól, a rendszerben egy gyökeresen új, a faji származáson alapuló, kollektivista elv kapott helyet. A hagyományos liberális szabályozás nemzetiségre, fajra, származásra való tekintet nélkül megadta az elitbe kerülés jogát és lehetőségét, ha valaki a széles látókört, az önálló ítéletalkotást és függetlenséget biztosító anyagi és szellemi tőke birtokában volt. A zsidóságot viszont kollektíven, faji alapon fosztották meg a helyi elitbe jutás lehetőségétől, vagyis a személyes vagyonnál és jövedelemnél, illetve a kellő értelmi kvalifikációnál fontosabb lett a származás.

A hagyományos polgári elveken alapuló helyi uralmi viszonyokat tehát már a harmincas évek végén az 1918–1919-eshez hasonló *komoly legitimációs kihívások* érték, ami magát a szerveződés elvi és törvényi alapjának igazságos voltát kérdőjelezte meg, és ráadásul ténylegesen veszélyeztette a helyi elit egy részének uralmi pozícióit, majd fizikai létét is. Pár év elteltével, 1944–1945-ben azután a városi vezetőrétég egészének kellett pozíciójának elvesztésével szembenéznie. A front átvonulása nyomán 1944 ősze és 1944 tavasza között széthullott a régi államgépezet, és ennek részeként a helyi önkormányzati igazgatás is. A reorganizációról, és ennek részeként az önkormányzati testületeknek – előbb a nemzeti bizottságok útján, majd a párt- és szakszervezeti delegáltakból álló képviselőtestületek formájában történő – újjászervezéséről az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 elején intézkedett.¹⁴⁰ Az újabb impériumváltás a régi elit uralmi alapjait teljesen kikezdte, helyét gyökeresen új alapon szerveződő elitesoportok vették át – ez a hagyományos, klasszikus liberális elvek által legitimált, polgári városi elit uralmának a végét jelentette.

A klasszikus liberalizmus elvei érvényesültek a városi elitet kialakító, és uralmát fenntartó *társadalmi eljárásokban*, rítusokban is. A legnagyobb adófizetők névjegyzékének összeállítása, kiegészülve a megbízottak megnevezésével egyrészt, a képviselőtestületi választási eljárás másrészről önmagában is legitimációs funkciót hordozott, függetlenül attól, hogy hányan vettek részt benne. A virilis listák adóhivatal általi előkészítése, közszemlére kitűzése és a képviselőtestület általi megállapítása, az esetleges panaszok és fellebbezések benyújtása majd elbírálása nem igényelte a társadalom, de még a választópolgárok széles körű részvételét sem, mint ahogy a városatya-választások is – itt most elsősorban a dualizmus

időszakáról beszélek – még az igen szűk körű választójoghoz mérten is meglehetősen alacsony részvétel mellett zajlottak. A szabadelvű legitimáció nem tette követelménnyé, hogy az elitet a helyi társadalom többsége válassza, illetve, hogy a társadalom nagyobb részéből választódjon ki. Ezekkel az alapvetően demokratikus kiválasztódási és legitimációs elvekkel szemben a klasszikus liberalizmusnak mások voltak az értékpreferenciái, fő szempontként és kritériumként az anyagi és szellemi függetlenséget állította a középpontba.

Az előbb említett társadalmi eljárások segítségével megvizsgálható, hogy a városi elit tagjai *a fennálló törvényeknek megfelelően* foglalták-e el pozícióikat. A hangsúly természetesen most is azon van, hogy a helyi társadalom legálisnak tekintette-e az elit tagjainak pozícióbirtoklását. A *legnagyobb adófizetők névsorának* összeállítása ugyan nagyrészt adminisztratív feladat volt, ám társadalmi kontroll mellett zajlott. A közszemlére kitett jegyzék ellen évente mindössze egy-két fellebbezést adtak be azok, akik úgy gondolták, hogy adójuk alapján nekik is a listán lenne a helyük. A virilis-jegyzékek ellen „kívülről”, a közönség részéről nem érkeztek kifogások, arra vonatkozó adatot, hogy valakinek a virilis tagságát, vagy akár a névjegyzék egészét megtámadták volna, nem találtam. Hasonló volt a helyzet a megbízottak és még inkább a tisztviselők esetében, a polgárság részéről ezek testületi tagságát sem kérdőjelezték meg. Egyetlen esetben fordult elő, hogy egy „interpellálási mániában szenvedő” városatya, Mészáros János megkérdezte a polgármestertől, hogy az őt folyamatosan támadó Prok Gyula ügyvéd (egyébként egy Budapesten lakó személy megbízottja) milyen jogalapon foglal helyet a képviselőtestületben. A kérdés azonban kizárólag az interpelláló tudatlanságát jelezte.¹⁴¹

A *választott képviselettel* kapcsolatban már többször előfordult, hogy a helyi társadalom egyes csoportjai megkérdőjelezték akár egy-egy személy megválasztásának, akár az egész választásnak a törvényességét. Bár a század elején nem akadt rá példa, az 1911. és az 1917. évi, majd a két háború között valamennyi helyi választást megfellebbezték. Ezek azt jelzik, hogy a tízes évektől kezdve a helyi társadalom, sőt az ebből a szempontból lényegesebb helyi választópolgárság egy része folyamatosan megkérdőjelezte a helyi elitet kialakító folyamatok törvényes voltát. Ezek azonban csupán a harmincas évek elején eredményeztek komolyabb legitimációs kihívást a városi elit számára. Az 1929-es választást meg is semmisítették, mivel bíróság mondta ki törvénytelen voltát. Ám éppen a megismételt választás eredménye, az, hogy a választott képviselet gyakorlatilag változatlan összetételben alakult újra 1931-ben, mutatta meg, hogy a városi elit képes volt visszaverni az ellene indított támadásokat. A helyi elit sikeresen elhárította az 1933-as helyi választás törvényességét megkérdőjelező – a jelek szerint igen csak megalapozott – mozgalmat is. Ezek az esetek azt

mutatják, hogy a nyíregyházi városi elit, legalábbis a választott rész vonatkozásában, a tízes évektől bizonyos mértékű legitimációs deficittel küzdött, ám legitimációs válság csupán a harmincas évek elején lépett fel. (A fellebbezések tartalmáról, és általában a helyi választások lefolyásáról később, a politikai összetétellel kapcsolatban szólok bővebben.)

A nyíregyházi városi elit pozícióinak zavartalan birtoklása a 20. század első felében ritkán került veszélybe. Az, hogy a helyi társadalom kisebb–nagyobb része részlegesen vagy egészében megkérdőjelezte a vezetőréteg pozícióbirtoklásának, vagy az ezt biztosító rendszer egészének legitimitását, csupán legitimációs hiányt jelzett, ám semmiképpen sem vezetett annak teljes elvesztéséhez. Az elit legitim voltát nem kérdőjelezte meg az sem, hogy a bekerüléshez nem feltétlenül volt szükség széles társadalmi támogatottságra, ami a korszak nagy részében a választott képviselőségre is igaz.

Abból, hogy a társadalom nagyobb, sőt a túlnyomó része nem szólt, többnyire nem is szólhatott bele a városi vezetőréteg összetételének alakításába, csupán az következik, hogy a polgári kori helyi elit uralmi rendszere a mai értelemben vett *demokratikus* legitimációs kritériumoknak nem felelt meg. A kiválasztás demokratikus volta azonban nem kérhető számon minden eliten. Mint láttuk, Bibó István egyenesen óvott a kiválasztódás túlzott demokratizmusától, mivel ez az elit tagjaiban „a pozícióért való aggodalom lelkiállapotát” váltja ki, aminek eredményeképpen az elit egésze nem tudja feladatát ellátni.¹⁴² Ennek fényében a helyi társadalom passzivitása éppen a helyi elit legitimációját erősítő tényezőként is értelmezhető. Azt jelzi ugyanis, hogy a helyi polgárság elfogadta az elit szerveződésének és működésének a klasszikus liberalizmus elvein alapuló és felépülő uralmát.

A továbbiakban azt szeretném megvizsgálni, hogy a klasszikus liberális elveken alapuló, 1929 után némileg demokratizálódó szabályozás a nyíregyházi polgárság mely rétegei számára biztosította a helyi vezetőrétegbe való bekerülés lehetőségét, és ez milyen következményekkel járt az elit foglalkozási, szakmai, képzettségi, illetve kulturális, felekezeti arculatára nézve. Az összetétel változásának végigkövetése arra is rámutat, hogy miként változott a polgárság egyes csoportjainak a helyzete, az elitbe való bekerülésük esélye. Külön figyelmet érdemel az, hogy milyen hatással volt az elit összetételére az 1929-es reform, azaz mennyire változtatta meg annak arculatát a harmincas–negyvenes években a képviselőtestület részbeni demokratizálása, tudtak-e élni a lehetőséggel a bekerülés jogával frissen felruházott társadalmi rétegek.

II. A nyíregyházi városi elit társadalmi összetétele

A nyíregyházi városi elit összetételében zajló változások időbeli vizsgálatára kilenc mintaévet választottam ki, ezek – praktikus okokból – 1930-ig hat-, ezután ötévente követik egymást, továbbá a korszak záróévet is bevontam a vizsgálatba (1900, 1906, 1912, 1918, 1924, 1930, 1935, 1940, 1944). Úgy gondolom, hogy ezek alapján megbízható adatsorokat kaphatunk, amelyek, ha nem is számszerűleg, de az általuk kirajzolt tendenciákat tekintve mindenképpen alkalmasak a városi elitre vonatkozó következtetések levonására. Az összetétel vizsgálatához elsőként össze kellett állítani *a képviselőtestület adott évi névsorait*. Minden esetben az egyes évek elején érvényes névsort használtam, az év közben történt személyi változásokat figyelmen kívül hagytam. Az általam figyelembe vett évkezdet értelemszerűen eszmei időpontként értelmezhető, ami nem minden esetben esett egybe a naptári esztendő kezdetével, mivel a legnagyobb adófizetők jegyzékének jóváhagyása, megbízottak bejelentése sokszor a tárgyévre áthúzódott.

A legnagyobb adófizetők névjegyzékét évente elkészítették, a végleges névsort, a jogi személyek és nők megbízottaival együtt, a képviselőtestület határozatban hagyta jóvá, a jegyzékek tehát a közgyűlési jegyzőkönyvekben minden esetben megtalálhatóak, nagyobb részük a polgármesteri iratokban is fennmaradt, és általában közölte a helyi sajtó is.¹⁴³ Hasonló a helyzet a választott képviselőkkel is, így sem az eredeti névsor, sem az esetlegesen megüresedett helyekre behívott póttagok személyének megállapítása nem jelentett gondot.¹⁴⁴ Ráadásul 1918-ig rendszeresen elkészítették az egész képviselőtestület adott évre érvényes névjegyzékét is, amelyeken rendszerint feltüntették a hivatalból tagságot nyert tisztviselőket is.¹⁴⁵ Nagy segítséget jelentett továbbá a városi közgyűlés anyagában található, a címe szerint a közgyűlési, valójában természetesen a képviselőtestületi tagok névsoráról 1916-tól vezetett kötet.¹⁴⁶

Nyíregyházán a törvények és szabályrendeletek alapján 1929-ig 100 képviselőtestületi tag került ki a legnagyobb adófizetők illetőleg a megbízottaik közül, ugyanennyi volt a választott tagok száma is. A század első három évtizedében az állásuknál fogva tagságot nyert tisztviselők száma 19-ről 21-re emelkedett, a képviselőtestület összlétszáma tehát ebben az időszakban 219–221 volt. Az 1929-es reform nyomán lényegesen csökkent a virilis és a választott tagok száma (56–56), míg a tisztviselő tagoké változatlan maradt (21–22). Ez a *tisztviselők súlyának jelentős növekedését* eredményezte, mivel korábban a testület 9%-t tették ki, addig a 133–134 fős képviselőtestületben az arányuk meghaladta a 15%-t.

A hivatalos képviselőtestületi létszámot sok esetben nem töltötték fel teljesen, aminek több oka is lehetett. Több évben is előfordult, hogy a megbízottját be nem jelentő özvegyek vagy jogi személyek helyett nem hívtak be póttagot, és mivel jogukat személyesen nem gyakorolhatták, az elit tagjaként én sem vehettem figyelembe őket. Mivel 1917 után több mint egy évtizedig nem tartottak helyi választást, az elhalálozások és lemondások nyomán megüresedett képviselői helyeket a húszas évek második felében már nem lehetett betölteni, mert „elfogytak” a póttagok. Olykor előfordult, hogy valaki több címen is tagságot szerzett, ám nem szólították fel nyilatkozattételre, hogy melyik tagságát kívánja megtartani. Mindezek miatt a vizsgálat nem mindig ugyanakkora garnitúrára terjed ki. Ezek alapján a kilenc mintaévben 1613 pozíciót vizsgáltam, amelyekben összesen 724 személy fordult meg, ők alkották a városi elitet Nyíregyházán a 20. század első felében.

Az elittagok több mint kétötöde, 308 fő csak egy-egy mintaévben szerepelt az elitben. Ettől elvileg akár évtizedes képviselőtestületi tagsággal is rendelkezhettek, mégis inkább ők azok, akik nem tudtak tartósan megkapaszkodni az elitben. A garnitúra további majdnem 40%-a kétszer–háromszor fordult meg a testületben. Ennél is tartósabb elittagsággal az elitnek kevesebb, mint az ötöde rendelkezett. A választottak és a virilisek személyi stabilitása nagyjából az átlagnak felelt meg, úgy tűnik, az anyagi és a társadalmi tőke nagyjából ugyanolyan tartós pozícióbirtoklást biztosított. (Sőt, míg a választottaknak 42, addig a viriliseknek az 52%-a fordult elő csak egy-egy mintaévben.) Jóval nagyobb személyi stabilitást mutattak a tisztviselők, akiknek a fele legkevesebb háromszor foglalt helyet a városi elitben. Ezzel szemben a megbízottak négyötöde csak egyszer, 18% pedig kétszer szerepel a névjegyzékben, tartós elittagságot tehát ez a mód egyáltalán nem biztosított. [1. táblázat]

Az elitalakulás dinamikáját leginkább azzal lehet bemutatni, hogy az egyes mintaévek között milyen arányban cserélődött ki a vezetőréteg személyi állománya. A fluktuáció mértéke az egymást követő mintaévek viszonyában 30 és 50% között mozgott. A személyi cserélődés intenzitása 1906–1912, illetve 1935–1940 között volt a legnagyobb. Előbbi elsősorban a választott tagok nagyobb mértékű cseréjének volt köszönhető, de az adótörvények változása következtében a legnagyobb adófizetők fluktuációja is érezhetően megnőtt. 1935 és 1940 között viszont egyértelműen a zsidók virilis tagságának megszüntetése következtében nőtt meg a személycserék száma.¹⁴⁷ Külön érdemes szólni az 1924–1930 közötti időszakról, mivel az 1929-es reform átalakította a képviselőtestület szervezetét, egyben létszámát is lecsökkentette. Az 1924-es garnitúrának alig több mint a harmada, 79 személy maradt a városi elitben, ugyanakkor ez a 79 városatya az 1930-as névsor 60%-t tette

ki. A kicserélődés a választott tagságot érintette inkább: az 1924-es garnitúrából a virilisek 45%-a, míg a választottaknak csak alig az ötöde volt jelen 1930-ban is.

Az elit fluktuációjának ütemét létszámuknál fogva alapvetően a választott és a virilis tagság határozta meg. Általában a virilisek cserélődési mértéke az egyes mintaévek között kisebb volt, mint a választottaké, ám azokban az időszakokban (1917 és 1929, illetve 1940 és 1945 között), amikor nem tartottak helyi választásokat, és így ebben a körben csak az elhalálozások és lemondások révén változott a személyi állomány, a választott garnitúra stabilitása természetesen meghaladta a legnagyobb adófizetőkét. A képviselőtestületben a hivatali állásuknál fogva tagsággal rendelkezők jelentették a legszilárdabb állományt, két mintaév között legfeljebb egyharmaduk cserélődött ki. Kivételt csupán az 1918 utáni évek jelentettek, mert egyrészt a katonai szolgálat, másrészt a háborús viszonyokból fakadó óriási munkatöbblet sok tisztviselő erejét felőrölte, sokan nyugdíjba mentek, és helyettük egy új, fiatal garnitúra került a városi hivatalokba. A megbízottak cserélődése valamennyi időszakban gyakori volt, nagyobb személyi stabilitást csupán a harmincas évek második felében mutattak.

A tagok nagyobbik része csak egyféle *jogcímen* (azaz csak virilisként, választottként, tisztviselőként vagy megbízottként) került az elitbe, mindössze 79, a képviselőtestületben minimum két mintaévben szereplő személyeknek körülbelül az egyötöde szerzett több módon is elitpozíciót, ebből 11 személy kétszer, 3 pedig háromszor is jogcímet váltott. Közülük mindössze 6 személyről mondható el, hogy virilisként, megbízottként és választottként is helyt foglalt a képviselőtestületben. Figyelemre méltó, hogy az eliten belüli „pozícióváltások” egyötödére 1924 és 1930 között került sor, amikor a jogi keretek változása és mindenekelőtt a létszám csökkentése következtében sok tekintélyes polgár számára a tagság megtartása a virilis jogcímen nem volt lehetséges, választás útján azonban biztosították helyüket a testületben. Ez az elitbe-kerülés illetve az elitben való megmaradás lényeges mozzanatára, az ennek az érdekében alkalmazott taktikára hívja fel a figyelmet.

Elsősorban a hosszú távú tagság követelte meg a bekerülés különböző útjainak a változtatását, erre utal, hogy a legkevesebb hat mintaévben előforduló képviselők fele több címen is bekerült a testületbe. Különösen fontos a megbízotti intézménynek a helyi elit alakulásában betöltött szerepe: a fenti 79 főből 33 megbízott *is* volt, ami a vizsgált időszakban megnevezett összes megbízott számához (88) képest jelentősnek mondható. Többségében, 23 esetben a megbízást cserélték egy másik, döntően virilis tagságra, míg ellenkező irányú változásra mindössze hat esetben került sor. Mindez azt mutatja, hogy a megbízásnak főleg az elitbe való bekerülésben volt nagy szerepe.

Az elitalakulásról sokat elárul az is, hogy a személyi állomány fluktuációja milyen mértékben jár együtt *generációváltással*. (Sajnos nem minden képviselőtestületi tag születési évét sikerült kideríteni, így az életkorra vonatkozó megállapítások értelemszerűen csak az ismert személyek körére vonatkoznak.) 1900-ban a legidősebb városatyá az 1814-es születésű Bartholomaeidesz János evangélikus lelkész volt, míg 1944-ben jánosbokori Kovács András gazda, ő 1856-ban született. A legidősebb elittagok életkora egyébként nagy szóródást mutat az egyes mintaévekben (74 és 90 év között); a legmagasabb kort Somogyi Gyula érte el, aki 1935-ben 90 évesen, több mint fél évszázados képviselőtestületi tagsággal a háta mögött hunyt el. 1900-ban a legfiatalabb képviselő az 1875-ös születésű Csengery Gyula földbirtokos volt, míg a vizsgált időszak végén Rácz Gábor szesznagykereskedő, aki 1914-ben született. A legfiatalabb elittagok általában húszas éveik végén, harmincas éveik legelején kerültek az elitbe, jellemzően virilisként vagy hivatalból, és csak ritkán a választók bizalmából. Ez arra utal, hogy a megválasztáshoz szükséges társadalmi elismertség, presztízs és kapcsolati tőke megszerzéséhez több időre volt szükség.

A századfordulón a városi elit gerincét az 1840-es és 1850-es években születettek alkották, majd a hangsúly fokozatosan az ötvenes–hatvanas években születettekre helyeződött át. A fiatalabb korosztályok térnyerése ezt követően is egyenletesen alakult: a tízes évek végétől már a hatvanas–hetvenes, az 1930-as években a hetvenes–nyolcvanas, 1940 után pedig egyre hangsúlyosabban a kilencvenes években születettek tették ki az elit többségét. A generációk térnyerésében majd súlyuk csökkenésében nem figyelhetők meg törések, egyedüli kivételt a kilencvenes években születettek hirtelen előretörése jelentett 1940-re, elsősorban a hetvenes években születettek rovására. A nyíregyházi városi elitben tapasztalható személyi változások tehát mindvégig biztosították az elit megújulását, és a kellő tapasztalattal rendelkező, de az új dolgok iránt is fogékony korcsoport számára a város vezetésébe való bekapcsolódás lehetőségét. [1. ábra]

Mivel a nemzedékváltás folyamatában jelentősebb ugrásra nem került sor, a városi elit *átlagéletkorában* sem következett be nagyobb ingadozás: az első világháború végéig 50 év körül mozgott, a húszas és a harmincas években azután lassan 53 évre emelkedett. A vezetőréteg kis mértékű öregedése több tényezővel magyarázható, először is azzal, hogy 1917 és 1929 között nem tartottak választásokat, így a fiatalabbaknak nem volt lehetőségük a bekerülésre, miközben a már megválasztottak egyre inkább megöregedtek. Ugyanakkor a választottak átlagéletkora a harmincas években sem csökkent (56–57 év), sőt 1944-re, mivel 1939 után ismét nem zajlottak helyi választások, a választott városatyák életkora elérte a 60 évet. A harmincas években számottevően megnőtt a virilisek átlagéletkora is, ami annak

tudható be, hogy a testületbe az első 100 helyett csupán ez első 56 legnagyobb adózó kerülhetett be, elsősorban azok, akik régebb óta gyűjtötték vagyonukat, vagy életkoruknál fogva élveztek nagyobb jövedelmet. Visszaesés csak 1940-ben következett be, összefüggésben a zsidó tagok kizárásával, és hozzájuk képest kevésbé módos, fiatalabb személyek behívásával.

A választott és a virilis képviselők átlagéletkora lényegesen nem tért el egymástól, a megbízottak és a hivatalból tagok viszont hozzájuk képest fiatalabbak voltak. Ráadásul a választottak és a legnagyobb adófizetők húszas és harmincas évekbeli öregedésével párhuzamosan a megbízottak és a hivatalból tagsággal bírók átlagéletkora még csökkent is. Elsősorban a megbízottaknál figyelhető meg a folyamatos fiatalodás az 1918-as 47-ről az 1935-ös és 1940-es 40 évre. A városi tisztviselők életkora az első világháború idején és az azt követő években történt nagymértékű személycserék következtében 1924-re 40 év alá esett, majd a személyi állomány stabilizálódásával párhuzamosan folyamatosan emelkedett, ám 1944-ben is éppen hogy elérte az 50 évet, azaz még ekkor is fiatal elitcsoportnak számított. Összességében a nyíregyházi városi elit döntő hányada az ötvenes–hatvanas éveikben járókból állt, harminc évesnél fiatalabb személy csak ritkán került be, és 60–65 évesnél idősebbek csak a legritkább esetben maradtak az elitben. [2. táblázat, 2. ábra]

1. A városi elit foglalkozási összetétele

A nyíregyházi városi elit társadalmi összetételét elsődlegesen a *foglalkozási megoszlás* alapján nézem meg. Minden esetben igyekeztem az eredeti, a névjegyzékekben, és más korabeli forrásokban feltüntetett meghatározásokat használni. Ezeket úgy tekintem, mint amelyek a kortársak nézőpontját tükrözik, azt jelzik, hogy a helyi közösség milyen csoportba sorolta az illető személyt. Ez a foglalkozási kategória értelemszerűen nem pontosan adja vissza azt, hogy az egyes elittag megélhetése, kenyérkeresete milyen forrásokból táplálkozott. Az adókat adónemek szerinti bontásban is tartalmazó virilis-jegyzékek vizsgálata fentebb már megmutatta, hogy az ott használt foglalkozási meghatározások csak nagy vonalakban, hozzávetőlegesen utalnak az illető virilis vagyoni–jövedelmi alapjára. Elsősorban az ingatlantulajdon, mindenekelőtt a házbirtok maradt rejtve, mivel annak meglétét a „kereskedő”, „ügyvéd” vagy „nyugalmozott királyi közjegyző” meghatározások természetesen elfedik. Elsődleges célom azonban nem is az elit gazdasági alapjának, vagyoni és jövedelmi viszonyainak, hanem társadalmi összetételének a feltárására. A korabeli

foglalkozási meghatározások számomra azért érdekesek, mert kifejezik egy-egy személy társadalmi státusát.

Az árnyaltabb vizsgálat érdekében a foglalkozásokat nagyobb kategóriákba csoportosítottam, ám igyekeztem itt is a korabeli közvélekedésnek megfelelő elhatárolási vonalakat tiszteletben tartani. Ennek alapján megkülönböztettem az *értelmiséget, a tisztviselőket, a föld- és a házbirtokosokat, az iparosokat és a kereskedőket*. A nagyobb csoportok kialakításánál, különösen az értelmiségi és tisztviselő foglalkozások esetében, természetesen több lehetőség is adódott, én elsődlegesen a munka jellegét vettem figyelembe. Így a tisztviselők közé kifejezetten csak azokat soroltam, akik a szűkebb értelemben vett közigazgatásban, azaz valamilyen városi, vármegyei, állami hivatalban dolgoztak, vagy magáncégnél álltak alkalmazásban, míg az alkalmazott értelmiségeket – bírókat, tanárokat stb. – elsősorban értelmiségieknek tekintettem. A vármegyei tiszti főorvost például megyei tisztviselőként soroltam be, míg a vármegyei közkórház igazgató–főorvosa orvosként az értelmiségiek közé került. Mint városi szakhivatalnokot, tisztviselőnek vettem a tiszti főügyészt is, noha tulajdonképpen a város ügyvédje volt, és magánpraxist is folytatott. A tisztviselőkhöz soroltam az államvasutak helyi vezetőit is, tevékenységükben ugyanis jobban dominált a tiszti jelleg, mint például a bírók esetében.

Természetesen egyetlen foglalkozási meghatározás nem feltétlenül adja vissza az illető társadalmi besorolását, státusát, ezzel kapcsolatban én is vallom Lakatos Ernő kritikai észrevételét. („A statisztikai módszernek nagy hátránya, hogy élesen elhatárolt csoportokkal dolgozik, pedig az életben átmenetek vannak és az emberek nehezen skatulyázhatók.”¹⁴⁸) Ennek alátámasztására a nyíregyházi városi elitből is több példát fel lehet hozni. Nagy Lajos református lelkész, hitoktató és a vármegyei levéltár vezetője, tehát értelmiségi és megyei tisztviselő is volt egy személyben, végül is utóbbi helyre soroltam, mivel képviselősege alatt elsősorban nem egyházi szolgálatot folytatott. Oltványi Ödön kezdetben „tipikus” tisztviselői pályát futott be, jogi tanulmányait követően városi szolgálatba lépett, végül főjegyző lett, sőt egy ideig – Balla Jenő betegsége alatt – a polgármesteri teendőket is ellátta. 1920-ban nyugdíjba vonult, majd közlekedési miniszteri biztosként a burgonyaellátás biztosításáért felelt. Később a burgonyaértékesítő szövetkezet kirendeltség-vezetője, amellet számos pénzügyi és vállalat, szövetkezet igazgatósági, felügyelő bizottsági tagja volt. Nagy Kálmán – 1905 és 1929 majd 1931 és 1939 között választott képviselő – eredetileg gyógyszerész volt, időközben azonban feladta a gyógyszerésztársaságot, és a húszas évek elejétől már tűzifa- és szénkereskedéssel, valamint légyapírkészítéssel foglalkozott, majd cementgyáros lett, azaz értelmiségiből vált kereskedővé és iparossá. A példák tovább sorolhatók, ám hangsúlyozni

szeretném, hogy nem az egyes személyek vagyon- és jövedelemszerzési módjának a pontos meghatározása és ennek alapján valamilyen kategóriába való besorolása a fontos, hanem az elit egészére vonatkozó fő tendenciák megrajzolása: úgy gondolom, hogy az alább alkalmazott osztályozási séma alkalmas erre a feladatra.

A képviselőtestületben megformálódó városi elit összetételét, az egyes társadalmi csoportok elitbejutási stratégiáit nagyban meghatározta a bekerülés jogcíme. A *virilizmus* a legpasszívabb elitbekerülési utat jelentette abban az értelemben, hogy különösebb közéleti ambíciók nélkül, pusztán a vagyon vagy a jövedelem révén tagságot nyerhetett valaki. Arra természetesen lehetett egyéni vagy társadalmi igény, hogy ha valaki vagyonos, akkor beleszólhasson a város ügyeibe (ezt a törvényi szabályozás biztosította is), ám nehezen feltételezhető, hogy valaki csak azért igyekezett nagy vagyonra szert tenni, hogy ennek révén automatikusan az elit tagjává válhasson: a vagyoni gyarapodás fő mozgatórugóját természetesen nem ebben kell keresnünk.

Valamelyes egyéni aktivitást csak a fellebbezés igényelt, egyébként a virilis csoport összetételét elsődlegesen a jogszabályi keretek és a helyi vagyonosodási lehetőségek határozták meg. A legnagyobb adófizetés címén bekerülők között legnagyobb számban mindvégig az értelmiségiek szerepeltek, főlényük a húszas–harmincas években már–már nyomasztóvá vált. Ezt egyrészt az adókétszerezés hatásának tulajdoníthatjuk, másrészt annak, hogy Nyíregyházán nem alakult ki egy olyan tehetős gyáriparos és nagykereskedő, később részben akár házbirtokossá váló réteg, amelynek a vagyona és jövedelme elég lett volna az adókétszerezés „kompenzálására”. Az értelmiség mellett tartósan csak a kereskedők súlya volt meghatározó a legnagyobb adófizetők között, az értelmiségiek arányát azonban csak nagy ritkán tudták megközelíteni. Figyelemreméltó még az iparos virilisek számának megszorodása a korszak legvégén, a negyvenes évek elején. [14. táblázat]

A *megbízottként* való bekerülés nagyobb személyi ambíciót feltételezett, ám számottevő társadalmi elismertséget és elfogadottságot nem igényelt, csupán egyetlen özvegyasszony vagy máshol lakó személy, illetve egy intézmény vezetésének a támogatását követelte meg. A megbízottak kiválasztásának mechanizmusát, jellegéből adódóan, gyakorlatilag lehetetlen feltárni, bár a kiválasztás szempontjaira a megbízottak személyéből lehet következtetni. A virilis jogot szerzett pénzintézetek, ipari és kereskedelmi részvénytársaságok általában saját vezetőiket bízták meg a képviselőtükkkel, így nem véletlen, hogy a megbízottak legnagyobb része az első világháború előtt tisztviselő, döntően magántisztviselő volt. A jogi személyek virilis tagságának megszűnése következtében 1930

után nem is nagyon került sor magántisztviselő megbízotti kinevezésére. A nőket és más lakókat a képviselőtestületben szinte kizárólag ügyvédek, tanárok valamint földbirtokosok helyettesítették. A választás elsősorban családtagokra, jogi képviselőkre esett, sokszor azonban közéleti, politikai szempontok is szerepet játszottak. Az 1929-es képviselőválasztáson például nem került be Bartók Jenő református lelkész, aki akkor már több mint három évtizede volt városatya, ám özv. Róth Ferencné megbízottjaként mégis helyet foglalhatott a testületben. (1931-től aztán ismét választott képviselő volt.) Jellemző az is, hogy idehelyezését követően megbízás révén azonnal a képviselőtestületbe került Török Dezső római katolikus kanonok, vagy Túróczi Zoltán evangélikus püspök. [15. táblázat]

Természetesen a *választásoknál* is fontos volt az egyéni ambíció, ám ez inkább csak a jelöltként való fellépésben játszott szerepet, a megválasztáshoz már ismertségre, társadalmi, kapcsolati tőkére, presztízsrre volt szükség. Ez nem jelentett feltétlenül általános helyi elismertséget, elég volt csupán a választókerületben a szavazáson részt vevők többségének – a század elején olykor pár tucat embernek – a támogatását elnyerni. Noha a községi törvény és a helyi szabályrendeletek nem szóltak róla, a választások lefolyása a gyakorlatban többé-kevésbé szervezett csoportok, pártok létét feltételezte. A jelöltek számára többnyire már a század elején is, a két háború között pedig már feltétlenül ezek a csoportok, klikkek, pártok támogatása biztosította a választáson való szereplés sikerét. A választásokon így elsősorban nem is az egyéni ambíció és presztíz volt a döntő, habár elhanyagolni ez utóbbit nem lehet, hanem az, hogy a helyi társadalom mely csoportjai törekedtek arra, és végül is érték el, hogy minél nagyobb arányban képviseltessék magukat a városvezetésben. Nem tartom véletlennek, hogy a választott képviselők döntő részét a húszas évek végéig az iparosok és a gazdák adták, mivel virilisként alig volt esélyük a bekerülésre, ami nagymértékben ambicionálta őket a választásokon való sikeres szereplésre.

A gazdák és iparosok választási sikereit nagy mértékben elősegítette, hogy a helyi társadalom legszervezettebb csoportjait alkották, amiben, a foglalkozás jellege és hagyományai mellett, az ipartestületnek és a gazdakörnek, de más iparos és gazdaszervezetnek is, nagy szerepe volt. Ugyanakkor az intelligencia nagy része közömbös maradt a választások iránt, ami az értelmiségi választópolgároknak a választásokon mutatott passzivitásában, és az értelmiségi jelöltek viszonylag gyenge szereplésében is megnyilvánult. Értelmiségi részről tisztán látták, hogy a helyzetért saját közömbösségük folytán önmaguk is felelősek, pedig a szavazók alacsony száma következtében egy kevés érdeklődéssel is eredményt lehetne elérni.¹⁴⁹ A „polgári elem” szervezetlenségének következtében aztán jól érvényesülhetnek a népszerűséget hajhászó demagóg elemek, „akaratnokok”: a „tudományos

képzettség, szakismeret, tehetség, szorgalom és tapasztalat alig–alig jelentenek ez alkalommal valami értéket. A könyök győz a szerénység felett.” – panaszkodik egy cikkíró a tízes években, sürgetve ezért egy „városi párt” megszervezését.¹⁵⁰

A két világháború között a választók mozgósítását egyre inkább a politikai erők vették át, ám a rendre győztes kormányoldal a különböző társadalmi csoportok támogatásának elnyerése érdekében állandóan hangsúlyozta azok „arányos képviselőinek” szükségességét. Ezeket az arányokat azonban a hivatalos vezetés, a politika állapította meg, ami a gyakorlatban azt eredményezte, hogy a harmincas évektől a vezető szerepet a választottak között is az értelmiségiek vették át, igaz, a választópolgárok jórészét kitevő gazdák képviselője is jelentős maradt. Az ebből a szempontból kisebb potenciállal, és ebből fakadóan kevesebb érdekérvényesítő lehetőséggel rendelkező iparosok viszont korábbi pozícióik jó részét elvesztették 1929 után. [16. táblázat]

A hivatalból tagságot nyert tisztviselők az 1930-as évek közepéig kizárólag városi hivatalnokok voltak, a részbeni államosításokat követően azután néhány pozíció betöltője állami tisztviselőnek minősült. Bekerülésüket a törvény biztosította, így abban az egyéni ambíciók csak annyira játszottak szerepet, hogy az illetők a kenyérkeresetet biztosító hivatali állásra törekedtek. A városi tisztviselőket a képviselőtestület választotta, a városatyák támogatásának elnyerése érdekében pedig a jelöltek sokszor igen agresszíven agitáltak és kilincseltek. A hivatali ranglétrán ugyanis nem volt automatikus előrelépés, az új, így akár képviselőtestületi tagságot is biztosító tisztségbe kerülésre – az ideiglenes helyettesítésektől eltekintve – csak tisztújításon volt lehetőség.

Ezen tisztségek elnyerése tehát mégiscsak megkövetelte legalább városi polgárságot képviselő testület támogatásának elnyerését. A harmincas években azonban a városatyák szerepe ebből a szempontból folyamatosan csökkent, elsősorban azért, mert a közigazgatási reform nyomán, a 10 évre választott polgármester kivételével, a városi hivatalnokokat életfogytig választották, tehát általános tisztújításra csak 1929-ben került sor, ezután csak a megüresedett állások betöltése volt a városatyák feladata. Másrészt, míg korábban csak a rendőrkapitány megválasztása nem volt testületi hatáskör, hanem őt a főispán nevezte ki, ráadásul a rendőrség 1919-es államosítása után a városi képviselői tagsága meg is szűnt, addig a harmincas években egyre több állami tisztviselő lett hivatalból a képviselőtestület szavazó tagja. Ezeknek a személyeknek a tagsága még közvetve sem igényelt a társadalom vagy akár csak a képviselők többsége általi elfogadottságot, támogatást, mivel kinevezésük kizárólag a felettes közigazgatási szervektől függött. Számuk ugyan nem volt jelentős, ám azzal, hogy államilag kinevezett, és kizárólag a hivatali felettesnek felelős tisztviselők a

legfőbb önkormányzati testület tagjaivá váltak, maga az önkormányzati elv, az autonómia eszméje jelentősen csorbult.¹⁵¹

A nyíregyházi városi elit legmeghatározóbb csoportja a 20. század első felében az *értelmiség* volt, ráadásul arányuk a korszak legvégét leszámítva folyamatosan nőtt. A század elején a vezetőréteg egyötödét, a húszas években már az egynegyedét adták, a harmincas években pedig arányuk az egyharmados szint felé emelkedett. 1944-ben azonban, annak köszönhetően, hogy a negyvenes évek elején pár év leforgása alatt a legnagyobb adófizetők között súlyuk a felére csökkent, a városi elitnek már csak a negyede volt értelmiségi. A század elején a városi elit értelmiségi tagjainak a vallási arculatát elsődlegesen az evangélikusok és a római katolikusok határozták meg, a tízes évektől megkezdődött azonban a zsidó és a református értelmiség térnyerése: előbb az izraeliták kerültek túlsúlyba, majd a két világháború között egyértelműen a reformátusok és az újra megszaporodó római katolikusok uralták a városi elitbe került értelmiségi csoportot. (Az 1944-re lecsökkent számú értelmiségiek között ismét az evangélikusok kerültek túlsúlyba.)

Az értelmiségi elittagok legnagyobb része, 40–50%-a a korszakban mindvégig az *ügyvédek* közül került ki. Ők a városi elit egészét tekintve is az egyik legmeghatározóbb társadalmi csoportot alkották: az első világháború előtt a vezetőréteg 8–10%-a, a világháború követően kb. 14%-a volt ügyvéd. Jelenlétük csupán 1944-ben esett vissza minden korábbinál alacsonyabb szintre, ami önmagában is magyarázza az értelmiség visszaszorulását ebben az évben. Az ügyvéd városatyák túlnyomó többsége római katolikus és izraelita volt, majd az első világháború után a reformátusok is felzárkóztak hozzájuk, sőt a negyvenes években – a zsidóság kizárásával és a katolikusok visszaszorulásával – már egyértelműen ők adták az ügyvédek többségét.

Az ügyvédi pálya jó esélyt kínált az elitbe kerülésre, hiszen 1944-et nem számítva rendre 18–20 (1924-ben 29!) ügyvéd volt képviselőtestületi tag, vagyis a Nyíregyházán működő ügyvédek legkevesebb tizede, általában harmada–negyede bejutott a városvezetésbe.¹⁵² Elsősorban a virilizmus nyújtott jó esélyt a város sikeres, gazdag ügyvédei – mint a század elején Bodnár István, majd Korányi Endre, a harmincas években Porkoláb Zoltán – számára az elitbe kerüléshez, és a tartós bennmaradáshoz. Figyelemreméltó, hogy az 1924-ben felállított Nyíregyházi Ügyvédi Kamara tisztikara, élén a kamara felállításának egyik fő szorgalmazójával, egyben első elnökével, Járossy Sándorral, majdnem teljes létszámban tagja volt a városi képviselőtestületnek, még hozzá szinte kivétel nélkül adófizetés címén.¹⁵³ Mivel a szakma „krémje” adója révén került a képviselőtestületbe, a választásokon

inkább a „második vonal” indult, ám ők is a város elismert és sikeres ügyvédei voltak, akik a közelet legszélesebb területein tevékenykedtek, mint pl. sasi Szabó László, Murányi László, vagy Mikecz Ödön későbbi főispán. Ám, míg a legnagyobb adófizetők 10–20%-a, 1935–1940-ben a negyede volt ügyvéd, a választottak közötti arányuk csak ritkán emelkedett 10% fölé. Aki pedig az adókétszerezés révén sem lehetett virilis, és megfelelő kapcsolati tőke birtokában sem volt, annak még mindig volt esélye, hogy a virilis nők, máshol lakók, vagy jogi személyek megbízottjaként a képviselőtestület tagja lehessen.

Biztos elittagságot jelentett a *királyi közjegyzői* állás betöltése. Nyíregyházán a 20. század első felében két közjegyzői iroda működött, ezek illetékessége a nyíregyházi járásbíróóság működési területére, sőt az első világháborúig majdnem a megye egészére kiterjedt, ami biztos és nem elhanyagolható jövedelmi forrást jelentett számukra. Ennek ismeretében egyáltalán nem véletlen, hogy a közjegyzők legnagyobb adófizetés címén mindvégig tagjai voltak a képviselőtestületnek. Somogyi Gyula 1875-től, az első közjegyzőség felállításától 1925-ig volt királyi közjegyző, ezalatt folyamatosan virilis, majd nyugdíjba vonulása után 1929-től 1935-ben bekövetkezett haláláig választott képviselőtestületi tag volt. Közéleti szerepvállalása a helyi társadalom minden területét felölelte a pénzügyektől az evangélikus egyházig, a közművelődéstől a kulturális életen át a szabadkőműves mozgalomig. A második közjegyzőséget felállításától, 1893-tól Kovách Elek vezette, aki nemcsak közjegyzősége alatt volt legnagyobb adófizetőként a képviselőtestület tagja, hanem tekintélyes háztulajdonosként nyugalomba vonulása után is megőrizte ezt a pozícióját. Ugyancsak virilis volt Horthy István és Kovách Dénes is, előbbi Somogyi, utóbbi pedig apja irodáját vette át. (1912-ben ebbe a körbe soroltam Vietórisz Istvánt is, akit közjegyző-helyettesként választottak képviselőnek, igaz, később ügyvédként majd városi tisztviselőként működött.)

A jogász értelmiséget képviselte az elitben néhány *bíró* is, akik – egy-két személytől eltekintve – választás révén kerültek a képviselőtestületbe. Ez arra utal, hogy a bírók nem voltak olyan anyagi helyzetben, hogy akár adókétszerezéssel is felkerüljenek a virilisek listájára, így az elitbe kerülésük jórészt egyéni ambíciók és a választáson való sikeres szereplés függvénye volt. A megválasztáshoz szükséges presztízzsel, társadalmi és kapcsolati tőkével elsősorban a bíróságok vezetői, törvényszéki elnökök (pl. Kovács István, Illés Andor), tanácselnökök (pl. Tóth Pál), vagy a járásbíróóság elnökei (pl. Görömbey István) rendelkeztek, rajtuk kívül a Nyíregyházán működő két–három tucat bírónak szinte semmi esélye sem volt az elitbe kerülésre.

Az orvosokat – a vármegyei és városi orvosokat leszámítva – általában 4–8 fő (2–4,5%) képviselte a városi vezetőrétégben, döntően legnagyobb adófizetés címén, ami mind a testület, mind a város orvosainak a számát tekintve csekélynek mondható.¹⁵⁴ A vármegyei Erzsébet-kórház igazgató főorvosain, Kállay Rudolfon, majd Klekner (1935-től Korompay) Károlyon kívül elsősorban jelentős magánpraxist folytató gazdag orvosok lettek virilisek, a húszas évekig döntően izraeliták, míg helyüket a harmincas években a római katolikusok foglalták el. Egy-két személyt, mindenekelőtt a húszas–harmincas évek helyi politikájában meghatározó tevékenységet folytató, az 1939-es országgyűlési választáson hivatalos kormánypárti jelöltként fellépő Korompay Károlyt leszámítva a város orvostársadalma nem vállalt nagy közéleti szerepet, a leggazdagabb orvosokon kívül mások nem is igen törekedtek a vezetőrétégbe. Ám még ők is egyszerűbbnek látták, ha özvegyasszonyok vagy jogi személyek megbízottaiként kerüljenek oda, semmint választáson mérettessék meg magukat.

Az elitben egy-egy mintaévben 2–5 *gyógyszerésszel* találkozhatunk, ami a vezetőrétégnek mindössze 1,5–2%-t tette ki, ám figyelembe véve, hogy a Nyíregyházán működő gyógyszertárak számához (a vizsgált időszak elején 5, a végén 7) képest a gyógyszerész elittagok száma jelentősnek mondható. Szinte kizárólag virilisként kerültek a képviselőtestületbe, elsősorban a belvárosi gyógyszertárak tulajdonosai, mint pl. Korányi Imre, majd a patikáját átvevő Osgyáni József, Szopkó Dezső, vagy Gergelyffy György. A kevésbé gazdag, ám aktív társadalmi–közéleti, olykor politikai szerepet vállaló patikusok (pl. Nagy Kálmán, vagy a nyilas Barczikay Tibor) számára választás révén is lehetőség volt az elitbe kerülni. Választott tagságát tartotta meg 1936-tól Osgyáni József is.

A tanárok és tanítók kezdetben viszonylag jelentős, 4%-t is meghaladó aránya folyamatosan csökkent, és 1930-ra teljesen kihulltak a vezetőrétégből. A harmincas–negyvenes években azután jelentős térnyerésüknek lehetünk tanúi, aminek eredményeképpen a korszak végére minden korábbit meghaladó arányban képviselték magukat a helyi elitben (7%). Az 1930-as év más szempontból is határkö: ezt megelőzően a pedagógus elittagok szinte kizárólag választás útján jutottak pozícióhoz, méghozzá döntően az evangélikus főgimnázium igazgatói (Martinyi József, Leffler Sámuel, Vietórisz József) és tanárai (pl. Porubszky Pál, Szalaboczkay Imre). Megválasztásukat annak köszönhették, hogy az első világháborúig a városban egyetlen gimnázium működött, így tanárainak viszonylag nagy volt a presztízse, míg a tanítók közül ezzel többnyire csak az igazgatók (pl. az evangélikus Fazekas János és a római katolikus Orsovszky Gyula) rendelkeztek.

A világháború után jelentősen nőtt az iskolák száma, köztük a középiskoláké is, jelentősen emelkedett a tanári és tanítói létszám, ami együtt járt a pálya presztízsének némi csökkenésével. A harmincas években nem is igen találkozunk tanár vagy tanító beválasztásával, néhány evangélikus tanító (pl. Kemény Péter igazgató) jelentette a kivételt. Nagyobb számban csak a póttagok közé kerültek be: 1944-re részben az ő behívásuknak köszönhetően nőtt meg a számuk a képviselőtestületben. A tanárok, tanítók a harmincas–negyvenes években döntően megbízás révén jutottak képviselői helyhez, majd a negyvenes években megnőtt a tanár virilizáció száma is, ami csak kevésbé tulajdonítható vagyoni és jövedelmi viszonyaik javulásának, sokkal inkább annak, hogy a zsidók virilizációjának megszüntetésével a legnagyobb adófizetők névsorában előkelőbb helyre kerültek. Noha az elitbe kerülő pedagógusok többsége továbbra is evangélikus volt, kifejezetten a tanárok között megnőtt a katolikusok aránya, ugyanakkor, amíg az első világháború végéig az evangélikus főgimnázium igazgatója mindig a képviselőtestület tagja volt, a két háború között már nem fordultak meg ott.

A különböző egyházak *papjai, lelkészei* folyamatosan képviseltették magukat a városi elitben, arányuk a húszas évekig 3% körül mozgott, míg 1930 után, a kisebb létszámú testületben elérte az 5–6%-t. A húszas évekig egy kivétellel valamennyien virilizmus címén lettek városatyák, 1930-at követően azonban már csak a görög katolikus püspök volt virilis. Jelenlétük ennek ellenére folyamatos maradt, mivel 1929-től választás útján lettek képviselők. Az evangélikus egyházat előbb a két lelkész, Bartholomaeidesz János, majd Paulik János illetve Geduly Henrik képviselte, utóbbi 1911-től püspökként. A harmincas évek végén Geduly és Paulik halálával helyüket az egyházban és a képviselőtestületben is Turóczy Zoltán püspök és Rózse István lelkész foglalta el. A városi elit tagja volt a nyíregyházi római katolikus egyház valamennyi egymást váltó plébánosa (Verzár István, Petrovics Gyula, Énekes János, majd Török Dezső) csakúgy, mint a helyi református lelkész (a korszakban végig Bartók Jenő). Gyakorlatilag szintén végig képviselő volt a görög katolikus pap (Fekete István, Ruttkay Gyula, Sereghy László, Mihalovics Sándor) is, ráadásul a hajdúdorogi püspökség Nyíregyházára kerülésével a püspök (Miklóssy István, majd Dudás Miklós) adója révén szintén bekerült az elitbe.

A keresztény egyházakkal szemben nem volt folyamatos az izraelita felekezet képviselete. Nyíregyházának a 20. században ugyan jelentős zsidó lakossága volt, a túlnyomó többségük a status quo hitközséghez tartozott, ám a főrabbi jövedelme nem volt ahhoz elég, hogy a legnagyobb adózók sorába kerüljön, és személy szerint sem törekedett a városi képviseletre. A helyzet akkor változott meg, amikor Bernstein Béla lett a status quo

hitközség főabbija: ő 1918-ban lett a képviselőtestület tagja, elsőként a lelkészek között választás útján, és maradt is ott 1942-ig, amikor az 1941: XIX. tc. 2. § értelmében kénytelen volt megválni a képviselőségtől.

A képviselőtestületnek a korszakban volt néhány *mérnök* tagja is, évente mindössze egy-két személy, akik egy kivétellel valamennyien virilisként kerültek be a képviselőtestületbe. Nyíregyházán eleve kevés, egy-két tucat mérnök talált munkát, kiugró kereseti lehetőséget azonban nekik sem biztosított ez a tevékenység, tartósan csak kevesen (Kálmán Károly, Márton László) tudtak a legnagyobb adófizetők között megkapaszkodni. Ráadásul egy igen vegyes (általános, építő, gépész- és erdőmérnökökből álló) társaságot alkottak, akiknek a társadalmi befolyásuk, presztízsük, emellett aktivitásuk, közéleti szerepvállalásuk nem volt számottevő. Bekerülésüket ezért szinte kizárólag az általuk fizetett adónak, és az adókétszerezésnek köszönhették. Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy több mérnöki képesítéssel rendelkező személy állt városi, állami, vasúti vagy víztársulati alkalmazásban, akik ilyen minőségben, tisztviselőként lettek a képviselőtestület tagjai.

A *tisztviselők* a nyíregyházi városi elitnek nagyjából az egyötödét tették ki: az első világháború előtt arányuk inkább ez alatt volt, míg a harmincas években elérte az egynegyedes szintet is. Az elitben megjelent tisztviselők legnagyobb része, több mint a fele, *városi tisztviselő* volt. Nagy súlyukat elsősorban annak köszönhették, hogy a vezető tisztségeket betöltő helyi hivatalnokok a községi törvény értelmében a képviselőtestületnek hivatalból voltak a szavazó tagjai. Ráadásul az 1929-es reform csak a virilis és a választott tagok számát csökkentette, a hivatalból tagsággal rendelkező tisztviselők pozícióit viszont nem érintette, így arányuk megnőtt a korábbiakhoz képest. Rajtuk kívül a húszas évekig választás útján kisebb városházi hivatalok betöltői is bekerültek. Persze egy kishivatalnok társadalmi megbecsültsége nem volt nagy, még akkor sem, ha a városházán dolgozott, így elsősorban a helyi közéletben amúgy is aktív, megfelelő családi háttérrel, származással, helyi kötődéssel rendelkező személyek mérettették meg magukat, mint például Tomasovszky Lajos adótiszt, aki valamennyi 1918 előtti választáson sikeresen szerepelt. A kishivatalnokok, hivatali alárendeltek megválasztása a városi elöljáróság iránt lojális elemek számát gyarapította a testületben.

Az 1920-as évekig a városi elitnek mintegy egytizede volt városi tisztviselő, majd a csökkentett létszámú testületben ez az arány 16%-ra nőtt, ami csak a részbeni államosításokkal csökkent a korszak végéig ismét 11%-ra. Az alapvetően evangélikus közösségként újratelepülő Nyíregyháza vezető tisztségviselői hagyományosan evangélikusok

közül kerültek ki. Még a 19. és a 20. század fordulóján is a képviselőtestületbe került városi tisztviselők túlnyomó része (71%) lutheránus volt, igaz, ez az arány pár éven belül jelentősen csökkent, de az első világháborúig megmaradt 57–58%-os szinten. A tisztviselő képviselők több mint a fele még a húszas években is evangélikus volt, ezt követően azonban a számuk folyamatosan csökkent, és a korszak végére már az egyharmados szintet sem érte el. Visszaszorulásukkal párhuzamosan a tízes években a római katolikus, majd a harmincas években a reformátusok súlya nőtt meg. A vizsgált időszakban egyetlen zsidó személyt sem választottak városi tisztviselőnek (korábban sem), de a görög katolikusokat is csak egyetlen személy képviselte.

A *magántisztviselők* aránya 3–5% között mozgott a városi elitben. 1930 előtt a csoport arculatát a bankigazgatók határozták meg, egy-két ipari vagy kereskedelmi vállalat vezetőjén, a Nyírvíz-szabályozó Társulat igazgató-főmérnökén kívül csak pénzügyi vezetők kerültek az elitbe, vagy virilisként, vagy az általuk vezetett intézmény megbízottjaként. A csoport döntő részét a zsidó pénzügyi és részvénytársasági vezetők adták, míg a tízes években megnőtt a reformátusok száma is. Az első világháború után, nagyjából a húszas évek közepéig a fővárosi banktőke folyamatosan ellenőrzése alá vonta a vidéki pénzpiacokat, és más vidéki városokhoz hasonlóan Nyíregyházán is felszámolta a helyi tőke önállóságát. A folyamat eredményeképpen formálisan mindössze három, gyakorlatilag azonban csak egy intézet, a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület maradt önálló. A budapesti bankok helyi fiókjainak vezetői már nem voltak olyan vagyoni-jövedelmi helyzetben, hogy a város legnagyobb adófizetői közé kerülhessenek, ráadásul 1930-tól a jogi személyek virilis tagsága is megszűnt, így már megbízottként sem volt lehetőségük a városi vezetőrétegbe kerülni. Ennek eredményeképpen a zsidó származású gazdasági vezetők a húszas évekre gyakorlatilag kikerültek a városi elitből. A harmincas–negyvenes években már jellemzően református és katolikus magántisztviselők kerültek – szinte kizárólag választás útján – a városi vezetőrétegbe, akik nagyobb részben továbbra is bankvezetők, kisebb részben iparvállalatok és szövetkezetek vezetői voltak.

A pénzügyi intézetek közül a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület folyamatosan képviseltette magát a városi elitben: Meskó Elek az intézet ügyvezető igazgatója, vezérigazgatója, majd végül elnök-vezérigazgatója volt, és előbb megbízottként, majd évekig virilisként, végül választás útján foglalt helyet a képviselőtestületben. A takarékpénztár tisztviselői közül huzamosabb ideig volt az elit tagja még Kovách Győző osztályvezető, valamint Juhász Sándor, az intézet titkára majd igazgatója. A bankigazgatók közül érdemes megemlíteni Groák Ödönt is, aki eredetileg terménykereskedő volt, majd a Nagytakarék

vezetésében vállalt szerepet, később pedig a Szabolcsi Agrár Takarékpénztár vezérigazgatója lett, majd a jogutód Magyar–Olasz Bank helyi fiókját vezette. Általában a város többi jelentősebb pénzintézeteinek a vezetői is bekerültek a városatyák közé, igaz közülük huzamosabb ideig csak Rónay Jenő, a Szabolcsi Hitelbank vezérigazgatója, majd a Magyar Általános Hitelbank fiókgazgatója volt képviselő. A pénzintézeti vezetőkön kívül csak a Nyírvíz-szabályozó Társulat igazgató-főmérnökei (Szeszich Lajos majd Imre János), valamint a Nyíregyházi Villamossági Rt. igazgatói (id. Szohor Pál és Komáromy Károly) képviseltették magukat hosszabb ideig a városi elitben, míg néhány más kereskedelmi és ipari részvénytársaság vagy szövetkezet vezetője csak egy-két mintaévben szerepelt a városatyák között.

A vármegyei tisztviselők jelenléte a nyíregyházi városi elitben gyakorlatilag csak a század első évtizedében mérhető, a vezető megyei hivatalnokok, alispánok, főjegyzők, főügyészek stb. kezdetben sem számottevő, 4%-os aránya később már a 2%-t is csak ritkán érte el, és a korszak végére teljesen kikerültek a vezetőrétegből. A megyei adminisztráció vezetői a jelek szerint nem fizettek annyi adót a megyeszékhelyen, hogy nagyobb számban és tartósan helyet foglalhattak volna a nyíregyházi képviselőtestületben, mégis döntően (a tízes és a húszas években kizárólag) adófizetés címén vagy megbízottként került megyei tisztviselő a városi elitbe. Választás útján a korszakban mindössze négyen lettek képviselők, jellemzően a század első évtizedében. A város és a vármegye viszonyának ismeretében valószínűsíthető, hogy a városi polgárság sem szívesen választott megyei tisztviselőt a vezetésbe,¹⁵⁵ de ez utóbbiak sem igen törekedtek a székhelyük parlamentjébe, és ez a hajlandóság a jelek szerint még csökkent is az idők folyamán. A harmincas és negyvenes években ráadásul már nem a tulajdonképpeni vármegyei adminisztráció kulcspozícióit betöltő személyek, hanem szinte kizárólag szakhivatalnokok (Mikecz Miklós vármegyei főorvos, Nagy Lajos levéltárnok, református lelkész) kerültek a képviselőtestületbe. A vármegyeház tehát szinte kívül állt a városon, idegen testként ékelődött a város testébe, még akkor is, ha egyes tisztviselői, mint például Jósa András tiszti főorvos, a megyei múzeum megalapítója, tevékeny részt vállaltak a város társadalmi, kulturális és tudományos életében.

Az állami tisztviselők egy-két „előfutártól” eltekintve csak 1918-tól voltak jelen a városi elitben. Arányuk viszonylag gyorsan nőtt, már a húszas években elérte a 3, a korszak végén pedig meghaladta az 5%-t. A harmincas évek közepéig szinte kizárólag választás révén kerültek a képviselőtestületbe, vagyona, jövedelme csupán egy-két állami hivatalnoknak biztosította az adófizetés címén a tagságot (Kausay Tibor gazdasági felügyelő például Nyíregyháza határában 230 hold nagyságú földbirtokkal rendelkezett). Kezdetben inkább a

városhoz több szállal kötődő tisztviselők kerültek a helyi elitbe, pl. a helyi iparoscsaládból származó ifj. Lakner Ödön, a kerületi munkásbiztosító pénztár majd az OTI helyi vezetője. A harmincas évek elején azonban szinte kivétel nélkül a világháború után idekerült, az elcsatolt területekről menekült, repatriált hivatalnokok megválasztására került sor, akik többnyire a kormánypárt helyi szervezeteinek vezetésében is helyet foglaltak, mint pl. Tóth Bálint pénzügyigazgató, vagy Uzoni Jenő postafelügyelő. 1933 után már nem választottak állami tisztviselőt képviselőnek, ennek ellenére arányuk tovább nőtt, ami több városi állás, így a tiszti orvosi szolgálat, majd a számvevőség államosításával magyarázható. Ezek eredményeként 1944-ben már hét állami tisztviselő volt hivatalból a testület tagja.

A vasúti tisztviselők kezdetben csak a MÁV és a Nyíregyháza-vidéki Kisvasutak (Nyvkv) megbízottjaként voltak jelen a képviselőtestületben, majd a tízes évek közepétől a választottak között is feltűntek. Döntően államvasúti alkalmazottak, állomásfőnökök, osztálymérnökség vezetői voltak, akiket többször más helyre helyeztek, így huzamosabb ideig nem maradtak a városi elit tagjai, legfeljebb két mintaévben szerepeltek. A kisvasutak sokkal inkább helyi jellegű volt, kevesebb jövedelmi és előmeneteli lehetőséggel, így tisztségviselőinek is kisebb volt a társadalmi megbecsülése, nem is igen képviselték magukat a városi elitben. Voltak persze kivételek, így például a helyi közélet és a képviselőtestület egyik legaktívabb, jobbára ellenzéki alakja a tízes–húszas években Barla Sándor Nyvkv-tisztviselő volt.

A földbirtokosok csoportjába soroltam mindazokat, akiknek a fő foglalkozása, bevételi, megélhetési tevékenysége valamilyen módon kapcsolódott a földhöz, azaz a birtokosok mellett a földbérlőket, valamint a nagyobb birtokok vezetését irányító intézőket, jószágigazgatókat is. A földbirtokosok főcsoportján belül jól el lehet különíteni a városalapító *gazdák* leszármazottait, akik az életmódot, a lakóhelyet és a birtoknagyságot tekintve viszonylag homogén csoportot alkottak, emellett összekötötte őket az evangélikus vallás és a régi „parasztkommunitás” összetartozás-tudata is. A helyi társadalomban elfoglalt helyük teljesen más volt, mint az óriásbirtokkal rendelkező Dessewffy grófoknak, vagy egy zsidó nagybérlőnek. A gazdák a 20. század elején is a vezetőréteg szám szerint legnagyobb csoportját, az egyötödét alkották, arányuk azonban a tízes évektől kezdve fokozatosan csökkent és a harmincas években már a 10%-t sem érte el, ekkor az ügyvédek, iparosok és a városi tisztviselők is megelőzték őket. A harmincas évek közepétől kezdve azonban súlyuk növekedni kezdett, és a korszak végére majdnem elérte a század eleji szintet, egyben ismét a legnagyobb létszámú elitcsoporttá váltak.

A gazdák számára az elitbe kerülés útja szinte kizárólag a választás volt. A század elején még a virilisek tizede, majd 5–6%-a volt gazda, a tízes évektől kezdve azonban többségük vagyona már nem volt elegendő ahhoz, hogy a legnagyobb adófizetők közé kerüljenek. Egy-egy módosabb, a földbirtoka mellett jelentős belterületi háztulajdonnal is rendelkező gazda (pl. Szmolár Mihály) ugyan felkerült a „nyers” virilis-jegyzékekre, ám többnyire ők is indultak a választásokon, és sikeres szereplés esetén választott képviselőtestületi tagságukat tartották meg.

A választott képviselők legkevesebb egyötöde, a vizsgált időszak elején és végén több mint az egyharmada, ugyanakkor mindig a gazdák közül került ki, sőt 1944-re a póttagok behívásával minden korábbinál magasabb szintet (43%) ért el. Ezek a számok azt jelzik, hogy a városlapítók utódai nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy küldötteik minél nagyobb számban jelen legyenek a város parlamentjében, aminek eredményeképpen súlyuk a város vezetésében még a 20. században is meghatározó maradt. Általában a legtekintélyesebb, a legnagyobb birtokosokat választották meg, akik többnyire a gazda-érdekvédelmi szervezetekben – és sokszor az evangélikus egyházban is – vezető tisztségeket töltöttek be, és szinte kivétel nélkül tanyabírók is voltak. Szinte valamennyi jelentős tirpák család – Tomasovszky, Zomborszky, Szmolár, Garaj, (Garai, Garay,) Cseh, Henzsel, Lovas Kovács, Nádasy stb. – több évtizeden át, sokszor több személlyel is, képviseltette magát a testületben.

„A tirpák embert öregségére, mikor bejön a városba, várja a gazdakör, társasélet, pihenés, ő ezek helyett szívesen beleszól a város dolgaiba, képviselőtestületi tag lesz. A régi képviselőtestület majdnem teljes egészében a föld népét foglalta magába, később az iparosság, legújabb időkben pedig az értelmiségi osztály van túlnyomó számban.” – írta Dienes István 1931-ben.¹⁵⁶ Ő is érzékelte azt a folyamatot, melynek során a gazdák, legalábbis a harmincas évek első feléig, fokozatosan visszaszorultak a város vezető testületében. Figyelemreméltóbb azonban az idézet első része, amely azt a közvélekedést fogalmazza meg, hogy a tirpák gazdák többsége öregkorában, mintegy „unalomúzóként” kezdett el a közügyekkel foglalkozni. Noha kétségtelen, hogy akár a gazdakör vezetéséhez, akár városi képviselővé választáshoz szükséges elismertség, tekintély, presztízs megszerzéséhez időre volt szükség, nem lehet azt mondani, hogy ilyen tekintéllyel, illetve ilyen irányú ambíciókkal csak a gazdálkodást már felhagyó és a városba költöző idősebb személyek rendelkeztek. Az elitbe került gazdák átlagéletkora ugyanis az első világháborúig 50–51 év volt, és csak a háború után nőtt meg, de ekkor is 55–57 év körül mozgott, vagyis nagyobb részük aktív korban járt, gazdálkodott. Ezt bizonyítja az is, hogy többségük esetében lakóhelyként valamelyik

bokortanya volt megjelölve, és csak néhány valóban idős, a városba véglegesen beköltöző személyek lakásaként tüntették fel a belterületi házukat.

A nem tírják *földbirtokosok* között is előfordultak evangélikusok, ám ebben a csoportban jóval hangsúlyosabb volt a katolikus nagybirtokosok és a zsidó bérlők jelenléte. Általában nagyobb birtokkal rendelkeztek, mint a gazdák, így 1924-ig szinte kizárólag, de ezután is túlnyomórészt adófizetés címén váltak a képviselőtestület tagjaivá, választással vagy megbízással csupán néhány bérlő vagy itt élő, de máshol birtokos személy került be (pl. Bodor Zsigmond, Németi Sándor). Birtokaik elsősorban a vármegye életéhez kapcsolták őket, ám ez korántsem jelentette azt, hogy nem álltak volna szoros kapcsolatban a város társadalmi és gazdasági életével. A választott tagok között arányuk jelentéktelen volt, csak 1935-ben került 5% fölé, ugyanakkor a virilisek között mindig meghaladta az egytizedes szintet.

A gazdacímterek adatai alapján megállapítható, hogy a század elején legkevesebb 100 kh, a harmincas években már inkább 200 kh feletti birtoknagyságra volt szükség a legnagyobb adózók közé kerüléshez. Több ezer holdas nagybirtokkal a város határában – Nyíregyháza városától eltekintve – csak a Desseffyék rendelkeztek: majdnem 7000 (de még 1935-ben is 5748) holdas birtokuk mellett a hitbizomány Nyíregyházára eső területe is majdnem 3000 hold nagyságú volt. A Máramarosszigeti Református Főiskola több mint ezer holdas birtokát évtizedeken át bérlő Klár Sándor, aki éveken keresztül volt a Magyar Földbérlők Szövetsége tiszántúli körzeti alelnöke, ugyancsak virilis jogon volt tagja a képviselőtestületnek. Több száz holdjukkal helyi szinten nagybirtokosnak számítottak a Csengery család tagjai is, rajtuk kívül 200 holdnál nagyobb birtok csak kevés volt a város határában: a század elején Semsey Mór, a két háború között Bogdán György és Kausay Tiboré. (A legnagyobb adófizetők listájára egyébként több özvegy és (1929-ig) jogi személy is felkerült, a városi elitben azonban természetesen nem ők, hanem megbízottaik szerepeltek.)

A házbirtokosok és a magánzók körébe soroltam azokat, akik nem aktív kereső tevékenységből, hanem vagyonukból vagy járadékból éltek (a földbirtokot természetesen nem számítva). Természetesen a városi elittagok közül jóval többen, túlnyomó többségben rendelkeztek háztulajdonnal: ide csak a kifejezetten ilyen minőségben szereplő személyeket soroltam, a magánzók közé beleértve a nyugalmazott tisztviselőket, értelmiségieket is. *A házbirtokosok* aránya az elitben 2 és 7% között mozgott: megugrott 1918-ban és 1930-ban, egyébként csökkenő tendenciát mutatott, és a korszak végére gyakorlatilag kikerültek a városi vezetőrétegből. Túlnyomórészt adófizetés címén kerültek a képviselőtestületbe, a virilisek között súlyuk 5–10% körül alakult, 1930-ban azonban elérte a 18%-t, 1924-ben és 1944-ben viszont alig haladta meg az 1, illetve 2%-t. A házbirtokosok nagyobb része a század elején

még az evangélikusok közül került ki, a tízes évektől azonban helyüket a római katolikusok vették át, míg a harmincas években a zsidó házbirtokosok súlya nőtt meg. Főleg olyan volt iparosok és kereskedők alkották ezt a kategóriát, akik aktív tevékenységükkel már felhagytak, házbirtokaik révén azonban a legnagyobb adózók közé kerültek (pl. Bogdán Ferenc volt termény-nagykereskedő, Marsalkó Lajos volt fűszerkereskedő, földbérlő), a „főállású” házbirtokosok (pl. Ferlicska Rudolf, Liptay Jenő) száma kicsi volt. Átlagéletkoruk a húszas évekig 63, a harmincas–negyvenes években pedig 67 év körül mozgott, nagyrészt tehát idős, kevésbé aktív személyről volt szó, akik csak ritkán, inkább csak a század első évtizedében indultak a helyi választásokon. (Huray Jánost például még hentes és mészárosként választották képviselőnek, iparát azonban időközben visszaadta, és a testületben már házbirtokosként szerepelt.) Magas életkorukkal függött össze, hogy a házbirtokosként szereplő elitágok túlnyomó többsége csak egy-két mintaévben szerepelt.

A házbirtokosokhoz hasonlóan vegyes kategóriát képeztek a *magánzók* is: jórészt nyugalmazott tisztviselőket, alkalmazott értelmiségieket és volt katonatiszteket soroltam ide. A fő különbséget a házbirtokosokhoz képest éppen az jelenti, hogy ezek a személyek a forrásokban mindig „nyugalmazott” alkalmazottként jelentek meg. További különbséget jelent, hogy a tízes éveket leszámítva döntően választás révén kerültek az elitbe, nem rendelkeztek tehát olyan nagy vagyonnal, mint a házbirtokosok. A „nyugdíjas” jellegből következően a csoport átlagéletkora meglehetősen magas volt, még magasabb, mint a házbirtokosoké: 1924-ig 64, ezután 70 év körül mozgott. Fluktuációjuk a házbirtokosokhoz hasonlóan nagy volt, igaz, közülük sokan aktív foglalkozásuként előtte évekig az elit tagjai voltak. Pl. Vietórisz József az evangélikus főgimnázium tanárként majd igazgatójaként, Somogyi Gyula és Kovách Elek közjegyzőként, Kállay Rudolf kórházigazgató-főorvosként évtizedekig városatyák voltak, és nyugdíjba vonulásuk után is évekig azok maradtak.

Egységes csoportként kezeltem az iparosokat, az üzemnagyság tekintetében ugyanis nem voltak olyan éles törésvonalak, amelyek például néhány gyárosnak egy külön kategóriába sorolását indokolták volna. A többi iparágtól való eltérő jellege miatt csak a vendéglátóipart vettem külön csoportnak. A tulajdonképpeni *iparosok* a húszas évekig meghatározó szerepet játszottak a városi elitben. A század eleji 14%-os arányuk a húszas évek közepéig 18%-ra nőtt, a vendéglősökkel, szállodásokkal együtt pedig a vezetőréteg egyötödét adták. 1930-ban súlyuk kevesebb mint a felére csökkent, majd a harmincas években számuk kis mértékben, a negyvenes években viszont ugrásszerűen megnőtt, így a vizsgált időszak végén arányuk elérte a század eleji szintet.

A húszas évek végéig az iparos elittagok túlnyomó többsége az evangélikusok közül került ki, a harmincas–negyvenes években aztán a képviselőtestületbe már sokkal inkább katolikus iparosok kerültek be. (Az 1944-es mintaévben az iparosok többségének, elsősorban a viriliseknek a felekezeti hovatartozását nem sikerült megállapítani.) Ez a folyamat, kis késéssel, de követte a város iparostársadalmában végbemenő változásokat. A 19. század közepéig a mesteremberek legnagyobb részét a tirpák gazdák fiaiból kerültek ki. A gazdáknak a tanyákra való kiköltözésük után azonban az iparostársadalommal való illetén kapcsolatuk meglazult, egyre kisebb szerepet játszottak a mesterek utánpótlásának biztosításában. Ez értelemszerűen azzal járt, hogy a nyíregyházi iparostársadalom egyre inkább elvesztette evangélikus tirpák arculatát. Kivételt csupán a tanyákon működő iparosok jelentették, valamint a városhoz kötött szakmák között a hentesek és mészárosok, akik még harmincas–negyvenes években is szoros származási és rokoni kapcsolatban álltak a gazdatársadalommal.¹⁵⁷

A korszak legnagyobb részében az iparosok 80–90%-a választás útján került a képviselőtestületbe. A választott képviselői tagoknak a századelőn több mint a negyede, a tízes években már több mint a harmada volt iparos, majd a harmincas években arányuk a felére csökkent, és 12–17% között mozgott. A foglalkozási megoszlását tekintve igen heterogén iparostársadalom viszonylag szervezett fellépését nagyban elősegítette, hogy egy vagyoni, jövedelmi viszonyait és életmódját tekintve kevésbé differenciált társadalmi csoportról volt szó, emellett az iparosok összefogásában és egységes fellépésében nagy szerepe volt az ágazati szakmai szervezetek, és még inkább az ipartestületnek. A század elején ennek alelnöke, Hunyady László fényképész – maga is választott képviselő – kezdeményezte és szervezte meg, hogy minél nagyobb számban képviseljék az ipari érdekeket a választott testületben.¹⁵⁸ A két háború között részben az ipartestület jó kapcsolata a hivatalos városvezetéssel, részben a Keresztény Iparosok Országos Szövetsége (KIOSZ) helyi csoportjának az aktivitása továbbra is biztosította, hogy az iparosok, ha csökkenő arányban is, de viszonylag számottevő mértékben foglalhassanak helyet a városi képviselőtestületben.¹⁵⁹

Az iparosok szervezésében és mozgósításában fontos szerepet betöltő ipartestület szinte valamennyi vezető tisztségviselőjét beválasztották a képviselőtestületbe. Az ipartestületi elnökök közül választott képviselő volt például Pivnyik András kocsigyártó, Prok Pál hentes és mészáros, vagy Zomborszky Dániel szabómester. Utóbbi 1896-tól tevékeny részt vállalt az ipartestület munkájában, amelynek előbb alelnöke, majd – három év megszakítással – 1912 és 1930 között elnöke volt, mindeközben 1902-től 1933-ig valamennyi városi választáson sikerrel szerepelt. Az 1929-től folyamatosan választott (előtte évekig

virilis) képviselő Huray János húsiparos, aki előbb a KIOSZ helyi csoportjának, majd az ipartestületnek volt az elnöke, egészen 1939-ig, amikor 1908-ban kezdett iparát feladva nyugdíjba vonult.¹⁶⁰ Utóda a nyíregyházi iparosság egyik vezéralakja, Lakner Béla pékmester lett, aki sokáig volt az ipartestület alelnöke, ellenőre és előljárósági tagja; ő előbb szintén virilisként, majd 1929-től választott képviselőként szerepelt a képviselőtestületben. Apja, Lakner Ödön szintén volt ipartestületi alelnök, és 1914 végén bekövetkezett haláláig évtizedeken át volt választott képviselő. Előljárósági tagként, elnökként, szakosztályi elnökként tevékeny szerepet vállalt az iparosság mozgalmaiban Pisszer János építőmester is, aki 1909-től a korszak végéig a képviselőtestület tagja maradt. A példákban is látszik, hogy a város legtekintélyesebb iparosai a jelölők és a választók jóvoltából többnyire helyet foglalhattak a képviselőtestületben. Rajtuk kívül általában a legjelentősebb, legtöbb embert foglalkoztató iparágak (hentesek és mészárosok, lakatosok, kocsigyártók, szabók, cipészek, csizmadiák, építészek) képviseltették magukat a városi parlamentben. Az ipartestület és más szakmai szervezetek által jól szervezett iparosságnak tehát jó esélye volt arra, hogy jelöltjeiket megválasszák, így súlyának megfelelő képviselethez jusson.

Az iparosok a választáson való szervezett fellépésüket annál is inkább szorgalmazták, mert adófizetés révén még a legtekintélyesebb, leggazdagabb mesterek számára is kevés esély volt a városi elitbe való bekerülésre. Nyíregyházán az ipar ebben az időszakban szinte kizárólag kisipari, kézműipari keretek között termelt, a kevés számú nagyobb üzemek, mint például a Nyíregyházi Villamossági Rt., bútorgyár stb. társasági formában működtek, és olykor szerepeltek is a legnagyobb adófizetők sorában. A számottevő nagyipar kialakulásának elmaradásáért elsősorban a tőkehiány, valamint a város és környékének természeti viszonyai tehetők felelőssé, emellett a szűkös piac, a környező falvak paraszti népességének, és a helyi polgárság igényeinek kielégítése sem tette szükségessé a kézműipari keretek nagyobb arányú meghaladását. A város ipara tehát csak a helyi piacra hagyatkozott, ennek megfelelően a legnagyobb adófizetőknek általában mindössze 3–4%-a volt iparos, néhány építész, építési vállalkozó-házbirtokost (Pisszeren kívül a század elején Barzó Mihály, Király Sándor és fia, a harmincas–negyvenes években ifj. Tóth Pál) leszámítva szinte kizárólag a különböző élelmezési iparágak képviselői, döntően húsiparosok és malmosok. A hentesek és mészárosok a tízes–húszas években (Kiss Sámuel), majd a második világháború alatt (ifj. Hegedűs András, Hegedűs Sándor) szerepeltek nagyobb számmal, míg a malmosok (pl. Feldheim Emánuel olajmalom-tulajdonos, Schlichter Gyula, a Júlia-malom megalapítója) inkább a vizsgált időszak első felében voltak jelen.

A negyvenes években látványosan megnőtt az iparos virilisek száma, így 1944-ben a legnagyobb adófizetők negyedét ők adták, számuk ekkor a választott iparosokét is meghaladta. Térnyerésük csak részben tulajdonítható a zsidó virilisek kizárásának, sokkal inkább összefüggött sikeres élelmiszeripari vállalkozók, elsősorban konzervgyárosok (Antal András, Noéh Gábor) megjelenésével, akik rögtön a lista elejére kerültek. Kialakulóban volt egy új, a környéken termelt zöldség és gyümölcs feldolgozásában érdekelt gyáros réteg: Antal András gyárában például 180, Noéh Gábor „Ardita” üzemében pedig 200 munkást alkalmazott.¹⁶¹ A jelek szerint tehát a város iparában jelentős változások kezdődtek a negyvenes években, aminek a városi elit összetételére is közvetlen hatása volt.

A tulajdonképpeni iparosokkal szemben a *vendéglősök* az elitbekerülésüket szinte kizárólag adójuknak köszönhatték, a virilisek közötti arányuk messze felülmúlta a többi iparágét, a tízes években például meghaladta a 8%-t. Elsősorban a város központjában, a városháza előtti Kossuth, illetve a vármegyeháza előtti Bessenyei téren, valamint ezek közvetlen közelében lévő szállodák és vendéglők tulajdonosai, üzemeltetői számára volt lehetőség adófizetés címén a vezetőrétegbe kerülni. A központtól távolabb eső vendéglők és korcsmák közül csak a vasútállomás vendéglőjének üzemeltetője, valamint egy-két kantinos került fel nagy ritkán a listára. A vendéglősök túlnyomó többsége egészen a húszas évekig izraelita felekezetű volt, a harmincas és negyvenes években azonban már egyetlen zsidó vendéglős és szállodás sem került a városi elitbe. Nyíregyháza legnagyobb, nemcsak vendéglátó-ipari, hanem egyáltalán ipari üzeme a főtéren álló, városi tulajdonban lévő Korona szálloda és vendéglő volt. Jövedelmező voltára utal, hogy az egymást követő bérlők (Baumeiszter Ernő, Nebenmayer Antal, Papp Lajos), legalábbis a húszas évek végéig, valamennyien a legnagyobb adózók közé kerültek. A Koronát leghosszabb ideig üzemeltető Papp Lajos 1912-től 1929-ig volt virilis, ezt követően választottként szerepelt a városi elitben. Rajta kívül kevés embert választottak meg ebből a körből, hiszen – a tekintélyes belvárosi vendéglősöket leszámítva, akik viszont adófizetés révén bekerülhettek a képviselőtestületbe – a kocsmárosok társadalmi megbecsülése, a foglalkozás presztízse meglehetősen alacsony volt; Fränkl József több évtizedes választott tagsága tehát kivételszámba ment.

A *kereskedők* a korszak nagy részében a városi elitnek körülbelül az egytizedét adták, döntő többségük, kétharmaduk–háromnegyedük adófizetés címen került be. A virilisek egyötöde általában a kereskedők közül került ki, úgy, hogy gyakorlatilag az adókétszerezés kedvezménye sem érintette őket. A város tehát kedvező lehetőségeket biztosított a kereskedelmi tevékenységből származó nagy jövedelmek és vagyonok kialakulásához. Ez a

lehetőség még kedvezőbbé vált a hadiszállításokba való bekapcsolódással: az azt megelőző évekhez képest mind a két háborús időszakban megnőtt a kereskedő virilisek száma. Mivel Nyíregyháza a távolsági terménykereskedelemben élvezett előnyös helyzetét az 1880-as évekre már jórészt elvesztette,¹⁶² a 20. század elején terménykereskedő (pl. Rosenthal Ferenc, 1917-től Bogdán Ferencként már ház- és földbirtokos) csak ritkán került a legnagyobb adófizetők közé. A volt nagykereskedők egy része pénzügyi területen helyezkedett el: pénzintézetek vezetői, bankigazgatók lettek (pl. Groák Ödön, Flegmann Lipót), vagy magánbankárként tevékenykedtek tovább (Baruch Arnold és fia, Artúr).

A 20. században sokkal inkább a helyi polgárság növekvő és differenciálódó igényeit kiszolgáló ágazatok adtak módot a gazdagodásra, mint az építőanyag- (Führer Mihály és Ignác), a fűszer- (Wassermann Sámuel, Häuffel Lajos), a vas- és gép- (Csapkay Jenő, Kovács András, Wirtschaftfer Ottó) valamint a bútorkereskedelem (Glück Jenő). Ezek mellett a tízes évektől, különösen a két háború között, egyre hangsúlyosabbá vált a rőfös- és méteráru (Fisch Herman, Freund Zsigmond), valamint a divatáru-kereskedők (Ungár Béla és Ernő) jelenléte a legnagyobb adófizetők között. Közös volt a virilis kereskedőkben, hogy többnyire a város központjában, a főtéren volt a sokszor több évtizedes múltra visszatekintő üzletük, továbbá, hogy túlnyomó többségük, legkevesebb 90%-uk zsidó származású volt. Érthető, hogy a zsidók virilis tagságának megszüntetésével a kereskedők aránya 1940-ben az 5%-t sem érte el. A zsidó polgárság elitből való kiszorításával, majd fokozatos gazdasági ellehetetlenítésével párhuzamosan azonban a negyvenes évek egy új, nem zsidó kereskedő réteg anyagi megerősödését hozta, amely a virilis elitben is lassan átvette a korábban meghatározó szerepet játszó zsidó kereskedők helyét.

Mivel a gazdag kereskedőknek jó esélyük volt, hogy virilisként a képviselőtestület tagjává váljanak, a helyi választásokon inkább a kevésbé módos középegzisztenciák, jórészt vegyes- és fűszerkereskedők, szatócsok szerepeltek, a kereskedő virilisekkel szemben szinte kivétel nélkül nem zsidók. (A zsidó kereskedők közül csak Windt Mór, Hoffmann Mihály és Hoffer Bertalan tudott választás révén tagságot szerezni.) Jobbára olyanokat választottak meg, akik a helyi közéletben amúgy is nagy aktivitással vettek részt, például Hoffmann Mihály fűszer- és csemegekereskedőt, a Kereskedő Ifjak Egyesületének és az OMKE nyíregyházi körének az elnökét, a kiskereskedők egyesületének díszelnökét (1912-től 1929-ig volt választott testületi tag).¹⁶³ Azért sem véletlen, hogy a megválasztottak többsége fűszer- és vegyeskereskedő volt, mert ők a helyi kereskedőtársadalom legszervezettebb csoportját alkották, saját érdekvédelmi szervezettel rendelkeztek, és a Nyíregyházi Kiskereskedők Egyesületét is jobbára ők irányították. Így az 1929-től képviselő Babicz József mindkét

szervezet elnöki tisztét is ellátta (emellett az OMKE helyi fiókjának az alelnöke is volt), sőt a fűszerkereskedők egyesületének megalakítását ő kezdeményezte.

A számok alapján a nyíregyházi helyi elit karakterét a 20. század első felében, különösen a két háború között, alapvetően az értelmiségi és a tisztviselő réteg, a városi „intelligencia” határozta meg: együttesen a vezetőrétegnek majdnem a kétötödét, a harmincas–negyvenes években több mint a felét adták. Ezen belül az értelmiség volt a nagyobb csoport, közöttük is az ügyvédeknek és általában a jogászságnak volt a legnagyobb szerepe, ők az értelmiségi főcsoport felét, a húszas években a háromötödét, de még 1944-ben is az egyharmadát tették ki. A jogászok meghatározó szerepe a városi elitben még szembetűnőbbé válik, ha ide számítjuk a jogi végzettséggel rendelkező tisztviselőket és más foglalkozásúakat is. Ebből a széles értelemben vett „jogász” rétegből került ki a képviselőtestület 18–20%-a (1930-ban a 30%-a). Bár az intelligencia együttes arányától messze elmaradva, de – a harmincas éveket leszámítva – végig meghatározónak mondható az iparosok jelenléte, továbbá a korszak első és utolsó évtizedében mértékadó csoportot alkottak a földbirtokosok is. Hozzájuk képest a kereskedők, a házbirtokosok és a magánzók viszonylag kisebb szerepet játszottak a városi elit összetételének alakulásában. [3.–13. táblázat, 3. ábra]

A foglalkozási összetétel vizsgálata önmagában is sok mindent elárul a városi társadalom uralmi viszonyairól és általában a helyi társadalomról, ám az adatsor igazából csak akkor válik érdekessé és értékesé, ha valamilyen értelmezési keretbe helyezve „jelentést” adunk neki. Melyek lehetnek ezek a lehetséges értelmezési tartományok? Az elitet először is lehet magának a városi társadalom összetételének a függvényében értelmezni. Ezzel kapcsolatban azonnal felvetődik egy elvi–technikai kérdés, tudniillik az, hogy az elit vizsgálatánál felállított foglalkozási csoportok megfeleltethetőek-e a népszámlálásoknál használt nomenklatúrával. Például a gazdák aránya a vezetőrétegben összehasonlítható-e az őstermelők jelenlétével az összes lakosságban, az iparosok a város összes ipari keresőjével, azaz a segédekkel, munkásokkal is, és így tovább. A válasz úgy hiszem, egyértelmű: egy gazda vagy egy iparosmester más társadalmi minőséget képviselt, mint egy cseléd vagy egy segéd, osztályhelyzetükről nem is beszélve.

A városi elit és a városi népességének foglalkozási összetételének összehasonlításával kapcsolatban további nehézséget jelent, hogy Nyíregyháza társadalmáról alapos és átfogó elemző feldolgozás nem született, így jóformán csak a népszámlálások adataiból indulhatunk ki. Ezek azonban teljesen más szempontok szerint felállított kategóriarendszerrel dolgoztak, amely az elitnél általam használt osztályozással csak részben hozhatók közös

nevezőre. Mindezeket szem előtt tartva az összevetésből nagy vonalakban csak az állapítható meg, hogy a *kereső* népességhez viszonyítva a városi elitben mindvégig alulreprezentált a mezőgazdaság, a harmincas–negyvenes években az ipar, a húszas évekig felülreprezentált viszont a kereskedelem, míg az ipar képviselője 1930 előtt, a kereskedelemé 1930 után nagyjából megfelelt a népességbeli arányuknak. A legszembetűnőbb természetesen az intelligencia felülreprezentáltsága: az értelmiségiek és a tisztviselők az elitben ötször–hatszor nagyobb arányban voltak jelen, mint a város kereső népességében.

A fenti összevetés azonban nemcsak problémás, hanem felesleges is, nem veszi figyelembe ugyanis azt, hogy a jogi szabályozásban manifesztálódó korabeli közfelfogás nem a társadalom egésze, hanem egy bizonyos rétege számára biztosította a város vezetőrétegébe való bejutás lehetőségét. Nemcsak arról van szó, hogy legnagyobb adófizetés címén mindössze 100 majd 56 – elvileg a leggazdagabb – polgár jutott be, hanem arról is, hogy a városatyává választhatók köre is szűk volt. Láthattuk, hogy az első világháború előtt 2000–2800 városi polgár, a teljes lakosságnak a 6–7%-a, a kereső népességnek a 14–16%-a rendelkezett az elitbe kerülés esélyével. Mivel 1917 és 1929 között nem tartottak képviselőtestületi választást, a húszas években ez az esély gyakorlatilag a nullával volt egyenlő. A harmincas–negyvenes években jelentősen kibővült, de így is jóval tízezer alatt maradt a választhatók száma, ami azt jelenti, hogy a teljes lakosság ötöde–hatoda, a keresők kevesebb, mint egyharmada rendelkezett passzív helyi választójoggal.

Célravezetőbb volna tehát a városi elitet a potenciális elittagok, azaz a *passzív választójoggal rendelkezők* körével összevetni (ebbe természetesen beletartoznak a virilisek is). Az első világháború előtti időszakra vonatkozóan rendelkezésre állnak az országgyűlési választók névjegyzékai,¹⁶⁴ ám ezek feldolgozatlansága következtében legfeljebb a választójogosultság alapján lehet egzakt az összevetés, és akkor is csak az első három mintaévben. Ebben az időszakban a földbirtok után szavazók az országgyűlési választók, azaz a potenciális helyi képviselők felét, a tízes évek elején 45%-át, a tényleges elittagoknak azonban csak negyedét–ötödét adták. Az értelmiség révén szavazók aránya az országgyűlési választók között 10–12% volt, míg a vezetőrétegben elérte az egyharmados szintet. A jövedelem után szavazók aránya a század elején mind az országgyűlési választók, mind a városi képviselők között egynegyedről egyharmadra nőtt, 1912-re azonban csak a képviselők között emelkedett tovább, majdnem 40%-ra. A házbirtok utáni szavazók aránya éppen fordítva, kezdetben hasonlóan csökkent mindkét csoportban (15-ről 10%-ra), majd 1912-ben a képviselőtestületben már messze alulreprezentáltak voltak.

Ami a fenti összevetésekből egyértelműen kiderül az, hogy a városi elitbe való bejutás *esélyét* illetően jelentős eltérések voltak az egyes társadalmi csoportok között. Ez az egyes foglalkozási kategóriák vonatkozásában még inkább szembetűnik. Korábban láthattuk, hogy a közjegyzőség gyakorlatilag automatikus elittagsággal járt együtt, de jó eséllyel rendelkeztek a bejutást illetően az ügyvédek, gyógyszerészek is, a vezető városi tisztviselőkről nem is beszélve. Megfelelő viszonyítási alap hiányában a pontos bekerülési esélyeket természetesen nem lehet meghatározni: a népszámlálásokból, az országgyűlési választók jegyzékeiből, az iparkamarai választók névjegyzékeiből stb. más–más adatokat kapunk. Egy példa, mondjuk 1900-ból: az iparos elittagok számát (33) összevethetjük a népszámlálás adatai közül az önálló iparosokéval (1200), ebből az önálló iparos férfiak számával (902), az iparkamara iparos választóinak (1902-ben 850), vagy akár az országgyűlési választók jegyzékében szereplő iparosok számával (1905-ben 424).¹⁶⁵ Ezekből természetesen a legkülönbözőbb viszonyszámok jönnek ki. A kereső népességgel való összevetésből így nagy vonalakban csak az olvasható ki, hogy az értelmiségi és szabadfoglalkozású személyeknek kétszer nagyobb esélyük volt az elitbe kerülésre, mint a földbirtokosoknak, míg a potenciális képviselőkkel, azaz a passzív választójog birtokosaival való összehasonlítás alapján ennek az esélyegyenlőtlenségnek a mértéke még nagyobbnak tűnik.

A városi elit és a város társadalmának összehasonlítása felvet egy tisztán elvi jellegű problémát is. Arról van szó, hogy mivel a legfőbb önkormányzati testület nyilvánvalóan az önkormányzó helyi társadalmat testesíti meg, elvileg az az ideális, ha valamennyi réteg képviselteti magát benne, lehetőleg a népességben elfoglalt súlyának megfelelően. A fenti összevetés kimondottan ezt az „arányos” képviseletet kéri számon a helyi eliten, vagyis minél inkább közelít az elit összetétele a városi társadalom összetételéhez, annál inkább demokratikusnak tekinthető a vezetés. Ezzel a megközelítéssel nem az a probléma, hogy utólag kérjük számon az elit demokratikus voltát, hiszen ezt a kritériumot a vizsgált korszakban is sokan megfogalmazták: akkor, amikor Bibó István az elit kiválasztódásának túlzott demokratizmusától óv, akkor nyilvánvalóan egy annak idején szignifikánsan létező vélekedésre reflektált. Bibónak ebben a kérdésben elfoglalt pozíciója azonban egyértelműen arra utal, ezek az általa támadott vélemények viszonylag új keletűek voltak. A Bibó által is hangoztatott klasszikus polgári felfogás szerint a városi elit, és konkrétan a képviselőtestület, nem kizárólag, és még csak nem is elsősorban a foglalkozási ágak arányos képviseletét szolgálja, hanem az önkormányzat *vezetésének* az eszközét jelenti. Ebből a szempontból a képviselőtestületnek, de akár csak a választott felének az összetétele nem kell, hogy feltétlenül megfeleljen a városi társadalom, vagy a választópolgárság összetételének, már

azért sem, mert – mint láttuk – már eleve csak bizonyos rétegek számára volt biztosított a vezetésbe való bekerülés lehetősége.

A klasszikus liberalizmus a társadalom azon elemeit tartotta a vezetésre „hivatottnak”, amelyek vagyoni–jövedelmi viszonyaiknál, vagy akár iskolázottságuknál, képzettségükénél fogva rendelkeztek a megfelelő függetlenséggel és szabadsággal. Ez az elképzelés a társadalmat egyértelműen és világosan a vezetésre alkalmas kevesekre és az arra alkalmatlan tömegekre osztotta. Az ezen az elven alapuló dualizmuskori szabályozás így kizárta az elitbe kerülés lehetőségéből a társadalom alsó rétegeit, a kisbirtokosokat, a mezőgazdasági és ipari munkásságot, a cselédeket, a napszámosokat. Ennek a klasszikus liberális felfogásnak szemléletes példáját nyújtja Kállay András, Szabolcs vármegye volt szabadelvű párti főispánja, tipikus dzsentricsalád sarja, aki az 1910-es a törvényhatósági bizottsági választások után aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a „jámbor földműves emberek” nagyobb számban kerültek a testületbe: „Nem kezdete-e ez az általános felfordulásnak? Mi leszünk ezután a kormányzottak s ők a kormányzók? Az értelmiség adjon helyet a tömegnek? A sorhad vezető ezután tűzbe a tisztikart, a társadalomban és a családban pedig nem a családfőt, hanem a gyermekeket illeti meg ezután a vezetés, ha ők többen vannak? Hol vesztegelnek azok, akiknek kötelessége oda hatni, hogy a mi jeleseink a tömeg *osztracizmusának* áldozataivá ne váljanak?”¹⁶⁶ Szavai jól kifejezik a hagyományos vezetőréteg hozzáállását, az eredetében nemesi, képzettségében és munkájában azonban polgáriasodó és modernizálódó „intelligenciának” a társadalom vezetéséről vallott arisztokratizmusát.

A helyi képviseleti rendszer részleges demokratizálása, 1929 után, mind az aktív, mind a passzív választójog kiterjesztése elvileg lehetőséget teremtett szélesebb rétegek számára is, hogy a városi elitbe kerülhessenek. A kereteknek a korábbiakhoz képest kétségtelen demokratizálódása azonban a vezetőréteg foglalkozási összetételének változásában nem jelentkezett. Ebben persze az is szerepet játszott, hogy a testület nagyobbik része továbbra is virilisekből és hivatalból bekerülő tisztviselőkből állt, ugyanakkor választás útján sem kerültek be újabb társadalmi rétegek képviselői a városi elitbe. Erre, tömegeinél fogva, a *munkásságnak* lehetett volna leginkább esélye, ám fő szervező ereje, a szociáldemokrácia rendre alulmaradt a helyi választásokon, míg a „hivatalos” listán csak egyetlen képviselőjük, Lugossi Miklós „gépgyári munkás” jutott be mutatóba.

A városi elit összetételéről szólva azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a társadalom nagyobbik fele, a *nők* a bejutás lehetőségétől eleve meg voltak fosztva. A jogi szabályozás a harmincas évekig kifejezetten csak a férfiak számára tartotta fenn a képviselőtestületi tagságot, abból a klasszikus liberális elvből kiindulva, hogy a nők apjuk

vagy férjük gyámsága alatt állnak, így nem rendelkezhetnek a vezetéséhez szükséges önállósággal és függetlenséggel. Jellemző, hogy csak a férfiak felügyelete alól kikerült – hajadon, özvegy vagy elvált – nők kaptak helyi választójogot, illetve lehettek virilisek, ám személyesen egyik jogukat sem gyakorolhatták. Noha a harmincas években már a nők szélesebb rétegei szavazhattak, és a középiskolát végzett nők számára adva volt a lehetőség, hogy virilis vagy választott képviselők lehessenek, a gyakorlatban ennek nem volt jelentősége. A hagyományos közfelfogás továbbélésének köszönhetően a nők nem kerültek a városi elitbe, a polgári kori Nyíregyházán közvetlenül egyáltalán nem szólhattak bele a város ügyeibe.

A községi törvények a virilizmussal és (1929-ig) a választhatók körének meghatározásával az önkormányzat vezetését a városi társadalom egy meghatározott rétegére, *a tulajdonos polgárságra* valamint a helyi *intelligenciára* bízta. Nyíregyházán a század elején a városi elit nagyobb része még az előbbiből, a vagyonból és a haszonból élő kis- és középpolgárok közül került ki. A vezetőrétegnek ez a szegmense nagyjából gazdákból és iparosokból, kisebb részt kereskedőkből és házbirtokosokból állt, előbbieket jellemzően választás útján, utóbbiak többnyire virilisként kerültek be. Az értelmiségiek és a tisztviselők aránya már a tízes évektől kezdve fokozatosan emelkedett, majd 1930-ra jelentősen megugrott, úgy tűnik tehát, hogy az 1929-es reform, a képviselőtestület megújítása a gyakorlatban nekik, elsősorban is az értelmiségnek kedvezett. A reform által felerősített térnyerésük eredményeképpen a harmincas években már egyértelműen az intelligencia számbeli fölénye tapasztalható a városi elitben. A negyvenes évek azonban a birtokos és vállalkozó polgárság megerősödését hozták, akik ennek nyomán – a virilizmus közvetítésével – előretörték a város vezetésében is.

2. Vagyon és jövedelem

A nyíregyházi városi elit összetételéről a foglalkozási adatok alapján meglehetősen „egydimenziós”¹⁶⁷ képet kaptunk. Ezért a vizsgálatot célszerű kiegészíteni egyéb szempontok, mindenekelőtt az elit *anyagi viszonyainak* a bevonásával. Az elit szerveződési kereteit megalkotó törvények gyakorlatilag 1929-ig a városi társadalom legvagyonosabb rétegének, továbbá az értelmiségnek biztosította a vezetőrétegbe való bekerülés lehetőségét. Nyíregyházán a vagyonos polgárság dominanciája érvényesült, mivel a 20. században az országgyűlési szavazók kilenczede föld, ház vagy jövedelem után került fel a névjegyzékre, míg az értelmiség után szavazók aránya 10–12% volt. Ez természetesen nem feltétlenül azt

jelenti, hogy utóbbiak ne rendelkeztek volna a szavazójoghoz szükséges vagyoni vagy jövedelmi kritériumokkal, csupán azt, hogy nem ilyen címen vétették fel magukat a választói jegyzékbe. Számunkra mindenesetre csak az a fontos, hogy megállapítsuk: a városi elit a dualizmus idején, illetve a húszas évek végéig döntően a városi társadalom legvagyonosabb illetve legnagyobb jövedelemmel rendelkező felső rétegéből, 6–7%-ából került ki.

A fenti megoszlás természetesen csak a potenciális, és nem a tényleges elittagokra vonatkozik. A nyíregyházi városi elit egyharmada a 20. század elején értelmiségi címen szerzett országgyűlési választójogot, így az ő vagyoni és jövedelmi viszonyairól semmit sem tudunk elmondani. Ide tartozott a hivatalból tagsággal bírók háromnegyede, a virilisek harmada majd kétötöde, míg a választott képviselőknek az egyötöde, majd a 16%-a. Az országgyűlési választójoghoz szükséges földterülettel a városi elit negyede–ötöde rendelkezett. Arányuk főleg a választottak között volt jelentős, 30% körüli, de 1906-ban meghaladta a 40%-t is, míg a virilis városatyák között ez a szám a 20%-t sosem érte el. A házbirtok után választók aránya az 1900. évi 16%-ról 1912-re 7% alá csökkent; visszaszorulásuk egyformán lezajlott a virilisek és a választottak körében is. Természetesen ez korántsem azt jelenti, hogy 1900-hoz képest 12 év alatt felére csökkent volna azon elittagok száma, akik az ennek megfelelő lakásmérettel rendelkeztek, csak azt, hogy az illető személyek nem ezen a címen vétették fel magukat a választói névjegyzékbe.

A városi elit tagjainak 1900-ban még 28,5%-a, hat évvel később az egyharmada, míg 1912-ben már majdnem a kétötöde jövedelem címén került az országgyűlési választók közé. Ebben a körben – a foglalkozási adatok alapján – a többség legalább évi 210 K állami adó alá eső jövedelemmel rendelkező iparos és kereskedő volt (kiegészülve két–három földbérlővel): számuk 1900 és 1912 között 50-ről 63 nőtt. Kisebb létszámú, ám dinamikusabban növekedő (1900: 6 fő, 1912: 18 fő) társaság volt a fizetésből élők köre, amelynek nagyjából a fele legalább évi 1400 K adóköteles fizetést húzó magántisztviselő, a másik fele pedig minimum 1000 K adóköteles illetményben részesülő közalkalmazott volt. Feltehető, hogy ezt a határértéket az értelmiségi jogon szavazók jövedelme is elérte, ám az értelmiségiek valamint a diplomával rendelkező tisztviselők kivétel nélkül értelmiségi címen vétették fel magukat a névjegyzékbe. Így az értelmiségi foglalkozásúak egyáltalán nem, míg a tisztviselők között csak azok a magánalkalmazottak és városi tisztviselők szerepeltek a jövedelem után szavazók között, akik nem rendelkeztek felsőfokú végzettséggel. Mindez azt jelenti, hogy az országgyűlési választók névjegyzékéből még csak hozzávetőleges képet sem alkothatunk a városi elit meghatározó részének, a helyi intelligenciának a vagyoni és jövedelmi viszonyairól.

Valamivel több fogódzót jelentenek a legnagyobb adófizetők névsorai, természetesen annak figyelembevételével, hogy azokon csak a helyben fekvő vagyon illetve az itt élvezett jövedelem jelent meg. Nemcsak a városi társadalomnak, hanem a városi elitnek is a legvagyonosabb részét a virilisek alkották, közülük is természetesen azok, akik adókétszerezés nélkül is a legnagyobb adózók közé kerültek volna. Az adókétszerezéssel felvetteknek ugyanis a nagyobb része, a századelőn a fele, a tízes és a húszas években a kétharmada, a harmincas és a negyvenes években többször a háromnegyede egyszeres adószámítással nem került volna a virilisek közé. Ha ezeket a személyeket, valamint értelemszerűen a megbízottakat nem számoljuk, akkor megkapjuk a városi elit legtehetősebb csoportját. Ennek létszáma a századelőn 66–68 volt, a tízes és a húszas években 60 körül mozgott, 1930-ban – a képviselőtestületi létszám csökkentése következtében – 28-ra, majd a harmincas évek folyamán még tovább csökkent (1940: 17 fő), és csak 1944-ben érte el ismét az 1930-as szintet.

Ezek a számok azt jelzik, hogy *a város leggazdagabb polgárai mindinkább visszaszorultak a városi elitben*. A század elején a városi elitnek kb. az egyharmada, a tízes és a húszas években 27%-a tartozott ide, míg a harmincas és a negyvenes években a vezetőrétegnek már csak 15–20%-t tették ki. Ennek az oka egyrészt abban kereshető, hogy a virilisek listáin megnőtt a vagyonos nők és máshol lakók aránya, másrészt a „második vonalban” elhelyezkedő értelmiségi réteg lehetőségei az adókétszerezés folytán mind jobban megnöttek, ami némileg beszűkítette az ilyen lehetőséggel nem rendelkező, bár jóval módosabb réteg elitbe kerülési lehetőségeit. 1929 után a virilisek aránya a képviselőtestületben egyébként is csökkent a hivatalból tagsággal rendelkező tisztviselők arányával szemben. A „leggazdagabbak” visszaszorulása tehát az egész korszakban érvényesülő tendenciája a harmincas években még inkább felgyorsult, amit a gazdag zsidó polgárság kizárása tovább erősített. Ezzel szemben a bürokrácia és az értelmiség súlya egyre jobban megnőtt.

A leggazdagabb elittagok csoportjának foglalkozási megoszlásáról sokat nem tudunk elmondani, mivel csak ismételnénk a fentebb, a virilisekről elmondottakat. Az egyetlen lényeges eltérést természetesen az jelenti, hogy az intelligencia, amely a virilisek legnagyobb részét tette ki, a leggazdagabb elittagok között már jóval kisebb arányban szerepelt. Különösen figyelemreméltó, hogy a tisztviselők ebből a körből szinte teljesen hiányoztak, csupán az első világháború végén és a húszas évek elején képviseltették magukat két–három fővel. Az értelmiség aránya a tehetős elittagok között nagy ingadozást mutatott (10–35%), de végeredményben csökkenő tendencia érvényesült. Részesezésük 1906-ban, 1924-ben és

1940-ben volt kiemelkedő, ekkor létszámában a legnagyobb csoportot alkották, míg 1935-ben és 1944-ben volt a legkisebb.

A többi időszakban a legtehetősebb elittagok többségét a kereskedők adták. Általában a legvagyonosabbak negyede–harmada volt kereskedő, de arányuk 1935-ben elérte a kétötödöt, és csak 1940-ben, a második zsidótörvény rendelkezéseinek következtében csökkent 12%-ra. A tízes évek elejéig a leggazdagabb elittagok negyede volt földbirtokos, ezt követően azonban arányuk 14–15% körül mozgott, és csupán 1940-ben érte el átmenetileg a század eleji szintet. Az iparosok aránya a húszas évek végéig 17–20% között mozgott, majd a harmincas években 10% alá csökkent, ám a negyvenes években előbb elérte a korábbi szintet, majd jelentősen meg is haladta azt (32%). A házbirtokosok aránya 1918-ig folyamatosan nőtt (6-ról 15%-ra), 1924-ben azonban szinte teljesen kikerültek a csoportból. A harmincas években azután az egynegyedet is meghaladó arányukkal a kereskedők mellett a legmódosabb elittagok második legnagyobb csoportját alkották. A harmincas évek végétől ismét visszaszorultak, és arányuk a korszak végére ismét az egytizedes szint alá csökkent.

A városi elit legtehetősebb részének vagyoni–jövedelmi viszonyairól az 1930-as és az 1940-es, korábban már vizsgált, részletes virilis-jegyzékek alapján nyerhetünk képet.¹⁶⁸ Az általuk fizetett adók alapján megállapítható, hogy jövedelmük több forrásból származott: egy-két kivételtől eltekintve mindenkinek volt háza, emellett sokan rendelkeztek (inkább kisebb, mint nagyobb) földbirtokkal, míg az általános kereseti adó alá eső tevékenységet kétharmaduk végzett. Az alkalmazott keresők ebbe a körbe alig kerültek be. A vagyon- és jövedelemszerkezetről természetesen nem az adónemek, hanem az adóalapok tájékoztatnak. 1930-ban a 28 személy esetében az adóalapok 57%-a esett a házingatlanra, 16%-a földingatlanra, míg 27%-a a kereső tevékenységekből keletkezett. 1940-ben a 17 leggazdagabb elittag földadóalap részesedése 34%-ra, a kereseti adóé pedig 38%-ra nőtt, ezzel szemben a házadóalap aránya 28%-ra csökkent. Ez az elmozdulás egyértelműen a zsidó polgárságnak a városi elitből való kizárásában keresendő, mivel 1939 után a gazdag zsidó házbirtokosok már nem jelentek meg a legnagyobb adófizetők listáin. Hiányukat jól mutatja, hogy az 10000 P feletti házadóalappal rendelkezők száma 1930-ban még 11, 1940-ben viszont már csak 3 volt. A földbirtok relatív súlyát az is megnövelte, hogy 1930-ban csak Dessewffy Emil volt az egyetlen többezer holdas birtokos, ám 1940-ben a Dessewffy-féle hitbizomány haszonélvezői is megjelentek a listán.

1930-ban a 28 személy közül 16, 1940-ben 17-ből 6 elittag esetében a házadóalap meghaladta a másik kettő arányát, többségük esetében jelentős mértékben. A házbirtok jelentőségét mutatja az is, hogy 1930-ban mindössze négy, 1940-ben hat gazdag elittag

vagyonszerkezetében volt relatíve elhanyagolható a súlya. A Dessewffy grófok által – elsősorban királytelki kastélyuk után – fizetett házadó önmagában nem volt jelentéktelen, ám óriási földbirtokuk mellett nem sokat nyomott a latban. Hasonló volt a helyzet 1930-ban Csengery Kálmán birtokos és Klár Sándor bérlő esetében is: tulajdonukban viszonylag jelentős házingatlan volt, ám jövedelmük túlnyomó része az általuk birtokolt illetve művelt földből származott. Miklósy István görög katolikus püspök volt az egyetlen, aki egyáltalán nem rendelkezett házbirtokkal, neve mellett mindössze az egyházi hivatali javadalmazása után fizetett alkalmazotti kereseti adó szerepelt. (Ehhez képest meglepő, hogy utóda, Dudás Miklós a virilis lista szerint 1940-ben csak harmadannyi évi keresettel bírt, ám jelentős nagyságú házingatlan és egy kisebb földterület után is adózott.) 1940-ben a három Dessewffy gróf, Aurél, Gyula és Tivadar mellett Hegedüs András és Hegedüs Sándor húsiparosok valamint Rózsavölgyi László ügyvéd voltak azok, akiknél a főfoglalkozásukból származó jövedelem jóval meghaladta a nevükön lévő házingatlan értékét.

A házingatlan tehát, ha csökkenő mértékben is, de mindvégig komoly súllyal szerepelt a leggazdagabb elittagok vagyonában. A keresetek 1930-ban 10, 1940-ben 8 személynél jelentették a legnagyobb jövedelemrészt, az előbbieik közül 8-an, nagyjából zsidó kereskedők, tíz évvel később 5-en számottevő házbirtokkal is rendelkeztek. Az ipari, kereskedelmi valamint szabadfoglalkozású és alkalmazotti tevékenységből származó jövedelem csak néhány személynél volt jelentős mértékű, a földről nem is beszélve. A városi elit leggazdagabb tagjai szinte valamennyien rendelkeztek földdel, ez azonban – a Dessewffy családot, és még néhány középbirtokost, pl. Csengery Kálmánt és Bertalan Kálmánt nem számítva – jórészt kisebb kert és szőlőbirtok volt, amelynek az adóalapja a legtöbb esetben a 10 P-t sem érte el.

Ami a fenti virilis listákból egyértelműen megállapítható, hogy a városi elit legtehetősebb részének a vagyona és jövedelme több forrásból származott. A pontos vagyon- és jövedelemszerkezet feltárására azonban ezek a források csak fenntartásokkal használhatóak, mivel csupán az adó és az adóalap összegét és arányát tudjuk megállapítani. Ennek oka az adók természetében kereshető. A földadó alapját a kataszteri jövedelem képezte, ebből az átlagolással és becsléssel megállapított összegből a tényleges jövedelemre és a föld értékére szintén csak becsléssel lehet következtetni. Az országos becslések szerint egyébként a valóságos tiszta jövedelem a kataszteri 2,5-3,5-szerese lehetett.¹⁶⁹ A házadóval kapcsolatban a legnagyobb aránytalanságot az jelentette, hogy míg bérbeadás esetén a ház tényleges jövedelemforrást jelentett, addig a bérbe nem adott, a tulajdonos által használt épületekből a tulajdonos számára nem folyt be jövedelem. Nyíregyházán a két világháború

között a lakások mintegy 60%-át a tulajdonosa használta, a város összes házádalapjából azonban ezek a lakások csak kb. 44, a negyvenes években pedig már csak 40%-kal részesedtek.¹⁷⁰ A kereseti adó a tényleges jövedelmet adóztatta, ám itt az adóalap könnyen eltitkolható volta jelentette a problémát: az 1909-es miniszteri indoklás is kiemeli, hogy „az elviselhetetlenül magas adókulcs lerontja a polgári kötelességérzetet, adóeltitkolásra ösztönöz és megmértelyezi az adóerkölcsöt”.¹⁷¹ Noha az általános kereseti adó kulcsa a húszas évektől kezdve már jóval kisebb volt, az adóalap (és az adófizetők) természete nem változott. Kevésbé volt eltitkolható az alkalmazottak kereseti adója, ám az adóból itt sem lehet feltétlenül a tényleges keresetre következtetni: a több munkaadótól kapott járandóságokat ugyanis nem lehetett összevonni, azokat a megfelelő tételekkel külön adóztatták.¹⁷²

Nyíregyháza legvagyonosabb polgárai a Dessewffy grófok voltak. A szlavóniai eredetű, a 18. században főnemességet nyert család vagyona és a földből származó jövedelme kimagasló volt a városban. Dessewffy Emil 1928-ban több mint 77000 P adóalap után adózott, míg 1939-ben a három Dessewffy gróf összes adóalapja 117000 P volt. A család, azonkívül, hogy birtokai egy része közigazgatásilag Nyíregyházához tartozott, nem is nagyon kötődött a városhoz, tagjai főnemesként és nagybirtokosként sokkal inkább a vármegyei, sőt az országos közéletben voltak aktívak, úgy is, mint a főrendiház vagy a Nemzeti Kaszinó tagjai, a kormányzati körökhöz fűződő informális kötelékről nem is beszélve.¹⁷³ Az 1926-os választások előtt például Dessewffy Emil arról értesítette Bethlen István miniszterelnököt, hogy „Nyíregyházán úgy az én királytelekpusztai birtokom, mint az Aurél fiam nyíregyházi hitbizományi birtokának érdekeltségét Rakovszky érdekében megmozgattam, mert tudtam, hogy Rakovszky jelöltségét támogatom.” Egyben meglévő érdekeltségein keresztül támogatásáról biztosította a kormánypárti jelölteket a gávai, a tiszalöki, a nagykállói és a nyírbátori kerületekben.¹⁷⁴

A Dessewffyekhez hasonló nagyságú vagyon és jövedelem nem volt a városban. A két háború között a középpolgárságot a nagypolgárságtól elválasztó jövedelemhatárt nagyjából 24000 P évi jövedelemben szokás megállapítani.¹⁷⁵ Ha fenntartásokkal ugyan, de az adóalapokat mégis megfeleltetjük a jövedelmeknek, akkor megállapíthatjuk, hogy a nyíregyházi városi elit leggazdagabb tagjai között még nagypolgárok is viszonylag kis számban szerepeltek. 1930-ban Dessewffy Emil mellett öt személy adóalapja haladta meg a 24000 P-t. Práger Károly és Fisch Herman jövedelme szinte teljesen, míg Friedmann Miksáé kilenc-tized-részben a házingatlanukból származott. (Előbbi kettő évi jövedelme 35000, utóbbié 29000 P volt.) Nagypolgári jövedelmet élvezett Freund Zsigmond nagykereskedő is, ám a 25700 P évi jövedelmének tekintélyes része (53%-a) az ő esetében is a házbirtokból

származott. Miklósy István görög katolikus püspök 1928-ban évi 32400 P általános kereseti adóalap után adózott, vagyis havi 2700 P jövedelmet húzott. Megjegyzem, hogy a Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentése szerint a harmincas évek közepén Geduly Henrik evangélikus püspök évi jövedelme is elérte a 30000 P-t, ám a virilisek között mégsem jelent meg.¹⁷⁶

1940-ben Dessewffy Aurél, Tivadar és Gyula mellett mindössze három elittag élvezett nagypolgárinak megfelelő jövedelmet. Ismét ebben a körben szerepelt a görög katolikus püspök, Miklósy utóda, Dudás Miklós, igaz 26000 P évi jövedelmének már csak kevesebb mint a fele származott fizetéséből (ezek szerint havi 1000 P javadalmazásban részesült), míg a nagyobb része házjövedelem volt. A legnagyobb jövedelemmel ebben az évben Rózsavölgyi László ügyvéd rendelkezett, ráadásul az évi 33000 P szinte teljes egészében az ügyvédi tevékenységéből folyt be. Majdnem 30000 P éves bevétellel bírt ifj. Tóth Pál építőmester is, az ő jövedelmének héttizede származott vállalkozói tevékenységéből, míg a maradék házáinak bevétele volt.

Nyíregyházán természetesen ennél valamennyivel többen bírtak nagypolgári jövedelmet, így mindenekelőtt azok a földbirtokosok és bérlők, akik itt laktak ugyan, de vagyonuk forrása a városon kívül esett, így a jegyzékeken nem jelentek meg. A negyvenes évek elején például a hitelinformációs jelentésekben mintegy fél tucat Nyíregyházán lakó milliomos jelent meg, közülük azonban csak Antal András és Noéh Gábor konzervgyárosok voltak a városi elit tagjai, míg Szalánczy Ferenc, Klár Samu vagy Jékey Ferenc földbirtokosok nem.¹⁷⁷ Nagypolgárok lehettek a házbirtokos özvegyasszonyok között is, akik viszont személyükben nem foglalhattak helyet az elitben, vagy azok között is, akik jövedelmüknek nagyobb részét vállalkozói tevékenységből szerezték: mivel a kereseti adó nominális összege jóval kisebb volt az ingatlanok után fizetett adókénál, így e személyek egy része nem is került fel a virilis-jegyzékekre, így a városi elitbe sem. Ám ezek a személyek témánk szempontjából nem is fontosak, mivel kutatásom tárgya a nyíregyházi városi elit: ebben a nagypolgári jövedelemszinttel rendelkező személyek jelenléte elhanyagolható volt, még akkor is, ha az évi 20000 P felett kereső személyeket (1930-ban további négy, 1940-ben további kettő) is ide vesszük.

A városi elit e leggazdagabb részében még a csekélyebb jövedelemmel bíró tagjainak az adóalapja is mind a két évben 5000 P felett volt, vagyis bőven meghaladta a középpolgári jövedelemszint alsó határát jelentő 3500–4500 P-t.¹⁷⁸ Ezt a szintet egyébként 1930-ban az adókétszerezéssel elittagságot nyert értelmiségiek és tisztviselők is elérték, 1940-ben viszont már többjük éves jövedelme 3000 P alatt maradt. Ezt ismételtelen csak annak tulajdoníthatjuk,

hogy a tehetős zsidó polgárság helyét a virilisek között hozzájuk képest kevésbé módos nem zsidó személyek vették át. Ettől eltekintve azonban elmondható, hogy a városi elit virilis része egyértelműen a középpolgársághoz tartozott. Már legalábbis a két világháború között, mivel a korábbi időszakból nem maradt fent olyan forrás, amelynek segítségével ilyen következtetések levonhatóak.

A választott képviselőkkel kapcsolatban csak annyit lehet megállapítani, hogy legnagyobb részük, legalább harmaduk 32 K tiszta jövedelem után földadóval megrótt földbirtokkal, míg a század elején a negyedük, a tízes években több mint a kétötödük minimum 210 K kereskedelemből vagy iparból származó jövedelemmel, az alkalmazottak 1000 illetve 1400 K adóköteles fizetéssel rendelkezett. Feltételezhető, hogy valamivel többüknek volt legalább háromszobás házuk, mint ahányan ezen a címen vétették fel magukat a névjegyzékbe (a századfordulón 15, 1912-ben 7 személy). Az értelmiség alapján országgyűlési választójoggal rendelkezőkről még ennyi sem mondható el. A választott képviselők vagyoni–jövedelmi viszonyairól mindamellett sokat elárul, hogy az állami egyenes adójuk általában nem volt elegendő a legnagyobb adózók közé kerüléshez. A legnagyobb adófizetők 1903. évi névjegyzékéről például mindössze két választott tagot kellett törölni, de 1915-ben is csak hat nagyadózó nyilatkozott arról, hogy választott tagságát tartja meg.¹⁷⁹

A két háború között a választhatóság nem anyagi kritériumokhoz volt kötve, így a választott képviselők anyagi, jövedelmi viszonyairól még kevesebb mondható el. Mindenekelőtt az, hogy a virilis tagsághoz szükséges adóösszeget ekkor is csak kevesen érték el. A legnagyobb adózók eredeti, „nyers” listáira csupán a zsidó személyeknek a virilisek közül való kizárása után kerültek nagyobb számban választott városatyák: az 1940. évi névjegyzékből öt, az 1944. évből három személy nyilatkozott úgy, hogy választott tagságát tartja meg.¹⁸⁰ A rendelkezésre álló források tehát arra utalnak, hogy a döntően a középpolgársághoz tartozó virilisekkel szemben a nyíregyházi városi elit választott tagjai túlnyomórészt a kispolgárság felső részéből került ki. (A városi tisztviselők egy részének a fizetése elérte a középosztályi szintet, ám nagyobb részük csak kispolgári javadalmazásban részesült – erről később még bővebben lesz szó.)

A virilisek és választottak vagyoni viszonyainak és társadalmi helyzetüknek a különbözőségét mutatja az is, hogy eltérő mértékben rendelkeztek egy lényeges városi vagyontárggyal, azaz házingatlannal. A háztulajdon szerepe jóval nagyobb volt a legnagyobb adófizetők vagyonában: mint láttuk, a két világháború között gyakorlatilag nem volt olyan virilis, aki ne rendelkezett volna valamilyen ingatlanbirtokkal. A választott képviselők között már kisebb az ingatlanbirtokosok, legalábbis a házbirtokosok száma. Egy 1931-1932 körül

keletkezett belterületi házösszeírásban az 1929-ben, 1931-ben és 1933-ban megválasztott 72 képviselő közül 28, de a nem teljesen azonosíthatókkal együtt is csupán 41 személy nevén szerepel házingatlan.¹⁸¹ Igaz, a tírják gazdák révén a választottak között jelentős volt a középbirtokosok jelenléte, ennek értéke és jövedelmezősége azonban messze elmaradt a belterületi bérházakétól.

A virilisek és a választottak anyagi és jövedelmi különbségeiről sokat elárul a *lakóhely* szerinti megoszlásuk is. Ebből a szempontból az adókétszerezéssel felkerülők nem mutattak nagy eltérést, azaz a vagyonos polgárság és a vagyonos intelligencia lakóhelye jórészt egybeesett. A *virilisek* a város szűkebb értelemben vett belvárosában, a három központi tér (Városház, majd Kossuth tér, Vármegyeház, majd Bessenyei tér és a Széchenyi, majd Horthy Miklós tér) és az ezekből kiinduló utcák elején laktak. Ez a terület a tízes évektől az ekkorra kiépülő Dessewffy és Károlyi terek felé, valamint a Kállói (1938-tól Szent István) utca központtól távolabb eső részére is kiterjedt, míg a harmincas évek elején a Széchenyi utca környékének a jelentősége is megnőtt. A negyvenes években a virilis elit lakótere nem nőtt tovább, de hangsúlyosabbá váltak ennek külső területei, míg a szűkebb városközpont szerepe csökkent. Ez ismét csak a belvárosban lakó gazdag zsidó polgárságnak a városi elitből való kizárásának következménye, mivel a helyükre bekerült, kevésbé tehetős keresztény virilisek inkább a városközpont külső peremén laktak.

A városi elit *nem virilis* tagjainak lakóhelye már jóval nagyobb szóródást mutatott: kezdetben – a legkülső területek, az alvég és a felvég kivételével – gyakorlatilag a város egész belterületére kiterjedt, és ebből a szempontból a későbbiekben is hangsúlyos maradt a város eredeti, 8-as alakú lakott területe. A századfordulótól kiépülő városrészek közül az Érkert csak a tízes évek legvégétől jelent meg az elit *nem virilis* részének lakóhelyeként, de jelentőssé sosem vált (a harmincas években több virilis lakott itt, mint választott), míg a Bújtos egyáltalán nem vált a városi elit lakóhelyévé. Amíg a virilisek lakóhelye egyre nagyobb városi területre terjedt ki, addig az elit többi részére sokkal inkább a centrumba húzódás volt a jellemző, főleg 1929 után, amikor az elit létszáma kisebb lett. Az már a két rész foglalkozási összetételének különbözőségéből következett, hogy a választott képviselők között jóval nagyobb számban voltak olyanok, túlnyomórészt természetesen gazdák, akik külterületi lakóhellyel rendelkeztek. Ráadásul ez az eltérés az idők folyamán csak nőtt: a századfordulón még kétszer, a tízes években már három–négyeszer annyi választott városatya lakott a külterületen, mint virilis, az első világháború után pedig a Dessewffyék mellett gyakorlatilag nem is volt olyan legnagyobb adófizető, aki ne a város belterületén lakott volna.

A legnagyobb adófizetők és az országgyűlési választók névjegyzékei alapján a nyíregyházi városi elit anyagi viszonyairól eddig elmondottak legfőbb hiányossága az, hogy ezekben a részvényvagyon és a részvénytársasági érdekelttség nem jelent meg. Sajnos a források hiánya miatt a *részvényesek* körének a vizsgálata szinte teljesen lehetetlen, így a részvényvagyonnak a városi elit vagyonszerkezetben elfoglalt súlyát nem tudjuk felmérni. Csupán a negyvenes évekből maradtak fenn, akkor is csak bankokkal kapcsolatban állnak rendelkezésre megfelelő források. Ebben az időszakban Nyíregyházán mindössze három formailag önálló pénzügyintézet működött, ebből kettőnek a részvényei majdnem 100%-ban egy-egy fővárosi anyaintézet kezében voltak, így gyakorlatilag csak a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület részvényeseinek a vizsgálata indokolt.

A Nagytakarékknak 20000 db 50 P névértékű, névre szóló részvénye volt, amely kb. 670 részvényes között oszlott meg úgy, hogy a részvénytöbbség nem volt egy kézben. A jelentésekben szereplő 37 legnagyobb részvényes – az összesnek az 5,52%-a – bírta az összes részvénynek valamivel több mint a háromnegyedét. A legnagyobb részvényesek Klár András, István és Jenő voltak, ők a részvények egyötödét birtokolták, míg a Pesti Hazai Takarékpénztár érdekelttsége alig haladta meg az egytizedet. Ezer feletti részvénnel rendelkezett még Nyíregyháza város, pont ezerrel Bodor Zsigmond földbirtokos, egy évtizedig választott képviselő. A többi nagyrészvényes között is szép számmal találunk akkori vagy korábbi elittagokat, mint Kovách Eleket, Liskay Dezsőt, Porkoláb Zoltánt, Häuffel Lajost, Juhász Sándort, Bertalan Kálmánt, Karner Gyulát, Szesztay Andrást, illetve Gábor Jenőt, Babicz Józsefet, Papp Lajost, Mikecz Miklóst és Dezsőt, továbbá Konthy Gyula, Bogdán Ferenc és Szopkó Dezső örökösait. Ez a felsorolás is rámutat arra, hogy a városi elit tagjainak vagyonában viszonylag jelentős arányban volt jelen a részvényvagyon, még olyan személyek esetében is, akik nem rendelkeztek olyan ingatlannal vagy jövedelemmel, hogy a virilisek közé kerülhettek volna.¹⁸²

A *részvénytársasági vezetőik* körének feltárásához már jóval több forrás áll rendelkezésre, mivel ezeket a különböző gazdasági és pénzügyi évkönyvek, compassok is közölték. A városi elitnek a részvénytársaságok vezetésében elfoglalt pozícióinak a feltárásával nemcsak annak jövedelmi viszonyait tudjuk differenciáltabban bemutatni, hanem azt is, hogy a városi vezetőréteg milyen szerepet játszott a helyi gazdasági élet ezen részének irányításában. Nyíregyházán a 20. századig viszonylag kevés részvénytársaság alakult, ezek elsősorban hitelintézetek voltak. A sort 1862-ben a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület nyitotta, amelyet rövidesen két újabb követett, 1869-ben a Nyíregyházi Ipar és Kereskedelmi Bank (az „Iparbank”), 1872-ben pedig a Szabolcsi Hitelbank. 1892-ben jött létre a

Nyíregyházi Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet, ám ugyanebben az évben az Iparbank beolvadt a Takarékpénztárba, így a századfordulón három pénzüintézet működött a városban. Az első kereskedelmi részvénytársaságot, a Nyíregyházi Termény és Áruraktár Rt.-t 1887-ben alapították. A kilencvenes években három részvénytársaság is létrejött, ezek közül azonban csak a Nyíregyházi Villamossági Rt. állt szilárd alapokon, és érte meg a 20. századot, míg az Ipartestületi és a Színház Rt. alig pár évig működtek.

A század elején a „második Gründerzeit”¹⁸³ hulláma nem kerülte el Nyíregyházát sem: 1903 és 1912 között hét új pénzüintézet és ugyancsak hét egyéb, elsősorban ipari részvénytársaság alakult. A legnagyobb jelentőségű kétségtelenül a Nyíregyháza-vidéki Kisvasutak Rt. megalakítása, illetve vonalainak kiépítése volt. Az újonnan alakult pénzüintézetek között a legnagyobb cég a Nyírvidéki Takarékpénztár volt, ám az első világháború előtt Nyíregyházán működő tíz intézet között a Takarékpénztár Egyesület őrizte vezető szerepét. Említésre méltó még a Nyíregyházi Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet átalakulása: alaptőkéjét 1907-ben a Magyar Jelzáloghitelbank közreműködésével több mint kétszeresére emelték, egyben a nevét Szabolcsi Agrár Takarékpénztárrá változtatták. Az ipari vállalatok között kiemelkedett a Júlia Gőzmalom Rt., a Nyíregyházi Ajtó-, Ablak- és Bútorgyár Rt., valamint a Nagytakarék alapította Nyíregyházi Cementáruipar Rt., a kereskedelmiek közül a legnagyobb a Nyíregyházi Fűszer- és Gyarmatáru Rt. volt.

A világháború visszavetette a gazdasági fejlődést, újabb cégek alapítására csak a világháború utolsó éveiben került sor. A világháború utolsó éveitől kezdve a fővárosi banktőke kiterjesztette befolyását a helyi intézetekre, affiliálta azokat, majd a húszas évek elejére nagy részüket be is olvasztotta. Szervezetileg három pénzüintézet maradt önálló, ám kisebb-nagyobb mértékben ezek is a budapesti nagybankok érdekkörébe kerültek. Annál inkább kedvezett az inflációs időszak a kereskedelmi, részben ipari részvénytársaságok alapításának, mivel a pénzromlás következtében a befektetések gyorsan megtérültek. Már 1917–1918-ban hét új vállalat alakult, amit a húszas évek első felében további két tucat követett. Az inflációs konjunktúra végével aztán ezeknek a cégeknek a többsége pár évi működés után meg is szűnt. A húszas évek közepétől kevés új vállalat alakult, ezek is azonban egyéb társasági formákban (bt., majd kft.) jöttek létre: a Hubertus Kőbánya és Útépítési Rt. és a Villamossági és Ipari Rt. 1926-os megalakulását követően a vizsgált korszak végéig újabb részvénytársaság már nem alakult.¹⁸⁴

A városi elit és a részvénytársasági vezetőréteg személyi kapcsolatainak alapvetően két formája volt: vagy a vállalatok vezetői lettek, általában legnagyobb adófizetés vagy megbízás útján, képviselőtestületi tagok, vagy – és ez tekinthető a jellegzetesebbnek – a cégek

törekedtek arra, hogy a helyi társadalom vezető személyiségeit, meghatározó alakjait bevonják a vezetésükbe. A cégek ezzel nemcsak presztízsüket növelték, hanem szoros személyi kapcsolatokat is kialakítottak a helyi gazdasági és társadalmi élet és a közigazgatás vezető személyiségeivel, miáltal érdekképviselő és érdekérvényesítő lehetőségeik növekedtek. Volt eset, hogy ezzel éltek is: 1900-ban Hudák Károly tiszti ügyész a tanács elé terjesztett, részletesen kidolgozott tervezetében városi takarékpénztár felállítására tett javaslatot.¹⁸⁵ Ez elsősorban a városi bevételek fokozását szolgálta, ám kétségtelen, hogy erős konkurenciát jelentett volna a már működő bankok számára. A tanács a javaslat megvitatására bizottságot küldött ki, amelynek tagjai, a polgármesterrel mint elnökkel az élen, szinte kivétel nélkül valamely pénzügyintézet vezetésében érdekelt városatyák voltak. Nem meglepő, hogy a bizottság kiküldésében sokan az eszme eltemetését szolgáló kétszínű eljárást láttak, mondván, ha valaki üzletet akar nyitni, nem a konkurensoktól fog tanácsot kérni.¹⁸⁶ (A tervbe vett városi takarékpénztár végül nem jött létre.) Később is megfogalmazódtak olyan vélemények, hogy kívánatos lenne a különböző vállalatoknál érdekelt képviselők távoltartása a tanácstól.¹⁸⁷

A városi elit számára a részvénytársasági vezető pozíciók fontos döntési jogkört biztosítottak a helyi gazdasági élet egy jelentős szegmensére felett. Különösen megnőtt tehát azon személyek döntési kompetenciája, akik a városvezetés mellett a társaságok vezetésében is helyet foglaltak. Ebből a szempontból természetesen a cégvezetőknek, elnököknek, vezérigazgatóknak és igazgatóknak volt a legnagyobb szerepe, míg a felügyelő bizottsághoz képest nagyobb beleszólást biztosított az igazgatóságban viselt pozíció. Egyúttal persze a képviselők presztízse is növekedhetett, ha egy-egy tekintélyes pénzügyintézet vagy cég vezető testületeiben kaptak helyet. Különösen a fővárosi tőke érdekeltségébe tartozó pénzügyintézetekre, ipari és kereskedelmi vállalatokra igaz, hogy az igazgatóság az ügyek tényleges irányításába kevésbé szólhatott bele, így az ezekben viselt tisztségek elsősorban, ha nem kizárólagosan, csak dekórumot, és persze nem elhanyagolható jövedelemforrást jelentettek.

A részvénytársasági vezető pozíciókkal járó juttatások nagyságáról, a források hiánya miatt, a korszak egészére vonatkozóan nem tudunk teljes képet alkotni. Csupán szórványos adataink vannak, így például a Nyíregyházi Általános Hitelintézet 1910-ben egy igazgatósági tagnak átlagban 1000 K körüli összeget fizetett ki, de Lázár Kálmán elnök jutaléka meghaladta a 2000 K-t.¹⁸⁸ A harmincas évek közepén a Nyíregyházi Villamossági Rt. igazgatósági tagjai 500 P, míg a felügyelő bizottsági tagok 150 P tiszteletdíjat kaptak.¹⁸⁹ A Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesületnél 1942-ben Jansen Ferenc vezérigazgató évi illetménye meghaladta a 20000 P-t, míg Juhász Sándor ügyvezető igazgatóé, aki városi képviselő volt, a 13000 P-t. Ehhez hasonló fizetést élvezett a Nyírvidéki Takarékpénztár és a

Szabolcsi Központi Takarékpénztár ügyvezető igazgatója is. Az igazgatósági tagok között a Nagytakaréknál fejenként 1751 P jutalékot osztottak szét, Mikecz Dezső igazgatósági elnök ennek a dupláját kapta, míg a Nyírvidéki Takarékpénztárnál az igazgatósági tagok évi 1100, Osgyáni József alelnök 1200 P tiszteletdíjban részesültek. Nem volt különbség az intézeti ügyészek javadalmazásában: Korányi Endre (Takarékpénztár Egyesület) és Murányi István (Nyírvidéki Takarékpénztár) egyformán évi 600 P tiszteletdíjban részesült.¹⁹⁰

A továbbiakban a városi elit tagjai által a cégekben elfoglalt pozíció pusztán a létét vettem figyelembe, és nem néztem meg, hogy ténylegesen milyen mértékben vettek részt a vállalati döntések meghozatalában. A gazdasági vezető pozícióval rendelkező városi elittagok aránya a század elején dinamikusan nőtt: 1900-ban még a 15%-t sem érte el, 1912-ben viszont meghaladta az egyharmados szintet. A tízes–húszas években ez a szám stagnált, míg a harmincas és a negyvenes években jelentősen lazultak a városi elit kapcsolatai a helyi gazdasági vezetéssel: 1930-ban az elittagok negyede, később mindössze a 15%-a rendelkezett valamely részvénytársaságban vezetői hellyel. A pozícióhalmozás viszonylag ritka volt, legkevesebb kétharmaduk egyszerre csak egy részvénytársaságban vállalt állást. A gazdasági vezetőrétegben is helyet foglaló elittagoknak a század elején az egyötöde, a korszak nagyobb részében az egynegyede pénzügyintézetek és ipari, kereskedelmi társaságok vezetésében is szerepet vállalt, a városi elit egészét tekintve azonban arányuk elenyésző volt (2–3%).

Természetesen figyelembe kell venni, hogy amíg 1900-ban öt részvénytársaság működött a városban, addig 1903 és 1912 között 14 új intézet alakult, emellett 1911-ben megnyílt az Osztrák-Magyar Bank nyíregyházi fiókja is. A részvénytársaságok számának növekedése értelemszerűen magával hozta a betölthető posztok számának a növekedését is. Az első világháború alatt viszont két pénzügyintézet megszűnt, a többire pedig a fővárosi banktőke terjesztette ki befolyását, affiliálta azokat, majd a húszas évek elejére nagy részüket be is olvasztotta, aminek eredményeképpen jelentősen csökkent a helyi polgárok számára nyitva álló pénzügyintézeti vezető posztok száma. Ezt az első világháború végén és az inflációs időszakban az ipari, és még inkább a kereskedelmi részvénytársaságok alapítási hulláma csak kis mértékben kompenzálta.

Ám éppen ebben az időszakban volt a legnagyobb a pozícióhalmozás mértéke, azaz ha nőtt is valamelyest az elittagok által elfoglalt vállalati tisztségek száma, az ezeken a posztokon osztozó elittagok száma érdemben nem nőtt. Azt is számításba kell venni, hogy ezeknek a – többnyire spekulációs céllal alakuló és csak pár évig működő – társaságoknak sem a gazdasági, sem a társadalmi presztízse nem volt olyan, hogy abban a városi elit szignifikáns módon megjelenjen, de feltehetően a cégek többsége sem igényelte ezt. A

harmincas évekre a Nyíregyházán működő ipari és kereskedelmi részvénytársaságok többsége megszűnt, míg újabbak alapítására nem került sor, így ennek köszönhetően is a városi elit és a gazdasági elit ezen szegmense közötti személyi kapcsolatok érezhetően lazultak.

A városi elitnek a gazdasági vezetésben való szerepvállalása tehát nagyjából a helyi *pénzügyintézetek* vezetésében való szereplést jelentett: a városi elit gazdasági vezetőréteggel érintkező részének legkevesebb a fele, a tízes–húszas években valamivel kisebb része, kizárólag pénzügyintézetek vezetésében vett részt, míg legkevesebb háromnegyedük, a harmincas években ennél valamivel kisebb részük helyet foglalt bankok, takarékpénztárak vezetőségében is. Csupán 1930-ban fordult elő, hogy több elittag vett részt vállalatok, mint bankok vezetésében. A pénzügyintézetek vezető posztjain a századfordulón a városi elit 13–14%-a fordult meg, ami 1912-re megkétszereződött. Ezt követően arányuk valamivel az egynegyedes szint alatt stagnált, míg a harmincas években érezhetően csökkent, és a vizsgált korszak utolsó évtizedében 12% körül mozgott. Ebben a körben alig akadt példa a pozíciók halmozására, ami érthető, hiszen egyik pénzügyintézet sem látta szívesen konkurensének vezető emberét saját igazgatóságában. Nem véletlen, hogy szinte kivétel nélkül a jegybankfiók bírálótanácsi tagsága párosult egy másik hitelintézet, többnyire a Takarékpénztár Egyesület vezetésével.

A városi elit és a helyi „bank-elit” személyi összefonódása pénzügyintézetek felől nézve még jelentősebbnek mutatkozik. A 20. század első felében a nyíregyházi pénzügyintézetek vezetésében helyet foglaló személyeknek több mint a háromötöde ült egyszerre egy bank és a város vezetésében is. A személyi kapcsolódás mértéke a század első évtizedében volt a legnagyobb, amikor a pénzügyintézetek vezetésében helyet foglalók több mint a háromnegyede képviselőtestületi tag is volt, tehát ekkor a bank-elit szinte teljes egészében a városi elit részét képezte. A tízes évektől a két elitcsoport távolsága a bank-elit felől nézve némileg csökkent, ám a személyi átfedés ezt követően is elérte, illetve meghaladta az 50%-t.

Az ipari, kereskedelmi és egyéb részvénytársaságok vezetésében a városi elit tagjai már lényegesen kisebb érdekeltséggel rendelkeztek. A városi elitnek a gazdasági vezetőréteggel kapcsolódó részének kb. az egynegyede volt az, amely kizárólag ipari, kereskedelmi és egyéb társaságokhoz kapcsolódott, míg összesen legfeljebb 50%-uk vett részt ilyen részvénytársaságok vezetésében. A század elején az elit egészének kevesebb, mint 5%-a rendelkezett ezen a területen pozíciókkal, arányuk azonban dinamikusan nőtt, és a tízes évek elejétől a húszas évek végéig 16–18% között mozgott. A harmincas évekre a betölthető posztok csökkenésével a városi elit részvétele is csökkent e cégek vezetésében (1930-ban 8%, 1944-ben 6%).

A részvénytársasági vezető pozíciókban ülő elittagoknak a századelőn több mint a kétharmada, a tízes–húszas években mintegy 60%-a, és még a harmincas–negyvenes években is körülbelül a fele virilis volt. További egytizedüket tették ki a megbízottak, akik nagyrészt éppen a részvénytársaságok képviselőjeként kerültek a városatyák közé. A jogi személyek virilis jogának 1929-es megszüntetésének következtében aztán számuk jelentősen csökkent, a harmincas és a negyvenes években az 5%-t sem érte el. A választott képviselők szerepe a viriliseknél jóval kisebb volt, bár a korszakban folyamatosan emelkedett. A részvénytársaságok vezetésében részt vevő elittagoknak a század elején még alig több mint tizedük, a tízes és a húszas években egynegyedük, a harmincas években már több mint egyharmaduk volt választott városatya, míg a korszak legvégén arányuk már a kétötödöt is meghaladta. Míg a legnagyobb adófizetőknek legkevesebb a negyede, a tízes és a húszas évek első felében 45–50%-a foglalt helyet részvénytársaságok vezetésében, addig a választottak esetében ez az arány többnyire 14–18% között mozgott, a század elején azonban az 5%-t sem érte el. A városi tisztviselők részvénytársasági szerepvállalásáról később részletesen is szólok, most csak azt jegyzem meg, hogy a polgármestereken kívül alig akadt olyan városi alkalmazott, aki igazgatóságban vagy felügyelő bizottságban helyet foglalt volna.

A harmincas évek végéig a vezető gazdasági pozíciókkal rendelkező elittagok túlnyomó többségét az értelmiségiek és a tisztviselők tették ki. Az intelligencia túlsúlya szinte kizárólag az ügyvédek és a magántisztviselők (banktisztviselők, cégvezetők) kimagasló szerepének köszönhető. Utóbbi nem szorul magyarázatra, míg az ügyvédek számára elsősorban az ügyészi, jogtanácsosi pozíció biztosította a vezető posztot, de bizonyos időszakokban, főleg a tízes években megnőtt a számuk az igazgatóságokban és felügyelő bizottságokban is. Az intelligencia mellett a kereskedő városatyák, túlnyomórészt zsidó virilisek vettek részt nagy számban a részvénytársaságok vezetésében. A részvénytársasági vezető pozícióval rendelkező elittagok 17–18%-t a kereskedők adták. A többi társadalmi csoport részvétele kisebb jelentőségű volt: a ház- és földbirtokosok aránya 10–10% körül mozgott, míg az iparosoké a korszak nagy részében 5% alatt maradt. Az elitben elfoglalt arányukhoz képest leginkább a kereskedő és házbirtokos elittagok részvénytársasági szerepvállalása a legkimagaslóbb, míg a földbirtokosoké és még inkább az iparosoké a legelhanyagolhatóbb. A fenti megállapítások hangsúlyozottan a harmincas évek végéig terjedő időszakra vonatkoznak. A negyvenes évekre ugyanis gyökeresen átalakul a gazdasági vezető pozíciókat birtokló elittagok foglalkozási összetétele: a kereskedők aránya 5%-ra csökkent, míg a földbirtokosoké 20%-ra nőtt! Ez a változás, kapcsolódva a városi elit

foglalkozási szerkezetének megváltozásához, közvetlen összefüggésbe hozható a zsidó származású legnagyobb adófizetőknek a képviselőtestületből való kizárásával.

A városi elit és a részvénytársasági vezetés közötti kapcsolatot a század elején, de lényegében a húszas évek végéig elsősorban a zsidóság biztosította. A gazdasági elitpozícióval rendelkező városi elittagoknak kezdetben az egyharmada, a világháború végétől egynegyede volt zsidó, túlnyomórészt virilis nagykereskedő és banktisztviselő. Arányuk még a harmincas években is meghaladta az egyötödöt, ám a legnagyobb adófizetők közül való kizárásuk következtében ebből a körből is kihullottak, igaz, 1944-ben már a részvénytársasági vezető testületekben sem találunk zsidókat. Kizárásukat, mint ahogy lassú visszaszorulásukat is, legfőképpen a reformátusok, túlnyomórészt jogászok és tisztviselők használták ki. Arányuk különösen a század elején nőtt dinamikusán (1900: 6%, 1918: 22%), és bár ezután nagy ingadozást mutatott, 18% alá sosem süllyedt, sőt 1940-ben a kétötödös szintet is elérte. Az evangélikusok aránya a korszak nagy részében stagnált, 25–30% között mozgott, ezzel kezdetben az izraeliták, később a reformátusok mellett a legnagyobb csoportot alkották. Az evangélikus városatyák közül elsősorban a városi tisztviselők, továbbá értelmiségiek (főleg ügyvédek), kisebb számban iparosok és gazdák vettek részt cégek vezetésében. A katolikusok aránya a század elején 30-ról 20%-ra csökkent, ám a tízes évek elejétől kezdve ezen a szinten maradt. Bár a nem zsidó elittagok között is szerepeltek kereskedők, iparosok és bankvezetők, túlnyomó többségüket jogász értelmiségiek, továbbá orvosok, gyógyszerészek, valamint köztisztviselők tették ki.

A városi elit jelenléte elsősorban a tekintélyes, sokszor nagy múltra visszatekintő cégekben volt a leghangsúlyosabb. Így mindenekelőtt a város első pénzintézetében, a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesületben, a később alakultak között a Nyíregyházi Általános Hitelintézetben. A húszas évek közepéig egyébként az elit valamennyi bank vezető testületeiben jelen volt, két jelentéktelen hitelintézet kivételével általában 5–6 fővel. A kereskedelmi cégek közül a Termény és Áruraktárban és a Nyíregyházi Fűszer és Gyarmatáru Rt.-ben volt legmagasabb a városatyák száma. Nagy volt az elit részvétele azokban a részvénytársaságokban is, amelyek létrehozásában maga a város is tevékenyen közreműködött: így mindenekelőtt a Nyíregyházi Villamossági Rt.-ben és a Nyíregyháza-vidéki Kisvasutakban csakúgy, mint a világháború végén illetve után alapított Szabolcsmegyei Konzervgyár Rt.-ben és a Szabolcsi Bőripari Rt.-ben. Az egyéb, főleg ipari cégek vezetésébe, különösen az első világháború utáni inflációs időszakban alakult részvénytársaságok vezetésébe a városi elit tagjai viszonylag kis mértékben kerültek be.

A „legelitebb” társaságnak – különböző okokból – a Takarékpénztár Egyesület, a jegybank helyi fiókjának váltóbírálnói testülete, valamint a Városi Üzem Rt. vezetősége számított. 1862-ben Lónyay Menyhért beregi földbirtokos (későbbi pénzügyminiszter és miniszterelnök) kezdeményezésére, ám szinte kizárólag helyi polgárok közreműködésével, Kovách Gerő vezetésével megalakult a *Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület*, a „Nagytakaré”.¹⁹¹ Vezető helyét a város, sőt a megye pénzpiacain mindvégig megőrizte. Fölényére jellemző, hogy 1913. december 31-én tartalékalapja majdnem kilencszerese, betétállománya pedig több mint négyszerese volt a sorban utána következő Szabolcsi Agrár Takarékpénztárnak.¹⁹² Az első világháború kitöréséig alaptőkéje 1650000 K-ra nőtt, amit 1926-ban ötszázezer pengőben állapították meg, ezt 1929-ig egymillió pengőre emeltek. Az Iparbank 1892-es beolvasztásával két évtizedre a Nagytakarék lett a debreceni OMB-fiók mellékhelye. Már az első világháború előtt, majd még inkább a húszas évektől, jelentős saját érdekeltséget épített ki nyíregyházi ipari és kereskedelmi vállalatokban (pl. Termény- és Áruraktár, Cementáruipar Rt.), valamint megyei községek pénzügyintézeteiben (Gáva, Rakamaz, Tiszalök, Nagykálló, Büdszentmihály). Az 1909-es alaptőke-emelésében a Pesti Hazai Takarékpénztár is közreműködött, ettől kezdve a fővárosi cég delegáltjai révén folyamatosan képviselve volt a nyíregyházi intézet igazgatóságában és felügyelő bizottságában. Ám kettejük között, egy revízió megfogalmazása szerint, „a viszony általában laza”, a fővárosi cég az 1940-es évek elején is a Nagytakarék részvényeinek alig 12%-ával rendelkezett.¹⁹³

Természetesnek tekinthető, hogy a város legrégebb, legnagyobb gazdasági teljesítményt felmutató, és ezekből fakadóan a legnagyobb elismertséggel, presztízzsel rendelkező, egyben a várossal leginkább összeforrt bankjának, a Nagytakaréknak a vezetésében a városi elit tagjai nagy számban vettek részt. A város vezetői már az alapításában is tevékenyen részt vettek, az evangélikus értelmiséggel és zsidó nagykereskedőkkel egyetemben: ezek a rétegek még a 20. század első felében is meghatározó szerepet vállaltak a pénzügyintézet vezetésében. A zsidó kereskedők között megemlíthetjük az 1878-tól 1908-ig igazgatósági tag Szamuely Aurélt, a Termény és Áruraktár ügyvezető igazgatóját, az agilis evangélikus intelligenciából Somogyi Gyula királyi közjegyzőt, aki 1878-tól a felügyelő bizottságnak, 1887-től 1935-ig, haláláig az igazgatóságnak volt a tagja, hosszú évtizedekig ennek elnöke is: ugyanebben az időben városi képviselő. Mindvégig helyet foglaltak a képviselőtestületben az intézet vezetői, ügyvezetői, vezérigazgatói is, mint Meskó Elek, aki a század első három évtizedében állt az intézet élén, vagy Juhász Sándor, aki előbb titkár, később igazgató, majd ügyvezető volt. A Nagytakarék és a városvezetés szoros kapcsolatáról sokat mond, hogy a polgármester – Bencs László, Májerszky Béla (ő már

főjegyzőként is), Bencs Kálmán és Szohor Pál – mindig helyet foglalt a felügyelő bizottságban, Szohor pedig később az igazgatóságba is bekerült.

Nyíregyházán 1910-ben alakult az *Osztrák-Magyar Bank helyi fiókja*, amely mellett tizennégy tagú váltóbíráló testületet állítottak fel.¹⁹⁴ Az Osztrák-Magyar Bank fiók-bírálótanácsainak „fontos, érdemi szerepük volt a bankmunkában, véleményük alapján döntöttek a váltók leszámításáról, a hitelek odaítéléséről.”¹⁹⁵ A kiválasztásuk a területileg illetékes kereskedelmi és iparkamara, valamint 1899-től a gazdasági egyesületek véleményének kikérésével történt. A névsort a fiókfőnök terjesztette fel, amit végső soron a fővárosi igazgatóság fogadott el. Ez a korporációs elv érvényesült a M. kir. Állami Jegyintézet majd a Nemzeti Bank idejében is: az érdekvédelmi szervezetek „a gazdasági ágak súlyának megfelelő képviseleti arányokra árgus szemmel figyeltek”.¹⁹⁶ A váltóbíráló testület tagjainak kiválasztása nagy körültekintéssel, a helyi gazdasági viszonyok alapos figyelembe vételével történt, abba a helyi közgazdasági élet legnagyobb tekintéllyel rendelkező személyei kerülhettek be.

A váltóbíráló testület összetétele ritkán változott, a tagok nagy része csak halálával vagy a közélettől való végleges visszavonulással került ki onnan. A váltóbírálok szinte teljes létszámban tagjai voltak a város elitnek: például a földbirtokos Mezőssy Béla és Csengery Mihály, a termény-nagykereskedő Rosenthal Ferenc, a város tekintélyes fűszerkereskedői közül Häuffel Lajos és Surányi István, a Nagytakarék és a Szabolcsi Agrár Takarékpénztár vezérigazgatói, Meskó Elek illetve Groák Ödön. Tagja volt a bírálótanácsnak Király Sándor építőmester, illetve „kihagyhatatlan” volt a testületből a helyi közélet és hitelélet egyik legagilisabb alakja, Somogyi Gyula közjegyző is. A jegybanki bírálótanácsból szinte teljesen hiányoztak a tisztviselők, vagyis ez a testület elsősorban a helyi közgazdasági élet prominens személyiségeinek volt fenntartva.

Habár a városi üzemek részvénytársasággá alakítását már a tizedes években felvetették,¹⁹⁷ azok egységes kezelésére és irányítására csak 1921-ben szervezték meg a városházán az üzemi hivatalt. Ennek nehézkes adminisztrációja azonban szükségessé tette a részvénytársasággá alakulást, amitől a kereskedelmi, üzleti szempontok hangsúlyosabb érvényre juttatását várták, emellett megkönnyítette a hitelszerzést is, arról nem is beszélve, hogy az üzemek működésével kapcsolatban a város már nem az egész vagyonával, hanem csak a társasági vagyon mértékéig felelt. 1924-ben tehát az üzemi hivatal átalakításával megszervezték a *Nyíregyháza Városi Üzem Rt.-t*, amelynek egyetlen részvényese a város volt.¹⁹⁸ A gazdasági válság nyomán azonban a cég képtelen volt a hiteleket visszafizetni,

eladósodott és tönkrement, ezért a katasztrofális pénzügyi helyzetben lévő város 1933-ban a részvénytársaság felszámolását határozta el.¹⁹⁹

Mivel városi alapítású és kizárólagos tulajdonú vállalatról volt szó, az igazgatóságot és a felügyelő bizottság tagjait a képviselőtestület választotta, többnyire a saját tagjai közül. Nem volt városatya azonban az ügyvezető igazgató, az üzemi hivatal korábbi vezetője, Steiner Vilmos. A vezető testületek összeállításánál láthatóan törekedtek az egyensúlyra: így a kereskedőket Hoffer Bertalan és Hoffmann Mihály, az iparosokat Pisszer János és Hunyady László, a gazdákat előbb Paulusz Márton, majd halála után jánosbokori Kovács András, míg az értelmiséget elsősorban egyházi személyek (Énekes János római katolikus plébános és Geduly Henrik evangélikus püspök) képviselték. A legnagyobb létszámban természetesen városi tisztviselők szerepeltek, az igazgatóságban helyet kapott Bencs Kálmán polgármester, Szohor Pál főjegyző és Vietórisz István tiszti főügyész, a felügyelő bizottságban pedig Pivnyik Gyula majd Törös Pál főszámvevők.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a nyíregyházi városi elit gazdasági pozíciói az első világháborúig folyamatosan gyarapodtak, ami leginkább az elittagoknak a helyi részvénytársaságokban elfoglalt vezetőségi helyeinek intenzív gyarapodásában mérhető. A húszas évek átmeneti stagnálása után azonban a helyi gazdasági elitel való személyi kapcsolódás mértéke jelentősen csökkent, aminek eredményeképpen a negyvenes években az elitnek ugyanúgy 14–15%-a rendelkezett részvénytársasági vezető pozícióval, mint a századfordulón, ráadásul ez számszerűen jóval kevesebb személyt jelentett. Mindezek azt mutatják, hogy a nyíregyházi városi elit egyre kevésbé kapcsolódott a helyi gazdasági élethez: annak aktív szereplői, a vállalatok vezetői visszaszorultak a városi vezetőrétegben, míg az elittagok egyre kevesebb pozícióval rendelkeztek a gazdaságban. Ez a folyamat az első világháború után, különösen a húszas évek végétől vált meghatározóvá.

A foglalkozási összetétel vizsgálata is azt mutatta, hogy a gazdasági szereplők (gazdák, kereskedők, majd iparosok) visszaszorulásával párhuzamosan az értelmiségiek és a tisztviselők aránya folyamatosan növekedett. Jelentősen visszaesett a helyi gazdasági élet legsikeresebb részének, a leggazdagabbaknak (akik egyszeres adóösszeggel is a legnagyobb adófizetők közé kerültek) az aránya is a harmincas években. Ezek a folyamatok szintén a városi elitnek a helyi gazdaságtól és a gazdasági elitől való folyamatos eltávolodására, leválására utalnak. Úgy vélem, hogy ez is igazolja kiinduló tételelem megalapozott voltát, vagyis azt, hogy a városi elitet nem szabad eleve azonosítani a helyi gazdasági elitel. A kettő sosem volt azonos, a korszak folyamán pedig a közöttük lévő távolság csak tovább nőtt. Ez az

eltávolodás ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a városi elit szerveződésében a foglalkozási és vagyoni szempontok mellett egyéb tényezőknek is nagy szerep jut. Az, hogy a helyi gazdasági élet vezetőitől, a középpolgárságtól egyre inkább függetlenedő kispolgárság hangadói egyre nagyobb arányban voltak jelen a városi elitben, mindenképpen összefüggött a politikai aktivizálódásukkal.²⁰⁰ Mielőtt azonban rátérnék a városi elit és a politika viszonyára, a vezetőréteg összetételének egy másik aspektusára szeretném felhívni a figyelmet.

3. A városi elit felekezeti összetétele

A városi elit összetételének alakulását nem vonatkoztatjuk el magának a városnak a *társadalomfejlődésétől*. A Nyíregyházával foglalkozó történeti irodalomban uralkodó vélekedés szerint a dualizmus korában a város korábban nagyrészt homogén társadalmá két „egymással össze nem békíthető, egymással szemben álló, inkább csak egymás mellett élő ‘nagy tömbre bomlik’: a hajdani parasztkommunitás utódokban továbbélő egységére és a dualizmus korszaka kitermelte hivatalnoki rétegre.” – olvasható Takács Péternél.²⁰¹ Túlzás lenne ugyan „kettős helyi társadalomról” beszélni, kétségtelen, hogy ezek az ellentétek még a 20. század elején is jelen voltak, és a közéleti küzdelmek alapjául szolgáltak: „(...) még mindig, sőt ma még jobban, dacára a demokratikus korszellemnek, megvannak az ellentétek az intelligencia és a nép között, sőt bizonyos esetekben kilátszik, hogy azok még szítva is vannak!” – olvasható egy 1917-es vezércikkben.²⁰²

A tirpák parasztkommunitásként újratelepülő Nyíregyházán a vezetés is természetesen a tirpák gazdák (és iparosok) kezében volt, ám ahogy a szinte homogén gazdatársadalom egyre differenciáltabb mezővárosi társadalommá alakult, úgy a differenciálódó mezővárosi társadalom igényeinek megfelelően a szóbeliség által dominált, egyszerű, patriarchális igazgatási szervezet egy összetett önkormányzati, igazgatási feladatokat ellátó bürokratizált hivatali szervezetté alakult. A gazdák által „mellékfoglalkozásként” viselt tisztségek fokozatosan szakértelmiségiek által betöltött hivatalokká váltak, kialakult egy professzionális városi tisztviselői réteg.²⁰³ A vezetés tehát már a városfejlődés viszonylag korai szakaszában a tisztviselők és az értelmiség kezébe került, noha a gazdák és az iparosok megőrizték számbeli fölényüket a vezetőrétegben. Az 1837-es privilégium elnyerése után választott képviselőtestületnek, az ún. Külső Tanácsnak kb. a felét a gazdák, míg további harmadát az iparosok adták, ugyanakkor a Belső Tanács túlnyomórészt hivatalnokokból és ügyvédekéből állt.²⁰⁴ A 19. század közepén a közvetlen vezetést megszerző értelmiségi–szabadfoglalkozású elemek azonban nem szakadtak el

teljesen a földtől, így a paraszt-polgári gazdálkodás érdekei még sokáig elsődlegesek maradtak a városgazdálkodásban.²⁰⁵

A saját értelmiség kitermelésének szükségességét a város is felismerte, és az evangélikus egyházzal együtt (melynek vezetése majdnem azonos volt a városéval) már 1806-ban elhatározták és megvalósították egy felsőbb iskola felállítását. Ez volt az 1854-ig fennálló ún. professzori iskola, amelynek jelentőségét a város polgárosodása és művelődése szempontjából nem árt elégszer hangsúlyozni.²⁰⁶ Még nagyobb jelentőségű volt az 1861-ben megnyílt algimnázium (1887-től teljes, nyolcosztályos főgimnázium), amellyel egy művelt protestáns lateiner értelmiség került a városba. Mindezzel arra szeretnék rámutatni, hogy már korán kialakult egy olyan hivatalnoki és értelmiségi réteg, amely éppen a hosszabb együttélésből, de jórészt a felekezeti azonosságból is fakadóan (gondolok itt például jórészt a Felvidékről érkező evangélikus tanári karra) viszonylag közelebb állt a törzsökös tír páksághoz, amellyel – konkrét és átvitt értelemben is – egy nyelvet beszélt. Ez még akkor is így van, ha a helyi gazdák tömegesen nem éltek az iskolák adta lehetőségekkel, és a városi értelmiség és tisztviselő réteg kitermelésében csak korlátozott mértékben vettek részt.

A város vezetői azt is látták, hogy a további fejlődés lehetőségét csak a központi szerepkör megerősítése biztosíthatja, ezért törekedtek arra, hogy Nyíregyháza minél hamarabb vasúthoz jusson, hogy idekerüljön a megyeszékhely, és számos állami hivatal is. A törekvések részleges sikerrel jártak, a városnak 1858-tól volt vasútja, 1876-ban ide került a megye székhelye, már előzőleg ide helyezték a törvényszéket, és még sorolhatnánk. Nyíregyháza forgalmi és igazgatási központtá válásával egy jelentős kereskedő illetve hivatalnoki és értelmiségi réteg jelent meg a városban, amely származásában, életmódjában, társadalmi helyzetében, vallásában élesen elkülönült az „öslakosoktól”, nem kapcsolódtak a paraszt-polgári gazdálkodáshoz, így a város fejlődésével kapcsolatban is más igényeket, elképzeléseket hordoztak.

A jövevények, különösen a megyei és állami tisztviselők, szabadfoglalkozású értelmiségiek meglehetősen idegenkedéssel álltak szemben a hagyományait, nyelvét, szokásait őrző és a hagyományos vezető szerepét megőrizni kívánó gazdákkal, de összeütközésbe kerültek az ezeket védő, irántuk toleránsabb „hagyományos” értelmiséggel is. Úgy látom tehát, hogy a városi elit társadalmi összetétele, az elit rétegződése, az eliten belüli törésvonalak, ellentétek nem kizárólag a foglalkozások, hanem a helyi társadalom különböző csoportjainak eltérő kulturális azonossága, identitása szempontjából is értelmezhetők. Ezeknek az azonosságoknak az eltérése leginkább a nyíregyházi városi elit *felekezeti-etnikai összetételének* a vizsgálatán keresztül ragadható meg.

A várost a 18. század közepén benépesítő, eredetileg szlovák nyelvű tirpákság nyelvi magyarosodása a 19. század utolsó évtizedeiben gyorsult fel: 1880-ban Nyíregyháza lakosságának még majdnem kétötöde, 1900-ban már csak kevesebb, mint 3%-a vallotta magát tót anyanyelvűnek, míg a későbbiekben a szlovák anyanyelvűek aránya az 1%-t sem érte el. A hivatalos statisztika adataival szemben a néprajzi irodalom azonban kimutatta, hogy főleg az idősebbek, valamint a szegényebb néprétegek, akik az év nagy részében a bokortanyákon éltek, a 20. században is jellemzően kétnyelvűek maradtak, illetve nyelvük erősen kevert jellegűvé vált.²⁰⁷ Különösen a felekezeti életben őrizték a szlovák nyelvhasználatot. A lutheránus köznép az 1901-es egyházi képviselőtestületi választás alkalmával csaknem lázadásba keveredett az „urak” ellen, akik több magyar szót akartak vinni a templomba.²⁰⁸ Az első csak magyar nyelvű istentiszteletet 1913-ban tartották,²⁰⁹ ám a kétnyelvűség továbbra is megmaradt az evangélikus egyházi életben. A helyi lapok még 1917-ben is a nagy magyar alföldre a heti vásárok alkalmával a nyíregyházi tirpákok által idevarázsolt „Svatopluk világról” cikkeztek.²¹⁰ (Azt, hogy az asszimiláció nem volt egyértelmű és visszafordíthatatlan, mutatja az is, hogy a második világháború után, a magyar–csehszlovák lakosságcsere alkalmával Nyíregyházáról majdnem ötezren jelentkeztek az áttelepülésre, igaz, ezek nagy része végül itt maradt.²¹¹)

A 19. század végén még a városházán sem volt ritka a szlovák szó, legalábbis erre utal, hogy a millenáris év húsvétján Bencs László polgármester felhívást intézett a tisztviselőkarhoz, hogy a hivatalukban a felekkel ezentúl csak magyarul érintkezzenek.²¹² Nyelvi és nemzetiségi ellentétek a városi elitben egyébként nem jelentkeztek. Nádasy Lajos városi képviselő az 1901-es evangélikus választáson ugyan vezéralakja volt a magyar nyelv érvényesítése ellen lázadó köznépnak, azonban a nyelvi kérdés nála csak arra szolgált, hogy biztosítsa maga számára a választók tömegének a támogatását. A magyar anyanyelvű Nádasy – akinek a családja az elsők között magyarosította szlovák hangzású nevét – csak demagóg céllal használta fel a kérdést, akkor is kizárólag az evangélikus egyházi életben, annak azonban nincs nyoma, hogy akár ő, akár más a városi képviselőtestülettel kapcsolatban, például a városatya-választásokon direkt módon élt volna nyelvi–nemzetiségi szólamokkal.

A *nemzetiségi kérdés* mindössze egyetlen alkalommal jelentkezett élesebb formában. Az 1920. március 19-i közgyűlésen Klekner Károly városatya felháborodását fejezte ki amiatt, hogy a román megszállás alatt a megszálló hatóságok által rendezett népszámlálás alkalmával 70 nyíregyházi lakos magát szlovák, 15 személy pedig zsidó nemzetiségűnek vallotta. Az előbbieket esetében jóhiszeműséget és tudatlanságot feltételezett, utóbbiak tettét azonban egyenesen bűnnek tekintette. Klekner szerint az „ilyen lelketlen gyilkos

cselekvéseknek könyörtelenül útját kell vágni”, ezért indítványozta, hogy zsidó nemzetiségű egyén a városi képviselőtestületnek ne lehessen a tagja, sőt, miután vagyonukat elkobozták, a városból is utasítsák ki őket. A közgyűlés józanságát mutatja, hogy az utóbbi képtelen javaslatokat elutasította, az első pontot pedig azzal a módosítással fogadta el, hogy a képviselőtestületnek „idegen nemzetiségű” tagja nem lehet.²¹³ Tényleges következménye Klekner indítványának nem volt, a testületből senkit sem zártak ki nemzetisége miatt. Ez az eset is azt mutatja, hogy a forráshiány ellenére, vagy éppen ebből következően, a városi vezetőréteget egységesen magyarnak tekinthetjük. A fenti közgyűlési határozat azonban pusztán nyilatkozatként is figyelemreméltó, ami azt jelzi, hogy a húszas években a városi elit a város vezetését kizárólag a magyarok számára kívánta fenntartani.

A városi elit etnikai összetételéről a nyelvnél és nemzetiségnél sokkal többet árul el a *felekezeti* mint „a leghagyományosabb etnokulturális hordozó”.²¹⁴ Nyíregyháza példája is igazolja azt az általános tanulságot, hogy a felekezeti kötődés sokkal erősebb a nyelvinél, azaz nyelvet könnyebb volt cserélni, mint vallást.²¹⁵ A nyelvi homogenizáció felé tartó folyamatokkal szemben felekezeti szempontból mind a város, mind a városi elit jóval tarkább képet mutatott. A 18. század közepén Nyíregyházára érkező evangélikus telepesek leszármazottai még a 20. században is a legnagyobb vallási csoportot alkották. A lutheránusok aránya azonban folyamatosan csökkent, a 20. század elején már az 50%-t, míg az 1940-es években már az egyharmadot sem érte el. Növekedésük egyedüli forrása ugyanis egyre inkább, a 20. században pedig szinte kizárólag a természetes szaporodás volt, szemben más vallási csoportokkal, amelyek a bevándorlás révén is növelték létszámukat.

A második legnagyobb felekezeti csoportot a római katolikusok alkották, jelenlétük főleg a hivatalok idehelyezése következtében nőtt meg. Arányuk már a század elején megközelítette az egynegyedet, ami korszakunkban még tovább nőtt, és 1941-ben 30%-kal majdnem elérte az evangélikusokét. Még dinamikusabban nőtt a reformátusok száma, a századfordulón a lakosságnak kevesebb, mint egytizedét tették ki, a negyvenes évekre viszont arányuk meghaladta a 16%-t. Térnyerésük egyik fő magyarázata, hogy a várost kálvinista többségű vidék vette körül, így a bevándorlás elsődlegesen az ő számukat növelte. A görög katolikusok aránya az 1860-as évek végétől gyakorlatilag stagnált, 11% körül mozgott, és csak 1941-ben nőtt 13% felé.

A zsidóság csupán a 19. század közepén jelent meg a városban, önálló hitközséget is csak 1865-ben alakítottak. A Nyíregyháza újjátelepítéskor kötött szerződés egyik pontja ugyanis megtiltotta a zsidók (és görögök) letelepedését, mely rendelkezést 1840-ig szigorúan be is tartottak. Az ötvenes–hatvanas években aztán tömegesen költöztek a kedvező gazdasági

lehetőségeket kínáló városba, elsősorban kereskedők, kisebb részben iparosok, majd megnőtt a szabadfoglalkozású értelmiségiek száma is. A század végén arányukat harminc év alatt megduplázták, ennek eredményeképpen a századfordulón a város lakosságának egytizedét tették ki. Bár lélekszámuk 1920-ig tovább emelkedett, arányuk alig nőtt 11% felé. Ezt követően viszont a számuk is stagnált, és 1941-ben Nyíregyháza lakosainak kevesebb, mint 8%-a volt izraelita felekezetű. Az 1944-es deportálásokat követően azután a város majd' ötezres zsidó lakosságából a világháború után kevesebb, mint ezren maradtak.

A 20. század első felében a nyíregyházi városi elitben mindvégig az *evangélikusok* voltak többségben, igaz, arányuk folyamatosan csökkent. A század elején az elitnek még több mint a fele, 1918-ban mintegy 40%-a, míg 1935-ben már csak kevesebb, mint az egyharmada volt lutheránus. A negyvenes évekre azonban újra megnőtt a számuk, ami nagyjából a zsidók virilis tagságának adminisztratív megszüntetésével magyarázható, ugyanakkor az evangélikusok a többi keresztény felekezethez képest is növelték arányukat, így a korszak végére ismét ők adták a városi vezetőrétegnek a felét. Az evangélikus városatyák 60–65%-a választás révén került a városi elitbe, adófizetés címén mindössze egyötödük, a harmincas–negyvenes években még ennél is kisebb része jutott be. A lutheránus elittagok legnagyobb része a gazdák és a városi tisztviselők, az értelmiség (elsősorban a tanárok, tanítók), valamint – a húszas évekig – az iparosok közül került ki. Vagyis a városi társadalom azon alaprétégeből, amelyik az újratelepülő, majdnem homogén evangélikus közösséget is alkotta, és amelyik így a város vezetésében is a kezdetektől komoly szerepet játszott.

A negyvenes évekig meghatározó volt a *zsidóság* jelenléte a városi elitben. Arányuk az első világháború végéig dinamikusan (17-ről majdnem 28%-ra) nőtt, és bár a világháború után kis mértékben visszaszorultak, még a harmincas években is az elitnek körülbelül egyötöde izraelita vallású volt. Képviselőtestületi jelenlétüket azonban az 1939: IV. tc. gyakorlatilag teljesen megszüntette. Nyíregyházán ugyanis a zsidóság elitbe kerülésének fő útját a virilizmus jelentette: a század elején mintegy 85%-uk, a tízes években 70%-uk, a húszas és harmincas években a háromnegyedük adófizetés címén jutott a városi vezetőrétegbe. Választottként a század elején mindössze egytizedük, de a későbbiek folyamán is alig ötödük foglalt helyet a testületben, a fokozódó antiszemita környezetben az 1939-es helyi választáson már nem került be izraelita vallású személy. A három, még 1936-ban beválasztott zsidó városatya is, az 1941: XIX. tc. következtében, csupán 1942 elejéig őrizhette meg pozícióját. A zsidó elittagok – a város társadalmában elfoglalt helyüknek megfelelően – túlnyomórészt a kereskedők és az ügyvédek, kisebb részben az orvosok és a földbérlők voltak. Az első világháború végéig meghatározó volt még az izraelita magántisztviselők és az iparosok,

különösen a vendéglősök jelenléte, míg a harmincas években a zsidó házbirtokosok száma nőtt meg átmenetileg. A köztisztviselői és az alkalmazott értelmiségi kategóriákban szinte egyáltalán nem képviseltették magukat, Doctor Ármin iparfelügyelő elittagsága ritka kivételnek számított.

A *római katolikusok* aránya a városi elitben a korszak nagy részében 18% körül mozgott, csak a harmincas évek közepére nőtt meg kissé (23%), majd – a zsidók kizárásával – 1940-ben már a 30%-t is elérte, a korszak legvégére azonban az evangélikusokkal szemben kis mértékben újra visszaszorultak. Bekerülésüket nagyobb részben a virilizmusnak köszönhetően, 40–50%-uk adófizetés címén lett a képviselőtestület tagja. A római katolikus városatyák döntő többsége értelmiségi, kezdetben elsősorban ügyvéd volt. A harmincas–negyvenes években egyre inkább orvosok, tanárok valamint tisztviselők, döntően városi hivatalnokok közül kerültek ki, de egyes időszakokban megnőtt az elitben a katolikus iparosok száma is.

A *reformátusok* a század elején a városi elitnek körülbelül egytizedét, a tízes években 12–13%-t adták. Jelentősebb térnyerésük az első világháború utánra tehető, arányuk ekkor meghaladta az egyötödös szintet. Számuk ezután érdemben nem változott, 1940-es átmeneti térnyerésük kizárólag a zsidóság rovására történt. A század legelején a református elittagoknak még majdnem kétharmada, de az első világháború végén is még a fele választott képviselő volt, a két háború között azonban ez az arány az egyharmadot (1944-ben az egy hatodot) sem érte el. Ezzel párhuzamosan folyamatosan nőtt a református képviselők között a virilisek, és még dinamikusabban a hivatalból tagsággal rendelkezők aránya, így a korszak végére a kálvinista elittagok több mint a fele adófizetés, majdnem harmaduk pedig hivatali pozíció alapján foglalt helyet a testületben. A református városatyák nagy része mindvégig a tisztviselők – a század elején a vármegyei, később a magántisztviselők, a húszas évektől kezdve már döntően a városi hivatalnokok – és az értelmiség, elsősorban az ügyvédek közül került ki, rajtuk kívül csak a húszas évekig viszonylag nagy számú kálvinista iparos érdemel említést.

A *görög katolikusok* az első világháború végéig nem játszottak érdemi szerepet a nyíregyházi városi elit összetételében, sőt volt olyan év is, amikor egyáltalán nem szerepeltek a vezetőrétegben. A két világháború között hangsúlyosabbá vált a jelenlétük, arányuk azonban a 6%-t ekkor sem érte el. Az elitben jellemzően az egyházi vezetők képviselték a görög katolikusokat, ami társadalmi helyzetükkel magyarázható. A város legszegényebb rétegét alkották, döntően földművesek, napszámosok, kisiparosok voltak, akiknek adófizetés címén szinte semmi esélyük nem volt az elitbe kerülni, ugyanezért a dualizmusban a választhatók

közé sem sokan kerültek, de társadalmi kapcsolataik sem voltak megfelelőek ahhoz, hogy nagyobb számban kerüljenek a városi elitbe.

Az evangélikusok a vizsgált időszak nagy részében nagyjából ugyanolyan arányban voltak jelen az elitben, mint a város lakosságában, kivéve az első és az utolsó éveket, amikor ahhoz képest némileg felülreprezentáltak voltak. A katolikusok elitbeli aránya mindvégig elmaradt a lakosságon belüli arányuktól, főleg ami a görögöket illeti, de a rómaiaké is csupán a negyvenes évek elején felelt meg annak. A reformátusok az első világháború végéig a népességben elfoglaltak megfelelően szerepeltek, a húszas évektől azonban messze felülreprezentáltak voltak az elitben. Miközben a város lakosságának 9–11%-a, addig az elitnek 17–28%-a volt izraelita vallású, legalábbis a harmincas évek végéig. A negyvenes években azonban a Nyíregyháza lakosságának 8%-t kitevő zsidóság képviselő nélkül maradt a városi elitben.

Az elit és a városi lakosság vallási megoszlásának összevetése azt mutatja, hogy a különböző felekezethez tartozó polgárok elitbe kerülési esélyei igencsak különbözőek voltak. Ez természetesen összefüggött a felekezetek foglalkozási viszonyainak, társadalmi hátterének a különbözőségével. Ezek a különbségek még nyilvánvalóbbá válnak, amennyiben az elitbe kerülés különböző módjai által nyújtott lehetőségeket nézzük. (A megbízottak vallási megoszlásában egyértelmű trendek nem rajzolhatók meg, így ezzel kapcsolatban csak a nagyfokú ingadozást említeném meg. [19. táblázat])

A *virilisek* legnagyobb része, legkevesebb egyharmada (1918-ban a fele) a zsidóságból került ki. Arányuk még a harmincas években is majdnem 40%-ot tett ki, így érthető, hogy az 1939: IV. tc. következtében miért szűnt meg gyakorlatilag teljesen a zsidóság képviselője a helyi elitben. Kedvező lehetőséget kínált a legnagyobb adófizetés a római katolikusok számára is, ezzel szemben az evangélikusok aránya jóval kisebb volt a virilisek között, mint az elit egészében. A református virilisek aránya folyamatosan emelkedett a század eleji 6%-ról az 1944-es egyharmados szintre. A lakosság egészével összevetve megállapítható, hogy elsősorban a polgárság zsidó, illetve kisebb mértékben a református és római katolikus részének vagyoni, jövedelmi és műveltségi színvonala tette lehetővé, hogy nagyobb számban virilizmus címén képviselőtestületi tagok legyenek. [18. táblázat]

A *választott képviselők* legkevesebb a fele mindvégig az evangélikusok közül került ki, arányuk azonban olykor elérte a kétharmadot, sőt a század elején a háromnegyedes szintet is megközelítette. A város lakosságának ilyen értelemben legaktívabb részét tehát kétségkívül a lutheránusok alkották, akik ezzel kompenzálták azt, hogy adófizetés címén kevés esélyük volt a városi vezetésbe kerülni. Messze leszakadva követték őket a reformátusok és a római

katolikusok, arányuk külön–külön 10–20% között ingadozott. [20. táblázat] Elsősorban az evangélikusok számát növelték a *hivatali tisztségük* alapján képviselőiséget nyert személyek is. A városházára való bejutásban a jelek szerint még a 20. század elején is előnyt jelentett a lutheránusság, hiszen az első világháborúig a testületi tagsággal rendelkező városi tisztviselők legkevesebb 60%-a, sőt a század legelején háromnegyede a lutheránusok közül került ki. Bár később is a legnagyobb csoportot alkották, arányuk folyamatosan csökkent, előbb a római katolikusok, majd egyre inkább a reformátusok rovására. [21. táblázat]

A városi elit felekezeti összetételében az első világháború végéig a zsidóság térnyerése és az evangélikusok térvesztése volt a legszembetűnőbb folyamat, a két világháború között viszont már mindkét vallási csoport aránya csökkent. Velük szemben a húszas években a református, a harmincas években a katolikus elittagok jelenléte vált hangsúlyosabbá. A korszak végén egyrészt a zsidóságot adminisztratív úton kizárták a városi elitből, másrészt az evangélikusok száma ugrásszerűen megnőtt, nemcsak az izraeliták, hanem az összes többi felekezethez képest is. [17. táblázat, 4. ábra]

A vallási sokszínűség, valamint a felekezeti arányok dinamikus változása elvileg magában rejtette a *konfliktusok* lehetőségét, legalábbis a feltételei inkább adottak voltak, mint a nyelvi–nemzeti összeütközések jelentkezésének. A város múltjával foglalkozó munkák, a 19. század végétől gyakorlatilag napjainkig, Nyíregyháza felekezeti viszonyaival kapcsolatban mégis a békés egymás mellett élést hangsúlyozzák.²¹⁶ Krúdy Gyula az örökváltság centenáriuma alkalmából megjelent kötetben költői megfogalmazását adta ennek: „De hát a papok nem hiába üldögéltek nyári alkonyaton a régi katolikus plébánia előtt egy kulccsal elzárható zöld padon. (...) Itt ült Verzár István, a plébános, mellette Bartholomaeidesz János, a lutheránus esperes, Lukács Ödön, a kálvinisták papja, valamint Fekete István, a görögkatolikusok esperese. (Ha a zsidó rabbinus történetesen arra járt, helyet szorítottak neki is a padon.)”²¹⁷

A mindennapokat valóban a békés egymás mellett élés jellemezte, ami a zsidóságnak a keresztény felekezetekkel való kapcsolatára is igaz – a tisztaeszlári per időszakát leszámítva egészen a harmincas évek végéig. A dualizmus liberális légkörében, a szabadelvű normáknak megfelelően, az antiszemitizmus nemcsak hogy nem uralta a nyilvánosságot, de azt lehet mondani, hogy a közbeszédben, egészen az első világháborúig, szinte egyáltalán nem volt jelen. Egy század eleji megfigyelő szerint ennek az oka elsősorban gazdasági, tudniillik Nyíregyházán nincsenek elégedetlen tömegek, továbbá az, hogy a városvezetés polgári kézben van, nélkülözve a nagybirtok és a papság befolyását. A gyűlölködés nem tud gyökeret

verni Nyíregyházán azért sem, mert maguk a zsidók is becsületesen töltik be polgári hivatásukat, a más felekezetűekhez hasonlóan ők is szorgalmas, igyekvő polgárként jelennek meg a város életében.²¹⁸ Voltak persze olyan területek is, ahol nem volt számukra érvényesülési lehetőség, például a városházán egyetlen zsidó származású tisztviselőt sem választottak vagy neveztek ki.

A felekezeti összetétel vizsgálata is rámutat arra, hogy a városi társadalom hagyományos elemei fokozatosan visszaszorultak az elitben. Bár a virilizmus bevezetésének helyi fogadtatását és közvetlen helyi hatását nem ismerjük, az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a gyakorlatban ez kezdettől fogva az új elemek, az intelligencia és a kereskedők elitbe kerülését segítette elő.²¹⁹ Kellő vagyon vagy jövedelem révén ugyanis gyakorlatilag automatikusan a vezetőréteg tagjává válhattak az új, frissen betelepült, feltörekvő elemek képviselői. A 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben – gazdasági megerősödésükkel párhuzamosan – a zsidó polgárság térnyerése figyelhető meg a városi elitben. Ezzel részben egy időben, majd azt követően is a vizsgált korszakban a református értelmiség és tisztviselő réteg aránya is folyamatosan nőtt a legnagyobb adófizetők között. A helyi választásokon azonban továbbra is a városi társadalom evangélikus alaprétege, az őslakosok (természetesen nem feltétlenül vér szerinti) „leszármazottai” szerepeltek a legjobban. Ők rendelkeztek ugyanis az ehhez szükséges ambíciókkal és társadalmi presztízzsel. Nyíregyháza társadalmának régi polgársága ugyan nem tudta felvenni a gazdasági versenyt a feltörekvő új elemekkel, ám a közéleti szereplés terepét jórészt kisajátítva, még a 20. század elején is biztosította hangsúlyos részvételét a városvezetésben.

Hiába kompenzálta a régi polgárság korlátozottabb gazdasági lehetőségeit nagyobb közéleti aktivitással, lassan ezt a területet is meg kellett osztania az „idegenekkel”. Ezt bizonyítja, hogy 1912-re a katolikusok, 1918-ra a reformátusok és izraeliták is teret nyertek a választott képviseletben. A folyamatot élénk felekezeti súrlódások, összecsapások kísérték. Evangélikus részről minden katolikus törekvésben a város hagyományos felekezeti békéjének megbontóját láttak. „Itt a néppárt megélni sohasem fog. Sem más békebontó felekezeti törekvés.” – írta Geduly Henrik evangélikus lelkész, a későbbi püspök, millenniumi városmonográfiájában.²²⁰ Az állami anyakönyvezés bevezetésével szembeni katolikus ellenállás kapcsán pedig megjegyezte: „Magában Szabolcsvármegyében több helyütt áldástalan békebontás keletkezett s felütötte fejét e *vajúdások torzszülötte*, a néppárt.”²²¹ Az idézetek szerzőjük liberális elkötelezettségét is mutatják (Geduly később a helyi

szabadkőműves páholy tagja is lett), ám nem lehet véletlen, hogy ennek a szabadelvű antiklerikalizmusnak az egyik legfőbb bázisát Nyíregyházán a lutheránus értelmiség alkotta.

Miközben a hagyományos evangélikus polgárság pozíciókat veszített, egyre többször került ellentétbe az egyre gyarapodó katolikus polgárság törekvéseivel. A protestáns–katolikus konfliktusok a városvezetést és a városi elitet sem hagyták érintetlenül. Az 1911-es helyi választások előtt egyes tisztviselőket klerikalizmussal vádoltak, mert azok – állítólag – egy katolikus választási lista mellett agitáltak.²²² Egyikük, Trak Géza tanácsnok, később egyenesen azért hagyta el a várost, mert megelégedte, hogy katolicizmusa miatt folyton támadták és intrikáltak ellene.²²³ A tízes években minduntalan felbukkan a felekezeti torzsalkodás, legyen szó a Polgári Olvasó Egyletről, a Kaszinó elnöki tisztéről vagy akár a községi iskolaszék tagjainak a megválasztásáról. Utóbbi kapcsán éles hírlapi csatározásokra is sor került az evangélikus (és szabadkőműves) Somogyi Gyula közjegyző és a katolikus Bodnár István ügyvéd (egyébként az egri káptalan jogi képviselője) között.²²⁴

Bár a szabadkőműves–klerikális összetűzésekből az antiszemita felhangok sem hiányoztak, a zsidóellenes hangok igazából csak az első világháború alatt erősödtek meg. Ennek elsősorban a Turáni Kör szócsöveként működő Szabolcsi Hírlap adott teret, kihasználva a városban nagy számban megjelenő galíciai bor- és terménykereskedő, és több helyi, zsidó származású kereskedő „hadimilliomos” látványos meggazdagodása feletti ellenérzéseket.²²⁵ A helyi polgárság visszatetszését nemcsak az váltotta ki, hogy a hadviseléssel kapcsolatos kihágások legnagyobb részét a Galíciából és az északkeleti vármegyéből érkező kereskedők követték el, hanem az is, hogy megjelenésükkel megnőtt a drágaság és lakáshiány is fellépett. Kiss Sándor rendőrkapitány javaslatot is tett az „idegenek” kereskedésének a korlátozására, ám a közgyűlés nem kívánta a kereskedelmet korlátozni, viszont (a vármegyén keresztül) egyhangúlag kérte a kormányzatot olyan jogszabály megalkotására, ami lehetővé tenné, hogy a hadviseléssel kapcsolatos kihágás miatt elítélt idegeneket mellékbüntetésül kiutasíthassák a városból.²²⁶ A forradalmak alatt visszazoruló, gyakorlatilag észrevétlenné váló antiszemitizmus a kommün és a román megszállás után újult erővel lángolt fel, amit Klekner Károly fentebb tárgyalt indítványa is jelzett. Nyíregyházán és környékén azonban – éppen a román megszállás következtében – a Dunántúlon és a Duna–Tisza közén előforduló pogromokhoz hasonló véres atrocitásokra nem került sor.²²⁷

A zsidóellenesség a város közéletében nem vált uralkodóvá a Horthy-korban sem. Az antiszemitizmus nem uralta a helyi közbeszédet, a zsidók továbbra is a város megbecsült polgárai közé tartoztak, szervesen illeszkedtek a város társadalmába. „Kultúrájuk is magyar volt. Ez, abban a korban, természetes és magától értetődő volt, mert ez a kultúra hozta el

nekik a modern gondolatokat, új vívmányokat.” – írja a monográfus és visszaemlékező, megjegyezve, hogy a város nem ortodox zsidósága maga volt a magyar kultúra bástyája.²²⁸ Nem látta másként a zsidóellenes kurzus egyik képviselője, Bácsfalvy András tanár sem: „Szomorú jelenség városunkban, hogy ráfizet a színházigazgató és hangversenyrendező, ha a zsidóság távol marad. A zsidótörvény azt a kötelezettséget hárítja a keresztény társadalomra, hogy kulturális téren is átvegye öntudatosan a zsidóság szerepét, különben befagy minden.”²²⁹ A harmincas évek második felétől Nyíregyházán is felerősödtek a zsidóellenes hangok, a zsidótörvények nyomán megkezdődött a zsidó polgárság gazdasági ellehetetlenítése és kiszorítása a helyi közéletből. A közhangulat változását jelezte a szélsőjobboldali politikai erők megerősödése is.

A felekezeti torzsalkodások elmaradásához feltehetően az is hozzájárult, hogy a két háború között, különösen a harmincas években az elit felekezeti viszonyaiban nem következett be lényeges elmozdulás. Változás csak a harmincas évek legvégén és a negyvenes évek elején következett be, a zsidóknak a vezetőrétegből való kiszorításával, majd azzal, hogy az evangélikusok visszaszerezték a korábbi évtizedekben elvesztett pozícióik nagy részét. Ez elsősorban a zsidóság rovására történt, de teret nyertek a virilisek között a katolikusokkal, míg a választottak között a reformátusokkal szemben is. Talán nem véletlen, hogy az első világháborút követően háttérbe szorult protestáns–katolikus ellentétek ebben az időszakban újra a felszínre törtek.

Az 1939-es országgyűlési választás például a felekezeti hovatartozásnak a politikaihoz képest jóval nagyobb identitásképző erejét mutatta meg. A hivatalos MÉP-jelölt, Korompay Károly harcos és elkötelezett katolikus volta miatt elfogadhatatlan volt a város evangélikus polgárai, mindenekelőtt a gazdák számára, akik így nem hivatalos kormánytámogatóként az evangélikus Bertalan Kálmánt is jelölték. A Korompay mellett fellépő helyi sajtó, a kormánypárt helyi szócsöveként funkcionáló Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap az első forduló előtt a felekezeti kérdés negligálásával az evangélikusokat kívánta megnyerni Korompay számára.²³⁰ A második forduló előtt viszont a katolikus választókat hívta fel az állva maradt kormánypárti jelölt támogatására az első fordulót megnyerő, egyébként katolikus nyilas indulóval szemben.²³¹ (A mandátumot, mint ismeretes, Bertalan Kálmán szerezte meg.)

A jelek szerint a katolikus–protestáns antagonizmus gyakorlatilag a korszak végéig jellemző maradt Nyíregyházára, ráadásul az első világháborúig ezek az ellentétek sokkal élesebben jelentkeztek, mint a zsidóellenesség. Ennek hátterében, mint láttuk, a hagyományos és az új, feltörekvő polgárság közötti küzdelem állt. Ez utóbbiak közül a zsidó polgárság gazdasági pozíciói révén, virilisként nyert teret a vezetésben, ezen túlmenő ambíciókkal a

jelek szerint nem rendelkezett. Nem így a katolikusok, akik a század elején, majd a harmincas évek vége felé fokozott közéleti, politikai aktivitást mutattak. A hagyományos, evangélikus polgárság ezért úgy látta, hogy nem a zsidóság, hanem sokkal inkább katolikus törekvések veszélyeztetik társadalmi–közéleti pozícióikat. Sőt, szabadelvű alapon sokszor közösen léptek fel a klerikális tendenciákkal szemben. A szembenállásban természetesen hagyományos vallási sérelmek is közrejátszottak, hiszen a protestáns testvéregyházhoz tartozó reformátusokkal szemben korántsem fejtettek ki ilyen ellenállást. Ebben persze megint csak közrejátszhatott, hogy térnyerésük fő terepe a reformátusok esetében is a virilizmus volt. Megállapíthatjuk tehát, hogy a felekezetek csoportképző ereje Nyíregyházán a vizsgált korszak végéig megmaradt, habár azt, hogy ez felekezeti etnikumokat is létrehozott, az ilyen irányú kutatások hiányában nem állíthatjuk biztosan.

4. A városi elit és a politika

A városi elit politikai összetételének vizsgálatával kapcsolatban szeretném hangsúlyozni, hogy ebben a fejezetben a *politika* kifejezést szűkebb értelemben, *pártpolitika* értelemben használom, az *országos nagypolitika* helyi megnyilvánulására és nem általában a helyi közéletre, a szélesebb értelemben vett várospolitikára helyezem a hangsúlyt. A dualizmus időszakában Nyíregyháza a függetlenségi eszmék szilárd bázisa volt. Mindössze két alkalommal, 1884-ben és 1896-ban küldött a város szabadelvű képviselőt az országgyűlésbe, míg a 20. századi választásokon a függetlenségi párti jelöltek óriási többséggel, többször egyhangú szavazással nyertek. Ebben közrejátszott az is, hogy a 19. század végén még viszonylag jelentős bázissal rendelkező Szabadelvű Párt az 1904–1906-os politikai küzdelmekben teljesen felmorzsolódott. A függetlenségi eszmék támogatottsága a koalíciós kormány bukása után is megmaradt, a Nemzeti Munkapártnak nem sikerült számottevő bázist kiépítenie a városban.

Nem fenyegették a függetlenségi párt helyi pozícióit más szerveződések, így például a Bánffy-féle Új Párt sem, hiába kezdtek neki nagy erővel és jelentős sajtó-támogatással a szervezéséhez. A választójog szabályozását, a választópolgárság és a választhatók összetételét figyelembe véve nem meglepő, hogy az 1905-ös országgyűlési választáson induló szociáldemokrata jelölt is csupán 7 szavazatot szerzett. Egyetlen figyelemre méltó momentum az 1901-es voksoláson történt, amikor Simitska Endre, a vármegyei Gazdasági Egyesület titkára – igaz, messze elmaradva a függetlenségi Bencs László eredményétől – a gazdák és az iparosok támogatásával több szavazatot szerzett, mint a szabadelvű jelölt.

A világháború alatt a helyi közvélemény egyre inkább a radikális függetlenségi eszmék felé fordult, amit a Meskó László főispáni kinevezésével megüresedett országgyűlési mandátum betöltése körüli politikai küzdelmek is jeleztek. Az egyetlen számottevő helyi erő, a függetlenségi párt két szárnya között összetűzésre került sor: a konzervatívok Apponyi felé tájékozódó tábora Geduly Henrik evangélikus püspököt indította volna a választásokon, ám jelölése már a pártvezetésben sem hozott osztatlan lelkesedést, a választói gyűlés pedig már egyértelműen Fényes László fővárosi hírlapíró, radikális politikus mellett állt ki. Bár Geduly lett a párt hivatalos jelöltje, végül, a 48-as és kiscgazda programmal fellépő Fényes László szélesebb körű támogatottságának, és nem kis mértékben az országos vezetés nyomásának hatására, visszalépett, így a mandátumot egyhangúlag Fényes szerezte meg.²³² Szélesedett a választójogi küzdelem tábora is, erősödtek a szociáldemokraták. Emellett megjelentek radikálisabb jobboldali szerveződések, mint például a Turáni Kör. Az őszirózsás forradalmat gyakorlatilag egyöntetűen üdvözölte a város, az októbrista bázis azonban a fokozódó nehézségek, az ország nagyobb részének a megszállása, majd a kommün alatti események következtében 1919 tavaszára erősen lecsökkent.

A két világháború között a város egyértelműen a kormánypárt bázisa volt, amely 1926 és 1935 között csupa egyhangú mandátumokat szerzett a nyíregyházi választókerületben. A kormánynak jelentős kiscgazda ellenzékkel csupán a húszas évek legelején kellett szembenéznie, ekkor a helyi gazdák az országgyűlési választásokon saját jelöltjeiket léptették fel, akik figyelemreméltó eredményt értek el. 1920-ban Paulusz Márton a második fordulóra is bejutott, ám felsőbb nyomásra visszalépett a hivatalos jelölttel szemben, míg 1922-ben Lovas Kovács János a Függetlenségi 48-as Kiscgazdapárt színeiben megszerezte a szavazatok több mint kétötödét, ám így is alulmaradt a kormánypárti jelölttel szemben.²³³ A későbbi időszakban, éppen az egyhangú választások miatt, az ellenzék erőviszonyait nehéz felmérni, így csupán a Független Kiscgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt hangsúlyos jelenléte állapítható meg, a kormánypárt helyi pozícióit azonban sem a városi, sem pedig a törvényhatósági választásokon nem veszélyeztették.

A harmincas években a helyi kiscgazdapárt fokozatosan felmorzsolódott, vezetőinek egy része Gömbös Gyula kormánypártjához csatlakozott, mások a nyilasok felé orientálódtak. A baloldali ellenzék térvesztésével párhuzamosan egyre nagyobb bázisra tett szert a szélsőjobb. Az első szervezkedési kísérletekre 1933-ban került sor, ezek azonban nem találtak visszhangra, sőt általános társadalmi elutasítással találták magukat szembe.²³⁴ A Festetics Sándor-féle Magyar Nemzeti Szocialista Pártnak már helyi csoportja is alakult 1935-ben,²³⁵ széles támogatottságot azonban az évtized végén a nyilasoknak sikerült elérniük, amit az

1939-es választás helyi eredménye is mutat: a lajstromos választáson a Nyilaskeresztes Párt Nyíregyházán elnyerte a szavazatok 48%-át. Ráadásul Mikecz Ödön személye révén a Nemzeti Reformpárt is jelentős, 23%-os eredményt ért el a városban, azaz a kormánypárt 30% alatti eredményével a Horthy-korszakban először került kisebbségbe a városban. Az egyéni választókerületben a nyilas Kóródy Tibor budapesti ügyvéd az első fordulóban maga mögé utasította a Magyar Élet Pártja két jelöltjét, igaz, a második fordulóban alulmaradt az immár egyetlen kormánypárti jelölttel, Bertalan Kálmánnal szemben.²³⁶ A negyvenes évek az országos tendenciákhoz igazodva a további jobbrtolódás időszaka, amit többek között Imrédy pártjának helyi megalakulása is mutat.

A „nagypolitika” a virilisek összetételének kialakítását csupán a törvényi keretek megszabásával, közvetve befolyásolhatta, a pártpolitika egyébként a legnagyobb adófizetők kiválasztásába közvetlenül nem szólhatott bele.²³⁷ A megbízottak kiválasztásában már direkt módon érvényesülhettek a politikai szempontok, egyes politikai erők igyekeztek megnyerni egy intézmény vezetését vagy egy özvegyasszonyt, a megbízottak viszonylag kis számából következően azonban egy erőcsoport sem alapozhatta erre az elitbe kerülési stratégiáját. Hogy mégsem volt példátlan az ilyen, azt bizonyítja az ellenzéki Tiszántúl, az ekkor éppen Nyíregyházán megjelenő kispárti lap, amely 1937-ben virágnyelven számolt be egy esetről. Egy virilis özvegyasszony saját rokonát kívánta megbízni képviselével, ám a városházán kioktatták: „— Hallgasson ránk, jóasszony, ezek mind fiatal emberek, nem értenek a közügyekhez, még valami bajt hoznának a fejére, úgyis elég nehéz manapság az élet, nézze csak, itt van ez a dr. Húsfázék Zénó, vagy Haszonleső Hümér, kiváló, régi helyettesítők. Levelezőlap-hívásra házhoz jönnek helyettesíteni.” Így kerül be aztán a sok Fejbólintó János, akik a polgármester egy szemöldöknyilallására mindent megszavaznak, mindenre rábólintanak.²³⁸

A hivatalból tagságot nyertek esetében már közvetlenebb befolyást gyakorolhatott pártpolitika, hiszen a városi tisztviselők személyének megválasztásában, mind az állami tisztviselők kinevezésében szempont lehetett a politikai hovatartozás, minimum bizonyos szintű lojalitás. *A városi elit és a pártpolitika kapcsolata azonban legközvetlenebbül a helyi képviselőtestületi választások politikai és közéleti „környezetének” feltárásán keresztül vizsgálható*, ez volt ugyanis az a terület, ahol az egyes pártok és egyéb társadalmi csoportok, erők közvetlenül beavatkozhattak vezetőréteg személyi összetételének alakításába. A helyi választások részletesebb ismertetése egyben bepillantást enged a városi elitet közrefogó társadalmi közegbe, a helyi közélet állapotába is.

„A politikai közéletnek ebben a mostani letargiájában szinte megsemmisül, megfullad a közdolgok iránt való minden érzék” – vázolja a nyíregyházi állapotokat egy megfigyelő, némi nosztalgiával emlékezve azokra az időkre, amikor a nagy politikai hullámverések az elvek képviselőiben táborok és zászlók alá sorakoztatták az embereket.²³⁹ A 19. század végi Nyíregyházán ugyan tovább élt a „régőtől fogva eleven politikai élet”,²⁴⁰ ám az országos politikai pártok csak az országgyűlési választások alkalmával fejtették ki számottevő működést, helyi ügyekben ritkán aktivizálták magukat. Pedig a választások lebonyolítási rendszere szükségessé tette akár milyen kezdetleges, akár csak időleges, pártszerű szerveződés létrejöttét. A századforduló környékén a Nádasy Lajos kereskedő vezette városi ellenzék támaszkodott a függetlenségi párt helyi infrastruktúrájára, ám a párt keretei csupán eszközt jelentettek a csoport számára a közéletben való érvényesüléséhez.²⁴¹ Nádasyék nagy hanggal szították a gyűlöletet az „urak”, a „nadrágos emberek” ellen, kihasználva a gazdáknak és az iparosoknak az értelmiséggel és a tisztviselőkkel szembeni ellenérzését.

A századelő politikai mozgásai, az alkotmányvédő küzdelmek, a koalíció győzelme és a pártstruktúra változása felbolygatta a helyi közéletet is. A Nádasy-féle klikk lassan felbomlott és megszűnt, átadva helyét más jellegű választói szerveződéseknek, elsősorban szakmai csoportoknak. Az ipartestület, alelnökének, Hunyady László fényképésznek a kezdeményezésére, már a század elejétől tudatosan törekedett arra, hogy az ipari érdekek minél nagyobb képviselőhöz jussanak a városi ellenzékben. A törekvések sikerrel jártak, 1908-ban „az iparosok reményen felül nyerték el a polgárság legszebb jogát: a város közéletének vezetésében való részvételt.”²⁴² Miként az iparosok mozgósításában az ipartestület, a gazdák összefogásában – a régi „parasztkommunitás” összetartozás-tudata mellett – a század elején alakított gazdakör, gazdaszövetség játszotta a főszerepet.²⁴³ A szervezetlenségük miatt 1908-ban súlyos vereség érte őket, pedig a választás előtt pár nappal értekezletet is tartottak épülő székházukban.²⁴⁴ Három év múlva azonban már jóval sikeresebbek voltak, az ekkor megválasztottak majdnem a felét a tírják gazdák adták.

Az 1911-es választás alkalmával a gazdakör és az ipartestület mellett a városi ellenzék is szervezkedett, Szalay Béla elnökletével értekezletet is tartottak. Ezt a csoportot a döntően evangélikusokból álló, Somogyi Gyula közjegyző vezette „párt” élesen támadta, kölcsönös vádaskodások hangzottak el, valóságos hírlapi nyilatkozat-háborút folytatva egymás ellen.²⁴⁵ Sajnos a szavazólapok hiányában a pontos viszonyokat nem lehet feltárni, a résztvevő személyekből arra lehet következtetni, hogy a szembenállásban katolikus–protestáns felekezeti ellentét, valamint ettől nem függetlenül a klerikális–szabadkőműves antagonizmus játszotta a főszerepet. Különleges volt ez a választása abban a tekintetben is,

hogyan az egyik kerületi eredményt megtámadták, ám Erdős Bertalan és Fränkl József panaszát illetéktelen helyre és a törvényes határidőn túl adták be, így azt érdemi tárgyalás mellőzésével elutasították.²⁴⁶

Az 1914-es választásokon ismét az iparos- és a gazdatársadalom lépett fel a legszervezettebb csoportként, míg a polgárság többi része, „a kereskedő és a honorácior osztály” még az érdeklődés jeleit sem mutatta, ami a kortesek és önjelöltek térnyeréséhez vezetett. „A könyök győz a szerénység felett.” – panasolta a Nyírvidék cikkírója, egyben sürgette a polgárság mértékadó elemeinek összefogását és egy városi párt megalakítását.²⁴⁷ Az „arra hivatottak irányadó beavatkozását” a helyi polgári sajtó gyakorlatilag minden egyes választás alkalmával szorgalmazta, ám a városi középrétegeknek, mindenekelőtt az értelmiségnek a megszervezésére irányuló törekvések csak a következő helyi választás alkalmával értek célt.

A „városi párt” fellépése 1917-ben azt jelezte, hogy a tízes évek második felében a helyi intelligencia körében már szélesebb igény mutatkozott a szervezettségre, amiben minden bizonnyal a háborús körülmények is közrejátszottak. A választás egyébként megint nagyobb küzdelmet hozott, amit az is jelez, hogy ismét megfellebbezték a végeredményt. A gazdák a választás időpontjának kihirdetésével kapcsolatban nyújtottak be panaszt, elsősorban azt kifogásolva, hogy a várostól messzebb fekvő tanyákon élők az egész választásról tudomással sem bírtak. Simonits József és társai az egyik kerületi eredmény megsemmisítését kérték, arra hivatkozva, hogy Deák András városi adótiszt az alája rendelet alkalmazottakkal összeszedette az özvegyasszonyok meghatalmazásait, és azokat felhasználva egyoldalúan befolyásolta a választást. Az alispán mindkét panaszt elutasította, mivel a választás napját szabályszerűen közzé tették, míg a választási jegyzőkönyvek szerint egyetlen özvegyasszony sem állított ki meghatalmazást Deák András nevére, így nem igazolódott az az állítás, hogy „nevezett adótiszt hivatalos állásának súlyával presszionálta volna a gyengébb akaratú özvegy nőket.” (A Simonits-féle beadványban szereplő többi alkalmazott részére adott meghatalmazásra azonban az alispán nem tért ki.).²⁴⁸

Az első világháború után több mint egy évtizedig nem került sor helyi választásra, a húszas évek végéig az 1914-ben és 1917-ben megválasztott rendes, illetve halálozások, lemondások révén bekerülő póttagok foglaltak helyet a képviselőtestületben. A helyi képviselőtestületek megújítására csak – a közigazgatási reform (1929: XXX. tc.) nyomán – 1929. december 10-én került sor. A hosszú idő utáni első helyi választások iránt megnőtt érdeklődés felbolygatta a közéletet, mivel a testület megújítása nemcsak a helyi társadalom számára bírt jelentőséggel, hanem – és ez új dolog a nyíregyházi helyi választások

történetében – a politikai pártok is fontos erőpróbanak tekintették ezt a megmérettetést. A városvezetésnek sem volt mindegy, hogy milyen összetételű testülettel kell együttműködnie, ami fontosabbá tette a számára, hogy jól megszervezze erőit, ezáltal elkerülve mindenféle meglepetést.

A választáson három erő lépett fel: a Városi Párt, a Független Nemzeti Blokk és az ellenzéki Demokrata Blokk. A Városi Párt gyakorlatilag a kormánypárt helyi szerveződése volt, amely igyekezett a helyi polgárság legszélesebb rétegeit egyesíteni, a lateiner értelmiségtől kezdve az iparosokon keresztül a gazdáig. Listáját körültekintő és hosszas egyeztetések során alakították ki: Szabolcs vármegye vitézi székkapitánya például már szeptember végén megküldte a polgármesternek azon vitézek névjegyzékét, akik a „képviselőtestületbe beválasztanók volnának”.²⁴⁹ A Nemzeti Blokk még a törvényhatósági választások előtt, október folyamán jött létre, a Nyíregyházi Gazdaszövetség és a KIOSZ nyíregyházi fiókjának választási paktumával, amihez a KANSZ helyi csoportja, a városi és megyei vitézek egyesülete és más érdekvédelmi szervezetek is csatlakoztak. A nemzeti alapon álló polgárság győzelmét kívánta biztosítani, az országos pártpolitikától mentesen, és szintén az egyes társadalmi csoportok arányos képviseletére törekedett.²⁵⁰ A vármegyei választásoktól eltérően a két tömörülés közös listát állított, amely nemcsak a hivatali apparátusra támaszkodhatott, hanem élvezte a helyi sajtó támogatását is.²⁵¹ Ellenzéki oldalon a nyíregyházi városi polgári és kisgazdapárt indult, amit olykor Demokrata Blokknak is neveztek. Ők elsősorban a gazdákra, a demokrata polgárookra és a munkásságra számíthattak.

A választás december 10-én minden korábbinál nagyobb érdeklődés mellett zajlott le. Rendzavarásra ugyan nem került sor, ám nem kis zavar támadt, mert a Városi Párt és a Nemzeti Blokk közös listáját időközben kicserélték, és azt a városiak külön listája váltotta fel.²⁵² Ez a mozzanat az eredmények bejelentésekor nyert értelmet: Szitha Sándor választási elnök a leadott szavazatok kétharmadát (!) megsemmisítette és a megváltoztatott listát hirdette ki győztesnek. Az indoklás szerint a szavazólapok többségén nem tüntették fel külön a rendes és a póttag-jelölteket, azokra ugyanis a korábbi gyakorlatnak megfelelően külön kellett szavazni. A városiak időközben „észrevették” a hibát, (a választás alatt!) új listát nyomtak, és végül ez a javított lista győzött. A nemzeti blokk vezetői azonnal jelezték, hogy petícióval támadják meg az eljárást, és a képviselőtestület alakuló közgyűlésén deklarációjukban törvénytelennek nyilvánították a választást.²⁵³ A városi kisgazdapárt szerint a 4745 szavazóból 2725 rájuk adta a voksát, s jelezték, hogy a választási elnök törvénytelen eljárása ellen ők is jogorvoslással élnek.²⁵⁴

A választás ellen törvényes határidőn belül hét fellebbezést adtak be.²⁵⁵ Ezek általában a választási elnök eljárását kifogásolták, mivel a választási hirdetményben nem jelezte, hogy annak lefolyására az 1886: XXII. tc. rendelkezései az irányadóak, vagyis hogy a rendes és a póttagokra külön kell szavazni. A kisgazdapárt részéről Rimaszombathy Géza és társai kitértek arra, hogy az elnök ugyan tudott róla, hogy a választók nagy része szabálytalan lapokkal szavazott, mégsem figyelmeztette őket, és a szabálytalanok tartott lapokat tovább engedte szavaztatni, és eljárása általában a polgárok félrevezetésére irányult. A Nemzeti Blokk nevében Konthy Gyula és társai hivatkoztak arra, hogy előzetes megegyezéskor a város vezetői nem jelezték a fentieket, és a közös listát úgy állították össze, hogy azon a rendes és a póttagokra a választás együtt történik; utóbb aztán nem a megegyezései listát szavaztatták le.

A fellebbezéseket a városi igazoló választmány elutasította,²⁵⁶ döntését – az újabb fellebbezések nyomán – Szabolcs vármegye kisgyűlése is jóváhagyta.²⁵⁷ Az igazoló választmány és a kisgyűlés szerint a választási elnök a törvényeknek megfelelően járt el, az 1929: XXX. tc. 98. §-a ugyanis egyértelműen kimondta, hogy a megyei városi képviselőtestületek választásánál az 1886: XXII. tc. rendelkezései az irányadóak, ami egyébként a több évtizedes gyakorlatnak is megfelelt. (A panaszosok hivatkozásában szereplő 1929: XXX. tc. 13. §-a csak a törvényhatósági bizottsági tagok választására vonatkozott.) Az ügy a közigazgatási bíróság elé került, amely 1930. december 16-i határozatával megsemmisítette az egy évvel korábbi választás eredményét és új választásokat írt ki. Az indoklás szerint az a tény, hogy a szavazatok kétharmada érvénytelen volt, azt jelzi, hogy a választók jóhiszemű tévedésben voltak, ám nem zárta ki a megtévesztés gyanúját sem. Akár tévedés, akár megtévesztés folytán a többség akarata így nem érvényesülhetett, az érvényben lévő jogszabályoknak azonban éppen ez a célja, ezért van szükség új voksolásra.²⁵⁸

A megismételt választásra 1931. január 16-án, pénteken került sor. Noha az időpontot kitűző alispáni határozat²⁵⁹ január 7-én kelt, a város vezetői csak január 11-én, szombat este hirdették ki, a hivatalos vezetéshez közel álló Nyírvidék pedig csak január 13-án tudósított a közigazgatási bíróság döntéséről és az új időpontról.²⁶⁰ Ezt az ellenzék kifogásolta, mivel a gazdák többsége szombatonként járt be a városba, vagyis szerintük már nem értesülhetett az új választásról és azon nem tud majd megjelenni.²⁶¹ A Városi Párt és a Nemzeti Blokk vezetői közötti feszültségek elsimultak, így a kormánypárt – melyet hol Egységes Városi Polgári Pártnak, hol Egyesült Nemzeti Hivatalos Pártnak neveztek – egységesen bocsátkozott a választási küzdelmekbe. Kezükben tartották a helyi sajtót, a Nyírvidék például vezércikkeivel buzdított a hivatalos oldal és az általa képviselt „fennkölt polgári erények” támogatására.²⁶² „1919 szennyes tavaszának” emlékével, a „vörös rém” képével fenyegette a lakosságot, és

élesen támadta azokat, akik „polgári voltuk ellenére képesek egyéni célból feladni a polgári gondolat alapvető elvét, azt, hogy az ellentétes és ellenséges szocialista táborral nem működhet együtt a polgárság soha többé ezen a világon.”²⁶³ Az ellenzéki oldalon induló Nyíregyházi Városi Polgári és Kisgazdapárt ugyanis élvezte a helyi szociáldemokrata párt támogatását is. A baloldali ellenzék időszaki kiadványokkal, rölapokkal próbálta hátrányát behozni, kevés sikerrel.

A választás a hivatalos lista elsőprő győzelmét hozta, az ellenzék – bár néhány kerületben jól szerepelt – mindössze egyetlen képviselői helyet tudott szerezni. Az egy évvel korábban megválasztott 56 személyből mindössze hét nem került be: hárman időközben meghaltak, ketten most póttagok lettek, míg Murányi László csupán sorshúzással esett ki az ugyanannyi szavazatot kapó ellenzéki jelölttel, Szűcs Jenővel szemben. A kormánypárt győzelmében szerepet játszott, hogy az összefogást, egységet sürgető szólamok az egyre súlyosabb gazdasági helyzetben nagyobb körben találtak meghallgatásra, ugyanakkor nem maradtak el a szokásos választási machinációk, visszaélések sem. Ezekre hivatkozva az ellenzék megtámadta az eredményt, felpanaszolva a közzététel körülményeit, a választás során a rendőrök és városi tisztviselők részéről tapasztalható terrort, azt, hogy a szavazólapok eltérő volta miatt a szavazás titkossága csorbát szenvedett, illetve a jegyzőkönyvek meghamisítását. Hangsúlyozták, hogy fellebbezésük nem a nemzet, hanem annak nevében elkövetett visszaélések ellen irányul, tisztán a köz, a nemzet érdekében, hiszen a városi ügyekkel való foglalkozás részükre sem anyagi, sem erkölcsi előnyt nem biztosít.²⁶⁴

A hivatali apparátus azonban a fellebbezés folyamatát is sikeresen tudta lassítani: a polgármester március közepén továbbította a panaszt az alispánhoz, aki előbb július közepére, majd a városi főjegyző akadályoztatása miatt augusztusra tűzte ki az igazoló választmány ülésének időpontját. A bizonyítási eljárás elhúzódása miatt azonban arra csak a következő év elején került sor, ahol – természetesen – elutasító határozat született, amit februárban a kisgyűlés, majd júniusban a közigazgatási bíróság is jóváhagyott.²⁶⁵ Ennek ellenére a győztesek „félhivatalos” részről elismerték a jogszerűtlenséget, annál azonban sokkal súlyosabbnak és elítélendőbbnek tekintették a polgári ellenzék „eltévelyedését”, „sajnálatos aberrációját”, tudniillik azt, hogy összefogott a szociáldemokratákkal.²⁶⁶

Az 1933. január 16-i községi választások már jóval kisebb indulatot keltettek, az éles politikai csaták ezúttal elmaradtak. Ebben szerepet játszhatott, hogy a szavazás újra csak a választott tagok felét érintette. A kormánypárt Gömbös Gyula kormányfő politikáját állította a középpontba, a nemzeti egység, a válság miatt szükséges összefogást hangsúlyozta.²⁶⁷ A hivatalos lista felállítását most is körültekintő tárgyalások előzték meg, amelyeken a

különböző érdekképviselők és egyesületek vettek részt.²⁶⁸ Az ellenzék esélyeit csökkentette, hogy a korábbi összefogás helyett most a kisgazdapárt és a szociáldemokraták külön indultak. A választás a magas részvételi arány ellenére teljes rendben, minden zavaró körülménytől mentesen folyt le. A leadott szavazatok kétharmadát a polgári párt kapta, a kisgazdák 19%-ot, a szociáldemokraták 13%-ot szereztek. Valamennyi megválasztott városatya a kormánypárti listáról került be, az ellenzéknek mindössze egy póttagot sikerült beválasztani.²⁶⁹

A választás eredményét a helyi szociáldemokrata párt megtámadta. A beadványt jegyző Egri Sándor kőműves és társai szerint a választás nem szabályszerűen összeállított, és az ellene folyamatban lévő fellebbezések miatt nem jogerős választói névjegyzék alapján történt, emellett kifogásolták a köztisztviselők magatartását is, amellyel befolyásolták a választói akarat szabad megnyilvánulását. A fellebbezést márciusban az igazoló választmány, októberben pedig a kisgyűlés is elutasította, annak ellenére, hogy nem sikerült maradéktalanul tisztázni a névjegyzékek jogerős voltát, illetve az abban fogantatosított kihúzások keletkezésének körülményeit illetően sem indítottak bizonyítási eljárást.²⁷⁰ A panaszosok a közigazgatási bírósághoz fordultak, ám az ügy – az iratokból nem kideríthető okokból – elakadt, tárgyalása csak öt év múlva, 1938 decemberében folytatódott újra. Időközben viszont a megtámadott választáson tagságot nyerők mandátuma lejárt, tehát az egész ügy aktualitását veszítette, a közigazgatási bíróság ezért 1939 májusában a panasz tárgytalanná válása, és nem azok megalapozatlan volta miatt szüntette meg az eljárást.²⁷¹

Az 1936. január 20-i választásokat nem előzte meg nagy küzdelem, általában nem volt nagy az érdeklődés. Számottevő ellenzék sem volt jelen, valószínű, hogy a tapasztalatokon okulva sokan kilátástalannak ítélték esélyeiket, így vagy tábort váltottak, vagy teljesen visszavonultak. A kormánypárt, a NEP színeiben induló hivatalos oldal jelöltjeit a leadott szavazatok 95–100%-ával választották meg.²⁷² Úgy tűnik tehát, hogy jól szervezett, hatalmukra potenciálisan veszélyt jelentő ellenzék hiányában a vezetés megelégedett azzal, hogy az általa összeállított névsort a polgárok csendben tudomásul vegyék. Korábban a polgárok választási aktivitását propagáló sajtó most elégedetten nyugtázta az előző két voksoláshoz mérten példátlan passzivitást: „csak igen kevesen járultak az urnák elé, mert hiszen *nem a számszerűség, hanem a megértés* volt hivatva eldönteni, hogy kik legyenek a város életében fontos szerepet és hivatást betöltő képviselőtestület tagjai.”²⁷³

Nagyobb érdeklődést és élénkebb politikai küzdelmet hozott az 1939. január 29-i választás, amelyen ismét jelentős ellenzéki erő vett részt: a nemzetiszocialisták is indultak Egyesült Polgári Ellenzék néven. A kor hangulatát, az általános jobbrtolódást jelzi, hogy a nyilasok ellen nem történtek olyan éles sajtókirohanások, mint a korábbi években a

„baloldali” ellenzékkel szemben, sőt a célkitűzéseik azonosságát hangsúlyozták, a különbséget csak a tempóban, az alkotmányos úthoz való ragaszkodás óvatosságában jelezték.²⁷⁴ A választás a Nemzeti Egység Pártja – Magyar Élet Mozgalom győzelmét hozta, ám a korábbiakkal ellentétben most az ellenzék is több képviselői helyhez jutott. A kormánypárti Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap ötre tette a „kimondottan nemzeti szocialista” képviselők számát, a tudósítás szerint azonban a nyilas lista két és fél kerületben „jött be”, így valószínűleg jóval több, nyolc–tíz személy is erről a listáról került a képviselőtestületbe.²⁷⁵ Most is történtek kifogásolható mozzanatok a választás során: az ellenzék szerint a NEP–MÉM, az előzetes megállapodást felrúgva, eltérő színű, jól felismerhető szavazólapokat használt, ezáltal a szavazás titkossága megsérült. Budaházy Menyhért és társai panaszát azonban – néhány más, egyes személyek választhatóságát megkérdőjelező beadványhoz hasonlóan – a törvényes határidőn túl adták be, így azokkal az illetékesek érdemben nem foglalkoztak.²⁷⁶

A dualizmus kori helyi választások politikai értelemben a szervezetlenség jegyében zajlottak. A közjogi alapú országos törésvonalak a helyi közéletben nem jelentettek szembenállási alapot, amiben minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a város a függetlenségi eszmék szilárd bázisa volt, így nem sok sikerre számíthatott az, aki nyíltan szabadelvű vagy munkapárti programmal lépett fel a helyi választáson. A helyi választásokon országos politikai jelszavakat nem hangoztattak, azok várospolitikai kérdésekről szóltak, vagy kellett volna szólniuk, a helyi közvélemény ugyanis leginkább ezt kérte számon az indulóktól és a megválasztottaktól. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Nyíregyháza rendezett tanácsú város volt, így nem rendelkezett felirati joggal, országos politikai kérdésekkel egyáltalán nem foglalkozhatott. Ennek folytán a város képviselőtestületének nem lehettek politikai funkciói, ami az országos pártok számára sem tette szükségessé, hogy irányításuk alá vonják a testületet, csupán a helyi önkormányzat egyetlen politikai szerepet betöltő intézménye, a központi választmány újjáalakításánál aktivizálódtak.²⁷⁷

Azt, hogy a helyi választásokat és általában a képviselőtestület működését a korabeli közvélekedés nem sorolta a politika körébe, mutatja a sajtó hozzáállása is: a Nyírvidék című helyi lap az első világháború végéig nem volt politikai lap, így politikával egyáltalán nem is foglalkozhatott, ugyanakkor folyamatosan cikkezett a képviselőtestülettel kapcsolatban, és többnyire, főleg a helyi választások alkalmával, igen éles kritikákat is megfogalmazott. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a választásokon induló helyi csoportok szerveződésében nem játszhatott szerepet a politikai vélemény vagy az elvi–ideológiai nézetek azonossága,

ezeket azonban a források hiányossága folytán igen nehéz rekonstruálni. Az 1917-es választáson induló „városi pártról” például a sajtóbeszámolók alapján egészen biztosan csak azt lehet megállapítani, hogy létezett, politikai színezetéről azonban semmit sem tudhatunk meg. Az mindenestre megállapítható, hogy a politikai pártok közvetlenül, szervezetenként nem folytak bele a nyíregyházi képviselőtestület alakításába, ám a politikai vélemények, nézetek, ellentétek az azt hordozó személyeken keresztül megjelenhettek a helyi közéletben.

A két világháború közötti időszak választásai jóval „szervezettebb” formát öltöttek, mint a dualizmus idején, a korábbi „spontánabb” csoportokat szervezettebb, ideológiai–elvi síkon is elkülönülő pártok váltották fel, amelyek lényegében az országos pártmegoszlást képezték le. A helyi választások átpolitizálódtak, ami nagy részben az ország politikai viszonyaiban bekövetkező változások következménye volt: a dualizmus időszakában egy rendezett tanácsú város képviselőtestületének összetétele még nem bírt országos politikai jelentőséggel, Nyíregyháza súlya azonban relatíve megnőtt a Trianon előtti állapotokhoz képest. A Horthy-kori kormányok számára már korántsem volt közömbös egy vidéki város képviselőtestületének az összetétele, így a városi képviselőválasztásokon megjelent a korábban helyi szinten ismeretlen „hivatalos lista”. A választáson tehát nem az éppen aktuális kormányzó párt és az ellenzék küzdött meg egymással, hanem a kormányzásra hivatott, „hivatalos” vezetés és az ebből fakadóan „nem-hivatalos”, „nem legitim”, a kormányzó erők szerint a vezetésre alkalmatlan, felelőtlen, csak elégedetlenkedni képes, a nagy nemzeti célokkal azonosulni nem tudó „örök” ellenzék.

A helyi választások tapasztalatai egészen hamar nyilvánvalóvá tették, hogy az ellenzék számára nincs sok érvényesülési lehetőség. Tisztábban voltak ezzel maguk a pártok is. A kisgazdapárt az 1933-as választás eredményét már nem támadta meg, a harmincas évek közepén több vezetője is otthagya, volt elnöke, Nánássy Imre ügyvéd például a Gömbös-féle kormánypárthoz csatlakozott, és így a hivatalos listáról végre bekerült a városi képviselőtestületbe, sőt, a NEP színeiben országgyűlési képviselőnek is megválasztották. Az 1933-as választást a szociáldemokraták még megfellebbezték, három év múlva azonban már ők is inaktívak maradtak. A baloldali ellenzék helyi visszaszorulása természetesen nem függetleníthető az országos folyamatoktól, mint ahogy a nyilasok térnyerése is az országos tendenciáknak felelt meg. Ez a helyi közélet teljes átpolitizálódását mutatja.

A városi elit *politikai összetételének* vizsgálatával kapcsolatban a legnagyobb nehézséget a forráshiány jelenti. Mivel a nagypolitika a helyi választásokba sokáig nem folyt bele, nemcsak a virilisek, de a választott képviselők többségének a politikai hovatartozása is

rejtve maradt.²⁷⁸ Gyakorlatilag csak a sajtó anyagára támaszkodhatunk, ám ez alapján csupán azoknak a városatyáknak a pártállását lehet megállapítani, akik a politikai csatározásokban, a pártok helyi szervezeteiben exponálták magukat. Figyelembe kell venni azonban, hogy a pártszerkezetet átalakító, nagyobb mozgásokat hozó időszakokból jóval több információ áll rendelkezésünkre, mint a látványos megmozdulásoktól mentes évekből. Az újságok beállítottsága is meghatározta, hogy miről tudósított: a Bánffy politikáját támogató Schlichter Gyula által szerkesztett Szabolcs című lap például bő terjedelemben számolt be az Új Párt nyíregyházi szervezkedéséről, amiben egyébként maga Schlichter is tevékeny szerepet vállalt. A Horthy-korszak helyi választásai már jelentős pártcsatározásokat (is) hoztak, így a tagság, legalábbis a választáson bekerülők, hovatartozását viszonylag pontosan meg lehet állapítani. Ám éppen a választások eredménye miatt a városi vezetőréteg politikai megoszlásáról csupán azt mondhatjuk, hogy – legalábbis a választott rész – egységesen kormánypárti volt.

Figyelembe kell venni azt is, hogy az emberek politikai meggyőződése, pártállása a körülményekhez igazodva változhatott, mint például az 1904–1906-os politikai válság idején valamint az 1918–1919-es forradalmak időszakában, amikor a dualizmusra jellemző közjogi szembenállás elvesztette értelmét, minden, korábban is aktív politikusnak meg kellett keresni a helyét. A harmincas években is voltak példák arra, hogy korábbi kigazda ellenzékiek Gömbös politikája illetve a nácizmus sikerei következtében a NEP-hez (Nánássy Imre) illetve a nyilasokhoz (Bukovinszky József) csatlakoztak. Emellett a párthoz való tartozás nem feltétlenül tájékoztat az illető politikai nézeteiről, hiszen a pártok is nagy utat járhattak be.

A hiányos és esetleges adatokból a városi elit politikai arculatát lehetetlen felvázolni, azok alapján csupán a városi elitben is pozícióval rendelkező *helyi „politikacsinálókra”* vonatkozóan lehet érdemleges megállapításokat tenni. A helyi politikát alakítók, az országos pártok helyi vezetői, országgyűlési képviselői és képviselő-jelöltjei túlnyomórészt a helyi elitből kerültek ki, különösen a dualizmus időszakában. Képviselőtestületi tagok voltak Nyíregyháza függetlenségi párti országgyűlési követei, Bencs László korábbi polgármester és Meskó László ügyvéd, városatyák vezették a Függetlenségi és 48-as Párt helyi szervezetét is, mint Beniczky Miksa elnök és Nádasy Lajos alelnök, akik azonban 1904-ben, Kossuth Ferenc politikai lépései miatt lemondtak, és az Új Pártban tevékenykedtek tovább.²⁷⁹ (A párt elnöke ezután Meskó László lett.) A városi elitből kerültek ki a Szabadelvű Párt vezetői is, így Ferlicska Kálmán, aki 1896 és 1901 között Nyíregyháza országgyűlési képviselője is volt, vagy Sütő József, a párt 1901-es jelöltje. Városatya volt a nyíregyházi szabadelvű párt szinte teljes vezérkara, élén Martinyi József elnökkel, a párt vármegyei alelnökével.²⁸⁰ 1904-től

azonban, Tisza István tevékenysége elleni tiltakozásul, a legtöbb vezető kilépett a Szabadelvű Pártból, amely 1906-ban meg is szűnt.²⁸¹

A volt szabadelvűek közül többen az Új Párthoz csatlakoztak, amelynek vezetői, Zinner Jenő orvos, Schlichter Gyula malomtulajdonos, Sándor Mór malomigazgató stb. – többnyire szintén a városi elit tagjai – agilis szervezőmunkába fogtak 1904–1905-ben (maga Bánffy Dezső is járt Nyíregyházán²⁸²), ám nagyobb sikert nem sikerült elérniük. Többüket, például Prok Gyulát, Klár Sándort, Martinyi Józsefet, Hlatky-Schlichter Gyulát vagy Beniczky Miksát később a Nemzeti Munkapárt nyíregyházi szervezetében láthattuk viszont, de nemcsak ők, hanem a párt más helyi exponensei (pl. Fráter Ernő, Flegmann Jenő, Bleuer Lajos) is a városi képviselőtestületben foglaltak helyet. A rendelkezésre álló források egyenetlensége folytán nem szabad túlzott jelentőséget biztosítani neki, de mindenesetre figyelemre méltó, hogy az elitben a kiegyezés alapján álló pártok, különösen a Szabadelvű (1900-ban) és az Új Párt (1906-ban) vezetőinek volt meghatározóbb a jelenléte. (A tízes években valamennyivel kevesebb munkapárti képviselő valószínűsíthető, mint függetlenségi.)

Ha nem is kapcsolódik szorosan a pártpolitikai összetételhez, a századelőn a helyi közéletben élesen jelentkező szabadkőműves–katolikus ellentétek mindenképpen indokoltá teszik annak a megvizsgálását, hogy a *szabadkőművesek* milyen arányban voltak jelen a városi elitben. Nyíregyházán az első páholy, Szabolcs néven 1907-ben alakult, 19 fővel, akik két kivétellel a debreceni Haladás páholy tagjai voltak. A tagok száma gyorsan nőtt, különösen a tízes évek elején, így 1913-ban a Szabolcs páholynak már 132 tagja volt. Természetesen ezek egy része Szabolcs vármegye és a környező megyék más településeiben élt, a többséget azonban a nyíregyháziak tették ki. Belső ellentétek miatt 1917-ben 43 tag kilépett és Béke néven új páholyt hozott létre. 1920-ban kormányrendeletre a páholyokat feloszlatták, vagyonukat elkobozták. A Szabolcs páholy újjáalakítására csak a második világháború után, 1946-ban kerülhetett sor, ám az újabb politikai változás miatt csak pár évig működhetett.²⁸³

A századfordulón a nyíregyházi városi elitben viszonylag kevesen (1900-ban 2, 1906-ban 8 fő) voltak olyanok, akik Debrecenben vagy más városban működő páholyok tagjai voltak. A Szabolcs páholy megalakulásával a szabadkőműves elittagok száma lényegesen megnőtt: 1912-ben már 34, míg 1918-ban 43 fő tartozott ide, ők a vezetőréteg 15 illetve 20%-át tették ki. Természetesen a társadalom javítását, felvilágosítását és igazságosabbá tételét célzó szabadkőműves eszmeiség már a páholytagság elnyerése előtt is jellemezte ezeket a személyeket. Amennyiben nemcsak a tényleges, hanem a leendő páholytagokat is számításba vesszük, akkor ezek aránya már a századelőn elérte az egytizedet, és a tízes évek elején az

egyötödöt. A felosztatott páholyok volt tagjai természetesen a városi elit tagjai maradhattak, jelenlétük még a húszas évek közepén (18%), egészen a harmincas évek közepéig (1930: 15%, 1935: 11%) viszonylag jelentős maradt, és csupán a negyvenes években vált jelentéktelenné.

A városi elit szabadkőműves tagjainak legkevesebb kétharmada értelmiségi és tisztviselő volt, rajtuk kívül még a kereskedők szerepeltek nagyobb számban, ugyanakkor teljesen hiányoztak közülük a gazdák. Felekezeti szempontból az evangélikusok és az izraeliták dominanciája érvényesült. (A reformátusok relatív súlya csak az első világháború után, a volt páholytagok között nőtt meg.) A szabadkőművesség helyi bázisát tehát egyértelműen az evangélikus értelmiségiek és városi tisztviselők, valamint a zsidó kereskedők, magántisztviselők és szabadfoglalkozású értelmiségiek alkották. Ez képezte tehát a társadalmi alapját a helyi közéletet a század elején, különösen a tízes években meghatározó szabadkőműves–katolikus összeütközéseknek. Ennek hátterében minden bizonnyal a helyi intelligencián, és a helyi eliten belüli felekezeti ellentétek állnak, amelyek azután ebben a formában (is) megjelentek. Ám az is kétségtelen, hogy a szabadkőművesség harcos antiklerikalizmusa már eleve taszította és szembefordította vele a katolikus értelmiséget.

A városi elit tagjai fontos szerepet játszottak az 1918 folyamán egyre aktívabb *választójogi küzdelemben* és a függetlenségi és *demokratikus erők* tevékenységében is. Jelen voltak a május 1-i választójogi gyűlés szervezői között,²⁸⁴ a békéért, a független és demokratikus Magyarországért küzdő erők október 16-i értekezletén és az október 20-i népgyűlésen.²⁸⁵ Külön ki kell emelni Murányi László ügyvédet, aki előbb adófizetés, majd választás útján foglalt helyet a képviselőtestületben. Murányi a nyíregyházi függetlenségi és 48-as pártban politizált, annak jegyzője, majd vezetőségi tagja volt. Nagy szerepe volt abban, hogy az 1917-ben megüresedett országgyűlési mandátum betöltése kapcsán a párton belüli küzdelem a radikális demokrata erők javára dőlt el. Murányi László 1918-ban a választójogi küzdelmek egyik nyíregyházi élharcosa lett. Károlyi Mihály híveként november 2-án a Nyíregyházi Néptanács elnökének választották, majd november 12-én a kormány Szabolcs megye kormánybiztosává nevezte ki. A közhangulat radikalizálódását, a politikai viszonyok gyors változását azonban egyre kevésbé tudta követni, helyi népszerűségét és a kormány bizalmát is elvesztette, így 1919. március elején leváltották.²⁸⁶

Az ebben az időben szerveződő többi politikai erő is képviseltette magát a városi elitben. A polgári radikális párt helyi szervezetének elnöke (Schön Viktor ügyvéd), valamint a három alelnökből kettő (Garay Kálmán tanácsnok és Nemes Sándor MÁV-osztálymérnök) és három titkárból az egyik (Leffler Béla tanár) a városi képviselőtestületben is helyet foglalt,

csakúgy, mint a választmány számos tagja (pl. Furmann Lajos, a pártalakító gyűlés elnöke, Haas Ignác, Hoffmann Mihály, Májerszky Jenő, Vietórisz József, Ungár Béla).²⁸⁷ A Kisgazdapárt megszervezésére szóló felhívás aláírói is szinte kivétel nélkül a tekintélyes gazdaképviselek közül kerültek ki (pl. jánosbokori Kovács András, Bencs András, Paulusz Márton, Lovas Kovács János),²⁸⁸ akik a későbbi évtizedekben is meghatározó szerepet játszottak a különböző gazdamozgalmakban.

Voltak persze olyan pártok, amelyek jellegüknél fogva kivételt képeztek, így mindenekelőtt a *szociáldemokrata párt*, amelynek a társadalmi bázisaként elsősorban számításba jöhető munkásság nemcsak a választhatóságból, hanem jórészt még a helyi választójogból is ki volt zárva. Így a párt olykor széles körben elfogadott és népszerű vezetői, mindenekelőtt Kazimir Károly, az 1918-as demokratikus mozgalmak, népgyűlések egyik legaktívabb szervezője és vezetője, nem jutottak a városi vezetőréttegbe. Ám a szociáldemokrácia mégsem maradt képviselet nélkül: a párt egyik helyi élharcosa, Lakatos Imre orvos virilis jogon (!) foglalt helyet a képviselőtestületben.²⁸⁹ Ráadásul 1918-ban a szocdemek támogatottsága jelentősen megnőtt, így a városi elitből is többen csatlakoztak hozzájuk: Klafter Ignác nyomdász például a párt sajtóbizottságának, míg Vietórisz István ügyvéd, aki éppen ekkor lett városi tiszti főügyész, a szociáldemokrata oktatási bizottságnak lett a tagja.

A forradalmat, kommünt, majd a román megszállás hosszú hónapjait megszenvedett város társadalmát az *ellenforradalmi rendszer bázisává* vált, a város vezetése, élén Bencs Kálmán polgármesterrel, gond nélkül beilleszkedett a megváltozott struktúrába. Az 1918–19-ben „kompromittálódott” irányzatok és személyek háttérbe szorultak, egyeseket, pl. Garay Kálmánt, Popini Albertet, a forradalmak alatti tevékenységükért meghurcoltak. Mások, például a polgári radikális párt több volt vezetője, így a már említett Schön Viktor, Ungár Béla, Nemes Sándor, Furmann Lajos, megőrizték elitpozícióikat, sőt Kardos Istvánt októberista előélettel választották meg városi tanácsnökká. Ezek a személyek azonban politikai szerepet már nem vállaltak. Ugyanakkor a korábbi politikai nézeteit, demokratikus meggyőződését feladó volt néptanács-elnök és kormánybiztos Murányi László, Bethlen híveként aktív maradt, maradhatott a helyi politikában a Horthy-rendszer alatt is.²⁹⁰

Mások, radikális és demokrata felfogásukhoz ragaszkodva, az ellenforradalmi rezsim aktív helyi ellenzékévé váltak, és szerepet vállaltak a nyíregyházi polgári és kisgazdapárt, az FKGP helyi szervezete vezetésében is. Megemlíthetjük Nánássy Imre ügyvéd, Rimaszombathy Géza volt pénzügyigazgató, Kálmán Károly mérnök, a volt polgári radikálisok közül Nagymáté András és Erdős Bertalan ügyvédek, vagy Barla Sándor nevét.

Tekintélyes gazdavezetők is szerepeltek közöttük, például Lovas Kovács János, 1898-tól 1929-ig választott képviselőtestületi tag, aki előbb a negyvennyolcas pártban politizált, 1918 végén a kisgazdapártot szervezte, majd a Nagyatádi eredeti programjához ragaszkodó kisgazdapárt színeiben az 1922-es nemzetgyűlési választásokon is indult.²⁹¹

Miután 1929-től a helyi választások – az 1931-es választáson egyetlen ellenzékiként bejutó Szűcs Jenő ügyvéden kívül – kizárólag a kormánypártoknak hoztak sikert, az ellenzék vezetői gyakorlatilag kiszorultak a testületből. Habár korábban többen adófizetés címén voltak városatyák, a lecsökkentett létszámú testületbe immáron virilisként sem tudtak bekerülni. A testületben, szinte kivétel nélkül választás útján, természetesen helyet kaptak a kormánypárt helyi szervezeteinek vezetői, így az Egységes Párt helyi elnöke, sasi Szabó László ügyvéd, vagy a pártigazgató, Bartók Jenő református lelkész. A harmincas években választott képviselő volt a NEP vármegyei szervezetének alelnöke, vitéz Elekes Gábor, és a párt nyíregyházi elnöke, egyben a választókerületi pártvezető, Vass Jenő ügyvéd, aki Károlyi Mihály híveként, majd a polgári radikális párt egyik vezetőjeként már 1918-ban feltűnt a helyi közéletben. Városatya volt a Nemzeti Egység majd a Magyar Élet Pártja városi titkára, később vármegyei és kerületi szervező titkára, Uzoni Jenő postafelügyelő, valamint a városi I. illetve a III. kerületi szervezet elnökei, Pisszer János építőmester és Báthory István bankigazgató is.

A korszak végén valamivel színesebb lett a képviselőtestület politikai arculata. Az 1939-es helyi választáson a nyilas Egyesült Polgári Ellenzék több vezetője is mandátumhoz jutott, például Budaházy Menyhért ügyvéd, Barczikay Tibor gyógyszerész, Pilinszky András iparos. (Barczikay valamint Lovas Kovács József 1939-ben egyébként a Nyilaskeresztes Párt országgyűlési pótképviselői lettek.) A szélsőjobb táborát erősítette a megbízottként tagságot nyerő Belohorszky Ferenc gimnáziumi tanár is, aki később az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártjának helyi exponense lett.²⁹² A Független Kisgazdapárt több megyei vezetője, Bíró József ügyvéd, gróf Dessewffy Tivadar valamint fivére, Gyula, a Kis Újság tulajdonosa virilisek voltak. Bacsik József cukrászmester és konzervgyáros személyében adófizetés címén még szociáldemokrata tagja is volt a testületnek. Bacsik 1919-ben lépett be az MSZDP-be, a tanácsköztársaság alatt részt vett a Salgótarján környéki harcokban is. Sebesültként került Ausztriába, ahol tagja volt az osztrák szocdem pártnak is. Később több európai országot bejárta, majd 1936-ban visszajött Magyarországra, Nyíregyházán cukrászüzletet, majd konzervüzemet nyitott. Kapcsolata nem szakadt meg a szociáldemokráciával, amit az is mutat, hogy 1945-ben a párt színeiben az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője lett.²⁹³

A két háború között a helyi elit és az országos politikai elit közötti kapcsolatokat bizonyos szempontból meglazultak. Míg a város korábban (1917-től eltekintve) kizárólag

helyi polgárokat küldött az országgyűlésbe, addig a két világháború között – bár a nemzetgyűlési választásokon még felléptek helyi gazdák – kizárólag fővárosi politikusok szereztek itt mandátumot. Csupán 1939-ben országgyűlési képviselőnek választott Bertalan Kálmán volt helyi polgár, egyben a városi elit virilis tagja. Bertalan tekintélyes földbirtokos, evangélikus egyházfelügyelő, a törvényhatósági bizottság tagja, valamint a háztulajdonosok egyesületének elnöki tisztét is betöltötte. Tekintélyét mindenképpen növelte szoros családi kötődése a városhoz: apja városi rendőrfőkapitány, dédnagyapja, Bartholomaeidesz János, evangélikus esperes volt. A hivatalos kormánypárti színekben induló Korompay Károly kórházigazgató-főorvos szintén legnagyobb adófizetőként foglalt helyet a városi képviseletben. Ő már az első világháború alatt bekapcsolódott a Turáni Kör munkájába, majd 1919–1939 között a szervezet elnöke is volt. Világi elnökként aktív szerepet vállalt a római katolikus egyház életében, emellett a Debreceni Orvosi Kamara vidéki alelnöke és a Magyar Sebésztársaság elnöke is volt egy időben.

Az országos politikai pártok helyi exponensei túlnyomórészt a helyi elitből kerültek ki, és hosszabb-rövidebb ideig szinte valamennyi fajsúlyos politikai irányzat rendelkezett városi képviselővel. Azt is látni kell azonban, hogy a városi vezetőréteg nagy része, elsősorban a testület virilis fele nem exponálta magát a politikában, de ez jórészt elmondható a választott városatyákról is. A helyi „politikacsinálók” és a helyi elit személyi összefonódása tehát elsősorban az előbbi oldaláról nézve mondható szorosnak.

A városi elit pártpolitikai összetételéről szólva természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az csak a vezetőréteg egy részének, a választott felének összetételére gyakorolhatott közvetlen hatást, így a politikai összetétel elvileg csak ezzel kapcsolatban értelmezhető. Az, hogy a dualizmus korában, sőt gyakorlatilag a húszas évek végéig a pártok direkt módon nem folytak bele a választásokba, és ilyen formában sem vettek részt a helyi elit alakításában, eleve megkérdőjelezheti a politikai összetétel vizsgálatának releváns voltát. Ám a politika elitalakító tényezőként éppen azért nem hagyható figyelmen kívül, mert a két háború között már egyre nagyobb befolyást gyakorolt a városvezetés és a képviselőtestület összetételére. Serepe volt abban, hogy a városi elitben megnőtt a helyi gazdaság vezetésében pozícióval nem rendelkező kispolgári elemek súlya.

III. A városi elit teljesítménye

A szerveződésében, összetételében lejátszódó folyamatok, a foglalkozási és felekezeti arányok vizsgálatával korántsem mondtunk el mindent a nyíregyházi városi elitről. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy *a vezetőréteg összetétele, rekrutációs viszonyai, szociális jellemzői csak valószínűsítik, és nem meghatározzák az eliten belüli érdekviszonyokat.*²⁹⁴ Miként Mills megállapította, abból a tényből, hogy az elit tagjai valamely társadalmi rétegből érkeztek, még nem következik szükségszerűen, hogy csak annak a rétegnek az érdekeit képviselik, és viszont, akik egy bizonyos réteg érdekeit képviselik, nem feltétlenül abból a rétegből származnak.²⁹⁵ Így csak feltételezhetjük, hogy egy gazda az elitben a gazdaérdekeket tartja szem előtt, vagy hogy az iparostársadalom érdekeit leginkább egy iparos képviselheti, a katolikusokét egy katolikus stb., ilyen alapon tehát az elit tevékenységére nagy hatással van annak összetétele, ám az érdekviszonyok alakulására más tényezők is hatással lehetnek.

Bibó Istvánhoz hasonlóan én is úgy vélem, hogy az elitet nem csupán az összetétele határozza meg, vagyis az, hogy az elitpozíciót betöltők honnan érkeznek, milyen társadalmi háttérrel rendelkeznek, hanem legalább ennyire fontos, hogy milyen teljesítményt nyújtanak. Nemcsak önmaga, hanem az egész társadalom sorsát alapvetően meghatározza az elit *reagáló képessége*, vagyis hogy az elit érzékeli-e a társadalmat érő új kihívásokat, és ezekre képes-e adekvát válaszokat adni. A helyi elitek esetében természetesen ki kell hangsúlyozni, hogy reagáló képességük jóval korlátozottabb lehet, mint az országos, nemzeti eliteké, hiszen hatáskörük szűkebb és eszközeik is jóval korlátozottabban állnak rendelkezésre. Sajnos, Nyíregyháza városfejlődésének komplex gazdaság- és társadalomtörténeti feldolgozására még csak kísérletek sem történtek, és erre a jelen dolgozat keretei között én sem vállalkozhatom. A városfejlődés felvázolásával, valamint a fejlődés irányáról szóló elképzelések ismertetésével csupán arra szeretnék választ kapni, hogy a nyíregyházi városi elit *érezte-e a várost ért kihívásokat*, ha igen, akkor *milyen válaszokat* adott rá, és általában is milyennek látta a fejlődési lehetőségeket, milyennek képzelte el a város jövőjét.

1. Városfejlődés és városfejlesztés

Nyíregyházán az újratelepült közösség fő törekvése kezdetben a földesuraktól való *megváltkozásra*, és ezzel összefüggésben a *szabad királyi városi státusz elnyerésére* irányult.

A földesuraitól – 1803-ban a Dessewffyektől, 1824-ben a Károlyiaktól – képes volt megváltkozni a közösség, a szabad királyi városi címet azonban nem tudta megszerezni. Ám a célkitűzés önmagában is a város lakosságának a polgári öntudatát, szabadságvágyát és a további fejlődésért való áldozatkészségét jelezte. A vezetés a vasúthálózatba való bekapcsolódást is szorgalmazta, amely rövidtávon a távolsági kereskedelem fontos gócpontjává tette a várost, míg hosszabb távon az adta meg a jelentőségét, hogy az innen kiinduló vonalaknak köszönhetően Nyíregyháza egyértelműen a megye központjává vált. Régi törekvése valósult meg a városnak azzal, hogy ide helyezték a vármegye székhelyét, ami nemcsak a megyei adminisztráció, hanem számos állami hivatal (törvényszék, pénzügyigazgatóság stb.) idetelepítését is eredményezte. A különböző hivatalok vagy a laktanyák felépítése nagy áldozatokkal járt, de vállalta a közösség, mert ebben látta a további fejlődés biztosítékát.

A nagyobb polgári szabadságot biztosító települési státusz elnyerése mellett tehát a városvezetés törekvései, és a megtett lépések elsősorban Nyíregyháza, mint forgalmi és igazgatási központ fejlesztését, a település *központi szerepkörének erősítését* célozták. Ezek az erőfeszítések azonban a 19. század végére jórészt túlhaladottakká váltak, mivel egyre inkább kiépült a vármegye vasúthálózata, és az adminisztratív infrastruktúrája. A központi szerepkör erősítése, és általában a város további fejlődésének az elősegítése tehát megkövetelte új utak keresését, főleg azt követően, hogy a 19. század végére, éppen a vasúthálózat kiépülésével, Nyíregyháza mint átrakóhely elvesztette a Felvidék és Galícia felé irányuló távolsági gabonakereskedelemben elfoglalt központi pozícióját.

A változást a kortársak is érzékelték. Lukács Ödön, Nyíregyháza történetének első monográfusa 1886-ban úgy látta, hogy korábban a kedvező körülmények következtében „alig volt egyébre szükség, mint üstökön ragadni az önként kínálkozó alkalmakat, s kiaknázni az adott helyzetet”. A viszonyok azonban megváltoztak: „Most már igazán *teremtő észre van szükség*, hogy városunk fejlődésében pangás, sőt visszaesés ne álljon elő; melyek eddig úgyszólván önként kínálkoztak, a kedvező alkalmat, az emelkedés rugóit, a felvirágzás tényezőit, *önerőnkől kell előteremteni.*”²⁹⁶ Vannak olyan lépések, mint például a korszerű gazdálkodási technikák és módszerek elterjesztése érdekében egy gazdasági tanintézet létesítésének kieszközlése a kormánytól, gazdasági egyesület szervezése, elemi gazdasági iskola felállítása, amelyeket társadalmi úton szükséges megindítani. Ezeket az ideákat a városnak is támogatnia kell, ám vannak olyan feladatok, beruházások, amelyeket kifejezetten a városnak mint testületnek kell kezdeményeznie.

Mivel a vasutak további kiépülésével a város kitüntetett szerepe a távolsági terménykereskedelemben megszűnt, Lukács szerint célszerű lenne a gabonát helyben feldolgozni, ezért szükséges egy *gőzmalom* és egy *közraktár* felállítása. Másik fontos feladat a város kényelmi és „*aesthetikai*” szempontból való fejlesztése, amelynek részét képezi a tiszta ivóvíz biztosítása, az utcák, terek rendezése, parkok, sétányok építése, általában a város szépítése és tisztán tartása, továbbá egy korszerű nagyvendéglő és egy gőzfürdő építése. A város kényelmesebbé tételét szolgálná különböző kulturális és tudományos intézmények, gyűjtemények létesítése is, nem utolsósorban egy állandó kőszínház felépítése. Fontos feladatnak tekinti még a szegényügy, továbbá a város anyagi ügyeinek teljes rendezését.²⁹⁷ A Lukács Ödön által felvázolt program középpontjában tehát a városnak mint központnak, elsősorban *mint megyeközpontnak* a fejlesztése, valamint a település *arculatának városiasabbá tétele, urbanizálása* állt. A kettő természetesen összefüggött egymással, hiszen a kulturális és infrastrukturális fejlesztések révén feltehetően a vidéki tehetősebb intelligencia is kedvet nyer ahhoz, hogy letelepedjen a városban. Lukács ugyanis hangsúlyt fektetett a város és a vármegye összetartozás-érzésének az ápolására.²⁹⁸

Lukács Ödön számos elképzelése megvalósításra került: a legnagyobb eredményeket a városrendezés és városszépítés, fásítás és parkosítás területén érték el, emellett felépült a gőzfürdő és a Korona Szálló, kisvasút illetve villamos hozta közelebb a városhoz a kiépített Sóstó-fürdőt. Megépült a színház is, igaz, magántőkéből, de a város végül átvette a tönkrement részvénytársaságtól, Nagykállóból idekerült a vármegyei múzeum, Szabolcs-vármegyei Bessenyei Kör néven közművelődési egyesület alakult. Ugyanakkor, annak ellenére, hogy több malom is épült a Nyíregyházán, elmaradt a nagyobb volumenű malomipar megteremtése és a közraktár létesítése, a kívánatosnak tartott gazdasági iskolák felállítására sem került sor. A város és a vármegye viszonya sem a Lukács által kívánatosnak tartott módon alakult, és súlyos feszültségekkel volt terhes még a 20. század elején is. A mérleg megvonásánál azonban sokkal lényegesebb annak megállapítása, hogy a Lukács Ödön által felvázolt program nem vált a város „hivatalos” fejlesztési tervzetévé, mégis kijelölte a városvezetés fő stratégiáját a következő évtizedekben. Ez azt bizonyítja, a városvezetés érzekelte a körülmények változását, és igyekezett válaszokat, továbblépési lehetőségeket találni a város számára.

Ez a stratégia az általam vizsgált korszakban is, gyakorlatilag egészen a 20. század közepéig három fő területre irányult: a nagyobb szabadságot biztosító törvényhatósági jog elnyerésére; a központi funkciók gyarapítására elsősorban újabb intézmények idehelyezésével; továbbá a település arculatának városiasabbá tételére. Legtöbb eredményt ez

utóbbin, a *városrendezés és városszépítés* területén ért el a város, már csak azért is, mert a másik két célkitűzéssel szemben itt viszonylag nagy volt a mozgási szabadság, nagyobbak voltak a lehetőségek, míg az intézmények ide telepítése és még inkább a törvényhatósági jog elnyerése már sokkal inkább a külső körülményektől függött. Elsősorban a 20. századra koncentrálnak: utcákat nyitottak és rendeztek, a háborús és válságos időszakoktól eltekintve folyamatosan haladt az utcák, terek és járdák kövezése, a parkosítás, számos köztéri szobrot állítottak fel, és kiépítették a város üdülőhelyét, Sóstót is. A térrendezés, parkosítás különösen két időszakban volt intenzív: a századelőn, különösen a tízes évek elején, valamint a húszas évek második felében.

A város a korszerű követelményeknek megfelelő *építési szabályrendeletekkel*, valamint *telekátengedésekkel* és egyéb *kedvezményekkel* is hozzájárult ahhoz, hogy a belső területek igazán városias külsőt kapjanak. 1904-ben elhatározták a város általános felmérését és egy átfogó szabályozási terv elkészítését, amely 1910-re valósult meg. Emellett az *infrastruktúra fejlesztésére*, urbanizálására is tettek lépéseket. A legnagyobb beruházás a rendszeres közvilágítás kiépítése volt 1897-ben, összefüggésben a villanyvilágításra való áttéréssel. Komoly hiányosságot jelentett viszont a vízvezeték- és csatornahálózat kiépítésének az elmaradása. Már az 1890-es években próbafúrásokat végeztek, ezeket 1911-ben és 1912-ben újabbak követték, ám bő vízáradó rétegeket nem találtak. Legközelebb a húszas évek közepén gondolkozhatott a vezetés a terv megvalósítására. 1926-ban immár sikeres próbafúrásokat hajtottak végre, és a vízvezeték-hálózat terve is elkészült, amelyet a Népjóléti Minisztérium is jóváhagyott, ám az újra kedvezőtlené váló pénzügyi viszonyok miatt a megvalósításra nem került sor.²⁹⁹

Magából az *építkezésekből* a 20. században a város közvetlenül csak kis mértékben vette ki a részét. Ugyan a húszas években nagyszabású elképzelések születtek a Korona szálló átépítésére és modernizálására, sőt egy új szálloda és kulturális centrum felépítésére is, ám a pénzügyi nehézségek miatt ezek megvalósítására nem kerülhetett sor. Többen szorgalmazták egy városi bérház felépítésének a tervét is, mondván, a házingatlan jóval jövedelmezőbb, mint a föld, ám a városvezetés makacsul ragaszkodott a birtokaihoz. Az állami kezdeményezésű kislakás-építési programban ugyan részt vett a város, ezen túlmenően azonban semmire sem vállalkozott. 1922-ben két városatya, Szabó László és Prok Gyula ügyvédek indítványozták a képviselőtestületnek, hogy a bevételek fokozása, továbbá a lakásínség enyhítése céljából a város adjon el a birtokaiból 400 holdat, a befolyó összegből pedig bérházakat építsenek. A szakosztályok és a tanács javaslatára a képviselőtestület elvetette az indítványt, mondván, a lakásínség megoldása nem a városok, hanem mindenekelőtt az állam és a magántőke feladata,

és egyébként is, a 400 hold „eltékozlásával” a problémát nem lehetne megoldani, a város háztartása viszont súlyosan megrendülne.³⁰⁰

A nyíregyházi elit másik fontos törekvése a város központi szerepkörének erősítésére irányult, elsősorban újabb intézmények idehelyezésével, illetve a központi szerep betöltését elősegítő közlekedési infrastruktúra megteremtésével. Utóbbi elsősorban a városból kiinduló vasútvonalak építését jelentette, ami sikerrel is járt: a tízes évektől kezdve Nyíregyházáról már tizenegy irányba indultak ki vasútvonalak. Ezek közül a város kétségtelenül a Nyíregyháza-vidéki Kisvasutak létrehozásában és kiépítésében játszotta a legnagyobb szerepet. A vasúthoz képest a közúthálózat kiépítettsége nem mutatott ilyen kedvező képet, ám ebben a város hibáztatható a legkevésbé, mivel az részben a vármegye, részben az állam feladata lett volna. A húszas évek közepén mindenesetre megélénkült az autóbusz-forgalom is, szinte minden irányba indultak járatok, ám a gazdasági válság nyomán a harmincas évekre megszűntek az ezeket működtető társaságok. (A MÁVAUT járatai nem érintették Nyíregyházát.) 1931 után a Mateosz néhány teherkocsija ugyan jelentős forgalmat bonyolított a megyében, ám jelentősége a vasúthoz képest elhanyagolható volt. A város felismerte a modern közlekedési eszközök jelentőségét is, így repülőtér céljaira ingyen adott át területet az államnak, rendszeres repülőjáratok azonban csak 1931-től 1934-ig jártak Nyíregyháza és a főváros között, ezután gazdasági okokból a járatokat megszüntették.³⁰¹

Mivel a modern polgári közigazgatás alapintézményeinek a rendszere az 1880-as évekre kiépült, a városi elit felismerte, hogy megyeszékhelyként ezen a területen a város elérte fejlődésének határait, így az ilyen irányú törekvéseknek a több megyére kiterjedő, regionális illetékességgel bíró szervek, továbbá oktatási intézmények telepítésére kell irányulniuk. Bencs László polgármester 1897-ben kifejtette, hogy a város fejlődik, de nem eléggé: „A megnyugvás veszedelmes, s egyet jelent a visszafejlődéssel, éppen ezért újabb közhasznú intézmények létesítésére kell gondolnunk.”³⁰² Bencs szavai azt is jól kifejezik, hogy a vezetés városfejlesztésen gyakorlatilag intézmények felállítását, illetve idetelepítését értett. A város sikerként könyvelhette el, hogy Geduly Henrik püspökké választásával evangélikus püspöki székhely lett és maradt a korszak végéig, és hosszas küzdelmek végén ide került a hajdúdorogi görög katolikus püspökség is.

A regionális centrumszerep erősítése érdekében törekedett a városvezetés arra, hogy Nyíregyházát kamarai székhellyé tegye. A város – a helyi ipartestület kezdeményezésére – 1912-ban küzdelmet indított egy új, Nyíregyháza-központú kereskedelmi és iparkamara felállításáért.³⁰³ A világháború kitörése levette a napirendről a kérdést, míg 1918-ban végképp eldőlt, hogy a törekvés nem járt sikerrel.³⁰⁴ Már ekkor azt tanácsolták a nyíregyháziaknak,

hogy inkább egy agrárkamara felállításáért indítsanak mozgalmat, ám amikor az első világháború után ezek kiépítésére sor került, különösen fájó volt a nyíregyháziak számára, hogy a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara székhelye nem ide, hanem Debrecenbe került. A szakmai testületek közül egyedül a Nyíregyházi Ügyvédi Kamara felállítására került sor 1924-ben. A városvezetés természetesen féltékenyen őrizte Nyíregyháza megszerzett pozícióit is, és minden olyan törekvést hevesen ellenzett, amely a vonzaskörzetét veszélyeztette, legyen szó a Debrecen és Nagykálló között tervezett vasútvonalról,³⁰⁵ Újfehértó községnek a nyíregyházi járásbírói illetékességi területétől való elcsatolásáról,³⁰⁶ vagy akár a Nyíregyházi Folyammérnöki Hivatal megszüntetésének és a Debreceni Kultúrmérnöki Hivatalba való beolvasztásának a tervéről.³⁰⁷

Miután a szabad királyi városi címet nem sikerült megszerezni, Nyíregyházán már az 1870-es években felvetődött a *törvényhatósági jog* elnyerésének az igénye. 1883-ban a képviselőtestület a gyakorlati tennivalók kidolgozása céljából egy bizottságot is kiküldött, amely azonban érdemleges tevékenységet nem fejtett ki. 1895-ben újabb bizottságot állítottak fel, és a következő évben a közgyűlés elfogadta az előterjesztést, amelyben Nyíregyháza kérte a kormánytól a törvényhatósági jogú várossá nyilvánítását. A kérelmet a belügyi kormányzat véleményezésre megküldte Szabolcs vármegyének, amely azonban csak 1900-ban tárgyalta a kérdést, és természetesen elutasította a városnak a megyéből való kiválását célzó tervét. A belügyminisztériumban végül azzal halasztották el a döntést, hogy előkészület alatt áll a városi törvényhatóságokról szóló törvény, és majd ennek tárgyalása során döntenek Nyíregyháza kérelméről is. Éveken át azonban nem történt előrehaladás az ügyben, így 1906-ban a város megújította kérelmét, ám a vármegye és a kormány véleménye most sem változott.

A város nem adta fel ilyen irányú próbálkozásait, és 1917-ben újra kérelmet adott be a kormányzathoz a törvényhatósági jog elnyerésére, és bár úgy tűnt, hogy a központ és a vármegye hozzáállása is megváltozott, a háborús helyzet következtében a törekvés ismét sikertelen maradt. A húszas évek elején más városokkal karöltve, a Magyar Városok Országos Kongresszusa támogatásával próbálkozott ismét Nyíregyháza, most is sikertelenül.³⁰⁸ Ezzel a törvényhatósági jogú városi cím kérdése a korszakban végképp lekerült a napirendről. 1933-ban a város tett még egy kísérletet, hogy az 1929-es közigazgatási törvényre hivatkozva kivonja magát a vármegye vagyon-felügyeleti hatósága alól, és közvetlenül a belügyminiszternek legyen alárendelve, ám Szabolcs vármegye törvényhatósága ellenkezésén ez a törekvése is megbukott.³⁰⁹

A városi elitnek az önálló törvényhatóság elnyerésére irányuló erőfeszítései mindenekelőtt azért bizonyultak hiábavalónak, mert a városnak országosan nem volt olyan súlya, hogy ki tudta volna harcolni jogállásának megváltoztatását. Ennek a dualizmus idején politikai okai is voltak, mivel a város szinte mindig ellenzéki képviselőket küldött az országgyűlésbe, és ráadásul a vármegye is következetesen ellenezte Nyíregyháza kiválását. A kérdés azonban nem is ebből a szempontból érdekes a számunkra, sokkal fontosabb, hogy magában a városban is erős ellenzéke volt az ilyen irányú próbálkozásoknak. 1897-ben Menyhárt János ügyvéd és az általa vezetett városházi ellenzék (a Nádasy testvérek, Beniczky Miksa, Mikecz József, stb.) indított támadást a törekvés ellen, javasolva, hogy a kérvényt vonják vissza. A fő érv: a törekvés eleve kudarcra ítélt vállalkozás, arról nem beszélve, hogy a magasabb jogállás jóval nagyobb terheket jelentene a polgárok számára.³¹⁰ Mások hálátlansággal vádolták a várost, és rámutattak arra, hogy Nyíregyháza „szinte példátlanul gyors és rohamos fejlődése ideje a vármegye központjának idevaló áthelyezésével éppen összeesik.”³¹¹

Hasonló érveléssel találkozhatunk 1907-ben is: a mostani keretek között is meg lehet teremteni a további fejlődés lehetőségét, ráadásul törvényhatósági cím elnyerésével a közköltségek jelentős emelkedésével is számolni kell.³¹² Ezek az érvek, főleg a költségek emelkedése feletti aggodalmak, előkerültek az ügy közgyűlési tárgyalásán is, és még csak nem is kizárólag a legendásan takarékos gazdák részéről. Bár a közgyűlés egyhangúlag elfogadta az indítványt (csak Belfi András nem élt a szavazati jogával), több hozzászóló is aggodalmát fejezte ki a költségek gyarapodásával kapcsolatban, ami főleg a tisztviselői létszám és fizetés emelkedéséből adódik majd. Még Meskó László ügyvéd, országgyűlési képviselő sem rajongott az ötletért, és bár az indítvány elfogadását javasolta, úgy látta, hogy az önálló törvényhatóságért indított küzdelmet – Miskolccal szemben, ahol a 200 városatya közül 181 kérelmére indult meg – nem közsükséglet vetette fel.³¹³

Meskó szavai világosan rámutatnak arra, hogy a városi elit még ilyen fontos várospolitikai célkitűzésekben is nagyfokú megosztottságot mutatott. *Úgy látom, hogy a törvényhatósági címért folytatott küzdelem kudarcában ez a belső megosztottság éppúgy szerepet játszott, mint a vármegye ellenkezése, és a belügyi kormányzat közömbössége.* Ez a húszas években vált egészen nyilvánvalóvá, amikor már Szabolcs megye is hajlandóságot mutatott Nyíregyháza önállóságának támogatására, ráadásul a város országgyűlési képviselője maga a belügyminiszter, Rakovszky Iván volt. A polgármester 1925-ben ugyanis arról számolt be a tanácsnak, hogy amikor a kérelemnek a törvényhozás útján való elintézését kérte a minisztertől, Rakovszky kijelentette, hogy ő maga is szeretné a város előrelépését, azonban

„a város polgárainak egy tekintélyes része” arra kérte őt, hogy az önállóság iránti kérelmet ne teljesítse, mert arra Nyíregyháza városa nem érett meg. „A belügyminiszter úr önmagyméltósága tehát most már nem tudja, hogy *tulajdonképpen a város lakosságának mi az igazi óhaja.*”³¹⁴

A városvezetés energiái nagy részét lekötötte a városszépítés, a vonzaskörzet kiterjesztése vagy legalább megtartása és a törvényhatósági címért folytatott küzdelem. Ezek a törekvések mögött, mint láttuk, nem sorakozott fel egyöntetűen a városi polgárság, de még a helyi eliten belül is nagy véleménykülönbségek voltak. A vezetés a fentebb vázolt három nagy területen kívül nem törekedett kitörési pontokat keresni, amit a kortársak is komoly kritikaként fogalmaztak meg. Somogyi Gyula már 1898-ban úgy látta, hogy Nyíregyházán az ipar és a kereskedelem területén nincs igazi fejlődés, pedig egy szarvasmarha- és sertéshizlalóval egybekapcsolt gazdasági szeszgyár és szeszfinomító telep számára kiváló adottságokkal rendelkezik a város.³¹⁵ Az egyik ellenzéki városatya, Sándor Mór 1907-ben, a törvényhatósági jogú városi cím elnyerésért a város által elkészített kérvényt részletesen elemezve, annak a véleményének adott kifejezést, hogy Nyíregyháza még nem elég fejlett az önállóságra, ám ha a város vezetői helyes irányba terelik a város fejlődését, akkor az önálló törvényhatósággal járó terheket is elbírná majd a város. Ez az irány meglátása szerint az ipar és a kereskedelem fejlesztése lenne.³¹⁶

A Tiszavidék 1929-ben szintén az iparfejlesztés elmaradását kérte számon a városvezetésen. „Miért megy ki Szabolcs vármegye területéről minden nyers áruként?” – tette fel a kérdést, és kárhóztatta azt a várospolitikát, amely a fejlesztésen kizárólag városszépítést értett.³¹⁷ Mások a szociális és az egészségügyi szempontokat hiányolták. Klekner Károly kórházigazgató-főorvos, képviselőtestületi tag a Korona szálló bővítésének a tárgyalása során azzal támadta a tervet, hogy vannak jóval fontosabb közegészségügyi feladatok is, amelyeket a városnak meg kellene oldania.³¹⁸ Többen sürgették a szociális kérdések alapos rendezését, az erre fordítandó összeg emelését az 1940. évi költségvetés tárgyalásakor is; Budaházy Menyhért egyenesen megduplázta volna ezt az összeget.³¹⁹

Az időről-időre megfogalmazott kritikák mellett a továbblépés mikéntjének, a fejlesztés irányának és ezzel kapcsolatban a városvezetés feladatainak a *komplex* vizsgálatára kevesen vállalkoztak. Lukács Ödön 1880-as évekbeli programja után csak a 20. század elején foglalkoztatta a közvéleményt a kérdés, akkor, amikor a hagyományos városfejlesztési törekvések kifulladásra látszóttak. Hozzá kell tenni, hogy ezek az elképzelések sem a városi eliten belül fogalmazódtak meg, mégis érdemes pár mondat erejéig kitérni rájuk. A Hónap

című nyíregyházi folyóirat 1912 januárjában közölte Bosnyák Béla írását, amelyre Lukács Tihamér reflektált a Nyírvidék február 4-i számában. *Bosnyák Béla* szerint a városfejlesztés nem merülhet ki pusztán a városszépítésben, hanem emellett fontos a város gazdasági alapjainak erősítése, a városba folyó jövedelmek szaporítása. Bosnyák úgy látta, hogy a város gazdasági alapját a környező mezőgazdasági vidék képezi, ezért elsősorban a környéken lakó parasztság mezőgazdasági kultúráját emelő földműves-iskola létesítésére van szükség. Ha a szabolcsi paraszt műveltebb lenne, akkor többet és jobbat termelne, akkor több pénzt költene, többet is tenne a bankba, tehát Nyíregyháza fellendülését is eredményezné.³²⁰

Lukács Tihamér abból indult ki, hogy az igazi, európai értelemben vett város az ipar, a kereskedelem és a szellemi tevékenységek színtere, a mezőgazdasági termelés eredményeinek csupán az értékesítő piaca. Az igazi városokkal szemben támasztott kulturális, szociális és közbiztonsági követelmények kielégítése rengeteg pénzbe kerül, ezt pedig csak az ipar és a kereskedelem tudja biztosítani, mert az iparba és kereskedelembé fektetett tőke gyorsabban és gyümölcsözőbben megtérül, és az ipari és kereskedelmi népesség is jobb fogyasztó. Lukács ezért következetes és céltudatos iparfejlesztési politikát várt el a város vezetésétől, amelynek a nagyipar megteremtése érdekében nem szabad visszariadni semminemű áldozattól sem. Emellett fontos a közlekedés további fejlesztése, mindenekelőtt a fővárossal való gyors és közvetlen vasúti kapcsolat megteremtése. Az intelligens kereskedő és iparos osztály megteremtése érdekében fontos a megfelelő szakiskolák létesítése. Ahhoz, hogy a szellemiek terén is a 20. századi városok nivójára emelkedjen Nyíregyháza, Lukács szerint mindenekelőtt egy teljes képzettséget nyújtó főiskola, egy állandó színház, egy népkönyvtár és egy megfelelő múzeumépület felépítése szükséges. A közegészségügy terén először a vízvezeték és a csatornázás kérdését kellene megoldani, de az utak portalanítására és egy mentőállomás létesítésére is gondot kell fordítani.³²¹

A két elképzelést jelentős szemléletbeli eltérés jellemzi. Nem arról van szó, hogy valamelyik elképzelés merészebb, előbbre mutatóbb, nagyobb távlatokban gondolkodóbb lenne, mint a másik, a különbség sokkal inkább abban mutatkozik meg, ahogyan a két szerző Nyíregyháza és a környező vidék viszonyát látja. Bosnyák Béla szerint a város és vidéke sorsközösséget alkot, a város fejlődésének záloga a környék felemelkedésében rejlik, ezért – és ez különösen áll Nyíregyházára – a városfejlesztő politikának figyelmet kell fordítania a környékbeli népesség helyzetére. Lukács Tihamér viszont éppen ellenkezőleg, a várost a környező mezőgazdasági vidékkel szemben határozza meg, a város fejlődését éppen az szolgálja, ha minél inkább különbözik a vidékétől. Ennélfogva a városfejlesztés nála elsősorban iparfejlesztést jelent, emellett a kulturális intézmények létesítése terén fogalmaz

meg teendőket. Mindazonáltal a két elképzelés nem zárta ki egymást, sokkal inkább a városfejlesztés különböző aspektusait, eltérő preferenciáit jelezték.

A világháború természetesen nem kedvezett a város jövőjéről, fejlesztési lehetőségeiről való elmélkedéseknek. A társadalom a megélhetésért küzdött, a vezetés energiáját is a közellátás biztosításának óriási és egyre súlyosbodó problémája kötötte le. A háború azonban más szempontból is változást hozott. Bencs Kálmán 1918 elején megválasztott polgármester székfoglalójában rámutatott, hogy „a háború az állami, városi és társadalmi életünk régi kereteit végképpen ledöntötte”, így számot kell vetni a következményekkel. A háború a befejezésével szociális és kulturális feladatok egész sora vár megvalósításra, amelyek jelentős többletkiadást fognak jelenteni a város számára. Mivel a pótló emelése nem járható út, a polgármester szerint hozzá kell látni az új jövedelemforrások feltárásához.³²² A bevételek fokozásához a Bencs Kálmán szerint a városgazdálkodás radikális átalakítása szükséges. Mindenekelőtt javítani kell a városi vagyon jövedelmezőségét, rendezni kell a kölcsönöket, meg kell reformálni a város pénzkezelését és a számvevőséget, ezen kívül fontos lenne új üzemek létesítése illetve a meglévők célszerűbb vezetése.³²³

A város előtt álló legfontosabb feladatokat Garay Kálmán tanácsnok 1918 júliusában a Nyírvidék hasábjain tárta a közvélemény elé. „A nagy feladatok egész sora várt már a háború előtt megvalósításra. De talán még ennél is fontosabbak az új feladatok, amelyek megvalósítását a háború érlelte meg parancsoló szükségességgé.” – indította fejtegetését Garay. Az új feladatok megoldásához először is biztosítani kell a megfelelő tárgyi feltételeket, a megfelelő közigazgatási szervezetet. Garay szerint ezért az első megoldandó kérdés *a városi alkalmazottak szolgálati viszonyainak és javadalmának a rendezése*. Csak a jól fizetett és biztos egzisztenciával rendelkező tisztviselőtől várható el ugyanis, hogy munkáját teljes odaadással végezze, képességeit teljes egészében a város javára fordítsa.³²⁴

A második lépés *az újonnan megvalósítandó feladatok megállapítása*. Garay ezek sorában első helyre tette a szociálpolitikát, mivel a város modernizációja el sem képzelhető az alsóbb néposztályok anyagi és szellemi színvonalának emelése nélkül. Megfelelő szociálpolitikával javítható a munkások életkörülménye, ami a szükségletek és anyagi lehetőségek emelkedését eredményezi, így hozzájárul a mezőgazdasági és ipari termelés valamint a kereskedelem forgalmának emelkedéséhez. Egy sor megoldandó problémát sorolt fel a munkanélküliség elleni küzdelemtől kezdve a népkonyhák, ingyenes orvosi rendelőkön keresztül a népkönyvtárakig: tisztában volt azzal, hogy ezek megteremtése nagyjából állami feladat, ám úgy látta, hogy „az államhatalom, helyesebben az uralmon

lévő pártok nem akarnak szociálpolitikát csinálni”, ezért a népjóléti gondoskodás terén a városoknak kell kezdeményezőként fellépni.

A megvalósítandó feladatok között második helyen említette a „többtermelés” problémáját, elsődlegesen a mezőgazdasági termelés fokozását. Ehhez megfelelő alapot biztosít a város kedvező birtokstruktúrája, a sok életerős, és a háború alatt anyagilag erősödő parasztbirtok léte, a cél tehát nem más, mint a parasztbirtokban rejlő energiák ébrentartása és fokozása, méghozzá a gazdák látókörének szélesítésével és a modern mezőgazdasági ismeretek elterjesztésével. Mivel az állam a nagybirtok osztályszempontjait tartja szem előtt, így a tanfolyamok szervezése, mezőgazdasági iskola felállítása, a szövetkezeti eszme propagálása, mezőgazdasági ipari üzemek létesítésének az elősegítése stb. mind–mind szintén városi feladat. Úgy látta, hogy – az üzemi szervezet hatékonyabbá tétele mellett – lehetővé kellene tenni a legfontosabb közszükségletek községi üzemek által történő kielégítését is.³²⁵

„A városi közigazgatási szervezet legnagyobb hibája, hogy a szervezet fejlődése nem tartott lépést a közigazgatási funkciók egyre fokozódó differenciálódásával.” Pedig – így Garay Kálmán – a feladatok jelentős része már különleges műszaki, gazdasági, egészségügyi stb. szaktudást igényel. *A városi feladatok helyes megoldásának biztosítása a modern városigazgatás szellemében* ezért elengedhetetlenül megköveteli a városi szervezet átalakítását, és még a szakosztályi rendszert sem hagyná érintetlenül. Garay Kálmán nem titkolta, hogy az új szervezet kiépítése anyagi áldozatokkal jár, ám fontosnak tartja, hogy ne a fedezet, hanem a szükséglet kerüljön előtérbe, hiszen az átalakítás a közönség érdekeit szolgálja, így tulajdonképpen nem is áldozatnak, hanem hasznos befektetésnek tekinthető.³²⁶ Garay Kálmán a tervezetet még júliusban a szakosztályok elé terjesztette, amelyek annak első elemét, a tisztviselői fizetések felemelését egyhangúan elfogadták, majd a képviselőtestület is megszavazta.³²⁷

A további elképzelések gyakorlati megvalósítását a forradalom kitörése, a kömmün megalakulása, majd a román megszállás megakadályozta. A válsággal terhelt bizonytalan időszakban nagyobb volumenű elképzelések megvalósítására nem is gondolhatott a város, azt azonban felismerték a vezetők, hogy az infláció kiváló lehetőséget nyújt az adósságoktól való megszabaduláshoz. Azzal, hogy a városvezetés kihasználta ezt a kedvező lehetőséget, előkészítette az alapot a későbbi fejlesztésekhez, amelyek a húszas évek közepén meg is indulhattak. Tudatosodott a vezetésben az is, hogy a városfejlődés számára a Trianonban megvont határok is kedvező lehetőségeket teremtettek. Miként Nagy Elek városi műszaki tanácsos rámutatott: „Nyíregyházának az utolsó évtizedben elért gyors fejlődését

kétségtelenül fokozta olyan vidékeknek a város érdekkörébe kapcsolódása, mely vidékek a békediktátum előtt más városok felé gravitáltak.”³²⁸

Mint láttuk, a fejlesztés iránya az első világháború után sem terjedt túl a hagyományos területeken, azaz szinte kizárólag a városrendezésre és a városszépítésre korlátozódott. Bár születtek tervek nagyobb arányú infrastrukturális beruházásokra, például a vízvezeték kiépítésére is, a húszas évek végén kirobbant gazdasági válság nyomán olyan nehéz pénzügyi helyzetbe került a város, hogy ezeket már nem tudta megvalósítani. „Ebben a súlyos helyzetben nem fűtenek alkotási vágyak, mert ez a mai viszonyok mellett lehetetlen.” – hangzott Bencs Kálmán az 1929-es újraválasztása alkalmával, jelezve a körülmények változását. A polgármester a legsürgősebb népegészségügyi és szociális problémák megoldása mellett immáron a városi háztartás egyensúlyának biztosítását tekintette a legfőbb feladatának.³²⁹ A következő év elején elmondott programbeszédében is a takarékoságot állította a középpontba, hangsúlyozva, hogy a város fejlesztésével járó kiadásokat nem lehet egyetlen generáció nyakába varrni akkor, amikor a polgárság igen súlyos körülmények között él, ugyanakkor a beruházások előnyeit a következő generációk is élvezni fogják.³³⁰

Gyakorlatilag ez az attitűd jellemezte az egész harmincas évek városgazdálkodását. Az új polgármester, Szohor Pál 1935-ös megválasztásakor szintén a „borzasztó gazdasági válsággal” való küzdelemre helyezte a hangsúlyt. A megoldást az „ésszerű” takarékoságban, „reális” költségvetés elkészítésében látta.³³¹ A szigorú takarékoság, továbbá a rövidlejáratú kölcsönök hosszúlejáratúvá alakítása kétségtelenül egyensúlyban tartotta a városi háztartást, ám ennek köszönhetően a fejlesztések is elmaradtak. Ez természetesen a felsőbb hatóságok elvárása is volt, mint ahogy a városvezetés is egyre inkább az államhatalomtól várta bajainak a megoldását. Még súlyosabb következménynek tekinthetjük, hogy a városvezetők „elfelejtettek” nagyobb távlatokban gondolkodni, pedig erre az évtized végén, amikor már megvolt a fedezete a beruházásoknak, nagy szükség lett volna.

A válságból való kilábolás, az élénkülő gazdaság mellett új utak keresésére ösztönzött a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején a terület-visszacsatolásokkal és a háborúval megváltozó helyzet is. Bár voltak olyan vélemények, amelyek a Felvidék, Kárpátalja majd Észak-Erdély visszacsatolásától a város forgalmának növekedését várták, hamar kiderült, hogy a revíziós sikerek másmilyen kihívást jelentenek Nyíregyháza számára. Pisszer János építőmester, házbirtokos, képviselőtestületi tag az elsők között ismerte fel az új helyzetből adódó nehézségeket. A Trianon nyomán a város vonzaskörzetébe került szatmár-beregi részek a bécsi döntéseket követően újra a korábbi centrumuk felé gravitáltak, amivel Nyíregyháza vonzaskörzete és forgalma csökkent. Ráadásul a város elvesztette a Galícia felé

irányuló terményexportban elfoglalt előnyös helyzetét is. Pisszer a kormányzati politika változásából is egyértelműen azt vette ki, hogy Nyíregyházának a csonka országban megnőtt fontossága a területgyarapodásokkal erősen csökkent. Úgy vélte, hogy Nyíregyháza vezetőinek fokozottan örködni kell a város érdekei védelmében, emellett a további takarékoság helyett aktív városfejlesztő politikát kellene folytatni.³³²

Bácsfalvy Antal tanár, képviselőtestületi tag, a Nyírvidék–Szabolcsi Hírlapban 1940. október 5. és december 24. között megjelent hosszú cikksorozatában Nyíregyháza fejlődését a szabadversenyos kapitalizmusból az irányított gazdaságba való átmenet tágabb összefüggései közé helyezte. Bácsfalvy úgy látta, hogy a város az első vasútvonal megépítésétől illetve a megyeszékhely idehelyezésétől töretlenül fejlődött a gazdasági válság begyűrűzéséig, nagyjából 1930-ig.³³³ A győri program nyomán megindult gazdasági fellendülés és a gazdasági élénkülés Nyíregyházán is jó alapot biztosít arra, hogy a város ismét az alkotások útjára térjen. Ám – tette hozzá Bácsfalvy – nem az eddigi módszerekkel, mivel a „liberál kapitalizmus” végleg megbukott, így új eszmék és új módszerek nyomán lehet csak a fejlődés útjára vezetni a várost.³³⁴

A város a további fejlődés szempontjából kedvező helyzetben van, mivel vidékének nemcsak közigazgatási, hanem gazdasági és kulturális központja is. Mivel újabb intézmények letelepítésére nincs mód, ezért a város fejlődése elsősorban a környéktől függ, annál is inkább, mert a város nem önmagáért van, hanem azért, hogy a vidékének gazdasági és kulturális szükségleteit kielégítse. Ebből a szempontból azonban Nyíregyháza helyzete meglehetősen kedvezőtlen, mivel a környékén lévő falvak népe szegény és földnélküli, míg dél és nyugat felé saját határának tanyái fekszenek. Bácsfalvy úgy látta, hogy a nemzet kulturális és gazdasági felemelkedésének legfőbb akadályát képező tanyarendszer hátrányai Nyíregyházán még fokozottabban jelentkeznek.³³⁵ Az egyetlen lehetséges megoldás Bácsfalvy szerint csakis a tanyarendszer teljes felszámolása lehet, és attól sem kell félni, hogy ezek a nagy telepek önálló községekké válnak, mivel a nagy határ inkább csak gátja, mintsem előmozdítója az igazi városi fejlődésnek.³³⁶

Ugyanilyen fontos a modern mezőgazdasági ismeretek elterjesztése a földművelők között, aminek alapja a színvonalas népoktatás, ám nem hiányozhatnak a korszerű gazdasági iskolák sem. Különlegesen szomorú a helyzet Nyíregyházán, ahol több gimnázium és szakiskola működik, de egyik sem foglalkozik a mezőgazdák szakszerű oktatásával.³³⁷ Pedig a mezőgazdaság alacsony termelékenységé s sürgőssé teszi a korszerű ismeretek elterjesztését. A megoldás Bácsfalvy szerint a gazdasági tankötelezettség lehet, bizonyos terület felett csak az gazdálkodhat, aki gazdasági középiskolát végzett. Az is érthetetlen, hogy a nagy

mezőgazdasági vidék központjában nem létesültek nagyobb ipartelepek, amelyek nemcsak a földnélküli agrárnépességnek biztosítanának munkát, hanem az adójuk révén a város költségvetése is kedvezőbb képet mutatna.³³⁸

Bácsfalvy Antal hosszan foglalkozott a háztulajdon helyzetével, ami korántsem véletlen, mivel maga is tekintélyes házbirtokosként került a legnagyobb adófizetők listájára, egyben a Nyíregyházi Háztulajdonosok Egyesületének alelnöki tisztét is ellátta. Elsődleges fontosságot tulajdonított a háztulajdon megmentésének, amely szerinte a város fejlődésének az alapját képezi, sőt, a házépítés és a városfejlesztés ugyanazt jelenti.³³⁹ A gyors és hatásos intézkedések között megemlítette többek között a házadó csökkentését, a házbérek kötöttségének enyhítését, a házakat terhelő bankadósságok és adóhátralékok rendezését és a kamatlábak leszállítását. Azzal persze tisztában volt, hogy ezeknek a kérdéseknek a megoldása nagyrészt nem városi feladat. A várostól az útburkolás és kövezés után fizetendő díjak rendezését, valamint az Érkert és a Bújtos talajvizének csökkentését követelte.³⁴⁰

Az új feladatok megvalósításához szükséges pénz előteremtését Bácsfalvy elképzelése szerint úgy lehetne megoldani, hogy a nem városi feladatnak minősülő teendőket (pl. oktatás) átveszi az állam, amelyektől megszabadulva a város számára jelentős összegek szabadulnának fel a városfejlesztésre számára.³⁴¹ Kitért a szociális feladatokra is, amelyek a teljes rendszerét át kellene alakítani. A város feladata nem a segélyezés, a karitás, hanem az anya- és csecsemővédelem, óvodák, napközi otthonok építése, mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás, népfőiskola, népkönyvtárak, sokgyermekes szegény családoknak házépítés, kedvezményes vagy ingyenes színházi előadások és hangversenyek stb.³⁴² A megvalósításhoz a hozzáállás gyökeres megváltoztatására, a klasszikus liberalizmussal való szakításra van szükség, tervszerű irányításra, és ha kell, kényszerre is.³⁴³ Nagy alkotásokra csak egységes társadalom képes, ezért szükség van a liberalizmus és az individualizmus végérvényes feladására, és egy új, egységes magyar életszemlélet, egységes nemzeti világkép kialakítására. A társadalom széttagolódásának megszüntetése azonban – a német és az olasz példa nyomán – csak felülről indulhat ki.³⁴⁴ A befejező cikkében Bácsfalvy Antal még egyszer sorba vette a legfontosabb városi teendőket, majd összességében is felsorolta azokat a tételket, amelyeket a város megtakaríthat, ha a nem városi feladatokat átveszi az állam.³⁴⁵

Bácsfalvy tehát a város helyzetét, és az előtte álló feladatokat széles, világméretű összefüggésekbe helyezte, és a város fejlődési lehetőségét az új eszmék megértésétől és alkalmazásától tette függővé. Elgondolásai az élet legkülönbözőbb területeit érintették, ilyen értelemben átfogó reformprogramot adott, még arra is volt gondja, hogy a program

megvalósításának anyagi fedezetéről is gondoskodjon. Legfőbb érdeme éppen a totalitás igénye, ugyanis sem a vezérlő gondolata, sem pedig az egyes teendők tekintetében nem tekinthető eredetinek. A klasszikus liberalizmus válsága közhelynek számított, míg a konkrét programpontok közül többet már Lukács Ödön is megvalósítandónak tartott fél évszázaddal korábban. Mégis, Bácsfalvy Antalhoz hasonló komplex vizsgálatra és programadásra Lukács óta nem vállalkoztak a városban. Érdemei különösen akkor tűnnek ki, ha összevetjük a városházán ebben az időben készülő városfejlesztési tervvel.

A város fejlesztésének irányt szabó, átfogó program kevés született a korszakban, nagyobb távlatokban egyedül az építési szabályrendeletek előírásai adtak valamilyen keretet a város, mint fizikai entitás fejlődésének. A város gazdálkodásának kereteit az évről-évre elfogadott költségvetés határozta meg, ezeket azonban többnyire minden távlati elgondolástól mentesen, koncepciótlanul állították össze. Bár többször felmerült az igény a rendszer átfogó reformjára, a kidolgozásáig csak 1906-ban jutottak el, Balla Jenő tervezete azonban szigorúan a városgazdálkodásra koncentrált, nem a szélesebb értelemben vett városfejlesztésre, a tervezet felépítése is a költségvetés felépítését követte. Hosszabb távú célok és törekvések gyűjteményének egyedül azok a „programok” tekinthetők, amelyekben a polgármesterek megválasztásuk alkalmával vagy a képviselőtestület alakuló közgyűlésén kívánták működésük fő irányait meghatározni. (Egyes területekre vonatkozó programok születtek ugyan, pl. az 1924-es centenárium kapcsán a tanyákon élők „kipallérozása”, közművelődési viszonyaik javítása céljából 1925-től rendszeres kiadási tételként jelentős összeget állított be a költségvetésbe a város,³⁴⁶ ezeket azonban távolról sem tekinthetők komplex fejlesztési terveknek.)

A város fejlődését a maga összetettségében vizsgáló, a település egészének jövőjét meghatározó program csak a korszak végén született, ez is csak azért, mert a városrendezési törvény – az 1937: VI. tc. – kötelezte rá. *Nyíregyháza városfejlesztési terve* hosszas előkészítő munkákat követően 1943. októberére készült el.³⁴⁷ A tervezet a városi élet szinte teljes egészét lefedi, ilyen értelemben az első, a komplexitás igényével készült fejlesztési programnak tekinthető. Elemzésénél azonban gondot jelent, hogy mivel jogszabályi előírásoknak megfelelően született, így igazából nem tűnnek ki belőle a helyi prioritások, hogy a helyi vezetés mely területek fejlesztését tartja az elsődlegesnek.

A terv elsőként a város természeti adottságait vázolja fel, majd a népszámlálási és egyéb statisztikákra, felmérésekre alapuló összesítéseket közöl a népesség számáról, foglalkozási, nyelvi és felekezeti megoszlásáról, a területről és a lakóházakról. Külön figyelmet szentel a bokortanyák lakosságának: mivel a gazdák kezén lévő földterület az eddig

folytatott mezőgazdasági kultúrával nem biztosíthatja az ott élő több mint 25000-es népesség megélhetését, így fennáll a lehetősége annak, hogy az eddig még nem számottevő kirajzás a környező községekbe jelentőssé válik. „Ha a város nem akarja elveszíteni a bokortanyák túlnépesedését, akkor a városban megfelelő ipari megélhetést is kell biztosítani és a mostani külterjes mezőgazdasági üzemeket belterjesekké kell átformálni, mert ellenkező esetben a kivándorlás feltétlenül bekövetkezik.”³⁴⁸

Később, immáron a *mezőgazdaság* területén megvalósítandó feladatok között azonban kevés konkrét elképzelés szerepel, az iromány nagyrészt csupán annak megállapítására szorítkozik, hogy a város határában főként gabonát, tengerit és burgonyát termesztenek, ugyanakkor az ipari növények termesztése jelentéktelen; a ló, baromfi és juh tenyésztése megfelelő, míg a szarvasmarháé és a sertésé alacsony fokú; a tárházak megfelelőek, szükségesnek mutatkozik azonban egy korszerű hűtőház építése. Az átalakulás útját csak felvillantja akkor, amikor a szőlő- és gyümölcsstermesztésnek az utóbbi időben tapasztalható örvendetes fejlődéséről, és ennek kapcsán életerős belterjes üzemek létrejöttéről szól.³⁴⁹ A tanyavilág fejlesztési terve – amely a városfejlesztési tervet mellékletét képezi – mindehhez csak annyit tesz hozzá, hogy az eredményes belterjes gazdálkodás érdekében tagosításra lenne szükség.

Nagyobb terjedelemben foglalkozik a terv az *iparral*. Megállapítja, hogy a városban csupán kisebb ipari üzemek – villanytelep, vasöntöde, gépjávitó műhely, cukorkagyár, olajsajtoló, asztalos üzemek – vannak, illetve újabban zöldségszárítók és gyümölcskonzerv-gyárak létesültek. A jelentősebb ipari vállalatokban mindösszesen 1017 munkás dolgozik. A megvalósítandó feladatok közé sorolja a környék burgonyatermését feldolgozó keményítő- és szeszgyár, általában is mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipari üzemek telepítését, különösen egy dohánygyár létesítését, hiszen Szabolcs vármegye adja az ország dohánytermelésének harmadát, 4 beváltó is működött, a feldolgozására azonban Debrecenben és Munkácson került sor. A célok között szerepel a házi szövőipar fejlesztése, bőrgyár létesítése, egy hűtőházzal egybekötött új közbúgóhíd, és mindenekelőtt legalább két téglagyár és cserépgyár építése. Utóbbi már csak azért is kívánatos volna, mert korábban négy téglagyár is működött Nyíregyházán, most pedig egy sem.

A tervet azonban azon túl, hogy a kívánatos létesítményeket felsorolja, a megvalósítás módjait, eszközeivel nem foglalkozik, így pl. semmit sem mond arról, hogy az üzemek létesítését a város vagy a magántőke feladatának tartja-e, utóbbi esetben pedig mi lehet a város szerepe. Ez különösen annak fényében jelent nagy hiányosságot, hogy az ipar fejlesztésének központi szerepet szán: „Az iparüzemek telepítését a városnak különös

gonddal kell támogatni, mert [...] Nyíregyháza város fejlődése, illetve a bokortanyák túlnépesedésének elhelyezése az iparosítás kérdésével van szoros összefüggésben.”³⁵⁰ A *kereskedelemmel* kapcsolatos feladatok gyakorlatilag a piacok rendezésére korlátozódnak, emellett a tervezet szerint „felmerülhet” egy nagyobb üzletház létesítése a főtéren, a Korona szálló és a törvényház közötti területen.³⁵¹

Részletesebben és konkrétabban fogalmazza meg a város feladatait a fejlesztési terv azokon a területeken, amelyek szabályozása, fejlesztése hagyományosan a város feladata volt, így mindenekelőtt a *közlekedéssel* kapcsolatban. A leginkább nagyszabású elképzelések a közúti közlekedés fejlesztése kapcsán születtek, mivel nem csupán a városon átmenő főutak megfelelő kiépítését és esetleg áthelyezését tartotta fontosnak, hanem – a korszerű közlekedés kívánalmainak megfelelően – az átmenő forgalom elterelését is a városközpontból. Ez egy „körút-szerű útvonal” kiépítését, azaz a város sugaras szerkezetű úthálózatának radikális átalakítását jelentette. A tervezet emellett is tartalmaz még néhány nagyobb volumenű elképzelést új utcák nyitására valamint a város központi tereinek forgalmi és esztétikai rendezésére, ami azonban igazán korszerű a tervben, a főutak, a helyi jelentőségi utak és a lakóutcák differenciált kezelése. A vasúti közlekedéssel kapcsolatban – amellett, hogy pl. célként fogalmazódik meg a pályaudvar bővítése – a legjelentősebb elgondolás az volt, hogy a kisvasútnak a távolsági személyforgalom céljait szolgáló vonalát a városból a MÁV vonalai mellé kell helyezni, a teherszállítást pedig meg kell szüntetni. A villamos fejlesztése nem szerepelt a tervek között, helyette autóbuszjáratok bevezetését irányozta elő.³⁵²

A tervezet kitér az utcák és utak burkolatának bővítésére és korszerűsítésére is, és ami figyelemreméltó, fontosnak tartaná kerékpárutak kiépítését a főbb útvonalak mentén. A burkolat kérdése már a *közműfejlesztés* részét képezi. Ezen a területen a legfontosabb feladatnak a vízvezeték- és csatornahálózat megteremtését tartja, az 1927-ben elkészült tervek átdolgozása alapján.³⁵³ Az infrastruktúra-központú, mérnöki szemlélet dominanciája a tervezet más részeiben is érvényesült, így például a közigazgatás, a közbiztonság, a honvédelem és a tűzbiztonság a terv készítői számára kizárólag a városházát, az államrendőrségi székházat, a laktanyákat és a tűzoltólaktanyát jelentette, de a közművelődés fejlesztését is kizárólag a színház bővítésében, egy kultúrház építésében, továbbá különböző társadalmi, kulturális és művelődési egyesületek, szervezetek székházának megépítésében látta.³⁵⁴

Természetesen voltak olyan területek, mint a hitélet, a közoktatás vagy a közegészségügy, ahol a város feladata nem is lehetett más, mint a megfelelő infrastruktúra, mindenekelőtt az épület biztosítása, illetve ennek az igénynek a jelzése. A *hitélet* területén a

templomok, a *közoktatás* terén az óvodák és az elemi iskolák számának növelésében, valamint egyes középiskolák bővítésében jelölte meg a fő feladatokat, illetve az internátusi férőhelyek számának növelését tartotta fontosnak, tekintettel arra, hogy a városban tanulók több mint a fele bejáró volt.³⁵⁵ A *közegészségügygel* kapcsolatban többek között egy tüdőbeteg-szanatórium felépítése, az egészségház bővítése, egy uszodával összekötött termál- és gyógyfürdő építése, a zöldterületek és a sportterek területének növelése szerepelt a tervek között.³⁵⁶

„A városfejlesztési program felállítása [...] nem műszaki, hanem várospolitikai feladat, amelynek a megoldásával a természeti adottságok szem előtt tartása mellett, a gazdasági és szociális, valamint pénzügyi szempontoknak van döntő szerepük.” – fogalmazta meg Harrer Ferenc a törvény születésének az idején.³⁵⁷ Ennek – úgy tűnik – Nyíregyháza városfejlesztési terve nem felelt meg. Az egész tervre a műszaki szemlélet nyomta rá a bélyegét, amely a komplex városfejlesztési programot is alapvetően városrendezési feladatnak tekintette. A tervezetet a mérnöki hivatal dolgozta ki, és a megvalósítás eszközének is a mérnöki hivatal jelölték meg, így az nem véletlenül az infrastruktúra fejlesztésének a terén volt a legkidolgozottabb. Az egyéb területeken, mint például az ipar és a mezőgazdaság esetében, már jóval elnagyoltabb a program, a készítői láthatóan nem egészen voltak tisztában azzal, hogy milyen szerepet szánjanak (vagy szánhatnak) a városnak. A tervezet nagy része így csupán a meglévő helyzet felvázolását, illetve az elérni kívánt célok pusztá felsorolását adja, a különböző részterületekre vonatkozó elképzelések egymástól függetlenek. Például leszögezi a tervezet, hogy „Idegenforgalmi érdekessége a városnak nincs”,³⁵⁸ ugyanakkor Sóstófürdő fejlesztéséről külön programot csatoltak az egész városfejlesztési tervezethez. Persze egy általános fejlesztési tervtől alapos és részletező elképzeléseket nem is várhatunk el, ám éppen ebből a szempontból hiányolható a komplexitása, totalitása.

Minden hiányossága ellenére azonban a tervezet azt mutatja, hogy készítői tisztában voltak azzal, melyek a város előtt álló legfontosabb megvalósítandó feladatok. Látták, hogy milyen problémákat vet majd fel a motorizáció és a közúti közlekedés volumenének növekedése, ami a város úthálózatának nagyfokú átalakítását követeli meg. Világosan látták, hogy a növekedő agrárnépesség megtartása csak az iparfejlesztéssel, számottevő gyáripar telepítésével lehetséges, ezzel viszont jelentősen megnő a belterületi lakosság száma, amit lakásszükséglet felmérésénél, illetve a városias kialakításra szánt terület határának a megállapításánál is figyelembe vettek.

A városi elit a vizsgált korszakban többnyire felismerte a várost ért új kihívásokat, és próbált is az új helyzetnek megfelelő válaszokat adni, ezek azonban többnyire nélkülözték a

távlatokat és a koncepciót. Tartalmukban ezek a válaszok alig különböztek egymástól, nagy részük ugyanúgy megtalálható Lukács Ödön által az 1880-as években felvázolt programban, mint fél évszázaddal később Bácsfalvy cikksorozatában vagy a városfejlesztési tervben. Ez egyrészt azt jelezi, hogy az elérni kívánt célok tekintetében a városvezetés nagyfokú következetességet képviselt. A városfejlesztés középpontjában a városrendezés és a városszépítés, Sóstó kiépítése, a közegészségügy, a közoktatás fejlesztése állt, ahol sikerült jelentős eredményeket elérni, és az időközben megnövekedett igények is folyamatosan újabb célok kitűzésére készítették a vezetést.

Sok elképzelés azonban azért bukkant fel minduntalan, mert a 19. század végén megvalósítandónak tartott beruházások és fejlesztések még 60 év elteltével sem valósultak meg. Különböző, elsősorban persze pénzügyi okok miatt nem sikerült például a vízvezeték- és csatornahálózat kiépítése, vagy egy kultúrház felépítése. Ezzel szemben még lépéseket sem nagyon tett a városvezetés gazdasági létesítésére, a gazdálkodás szerkezetének átalakítására és belterjessé tételére, vagy nagyobb volumenű gyáripar megtelepedésének elősegítésére. (Habár maga a város épített egy szeszgyárat az első világháború utolsó évében, ám a szakértelem hiányában ezt hamar bezárta, az épületeket pedig eladta.) Mint láttuk, az iparfejlesztés ideája állandóan felmerült, és történelmi irodalomban is szokás a városvezetést felelőssé tenni, hogy számottevő gyáripar nem alakult ki Nyíregyházán.³⁵⁹ Ám ezzel kapcsolatban szeretnék rámutatni arra, hogy a megvalósult és elmaradt beruházások, fejlesztések megítélésében nem árt az óvatosság.

Győr valóban jó példát nyújt arra, hogy a hagyományos városfejlesztő erők kifulladását miként vált az ipar, még hozzá a gyáripar a város további fejlődésének indikátorává. A kérdés csak az, hogy összevethető-e a két település helyzete. Nem is csak a kiinduló állapot alapvetően eltérő voltára gondolok, hanem arra, hogy Győrhöz (vagy más városhoz) hasonlóan érték-e olyan kihívások Nyíregyházát, amelyre megfelelő válasz lett volna az iparosítás. Ez még akkor is fontos szempont, ha a hazai városfejlődés az iparosodásról szólt volna, ám, mint tudjuk, ez korántsem volt így. A hazai várostörténelmi kutatások azt mutatják, hogy Budapest és szűkebb agglomerációs övezete kivételével az ipar, a gyári nagyipar Magyarországon nem játszott központi szerepet a magyarországi városfejlődésben.³⁶⁰ Ezek fényében az iparosítás elmaradása egyáltalán nem kérhető számon a nyíregyházi városvezetésen, mivel semmi sem utal arra, hogy az iparfejlesztés létező kihívásokra adott adekvát válasz lett volna.

A városfejlődés és a városfejlesztési elképzelések sokat elárulnak az elit teljesítményéről, ám az iparosítás kérdése is rámutat, hogy ehhez a fejlődés társadalmi és gazdasági összetevőinek sokrétű feltárására lenne szükség. Meg kellene vizsgálni ugyanis, hogy miben állt a város fejlődése, és mi volt ebben a városi elit szerepe. Ebből a szempontból természetesen *nem az elittagok magántevékenysége a fontos*, bár nem elhanyagolható ez sem. Például egy háztulajdonos mint építtető, vagy egy mérnök mint tervező nagyban meghatározhatta a város külső képet, vagy ha egy gyáros nagyobb volumenű ipartelep létesítését határozza el, a munkások számának növekedésével nagy hatással lehet a városi lakosság összetételére, és társadalmi fejlődésre. Sokkal fontosabbnak tartom azonban azt a szerepet, amelyet elittagként, illetve együttesen városi elitként játszottak a település életében. Úgy gondolom ugyanis, hogy *az elit teljesítményéről az árul el a legtöbbet, hogy saját társadalmi szerepének miként felel meg.*

Korábban már szó volt Bibó István meghatározásáról, miszerint az elitet azok alkotják, akikben a közösség céljai tudatosan kifermálódnak. Úgy vélem, hogy *a közösségi célok megfogalmazásának a mechanizmusa, a kifermálódás folyamatának a feltárásával* legalább annyit megtudhatunk az elit belső viszonyairól, mint maga a végeredmény, azaz a „közösségi cél” vagy a „közérdek” tényleges tartalma alapján. Az elit döntéshozatali mechanizmusát legkézenfekvőbb módon az elit működése során, a képviselőtestületi közgyűlésen kifejtett tevékenységén keresztül lehet vizsgálni. Ez azért is fontos, mert az érdekviszonyokról ugyan sokat elárul a foglalkozási, felekezeti és politikai összetétel, a viszonyok végső soron mégiscsak az elit működésének, tevékenységének eredményeként rajzolódnak ki. Mint arra Ujlaky Zoltán Hajdú vármegye törvényhatósági bizottságával kapcsolatban rámutatott: „nehéz megállapítani, mely réteg befolyása érvényesült valójában a közgyűléseken”, egészen egyszerűen azért, mert azokon a tagságnak csak egy része jelent meg.³⁶¹ Az elit belső viszonyainak pontosabb feltárásához tehát elengedhetetlenül szükséges a városi vezetőréteget *működésében* megvizsgálni.

2. A városi elit működése

A városi képviselőtestület tevékenységét *közgyűléseken* fejtette ki. Az 1886: XXII. tc. 56. §-a előírta, hogy minden községben tavasszal az előző évi zárszámadások, ősszel a következő évi költségvetések megállapítására, az illetékes törvényhatóság tavaszi illetve őszi közgyűlését legalább egy hónappal megelőzően, közgyűlést kell tartani, egyébként a közgyűlések számát és idejét a község saját szabályrendeletében állapíthatta meg. Az

igényeknek megfelelően a törvény lehetőséget biztosított rendkívüli közgyűlések tartására is, amelyek összehívását a polgármester, a képviselőtestület, illetve tagjainak a negyede (Nyíregyházán 50 fő), továbbá a vármegyei törvényhatóság közgyűlése, a közigazgatási bizottság vagy az alispán kezdeményezhette. Az egyetlen lényeges különbség a rendes és a rendkívüli közgyűlések között az volt, hogy utóbbiakon csak az előzőleg felvett tárgysorozatot lehetett tárgyalni, míg az előbbieken más tárgyak felett is tanácskozhattak, valamint a képviselők önálló indítványokat is tehettek.

A szervezeti szabályrendelet értelmében Nyíregyháza város képviselőtestülete minden hónap harmadik péntekén rendes közgyűlést tartott.³⁶² Ennek megfelelően évente 12 rendes közgyűlésre került sor, a harmincas évek elejétől azonban, noha a szabályrendelet ilyen irányú módosításának nincsen nyoma, már csak hat rendes ülést tartottak egy évben. A rendkívüli közgyűlések összehívása a körülményekhez és az igényekhez igazodott: számuk a század elején meghaladta a rendes gyűlésekét, a tízes évek közepétől azonban évente már csak egy-két rendkívüli ülést tartottak. Jellegükben alapvetően különböztek az előzőektől a (részleges vagy általános) tisztújítások és az esetleges ünnepi vagy díszközgyűlések, ilyenekre azonban nem rendszeresen, évente legfeljebb egy-két alkalommal került sor. Mindent összeadva, Nyíregyházán a képviselőtestületi közgyűlések száma folyamatosan csökkent: 1900-ban még 35, a negyvenes években viszont csak 8 közgyűlést tartottak évente. A század elején tehát az elithez tartozás viszonylag nagy időbeli elfoglaltságot jelentett, hiszen átlagban minden tizedik napon foglalkoztak a város ügyeivel. A későbbiekben azonban a képviselőség egyre kevesebb aktivitást, a vizsgált időszak végén alig több mint egy heti elfoglaltságot igényelt. [5. ábra]

A képviselőtestületi közgyűléseken egy-egy alkalommal a városatyáknak csak egy töredéke vett részt. Összefüggés mutatható ki a megjelenési hajlandóság és a testületi ülések száma között: mivel a század elején elég sok közgyűlést tartottak évente, ezek mindegyikén egy aktív kereső nem is vehetett részt. Közvetve erre utal az is, hogy az első két mintaévben a közgyűlések legalább felén megjelenő városatyák átlagéletkora érzékelhetően, 2–4 évvel volt magasabb a testület egészének koránál. (A későbbi években ilyen jelentős eltérés már nem tapasztalható.) A képviselőtestület egy részének érdektelenségét a század elején sokan a városatyák nagy számával magyarázták, mivel a több száz fős testületben a képviselők kevésbé lehettek tudatában saját, egyéni felelősségüknek.³⁶³ Ezt alátámasztani látszik, hogy Nyíregyházán a közgyűlések számának csökkenésével párhuzamosan az egyes közgyűléseken megjelent képviselőtestületi tagok száma – legalábbis a harmincas évek közepéig – folyamatosan nőtt.

A közgyűléseken megjelent városatyák száma abszolút értékben persze sosem volt magas. A század elején *átlagosan* 50–60, a tízes és húszas években 70–80 fős közgyűléseket tartottak, míg a harmincas években 60, a negyvenes években hozzávetőlegesen 40 fő jelent meg egy közgyűlésen. [22. táblázat] A képviselőtestület létszámához viszonyítva a század elején egy közgyűlésen a tagságnak átlag az egynegyede vett részt, majd a tízes évek végétől ez az arány jóval egyharmad felé nőtt. Az 1929-es reform által lecsökkentett létszámú testület aktivitása tovább nőtt, a harmincas években a tagság több mint 40%-a, sőt 1935-ben majdnem a fele megjelent egy-egy testületi ülésen. A korszak végére azonban a megjelenési hajlandóság drasztikusan a húszas évek szintjére csökkent. [6. ábra]

A fenti számok hangsúlyozottan éves átlagot jelentenek. Egy-egy mintaévben a közgyűléseken *ténylegesen* megjelentek létszáma között akár négyszeres, ötszörös eltérés is lehetett. Kevés kivételtől eltekintve persze a közgyűlések többségén a képviselők nagyobb része nem volt jelen, ami természetesen a közvélemény rosszallását is kiváltotta. „(...) időjárás, kedd avagy péntek és más egyéb viszonyok és körülmények döntik el ott úgy vagy amúgy a közdolgokat, még pedig azért, mert a városi képviselőtestület tagjai rettenetes nagy ambícióval törekeshnek ugyan arra, hogy ennek a testületnek tagjaiul megválasztassanak, de kötelességüket még annyira sem teljesítik, hogy a képviselőtestület közgyűlésein megjelenjenek. A kivételnek tisztelet adassék!”³⁶⁴ A század elején valóban nem volt példátlan a két–három tucat tagot számláló tanácskozás sem. Az 1912. november 29-i rendes közgyűlésen például mindössze 20 testületi tag jelent meg, az 1916. július 14-i ülésen pedig csak 18, ebből 7 városi tisztviselő. Az első világháború végétől azonban már ritkán tartottak olyan közgyűlést, amelyen negyven főnél kevesebben jelentek volna meg, és 1930 után a kisebb létszámú testületből is legkevesebb 30 ember részt vett egy-egy tanácskozáson.

A nyári időszakban általában kevésbé voltak látogatottak az ülések, mint egyébként. Egy 1914-es tudósításban olvashatjuk: „A cirádás, nagy közgyűlési teremben huszonnégy városatya jött össze tegnap, hogy végigunatkozza az úgynevezett nyári közgyűlést, melyet azért tart meg a képviselőtestület, mert ez szabály és törvény.”³⁶⁵ A nyári ülések különösen alacsony látogatottsága egyrészt annak tudható be, hogy a gazdaképviselők a földjeiken időszerű munkákkal voltak elfoglalva, így többségük távolmaradt a tanácskozásoktól.³⁶⁶ Ám az üres padosorokra ez csak félig-meddig nyújt magyarázatot, a tapasztalatok szerint ugyanis a jó idő a városban lakó polgárokat is távol tartotta a közgyűlésektől. A Szabolcs című lap tudósítója 1912 kora tavaszán még – nem minden élc nélkül – azt jegyezhetette meg, hogy február 20-án „a csábító tavaszi idő dacára is nagy számban jöttek össze a város atyái”, nyáron azonban meg kellett állapítania, hogy „A fürdőzés idénye nagyon meglátszódott a 26-

án hozott július havi városi közgyűlésen. Bár nagyobb fontosságú ügyek kerültek végleges döntés alá, alig tudtunk volna 30-nál több városatyát összeszámlálni.”³⁶⁷

Máskor, éppen ellenkezőleg, az „egész nap sűrűen szitáló hús permeteg eső” tartotta vissza „a közügyek iránt itt–ott érdeklődő városatyákat” a tanácssteremtől, legalábbis a képviselők érdektelensége felett ironizáló újságíró szerint.³⁶⁸ Az időjárási tényező komolyságát (vagy a testület komolytalanságát?) jelzi, hogy a képviselők 1920 nyarán határozatban mondták ki, miszerint a nagy hőségre való tekintettel augusztusban nem tartanak képviseleti közgyűlést.³⁶⁹ Ám adódott más indok is a nyári közgyűlés meg nem tartására. 1926 júliusában a polgármester már azt indítványozta, „hogy régi szokáshoz híven adjon a közgyűlés felhatalmazást a város polgármesterének, hogy augusztus hóban a szabályrendeletileg előírt rendes közgyűlést ne hívja össze. Ebben az időben úgy a képviselőtestület tagjai, mint a városi tisztviselők üdülési szabadságukat veszik igénybe, s így a közgyűlés megtartásánál nem volna meg az a nyilvánosság, amely a város ügyinek tárgyalásánál szükséges és kívánatos.” A testület természetesen megadta a felhatalmazást.³⁷⁰

Mindazonáltal azt, hogy a közgyűléseken mennyi városatya vett részt, elsősorban mégiscsak azok tárgya, illetve jellege határozta meg. Ezek alapján a leglátogatottabbak a *tisztújító közgyűlések* voltak. A tisztújítások, legyenek azok általánosak vagy részlegesek, ritkán zajlottak le száznál kevesebb képviselő részvételével, éves átlagban kétszer annyian vettek rajtuk részt, mint egyébként. „Hogy a képviselőtestület tagjai ’szép számmal’ fognak megjelenni és a választáson részt venni, az kétségtelen. Hiszen az önkormányzatnak ez éppen egyik legkiemelkedőbb jellemvonása a választások iránti érdeklődés. Meg aztán a pályázók is gondoskodnak arról, hogy remélt szavazóikat lehetőleg összegyűjtsék.” – szólt az 1900. augusztus 28-i tisztújítás beharangozója. A szavazatok utáni házalásnak meg is lett az eredménye, hiszen a tagok majdnem teljes létszámban megjelentek a közgyűlésen.³⁷¹ Majdnem az összes képviselő megjelent az 1929. december 21-i általános tisztújító közgyűlésen is, amikor a közigazgatási reform nyomán megújult képviselőtestület választhatta meg a város tisztviselőit, ráadásul a polgármester kivételével valamennyit élethossziglan. 1929 után így csak a megüresedett helyek betöltésére került sor, a jelek szerint ezeket is nagy érdeklődés kísérte, amit az 1935-ben tartott három közgyűlés (január 8-án a tiszti főügyész, március 5-én a polgármester és a főjegyző, december 5-én egy tanácsnok választása) is bizonyít.

A fenti idézet is utalt rá, hogy a városi állásokra pályázók kampányát a század elején sokszor hivatasos kortesek vezették, pénzért, üzletszerűen. „A városháza erkélyére valahányszor feltűzik a fekete zászlót, azonnal megmozdulnak a kortesek. Emez emberek az

ezer és ezerféle megélhetés közül a korteskedést választották jövedelmi forrásul. (...) Még el sem hantolták az elhunyt tisztviselőt, már ólálkodni, törleszkedni, szimatolni kezdenek a pénzért szívességre kész, *hivatásos* kortesek.” – olvasható egy helyi lapban.³⁷² A korteskedés leginkább a fontosabb, nagyobb javadalmazással járó állások körül zajlottak, így amennyiben csak kisebb állásokat töltöttek be, a városatyák jóval kisebb számban jelentek meg.³⁷³ A két világháború között a jelek szerint a korteskedés, a szavazatok utáni hajsza vesztett az agresszivitásából. Ezt persze részben a fentihez hasonló sajtóbeszámolók hiányának is betudhatjuk, ám a kortesek szerepének csökkenését jelzi az is, hogy a képviselők sokszor a polgármestertől informálódtak a jelöltek személyéről. Az 1922. február 15-i részleges tisztújítást megelőzően például néhány képviselő kívánságára értekezletet tartottak, amelyen Bencs Kálmán polgármester adott felvilágosítást a pályázókról.³⁷⁴

Jóval az átlag feletti létszámban jelentek meg a városatyák az *ünnepi és díszközgyűléseken* is. Különösen a város történelméhez kapcsolódó évfordulók tiszteletére rendezett ünnepek zajlottak népes részvétellel. Kimagaslóan sokan, 122-en vettek részt Nyíregyháza újratelepítésének 150. évfordulója tiszteletére 1903. június 7-én tartott díszközgyűlésen is. A képviselők mellett jelen volt Szabolcs vármegye tisztkara, a városban állomásozó ezredek tisztkarának képviselői, a város valamennyi társadalmi, gazdasági és kulturális egyesülete és a főgimnázium ifjúsága „testületileg”, továbbá mintegy 5000 főnyi közönség.³⁷⁵ Még rangosabb eseménynek számított az örökváltság centenáriumának megünneplése. Az ennek az alkalmából az evangélikus nagytemplomban 1924. szeptember 13-án tartott ünnepi díszközgyűlésen gyakorlatilag a teljes képviselőtestület megjelent, emellett a Nyíregyházán működő jótékonyági, közművelődési és szociális egyesületek küldöttségein, és a város közönségén kívül több száz meghívott vendég vett részt. Többek között Rakovszky Iván belügyminiszter, Nyíregyháza nemzetgyűlési képviselője, a városok és a törvényhatóságok képviselőiben több mint félszáz polgármester, főispán, alispán és más tisztviselő, Szabolcs vármegye tisztkara, a városban székelő állami hivatalok küldöttségei, továbbá nemzetgyűlési képviselők, országos hatóságok, kamarák vezetői, a fővárosi és vidéki sajtó számos tudósítója.³⁷⁶

A két világháború között többnyire Horthy Miklós személyével kapcsolatban tartottak ünnepi üléseket, amelyeken szintén az átlagosnál többen vettek részt. Az 1930. március 1-i, Horthy kormányzóságának 10 éves jubileumára megrendezett ülésen a képviselőknek a fele, az 1940. március 1-i 20 éves emlékűnnepen a kilenctizede megjelent. 1943-ban a rendes közgyűléseken 30–40 képviselő vett részt, ám a június 18-án, a kormányzó 75. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi közgyűlésen 67 városatya jelent meg. Bár formailag nem volt

díszközgyűlés, mégis a szokottnál majdnem kétszer többen vettek részt az 1924. március 7-i tanácskozáson, amelyen Bencs Kálmán polgármester kormányfőtanácsosi kinevezését adta át a főispán.³⁷⁷

A képviseleti díszközgyűléseken megjelentek nagy száma nem véletlen, ezek ugyanis jelentős reprezentációs lehetőségeket biztosító társadalmi események voltak, főleg amelyeken megyei vagy akár országos vezetők is részt vettek. Bár könnyű lenne elmarasztalni a városatyákat amiatt, hogy fontosabbnak tartották a reprezentációt, mint a város mindennapi ügyeivel való foglalkozást, ám nem lehet figyelmen kívül hagyni ezeknek a gyűléseknek a szimbolikus közösség-szervező funkcióját. Elsősorban nem a képviselők magamutogatását, hanem a helyi társadalomnak mint közösségnek a reprezentációját szolgálták, vagyis a város kollektív identitásának megteremtésében fontos szerepet játszó aktusok voltak. Minden bizonnyal társadalmi igény is volt, hogy a várost megjelenítő testület tagjai ezeken a városi ünnepeken minél nagyobb számban vegyenek részt, hiszen kik lettek volna illetékesek a várost megjeleníteni, ha nem a városi elit tagjai. Ilyen értelemben ezek a díszközgyűlések, éppen a reprezentáció folytán, az elitnek a várossal való kapcsolatát jelképes formában teremtették újra.

A rendes és a rendkívüli közgyűlésekre rátérve megállapítható, hogy nemcsak a tisztviselők, hanem a szakosztályok és más bizottságok tagjainak választása iránt is az átlagosnál jóval nagyobb érdeklődést mutattak a városatyák.³⁷⁸ A fokozott érdeklődés a szakosztályok kiemelkedő szerepével magyarázható. Erről a későbbiekben bőven lesz szó, annyi azonban már most is megjegyezhető, hogy a szakosztályoknak meghatározó jelentőséget biztosított, hogy a képviselőtestület elé kerülő ügyeket előzőleg megtárgyalták és véleményezték. Ha semmiféle választás nem szerepelt a tárgysorozatban, szinte gyanúsnak tűnt a közgyűlés nagy látogatottsága, ám ezekben az esetekben is többnyire személyi kérdések játszották a főszerepet, legyen szó akár segélyezéséről,³⁷⁹ akár a főjegyző szabadsága következtében a polgármester helyettesének kijelöléséről.³⁸⁰ A választásokon és az ünnepléseken kívül alig, az első világháború utáni mintaévekben pedig egyáltalán nem találunk olyan közgyűlést, amelyen az átlagosnál lényegesen több városatya jelent meg. Ám még 1918 előtt is jól behatárolhatóak azok a témák, amelyek sok képviselőt csalogattak a közgyűlési terembe.

Rendszeresen sok képviselőt vonzottak azok a közgyűlések, amelyeken újabb *gyógyszertár* – 1900-ban az ötödik, 1906-ban a hatodik, 1912-ben a hetedik, 1918-ban a nyolcadik – felállítása került szóba.³⁸¹ A folyamatosan gyarapodó városi lakosság növekvő igényei megkívánták újabb gyógyszertárak nyitását, ám értelemszerűen veszélyeztették a már

meglévők pozícióit. A patikák üzemeltetői ezért ádáz harcot folytattak az újak engedélyezése ellen, és igyekeztek minden követ megmozgatni, a jelek szerint sikerrel. A képviselőtestület ugyanis az esetek zömében a kérvényeket, a közegészségügyi bizottság javaslatára, elutasította, arra hivatkozva, hogy az újabb patikák megnyitása a már fennállók működését és megélhetését veszélyeztetné. A végső döntést azonban a belügyminiszter hozta meg, aki – mint az a számokból is kitűnik – rendre engedélyt adott újabb gyógyszertárak nyitására. A lényeg azonban a testület véleményén van: a városatyák erősen védtek a már jogosítvánnyal rendelkező gyógyszerészek pozícióit, a kérvények elbírálásakor elsősorban az ők, és nem a lakosság érdekeit vették figyelembe.

Az új gyógyszertárak nyitását kérvényezőik értelemszerűen kisebb támogatással rendelkeztek, jelentős támogatást a képviselők között nem sikerült szerezniük. Az egyetlen kivételt Nagy Kálmán jelentette, az ő kérelmét a közgyűlés – a patikusok által inkább befolyásolt közegészségügyi bizottság véleményével szemben – már 1898-ban is támogatta.³⁸² A patika felállítására mégsem került sor, így két év múlva újra a kérelmezők között volt: most már csak Trajtler Soma városi orvos-főnök ellenezte az új gyógyszertár felállítását, a közegészségügyi bizottság nem. Az április 7-i közgyűlésen a városatyák többsége támogatta az új patika ügyét, egyben képviselői indítványra azon óhaját is kifejezte, hogy – az 1898-as határozatának megújításával és fenntartásával – a felállítandó gyógyszertár jogosítványát Nagy Kálmán helyi lakos kapja.³⁸³ Nagy Kálmán meg is nyitotta gyógyszertárát, amelyet majdnem két évtizedig vezetett, az első világháború után azonban betegsége miatt kénytelen volt eladni, és különböző vállalkozásokba fogni. 1933-ban több más személlyel együtt ismét engedélyért folyamodott, és bár a képviselőtestület újabb gyógyszertár felállítását nem támogatta, kérte a minisztert, hogy ha arra mégis sor kerül, úgy első helyen Nagy Kálmán kérvényét vegye figyelembe.³⁸⁴

Egyéb olyan ügy, amelynek fontossága abban (is) lemérhető, hogy *rendszeresen* az átlagnál jóval meghaladóan közgyűlésen tárgyalták a képviselők, nem találtam. Még a különböző városi bérletek (szálló, vendéglő, bolt, föld, vadászati jog) ügyét, továbbá az árlejtéseket és kisajátításokat is csak alkalmasszerűen kísérte nagyobb érdeklődés, jobbára csak több hasonló ügy tárgyalása esetén vonzottak sok képviselőt a gyűlésterembe. *Alkalomadtán* persze voltak olyan kérdések, amelyek önmagukban is kiemelkedően látogatott közgyűléseket eredményeztek. Ilyen volt 1900-ban a Korona szálló bérlete, 1912-ben a görög katolikus püspökség székhelyének a kérdése (bár ezzel együtt több más, a város gazdasági és kulturális haladását szolgáló ügyet is tárgyaltak, ám kétségtelen, hogy a püspökség kérdése volt a legnagyobb jelentőségű), és 1918-ban az őszirózsás forradalom helyi eseményei.

A város tulajdonában lévő *Korona szálloda* bérlője, egyben virilis képviselőtestületi tag, Baumeiszter Ernő 1900 tavaszán felpofozta Lux Ödön honvéd huszárkapitányt, aki állítólag pár nappal korábban sértő kijelentést tett a szállodás feleségére. Baumeiszter hányaveti modora, figyelmetlensége, túlkapasai miatt a Koronával amúgy is elégedetlen közönség különösen azon háborodott fel, hogy az incidens idején Lux Ödön karja – egy korábbi párbajbalesetből kifolyólag – fel volt kötve, így a szállodaigazgató támadásával szemben nem is tudott védekezni. Az eset után Baumeiszternek nem lehetett maradása Nyíregyházán, elszökött a városból, a Korona bérleti jogát pedig átadta Márkus Jenőnek, a debreceni Dreher sörcsarnok üzemeltetőjének.³⁸⁵ A képviselőtestület április 6-án tárgyalta a bérlet-átruházási kérelmet, továbbá Nebenmayer Antal nyíregyházi és Szabó Imre kaposvári vendéglősnek a Korona bérletére vonatkozó, időközben beérkezett ajánlatait. A közgyűlés hosszú és igen élénk vita után képviselői indítványra úgy határozott, hogy Baumeiszter és Márkus megállapodását nem fogadja el, hanem előbbit arra kötelezi, hogy tárgyaljon a legjobb ajánlattevő Nebenmayerral (esetleg más személlyel), és igyekezzen olyan egyezséget kötni, ami a városnak is elfogadható.³⁸⁶

Baumeiszter és Nebenmayer tárgyalása azonban eredménytelen maradt, így a korábbi bérlő Szabó Imrével egyezett meg. Az újabb megállapodás, valamint az ismét beérkező egyéb ajánlatok az április 27-én megtartott közgyűlés elé kerültek, amely ismét rengeteg városatyát vonzott, és ismét hosszú vitát hozott. A közgyűlés Nebenmayer Antalnak Salamon János békéscsabai vendéglőssel a tárgyalás alatt (!) benyújtott pótajánlatát fogadta el, így ők kapták meg a Korona bérletét május 1-től az eredeti szerződés által megszabott időszakból még hátralévő időre, évi 22000 K bérleti díjért.³⁸⁷ A testület láthatóan igyekezett a közönség által ismert és elfogadott helyi ember, Nebenmayer Antal, a Korona főpincére számára biztosítani a bérletet, csakúgy, mint 1905-ben, amikor szintén a tárgyalás közben benyújtott pótajánlattal nyerte el az üzemeltetés jogát, bár a pénzügyi szakosztály albizottsága és a tanács is Schlichter Gyula pályázatát tartotta a legelőnyösebbnek.³⁸⁸

A 19. század végén Hajdúdorogról indult ki a kezdeményezés egy önálló *magyar görög katolikus püspökség* felállítására. Geduly Henrik evangélikus lelkész (!) már 1896-ban felvetette, hogy „E mozgalomnak természetszerűbben kiszemelt központjává nem lehetett volna-e Nyíregyházát tenni”.³⁸⁹ A kérdés azonban csak az 1910-es évek elején vetett nagyobb hullámokat, amikor a püspökség felállítása kézzel fogható közelségbe került. Nem kívánom a püspökség megalapításának teljes historikumát végigkövetni, csupán Nyíregyháza társadalma és a városi elit ezzel kapcsolatos ténykedésére térek ki. Mindenekelőtt jelezni kívánom azt a bizonytalanságot, ami a székhely elhelyezését illette. Az 1912. február 20-i közgyűlés

hazafias örömmel üdvözölte a magyar püspökség felállítását, és azt, hogy az illetékes körök alkalmasnak találták Nyíregyházát a püspökség székhelyének, egyben megbízta a polgármestert, hogy kezdjen tárgyalásokat az illetékesekkel a székhely idehelyezése tárgyában.³⁹⁰

A polgármester jelentését valamint a szakosztályok ezzel kapcsolatos véleményét, illetve a tanács javaslatát a március 14-i képviselői ülés tárgyalta. A vita nem a székhely idehelyezéséről, hanem az ezzel kapcsolatos anyagi áldozatvállalásról szólt. Több városatya hozzászólása és élénk viták után a közgyűlés név szerinti szavazással, 106 igen szavazattal 23 nem ellenében elfogadta a szakosztályi és tanácsi javaslatot, amely szerint, ha a kormány az új görög katolikus püspökséget a papneveldével és a tanítóképző intézettel együtt nyíregyházi székhellyel állítja fel, úgy a város a költségekhez 250000 K készpénzzel és egy kb. 500 négyszögöles, mintegy 30000 K értékű telekkel járul hozzá. A székhely idehelyezését a testület túlnyomó többsége közérdeknek tartotta, ezért elutasította azokat a véleményeket, hogy a városnak hasonló módon kellene a többi felekezetet is támogatnia.³⁹¹ Bár a protestáns városatyák többsége is a javaslat mellett foglalt állást, nem véletlen, hogy a határozatot el nem fogadó képviselők közül 18 evangélikus és 4 református volt, míg katolikus egy sem. Főleg a tírják gazdák nem támogatták a felajánlást, a közgyűlésen megjelent képviselők valamennyien nemmel szavaztak. A katolikus képviselők természetesen egységesen megszavazták a felajánlást, de a zsidó városatyák közül is csak egy szavazott nemmel.

A székhely kérdése azonban ezzel nem jutott nyugvópontra. Az egyik sajtóorgánium március elején azt írta, hogy a püspökséget nem Nyíregyházán állítják fel, ám ugyanez a lap egy hét múlva arról számolt be, hogy a nyíregyházi püspökség ügye eldöntött dolog, amiért leginkább Ruttkay Gyula esperesnek tartozhatnak hálával. Újabb hónap elteltével viszont kormányhoz közeli forrásoktól úgy értesült, hogy mégsem itt székel majd a görög katolikus püspök.³⁹² Bár a felajánlás mértéke meghaladta a hajdúdorogiakét, emellett Nyíregyházát támogatta a parókiák többsége, a görög katolikus magyarok országos bizottsága, élén Szabó Jenő főrendiházi taggal, sőt Szabolcs vármegye főispánja is,³⁹³ a kormány azonban mégsem támogatta a város ilyen irányú törekvéseit, ehelyett Debrecenre szántotta fel ajánlattételre. Debrecen ennek eleget is tett, és a nyíregyházihoz hasonló feltételeket kínált, azonban a város kálvinista többsége, élén Baltazár Dezső püspökkel, nem volt hajlandó befogadni a katolikus püspökséget.³⁹⁴ Bár időközben megérkezett a pápai bulla a hajdúdorogi püspökség felállításáról, a kultusztárca fenti lépései is azt mutatták, hogy a székhely kérdése nincs véglegesen eldöntve. Miklósy István püspök 1913 júliusában végül Debrecenbe költözött,

amivel úgy tűnt, hogy a székhely ügye végleg lezárult. A püspökség elleni 1914. februári bombamerényletet követően azonban a püspök mégiscsak Nyíregyházára tette székhelyét.

Pár évvel később a kultuszminisztérium egy állami tanítóképző intézet felépítéséhez kért a várostól ingyen telket. Az 1916. február 18-i közgyűlésen egy református városatya, Kovách Elek úgy foglalt állást, hogy ez a telekfelajánlás összefügg a görög katolikus püspökségnek adományozott 250000 K-val, aminek egyik feltétele éppen egy tanítóképző felépítése volt, ezért a most felajánlott telek értékét le kell vonni abból az összegből. Kovách ezért az ügy elhalasztására tett indítványt, amit két evangélikus városatya, Meskó László és Vietórisz József is támogatott. Ezzel szemben a római katolikus Liptay Jenő, Konthy Gyula, Kéry József és Énekes János, továbbá az izraelita Hoffmann Mór és Fekete Sándor szerint a tanítóképzőnek felajánlott telek árát nem szabad levonni a püspökségnek felajánlott összegből. A halasztó indítványt két szótöbbséggel leszavazták, amire a szintén evangélikus Balla Jenő polgármester, mondván, hogy ebben a nagy fontosságú kérdésben további megfontolás szükséges, levette a tárgyat a napirendről!³⁹⁵ Az ügy folytatása már nem kavart nagyobb vihart, egy hónap múlva a képviselők egyhangúan megszavazták, hogy a város 4 hold földet ingyen átenged a tanítóképző céljaira.³⁹⁶ Az átengedést egy sor feltételhez kötötték, ami feltehetőleg a minisztérium számára elfogadhatatlan volt, ezért újabb két hónap elteltével a városi képviselőtestület hatályon kívül helyezte a fenti határozatát, és ugyanazt a területet immáron csak azzal az egyetlen kikötéssel engedte át, hogy a telekre csak tanítóképző építhető. Ezt az újabb előterjesztést csak egyetlen városatya, az evangélikus Prok Lajos nem szavazta meg.³⁹⁷

*Az 1918-as őszirózsás forradalom győzelmét, a független és demokratikus Magyarország megalakulását Nyíregyháza lakossága egyöntetűen üdvözölte és támogatta.*³⁹⁸ Még október 31-én megérkezett a Nemzeti Tanács távirata, amelyben csatlakozásra szólították fel a megye és a város vezetőit. Nyíregyháza képviselőtestületét november 2-ra hívták össze, amikor is a képviselők több mint a fele megjelent a tanácssteremben. A közgyűlésen a testület kimondta csatlakozását a Nemzeti Tanácshoz, felhatalmazást adott a Nyíregyházi Néptanácsnak, hogy a lakosság élelmezésére, a közrend és a közbiztonság fenntartására szükséges összegeket a városi házipénztárból fizethesse, és köszönetét nyilvánította a rend fenntartásában közreműködő katonatiszteknek. „Lelkesedéssel” vették tudomásul Murányi László városatyának, a Néptanács elnökének a szavait, majd az ülés Vietórisz József képviselő javaslatára a Himnusz eléneklésével ért véget.³⁹⁹

Mivel azt a közgyűlést kizárólag azért hívták össze, hogy kinyilvánítsa a város csatlakozását az új rendszerhez, ezzel gyakorlatilag ugyanolyan szimbolikus jelentése és

jelentősége volt, mint az ünnepi és díszközgyűléseknek. Hasonló szimbolikus aktusokat hozott a november 16-i testületi ülés is, amelyen többek között üdvözölték Murányi Lászlót kormánybiztos-főispáni kinevezése alkalmából, illetve Imre János képviselő indítványára határozatot hoztak Ferenc József arcképének a tanácsteremből való eltávolítására és a városi múzeumban való elhelyezésére. Ezen a közgyűlésen már csak feleannyian vettek részt, mint két héttel korábban, ami talán azzal magyarázható, hogy a tárgysorozatban szerepelt a Nemzeti Tanács felhívása a köztársasági államforma támogatására.⁴⁰⁰ Nemcsak arról lehetett szó, hogy ez a lépés a független és demokratikus Magyarország létrejöttéhez képest kisebb jelentőséggel bírt, hanem arról is, hogy feltehetőleg nem találkozott olyan általános lelkesedéssel, mint a függetlenség, ám mivel a közhangulat efelé hajlott, az egyet nem értő városatyák jobb híján távol maradtak az üléstől.

Bár egy-egy közgyűlésen a tagság nagyobb része nem jelent meg, a városatyák igyekeztek évente legalább egyszer megjelenni az ülésteremben. Egy képviselő 1924-ig átlagban a testületi ülések 25–30%-án, a harmincas és negyvenes években a kétötödén vett részt évente. Csak a század elején és a negyvenes években fordult elő, hogy az elit viszonylag jelentős hányada, 10–20%-a egyetlen közgyűlésen sem jelent meg. Túlnyomó többségük a legnagyobb adófizetők közül kerültek ki, de az adott évben csupán egyetlen közgyűlésen jelentek meg között is jóval több virilis volt, mint választott. Ezzel szemben szinte egyáltalán nem fordult elő olyan választott városatya, aki évente legalább egyszer ne látogatta volna meg a tanácstermet.

Egy virilis az első világháború előtt átlagosan a közgyűléseknek csak egyötödén, de később is csak harmadán–negyedén vett részt, addig egy választott képviselő a tanácskozások legalább egyharmadán minden évben részt vett, sőt 1918-ban és a harmincas években ez az arány elérte a 45%-t. Az ülések többségén a választott tagoknak legkevesebb ötöde, 1918-tól minimum egyharmada minden évben jelen volt, ezzel szemben a legnagyobb adófizetők között ez az arány az egynegyedét csak a két háború között, és akkor is csak ritkán érte el, 1906-ban és 1912-ben pedig szinte nem is találunk olyan virilist, aki jelen lett volna a közgyűlések legalább felén. Egy publicista a tízes években meg is jegyezte, hogy a virilisek hiába panaszkodnak, hogy állandóan leszavazzák őket, hiszen ha megjelennének a közgyűléseken, akkor erre nem kerülhetne sor.⁴⁰¹

A virilizmus létjogosultságát még a negyvenes években is azzal igyekeztek alátámasztani, hogy a nagy vagyonnal nemcsak nagyobb intelligencia, de a közügyek iránt nagyobb érdeklődés is együtt jár.⁴⁰² Ezt Nyíregyháza esetében nem tekinthetjük igazoltnak, de

más empirikus kutatások, így például a Kőszeggel kapcsolatos vizsgálatok is rámutattak arra, hogy a virilisek a közgyűlések iránt meglehetősen nagy közönyt tanúsítottak.⁴⁰³ Ezen azonban nem kell csodálkoznunk, hiszen azok mutattak kisebb érdeklődést a közgyűlések iránt, akik számára a testületbe való bekerülés is kisebb aktivitást igényelt. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy *a virilisek nagy vagyomuknál és az ezzel járó nagy társadalmi presztízsénél fogva feltehetően jóval több informális kapcsolattal és nagyobb befolyással rendelkeztek*. Befolyásolási képességüket növelte az is, hogy például több pozíciót birtokoltak a városban működő nagy részvénytársaságokban is. A legnagyobb adófizetőknek tehát nem feltétlenül kellett a közgyűléseken megjelenni ahhoz, hogy érdekeiket érvényesítsék. Ám a várost mint önkormányzó közösséget érintő legfontosabb döntések mégiscsak a képviselőtestületben születtek, így a virilisek mint elittagok tevékenységét elsősorban ez alapján kell megítélni.

A legnagyobb aktivitás a hivatalból tagsággal rendelkezőket jellemezte, legalább 50%-uk, a húszas és harmincas években háromnegyedük jelen volt az egyes közgyűléseken, és gyakorlatilag nem volt olyan tisztviselő-tag, aki egyetlen ülésen sem vett volna részt. Az állásuknál fogva tagok fele, a harmincas évek második felében több mint a háromnegyede az adott évben megtartott közgyűlések legalább a felén részt vett. Magas részvételüknek talán az a legfontosabb oka, hogy a megjelenés, a tanácsi majd polgármesteri javaslatok szavazataikkal való támogatása számukra szinte hivatali kötelezettség volt.⁴⁰⁴ Ráadásul a tanácskozások helyben, a városházán zajlottak, így megjelenésüknek kényelmi korlátai sem igen lehettek.

A képviselőtestület „virtuális” összetételéhez képest a *közgyűléseken ténylegesen megjelentek* között elsősorban a tisztviselők szerepeltek a legnagyobb számban, különösen a negyvenes években, amikor a városatyáknak a 22–23%-át, míg a közgyűlésen megjelenteknek átlagosan jóval több mint a harmadát adták. Természetesen a városi tisztviselők voltak a legaktívabbak, a résztvevők legkevesebb egyötöde, a harmincas és negyvenes években az egynegyede mindvégig közülük került ki.⁴⁰⁵ Nagyfokú megjelenési hajlandóság jellemezte az iparosokat is, főleg az első világháború előtti időszakban, aminek eredményeként 1918-ig a közgyűléseken évi átlagban a képviselőtestülethez képest sokszor 6–7%-kal felülreprezentáltak voltak. (A húszas évektől kezdődően részvételük az átlagnak felelt meg.) A testületi arányaiknak nagyjából megfelelően képviseltették magukat a közgyűléseken a házbirtokosok, magánzók valamint a földbirtokosok is.

A gazdaképviselőkről külön is érdemes szólni. A helytörténeti irodalomban uralkodó vélekedés szerint a tirpák gazdatársadalom teljesen elfordult a várostól, visszahúzódtak a

tanyákra, és nem foglalkoztak a város ügyeivel: „Szavuk – még ha egyikük-másikuk fel is került a virilisek listájára, vagy városi képviselővé választották – nemigen volt. Meg sem jelentek a közgyűléseken.” – írta Takács Péter.⁴⁰⁶ A közgyűlési jegyzőkönyvek nem mutatják ennyire passzívnak a gazdaképviselőket, hiszen nem jelentek meg kevesebbszer a közgyűléseken, mint az átlag, sőt részvételi kedvük időközben még növekedett is.⁴⁰⁷

A gazdánál sokkal passzívabbnak mutatkoztak a kereskedők, akik csak a század legelején mutattak valamelyes aktivitást, azt követően inkább a közömbösség jellemezte őket, ami összefüggött azzal, hogy döntő többségük virilisként került az elitbe. A vizsgált korszak egészében az eliten belüli létszámukhoz képest nagyfokú passzivitás jellemezte az értelmiséget is.⁴⁰⁸ Különösen igaz ez a két világháború közötti időszakra: 1940-ben például a képviselők 36%-a volt értelmiségi, a közgyűléseken megjelenteknek azonban alig több mint egyötödét tették ki. Leginkább az ügyvédek inaktivitása szembeötlő, hiszen az elit számszerűleg meghatározó részét alkották, ám nem függetlenül többségük virilis voltától, a tanácskozásokon a húszas és harmincas éveket leszámítva szinte észrevétlenek maradtak.

Az első világháború végéig a közgyűlések arculatát a döntően választás útján bekerült iparosok és gazdák, valamint a városi tisztviselők és az értelmiségiek határozták meg, ezek súlya kiegyensúlyozottnak tekinthető. A két háború között már egyértelműen az intelligencia túlsúlya érvényesült: 1918-ig a közgyűléseken megjelentek közötti arányuk évi átlagban jobbra 40% körül mozgott, míg a húszas évektől kezdve sosem csökkent 50% alá, és volt, hogy a 60%-t is elérte. A legaktívabb, vagyis az adott évben tartott közgyűlések legalább felén megjelent személyek zöme is a fenti társadalmi csoportokból, döntően a városi tisztviselők és az iparosok közül került ki, míg a húszas és harmincas években megnőtt az értelmiségiek száma is. A gazdák viszont, ahhoz képest, hogy csoportként hangsúlyosan jelen voltak a közgyűléseken, a legaktívabb személyek között jóval kevesebben voltak. Ez azzal magyarázható, hogy a gazdatársadalom nagy hangsúlyt fektetett a közgyűléseken való megjelenésre, ám a mezőgazdasági munkák nem tették lehetővé, hogy egy-egy személy sok ülésen részt vehessen. [23–24. táblázat]

Felekezeti szempontból a legaktívabbak, különösen a század elején, az evangélikusok voltak, ami arra utal, hogy „óslakos” felekezetként még a 20. században is leginkább a lutheránusok érezték saját ügyüknek a város vezetését. A város ügyeivel való foglalkozás igénye tehát nemcsak abban jelentkezett, hogy választás révén nagy számban kerültek a testületbe, hanem abban is, hogy a közgyűléseken is az átlagot jóval meghaladó részvételi kedvet mutattak. A kettő mindenesetre összefügg, hiszen láthattuk, hogy a választott tagok között az evangélikusok messze felülreprezentáltak voltak, és a közgyűléseken éppen a

választottak jelentek meg nagyobb számban. A többi felekezet közül a reformátusok és – a századelőt leszámítva – a római katolikusok aktivitása az átlagnak felelt meg, míg a görög katolikusok (és a századfordulón a rómaiak is) az elit egészéhez képest kis mértékű passzivitást mutattak. [25. táblázat]

Különösen figyelemre méltó az izraelita vallású képviselők érdektelensége a közgyűlések iránt, főleg a század elején, ám a közgyűléseken megjelentek közötti arányuk a későbbiekben is messze elmaradt a képviselőtestületben elfoglalt számarányuktól. Ez nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy a zsidó elittagok nagyobb része az ülések iránt kisebb érdeklődést tanúsító virilis volt. Aktivitásuk csak az első világháború végén nőtt meg, 1918-ban még a közgyűlés elhalasztását is kérték arra hivatkozva, hogy az eredeti időpont egybeesett vallási ünnepükkel. Kérésüknek a polgármester távollétében a főjegyző eleget tett, Bencs Kálmán polgármester pedig ígéretet tett, hogy a jövőben a közgyűlések időpontjának megállapításakor figyelni fognak a különböző felekezetek ünnepeire. Ám, tette hozzá, „a maga részéről nem tartja megengedhetőnek azt, hogy bármely felekezet részéről ily erőszak tétessék egy kitűzött közgyűlés elhalasztására, annál kevésbé, mert hiszen a múltban nem egy és nem két alkalommal megtörtént, hogy ily ünnepnapokra közgyűlés hivatott össze.”⁴⁰⁹

A képviselőtestület *foglalkozási csoportjainak megjelenési hajlandósága és a közgyűlési tárgysorozat között* nem lehet egyértelmű összefüggéseket találni. Feltételezhetnénk például, hogy a város utolsó nagy földvásárlását, amire 1900-ban került sor, a gazdák nagy érdeklődése kísérte, a valóságban azonban ez csak részben igaz. A vételről először a június 25-i közgyűlésen született határozat, ezen mindössze öt gazda jelent meg.⁴¹⁰ Időközben azonban Nagykálló község kedvezőbb vételi ajánlatot tett a tulajdonosnak, így a város közgyűlése június 30-án újból döntött, méghozzá arról, hogy a birtok megvételéért többet is hajlandó áldozni. Ezt a közgyűlést már a gazdaképviselők tömeges érdeklődése kísérte, hiszen háromszor annyian jelentek meg, mint pár nappal korábban.⁴¹¹ A vétel meg is valósult, ezután a birtok bérlet útján történő hasznosítása volt napirenden. A bérlet ügye négyszer szerepelt a tárgysorozatban, ezek közül azonban mindössze egy közgyűlés hozta a gazdák átlagon felüli jelenlétét. A gyógyszerészek sem mutattak nagyobb aktivitást, amikor a közgyűlés újabb patikák nyitásáról mondott véleményt. Számszerűleg persze akkor sem játszhattak volna jelentős szerepet, ha valamennyien jelen lettek volna, távolmaradásuk az esetek többségében azonban mindenképpen feltűnő.

Természetesen a képviselők érdeklődését nem pusztán a foglalkozási hovatartozásuk szabhatta meg, hanem a gazdasági, üzleti érdek szerepe is kimutatható. Az 1900. december 4-i

közgyűlésen a megyei törvényhatósági bizottság határozata kapcsán a városi tisztviselőknek egyéb állásáról, többnyire természetesen részvénytársaságokban viselt igazgatósági és felügyelő bizottsági tagságáról volt szó. A testület határozata többek között kimondta, hogy a szervezkedési szabályrendelet ezzel kapcsolatos pontja nem felel meg a társadalmi igényeknek, mert a városi tisztviselőknek mindennemű társadalmi tevékenységtől való elvonására alkalmas, magyarán kizárja őket a részvénytársasági vezető testületekben való részvételtől.⁴¹² A közgyűlésen a magántisztviselők, jórészt a szóban forgó intézetek alkalmazottai, minden korábbinál nagyobb számban, majdnem teljes létszámban jelen voltak. A megjelentek között természetesen még így sem alkottak számottevő csoportot, azonban jelzi, hogy számukra, illetve az általuk képviselt vállalatok számára fontos volt a személyes jelenlét.

A jelek szerint a foglalkozásnál nagyobb szerepet kapott a *felekezeti szempont*, azaz ha valamely egyházzal kapcsolatos ügyet tárgyalt a képviselőtestület, az ahhoz tartozó városatyák aktivitása megnőtt. Már volt szó az új görög katolikus püspökség Nyíregyházára helyezését támogató 1912. március 14-i közgyűlésről. Ebben az évben soha ennyi katolikus képviselő nem jelent meg a testületi ülésen, mint ekkor. Azt is meg kell jegyezni azonban, hogy soha ennyi izraelita városatya sem volt jelen közgyűlésen, még a szakosztályválasztás és tisztújítás alkalmával sem. Példátlannul sok katolikus képviselői tag vett részt az 1900. február 6-i közgyűlésen is, amely többek között a helyi görög katolikus egyház kérvényét is tárgyalta. A kérelmezők a magyar istentiszteleti nyelv bevezetésének kieszközlése céljából a pápához indított küldöttség útiköltségéhez kérte a város hozzájárulását. A képviselőtestület meg is adta a támogatást, sőt a szakosztályok által javasolt 200 K helyett 400 K-t szavazott meg!⁴¹³ Bár a többi képviselő többsége is támogatta a javaslatokat, ám természetes, hogy adott esetben a katolikusok igyekeztek minél nagyobb számban jelen lenni a döntésnél.

A felekezeti szempont megjelent a tisztújításokon is, elsősorban persze akkor, ha csak egy-egy posztot töltöttek be. 1906. szeptember 17-én műszaki tisztet választott a város, amelyet Kovács Tibor nyert el.⁴¹⁴ Ebben az évben ezen a közgyűlésen jelent meg a legtöbb református városatya, ami valószínűleg összefüggött azzal, hogy Kovács is kálvinista vallású volt. Az összefüggés még akkor is nyilvánvaló, ha tudjuk, hogy a reformátusok a jelenlévőknek így is csak töredékét tették ki, így Kovács megválasztásában nem kizárólag a felekezeti hovatartozás játszott szerepet. 1912. február 6-án, az átlagosnál nagyobb evangélikus részvétellel, a közgyűlés városgazdát választott.⁴¹⁵ A két legesélyesebb jelölt, akik végül a legtöbb szavazatot is kapták, egy evangélikus iparos és egy evangélikus gazda, akik feltehetőleg támogatóikat is ezekből a körökből szerezték. Ellenkező példát nyújt az

1935. április 26-i közgyűlés, amely a ferences rendház részére történő telekátengedést tárgyalta. Az ügy felekezeti viszályt szült az evangélikusok és a katolikusok között (erre később még visszatérek), a közgyűlésen azonban egyik fél sem jelent meg az átlagosnál több képviselővel.

A két világháború között egyes foglalkozási vagy felekezeti csoportok átlagosnál magasabb jelenlétét egy-egy közgyűlésen már jóval kevésbé lehet a tárgysorozattal kapcsolatba hozni. Ennek az okát egészen egyszerűen a napirend bővülésében kell keresnünk. A század elején még gyakoriak voltak az olyan rendkívüli közgyűlések, amelyeket egyetlen ügy tárgyalására hívtak össze, így az azon megjelenő képviselők összetétele alapján nagy bizonyossággal meg lehet állapítani, hogy elsősorban mely csoportokat érdekli az ügy. A harmincas évek közgyűléseinek olykor több száz pontból álló tárgysorozata azonban erre jóval kisebb lehetőséget nyújt.

A képviselők csak ritkán jelentek meg pontosan a közgyűléseken, többször előfordult, hogy az ülés negyedórás–félórás csúszással kezdődött, mert a meghirdetett kezdésre még senki sem volt jelen. „Nagyon gyéren gyülekeztek a városatyák a tanácsterembe és dacára, hogy 3 órára volt jelezve a közgyűlés kezdete, bizony 3 órakor még egyetlen egy képviseleti tag sem foglalt helyet – Belfy András bizottsági tag úr mondása szerint – abban a nagy szerencsétlen szobában.” – szól egy 1898-as beszámoló.⁴¹⁶ A helyzet később sem változott gyökeresen, az 1932. májusi rendes közgyűlés például három óra helyett csak fél négykor vette kezdetét, mert az eredeti kezdőidőpontban még üres volt a nagyterem, csupán a folyosókon lézengett pár képviselő; végül mintegy hatvan képviselő gyűlt össze, a végére azonban mindössze 15-en maradtak.⁴¹⁷

Egyáltalán nem ment ritkaságszámba, hogy a hosszan elnyúló, „érdektelen” ügyeket tárgyaló ülések végét sokan nem várták meg. Előfordult, hogy a mintegy 50 résztvevővel kezdődött közgyűlés végén megtartott ügyrendi szavazásra mindössze 28 szavazó maradt a teremben.⁴¹⁸ 1932-ben a jövedékek bérbeadásával kapcsolatos egyórás tanácsi előterjesztés alatt a legtöbb képviselő elhagyta a termet, és csak a vitára tért vissza.⁴¹⁹ Előfordult, hogy a közgyűlési vita közben a városban tüzet jeleztek, mire a tagok felugráltak a székeikről, az ablakokhoz siettek, többen el is rohantak, ezért a tanácskozást fél órára fel kellett függeszteni.⁴²⁰ A tisztújításokon is rendszeres volt, hogy a betöltendő tisztségek súlyának csökkenésével a képviselők érdeklődése is csökkent. Az 1918. december 18-i tisztújító közgyűlésen például a tiszti főügyész megválasztásánál 164, a főszámvevőénél 145, a katonai nyilvántartóén 120, míg az adótiszti posztok betöltésénél már csak 99 szavazatot adtak le.⁴²¹

A jelenlévők sem voltak mindig fegyelmezettek. Egy 1932-es közgyűlésen például a következő évi költségvetést ismertető tanácsnok monoton, alig érthető előadása alatt egyesek újságot olvastak, mások a fülüket piszkálták. „Senkit sem érdekel. Van, aki el is tudna aludni, ha egyesek hangos beszélgetése nem zavarná.” – ironizált egy újságíró. „A képviselőtestületi tagok, mint a kaszinó társalgójában, beszélgetnek, egymásnak integetnek. A kép inkább kedélyes, mint érdekes.” – tette hozzá.⁴²² A képviselők nagy részének az érdektelensége tehát nem csak abban mutatkozott, hogy el sem mentek a közgyűlésekre, hanem abban is, hogy a megjelentek nagy része ezzel le is tudta a kötelességét. „Élénken emlékszünk azokra a közgyűlésekre, amelyeken kongott a közgyűlési terem az ürességtől és a képviselőtestületi tagoknak csak igen kis hányada vett részt, sokszor igen fontos tárgysorozati pontoknál is. Aránylag még kevesebb azoknak a képviselőtestületi tagoknak a száma, *akik aktívan, valósággal részt is vesznek a képviselőtestületi munkában.*” – olvasható az 1939-es helyi választások beharangozójában.⁴²³

A fentiek is figyelmeztetnek arra, hogy a tagok pusztán jelenlétén kívül azt is meg kell nézni, hogy a közgyűléseken milyen munkát végeztek. A fő tevékenység természetesen a város ügyeivel történő foglalkozás és döntéshozatal volt. A vezetőréteg teljesítményéről már önmagában a *döntések számából* is sok fontos következtetés levonható. A képviselőtestület a század elején mintegy négyszáz határozatot hozott évente, ez a szám 1924-ig megháromszorozódott, majd ezt követően ismét csökkent, és az utolsó teljes évben, 1943-ban meghozott döntések száma már nem érte el a hatszázat. Mivel a testületi ülések száma – mint láttuk – folyamatosan csökkent, az egy közgyűlésre eső határozatok átlagos száma még inkább emelkedő tendenciát mutat: 1900-ban egy közgyűlésen átlagosan 9 tárgyat tárgyaltak, míg 1924-ben már 96-t! Noha ez a szám tovább nem nőtt, az egy tanácskozással eső határozatok átlagos száma a későbbiekben is csak ritkán csökkent 70 alá. [7. ábra]

A század elején nem volt közgyűlés, amelyen 25-nél, de még 1906-ban sem, amelyiken 35-nél több határozatot fogadtak volna el, 1918-tól kezdődően viszont már nem volt példa nélküli az olyan ülés sem, ahol száznál több döntés született. A mintaéveket tekintve a legtermékenyebb közgyűlésnek az 1930. január 31-i bizonyult, ezen a jelenlévők 231 határozatot fogadtak el. Természetesen a fenti számokban benne foglaltatnak az üdvözlések, köszöntők, a városi határozatot jóváhagyó felső döntések tudomásulvételei vagy illetőségi ügyek (ezek száma a húszas–harmincas években jelentősen megnőtt), illetve 1912-ig az is növelte az abszolút számot, hogy a városi vagyont érintő kérdésekben, az 1886: XXII. tc. 110. § szerint megkövetelt többség meglétének hiányában, általában csak harmadszorra

sikerült érdemben dönteni. A közgyűlésenkénti döntések számának emelkedése azonban az érdemi tárgyalást nem igénylő kérdések nélkül is számottevő.

A határozatok számának növekedése azt jelzi, hogy *a közgyűlések munkája jelentős átalakuláson ment át*. A század elején még több közgyűlésen is csak két–három, de olykor mindössze egyetlen téma került napirendre, amelyet alaposan körül lehetett járni, mélyrehatóbban meg lehetett vizsgálni még akkor is, ha nem tartott hosszú ideig az ülés. Ez talán még az egy-két tucat ügyre is igaz, ám a száz, de akár csak ötven pontból álló tárgysorozat letárgyalása és a határozatok megszavazása már nagy munkafegyelmet igényelt a képviselőktől. Főleg a két háború között a hosszú napirend következtében az érdemi tanácskozáshoz egész egyszerűen nem állt rendelkezésre elég idő. Nem véletlen, hogy a századfordulón még a meddő és kilátástalan viták miatt kárhoztatták a képviselőtestületet, és inkább az volt a feltűnő, ha a közgyűlés simán, nagyobb incidensek nélkül zajlott le,⁴²⁴ addig a tízes években, majd még inkább a két világháború között az érdemi vitát kérték számon a közgyűléseken.⁴²⁵ (A beszámolók tartalma, hangneme természetesen függött az újság és az újságíró beállítottságától, a vezetéshez való viszonyától is: a városvezetéshez közel álló Nyírvidék például még 1918-ban is hosszú és meddő vitáról írt.⁴²⁶)

Amellett, hogy a közgyűlések számának csökkenése és a tárgysorozat növekedése folytán egyre kevesebb lehetőség adódott a város ügyeinek alaposabb megtárgyalására, a városatyáknak a közgyűléseken mutatott aktivitása más tekintetben is csökkent. A század elején még gyakran elhangzottak képviselői *előterjesztések, javaslatok, interpellációk és kérdések*, a tízes évektől kezdődően azonban jelentősen megritkultak, és számuk csak egyes időszakokban – az őszirózsás forradalom alatt, vagy az 1929-es helyi választások kapcsán – szaporodott meg átmenetileg. Úgy tűnik, a képviselőtestület fokozatosan elvesztette önálló véleményező és kezdeményező szerepét. Ezt nemcsak a század elején még gyakori viták megritkulása jelezte, hiszen már önmagában az, hogy időben előre haladva egy-egy közgyűlésen egyre több napirendi pontot tárgyaltak, *egyre inkább puszta szavazógéppé alakította a testületet*.

Ez a folyamat a végeredmény, *a közgyűlési szavazások kimenetelében* is egyre inkább megmutatkozott. Tisztában vagyok azzal, hogy nem lehet elvonatkoztatni a döntések konkrét tartalmától, a tanács vagy a polgármester javaslatainak, valamint a szakosztályi véleménynek a városatyák általi leszavazását, módosítását, vagy akár ellenszavazat leadását jelen esetben mégis a képviselőtestület önállóságának egyik mutatójaként értelmezem. A közgyűlés 1900-ban még 17, 1906-ban hét esetben szavazta le az előterjesztést, a tízes évektől kezdve azonban legfeljebb évi négy esetben nem fogadta el azt, a negyvenes években pedig nem volt olyan

javaslat, amelyre a testület ne bólintott volna rá. A század elején az is többször előfordult, hogy a közgyűlés módosította a javaslatot, az első világháborútól kezdve azonban erre alig akadt példa.

Drasztikusan csökkent azoknak a határozatoknak a száma is, amelyeket nem egyhangúlag, hanem a képviselők egy részének ellenkezése mellett fogadott el a testület. Csak a névszerinti szavazásokat tekintve, a tízes évek elejéig az egyhangú igen szavazatokkal elfogadott határozatok száma kevesebb volt, mint azoké, ahol ellenszavazatot is leadtak, ráadásul eddig az időpontig akadt olyan eset is, amikor a nem szavazatok kerültek többségbe. 1912 után viszont az egyhangúlag elfogadott döntések kerültek túlsúlyba, miközben az ellenszavazatok aránya folyamatosan csökkent, és a harmincas évek közepétől a legnagyobb ritkaságnak számított az olyan névszerinti szavazás, amely alkalmával egy képviselőtestületi tag az előterjesztésre nemmel voksolt.

Mindamellet a képviselőtestület a tanácsi javaslatok túlnyomó részét akkor is elfogadta, amikor a leszavazott előterjesztések és a leadott ellenszavazatok száma a későbbi időszakhoz képest relatíve nagyobb volt. Vagyis a városvezetés, a tanács majd a polgármester mindvégig élvezte a testület nagyobb részének a támogatását. Az ellenzéki, vagy legalábbis a vezetéssel szemben kritikus tudósító már 1905-ben is úgy látta, hogy „a képviselő nagy része alacsony intelligenciájú ’dobzse Lászlókból’ áll, de épp ezeket szokta a tanács dédelgetni”.⁴²⁷ Nem hiába mondhatta Király Sándor városatya már 1906-ban: „Olyan ügyet szeretnék én látni, amit mi el nem fogadnánk.”⁴²⁸

A fentihez kísértetiesen hasonló kijelentést tett az 1929. február 7-i közgyűlésen egy másik „mameluk”, Pisszer János: „ő maga is szeretne látni egy olyan tanácsi javaslatot, amit a képviselőtestület nem szavaz meg”. Pisszer szabályosan bocsánatot kért, hogy egy konkrét kérdésben mégis szembehelyezkedett a tanáccsal, amely – a tudósító megjegyzése szerint – „ahogy máskor, most is győztesen került ki a közgyűlésről”. Ugyanezen az ülésen Murányi László képviselő a tanácsi előterjesztéssel szemben ellenindítványt tett azzal a megjegyzéssel, hogy lehet, javaslatát nem fogadja el a testület, mire Kovách Elek, a városvezetés következetes és feltétlen híve rávágta: „Valószínű.”⁴²⁹ A relatíve aktívabb választott képviselők elkényelmesedését a húszas években feltehetően az is elősegítette, hogy nem mérettettek meg időről-időre. Miként egy régi-új képviselő, Murányi László az 1929-es helyi választások után jellemezte: „A régi képviselőtestület lanyha volt, mint a halastó, amelyben lomha pontyok úszkálnak.”⁴³⁰

A közigazgatási reform után összeálló új képviselőtestületben is működött a szavazógép, amelyről érzékletes képet fest egy 1932-es beszámoló: „Elérkezünk az első

szavazáshoz. Semmi izgalom. A hátulsó széksorban ülő szavazókórus Bencs Kálmán polgármester láthatatlan karmesteri intésére egyszerre feláll. Minden rendben megy, szabályosan, ahogyan az előttem írván. Csak egy ember rakoncátlan: dr. Gara Sándor ügyvéd, aki az 'igen' és 'nem'-nél is feláll. Úgy látszik, unatkozik és magában társasjátékot játszik.⁴³¹ A közgyűlés tevékenységéről sokat elárul az 1935. április 26-i közgyűlésen elhangzott hozzászólásokról fennmaradt jegyzőkönyv is. Noha a tárgysorozat 181 pontból állt, a képviselők mindössze 12 tárgyhoz szóltak hozzá.⁴³² Ez még akkor is elenyésző szám, ha tudjuk, hogy rengeteg, érdemi intézkedést nem igénylő ügy is napirendre került.

Még ha a testület egy részében meg is volt az érdeklődés a közügyek iránt, a hosszú tárgysorozat a napirend fegyelmezett „lezavarására” kényszerítette őket. Ezt jól illusztrálja a város gazdálkodásának kereteit meghatározó döntések, *a költségvetés és a zárszámadás* elfogadása. A következő évi költségvetés tárgyalásán a tízes évek végéig többnyire 40–50 városatya volt jelen, a képviselőknek mintegy ötöde. Ez a szám a későbbiek folyamán kis mértékben emelkedett, és mivel a testület létszáma időközben csökkent, a harmincas években a költségvetés elfogadásánál olykor a tagság kétötöde is megjelent. A zárszámadás elfogadását a század elején a költségvetéshez hasonló, a tízes évektől azonban jóval kisebb érdeklődés kísérte, például az előző évi számadást tárgyaló 1935. július 12-i közgyűlésen mindössze 26 városatya jelent meg. Ezek a számok azt mutatják, hogy ezek a kulcsfontosságú kérdések nem váltották ki a képviselők nagyobb aktivitását, a költségvetést vagy zárszámadást tárgyaló ülések nem vonzottak az átlagosnál több városatyát.

Azt persze nem lehet mondani, hogy a jelenlévők nem mutattak volna érdeklődést a kérdés, elsősorban természetesen a költségvetés iránt, amely a század elején igen élénk, rendszerint több napig tartó vitákat hozott. Az 1901. évi költségvetés tárgyalása például 4 délután (1900. november 16., 17., 34., 24.) tartott, mert a képviselőtestület a tanács tervezetében szereplő deficitet és ebből fakadóan a pótdó kulcsát túl magasnak találta, és mindent megtett a hiány csökkentéséért. Ezt jórészt a kiadási tételek, vagyis a közcélok megvalósítására és a fejlesztésre fordítható összegek redukálását jelentette a városatyák részéről.⁴³³ Egyre nyilvánvalóbbá vált azonban, hogy nem elég pusztán a kiadási tételek lefaragásából álló gépies munka, hanem szükség van a bevételek fokozására, új erőforrások megteremtésére, feltárására, általában az addig folytatott városgazdálkodási gyakorlat megváltoztatására.

A reform és egy egységes távlati fejlesztési terv kidolgozásának szükségességét a képviselők egy része is felismerte, és az 1906. évi költségvetés tárgyalásakor igen éles kritikával illették a város háztartását, a rossz gazdálkodást, a tisztikar hanyagságát. Kállay

Rudolf javaslatára 15 tagú bizottságot állítottak fel egy új városgazdálkodási koncepció kidolgozására, programadásra, ha már a tanács nem képes tervet készíteni.⁴³⁴ Az országos politikai események, az alkotmányvédő küzdelmek azonban háttérbe szorították a kérdést, a bizottság csak 1906. májusában ült össze, ráadásul az előterjesztés elkészítésével a tanácsot bízta meg, amivel elvesztette az eredeti kezdeményező funkcióját, és csupán az ellenőrzés, a bírálat jogát tartotta fent magának.⁴³⁵ Mindazonáltal a képviselők aktivitása megmaradt az 1907. évi költségvetés tárgyalásakor is, amely két napig (1906. október 26–27.) tartott, és bizonyos pontokon igen élénk vitákat hozott.⁴³⁶

A város pénzügyeivel és gazdálkodásával kapcsolatos érdeklődés lanyhulását jelzi azonban, hogy a későbbiekben a költségvetés tárgyalására elég volt egyetlen közgyűlési nap is, amelyen ráadásul egyéb ügyeket is tárgyaltak. Az első világháborúig még előfordultak hozzászólások, amelyek főleg a pótdadó emelése ellen irányultak, ám rövid vitát követően a benyújtott tervezetet többnyire változtatás nélkül fogadta el a testület, míg a két háború között a költségvetések elfogadását szinte semmilyen vita és hozzászólás nem kísérte.⁴³⁷ Az 1935-ben megválasztott új polgármester, Szohor Pál bemutatkozó beszédében egyenesen óva intette a képviselőtestületet attól, hogy évközben módosítsa a már elfogadott költségvetést.⁴³⁸ A közgyűlés ilyen irányú aktivitása csak a korszak végén élénkült meg, amikor ismét több ellenzéki városatyá foglalt helyet a városházán. Az 1940. évi költségvetés általános és részletes vitájához négy képviselő is hozzászólott (ebből kettő ellenzéki), ám végül a közgyűlés változtatás nélkül elfogadta az előirányzatot.⁴³⁹

Bár a város gazdálkodási és a pénzkezelési rendszerének felülvizsgálatára időről–időre kiküldtek bizottságokat, ezek működésének még olyan „eredménye” sem volt, mint 1905–1906-ban. A képviselőtestületben később sem születtek távlati tervek, a városgazdálkodást teljes egészében a tisztviselői karra bízta, majd időről–időre kritizálták, minden koncepció nélkül. 1934-ben például a közgyűlés vádakkal és szemrehányásokkal illette a tisztviselőket a város zilált anyagi helyzete miatt, pedig korábban – a gazdasági válság kirobbanása előtt, amikor még egyáltalán nem lehetett számítani a dollár és a font esésére – maga is előnyben részesítette a kedvezőbb belföldi kölcsönök felvételét. Szóvá tették a városatyák, hogy a kölcsönökből nem lett volna szabad építkezni, de annak idején maguk is támogatták a tisztviselő-lakások építését, amit ráadásul a kormányzat is megkövetelt.⁴⁴⁰

Úgy tűnik, a képviselőtestületet sokszor még a tagjai sem tartották alkalmasnak arra, hogy a város gazdálkodásával kapcsolatos észrevételeiket ott adják elő, és a város ügyeivel inkább az üléstermen kívül foglalkoztak, nyilván abból a megfontolásból, hogy más fórumokon a szavuknak nagyobb lesz a súlyuk. A két háború között például a város

gazdálkodásáról éles polémia bontakozott ki a polgármester és sasi Szabó László képviselő között, de nem a közgyűléseken, hanem a sajtóban. Járossy Sándor ügyvéd 1920-ban a vármegyei közigazgatási bizottságnál, és nem a képviselőtestületnél indítványozta a város ügymenetének és pénzkezelésének a vizsgálatát. A polgármester szerint ez „legalábbis különös”, mivel Járossy testületi tagként közvetlenül is betekintethetett volna a város ügy- és pénzkezelésébe, „amennyiben a városi ülésekre eljárta volna, mert két év alatt mindössze egy képviselőtestületi közgyűlésen és egyetlen egy szakosztályi ülésen vett részt”.⁴⁴¹

Bencs Kálmán polgármesternek 1933-ban is arra kellett kérnie „a képviselőtestület minden tagját, hogy [a város gazdálkodására vonatkozó] esetleges kifogásaikat a közgyűlés színe előtt szíveskedjenek bejelenteni, hogy azokra ő, mint elnök szintén a közgyűlés színe előtt adhassa meg a választ.”⁴⁴² A város fejlődésének irányáról és mikéntjéről szóló elgondolások tehát többnyire más helyeken fogalmazódtak meg, az erről szóló viták is más fórumokon, döntően a helyi sajtóban folytak le. A képviselőtestület a városgazdálkodás alapvető kérdéseiben is egyre inkább a tanácsra illetve a tisztviselőkre hagyatkozott, és passzivitásával hozzájárult ahhoz, hogy a város gazdálkodásának az ügye kizárólag a városi apparátus ügyévé váljon.

Ez a körülmény a városvezetés minden területén jelentkezett, és természetesen összefüggött a *bürokratizálódás* szélesebb körben ható tendenciájával. A folyamatosan gyarapodó önkormányzati feladatok, valamint a modern igazgatási igények egyre inkább megnövelték a városi apparátus feladatait és ezáltal a szerepét is. Azáltal, hogy egyre több városi ügy, sőt gyakorlatilag az önkormányzat működésének minden eleme, mozzanata adminisztratív formában fogalmazódott meg, egyes elitcsoportok, különösen a hivatali apparátus, a városi tisztviselői kar ismeretei, tapasztalta, elsősorban jogi és adminisztratív tudása egyre jobban felértékelődött. Ezzel párhuzamosan az elit egészének szerepe az ügyek közvetlen intézésében mind jobban csökkent.

A városi elit többsége, felismerve bürokratizálódás következményeit és súlyának csökkenését, érdeklődését is fokozatosan elvesztette a közügyek iránt: „megfogyatkozott azoknak a száma, akik az autonóm testületek keretében a közügyeket hivatottak végezni és inkább rábízzák ezt a bürokráciára, a tisztviselőkarra” – fogalmazta meg Kovách Elek 1929-ben, a régi képviselőtestület utolsó közgyűlésén.⁴⁴³ A legtöbb városatya saját szerepét hovatovább már csak a tisztviselők és a szakosztályok tagjainak a megválasztásában, a helyi döntéshozatali mechanizmusban kulcspozícióval rendelkező posztok betöltésében látta. Ám a szakosztályok rendszeres megújításának elmaradása a húszas években, majd az életfogytig

tartó tisztviselői megbízások 1929 után ezen a téren is egyre kevesebb lehetőséget biztosítottak a képviselőtestület számára.

A bürokratizálódás folyamata együtt járt *az önkormányzatiság egyre érezhetőbb beszűkülésével* is, ami szintén közrejátszott a helyi elit fokozódó passzivitásához. A községek és a rendezett tanácsú városok önkormányzatának – különösen 1886-tól kezdve⁴⁴⁴ – eleve határt szabott a vármegye gyámkodása, a szaporodó közigazgatási feladatok nyomán azonban a városok működésében az önkormányzattal szemben egyre nagyobb szerepet kaptak az adminisztratív funkciók. A modern állam bürokratikus kormányzati rendszere az élet egyre nagyobb területét szabályozta törvényekkel és más jogszabályokkal, amelyek a városi belügyek amúgy is amorf fogalmát egyre inkább szűkítették.

Paradox módon ez még akkor is így volt, ha egyes területeken látszólag ki is terjesztették a városok önállóságát. Az 1912: LVIII. tc. például jelentősen növelte a városok vagyongazdálkodási és háztartási önállóságát a megyékkel szemben, ám más tekintetben, a központi kormányzattal szemben jelentősen szűkítette a mozgási szabadságukat.⁴⁴⁵ Koncz János csepeli főjegyző szerint a községi törvényben biztosított önkormányzat a harmincas években már csak látszat, így helyi közakaratról sem lehet beszélni, ezáltal a helyi képviselő csak formai szolgálója ennek a nem létező közakaratnak. Korábban a képviselőtestületi tag joggal hihette, hogy részvételével, felszólalásával, indítványával érvényesen tud közreműködni a községi közakarat megnyilvánulásában, a harmincas évek második felében viszont a jelentéktelenség tudata, és ennek következtében a lehangoltság és a közöny jellemezte a testületet.⁴⁴⁶

Az állam hatalmának és illetékességének növekedésével az autonómia egyre kisebb területre húzódott össze. Mivel egyre több helyi intézkedés igényelte a központi kormányzat jóváhagyását, köztük olyan fontos kérdések, mint a városi háztartás vagy a tisztviselői helyek betöltése, a nyíregyházi városi elit tagjai is joggal érezhették, hogy a város ügyei végül is nem helyben dőlnek el, a polgárokat érintő legfontosabb döntések felsőbb fórumokon születnek meg. Az ebből fakadó jelentéktelenségi tudat jelentkezését ekként fogalmazta meg Bácsfalvy Antal tanár, városi képviselő: „Nyíregyháza csak egy kis része az összefüggő nagy magyar életnek és alig lehet olyan újításokat követelni, hogy azok ne érintenék az országos politikát is. Úgy látszik, azért is látogatja oly kevés képviselőtestületi tag a városi közgyűléseket, mert *úgy gondolják, úgylis hiába minden, a nagy dolgok az országos politikától függenek, az apró-cseprő dolgokért meg nem érdemes fáradni.*”⁴⁴⁷

IV. Érdekvizonyok a városi elitben

1. Elitcsoportok a helyi döntéshozatali mechanizmusban

A képviselőtestületi közgyűléseken egyre kevesebb mód adódott az ügyek részletes és érdemi megvitatására, aminek következtében az elvileg csak a véleményezés jogával rendelkező szakosztályok szerepe mind inkább megnőtt. Azzal ugyanis, hogy a közgyűlési határozatok egyre inkább a bizottsági véleményeknek felelt meg, a szakosztályok gyakorlatilag magukhoz ragadták a döntési jogosítványt. „A város dolgai voltaképpen az előkészítő bizottságokban dőlnek el, és éppen ezért kell alaposan megválogatni azokat, akikre az előkészítés döntően jelentős munkáját bízva a képviselőtestület.” – olvasható például egy 1918-as tudósításban.⁴⁴⁸ Ennek fényében még inkább érthető, hogy a képviselőtestületi tagok miért mutattak olyan nagy érdeklődést a tisztújítások és a választások iránt. Nemcsak azért, mert egy városatya ekkor érezhette leginkább, hogy szavazatának súlya van, hanem azért is, mert a képviselők érzékelték, hogy az ügyek érdemben már szakosztályi, sőt hivatali szinten eldőlték, így tisztában lehettek a választások fontosságával.

A választások, különböző posztok betöltése iránt megnyilvánuló érdeklődés emellett azzal is magyarázható, hogy ez a terület nyújtott lehetőséget a *csoportérdekek* legközvetlenebb érvényesítésére. A személyi politika előtérbe kerülése természetesen nemcsak Nyíregyháza, hanem más városok képviselőtestületeinek a működésében is nagy szerepet játszott.⁴⁴⁹ A pártpolitika azonban nem volt döntő befolyással a közgyűlési munkára, mivel – erről korábban már szoltam – rendezett tanácsú városként a nyíregyházi képviselőtestületnek eleve nem voltak politikai funkciói, a dualizmus évtizedeiben a politikai pártok még a helyi választásokba sem nagyon folytak bele. Többé-kevésbé szilárd keretek között szerveződő, pártszerű városházi ellenzék akkor sem alakult ki, amikor a városvezetéssel élesen szembenálló személyek nagyobb számban foglaltak helyet a képviselőtestületben, bár kétségtelen, hogy jelenlétük valamennyire élénkebbé tette a közgyűléseket. Gondolok itt a Nádasy testvérek által vezetett klikkre a századelőn, vagy Erdős Bertalan és társai tevékenységére a tízes és a húszas években.

A harmincas években a testületben számottevő ellenzék nem volt jelen: „Itt nincsenek pártok, itt nincs szélsőjobb és szélsőbal. Itt nincs vihar, nincsenek szenvedélyek. Itt nem mímelnék kis parlamentet. Az egész városházát szörnyű unalom üli meg.” Csak az egyetlen ellenzéki városatya, a városházi „Kisrassay”, dr. Szűcs Jenő ügyvéd izgatott, mint aki nagy

kirohanásra készül. „Ő képviseli a vérbeli ellenzékét. Szomszédja szerint minden pontnál kabátja gombjain számolja ki, felszólaljon-e, vagy sem. (A kabátján 3 gomb van, és a számolást mindig 'igennel' kezdi.)” – olvasható a fentebb már idézett beszámolóban.⁴⁵⁰ A képviselőtestület működése a nyilas ellenzék 1939-es megjelenésével vált valamelyest élénkebbé. Jelenlétük a kormánypártot is nagyobb aktivitásra sarkallta, Bertalan Kálmán frissen megválasztott országgyűlési képviselő például hangsúlyozottan a Magyar Élet Pártja célkitűzéseit ismertette szólalt fel a városi közgyűlésen.⁴⁵¹

A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a páholytagság sem volt meghatározó a képviselőtestület működésére nézve, még akkor sem, ha ellenfeleik így próbálták beállítani. A szabadkőműves-ellenes Szabolcsi Hírlap szerint például 1913-ban a központi választmányból több, „csupa független, önálló gondolkodású, különleges érdekkörbe nem tartozó úriember” került ki csak azért, mert nem voltak páholytagok. Az újonnan bekerülők ezzel szemben „valamennyien tagjai annak a ma már leplezetlenül felszínre tolakodó titkos érdekszövetségnek, amely hetenkint, a keddi napon mozdítja elő az emberiség javát a Károlyi téri furcsa épületben.”⁴⁵² Sokatmondó azonban, hogy maga az újság is közölte azt az értesülést (habár ennek beállítottságánál fogva természetesen nem adott hitelt), hogy az akciót felsőbb vezetésre hivatott hivatalos politikai faktor irányította. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a központi választmány tagjainak megválasztásánál most is, mint rendszeren, tisztán pártpolitikai játszmáról volt szó.

A közgyűléseken megtartott *név szerinti szavazások* lehetőséget nyújtanak arra, hogy viszonylag pontosabb képet alkossunk a nyíregyházi városi eliten belüli érdekviszonyokról. Természetesen csak azokat a szavazásokat tudtam figyelembe venni, ahol az előterjesztést nem egyhangúlag fogadták el, illetve az ellenszavazatok száma nem volt elenyésző. 1900-ban öt szavazást tudtam megvizsgálni, ebből egy esetben semmi szignifikáns különbséget nem lehet felfedezni az igennel és a nemmel szavazók összetételében, a többi esetben azonban jellegzetes eltérések figyelhetők meg.

A Korona ügyéről már volt szó, így most csak azt emelem ki, hogy Baumeiszter Ernő és Márkus Jenő bérlet-átruházási kérelmét a gazdák és az iparosok egységesen elutasították, és azt a városi tisztviselők mellett csak az értelmiség nagyobb része támogatta.⁴⁵³ A Koronát elsősorban látogató, illetve oda vendégeket elszállásoló intelligencia abban volt érdekelt, hogy a bérlőcsere minél hamarabb megtörténjen, míg a gazdák és az iparosok esetében ilyen szempont nem jelentkezett. Ők úgy gondolták, a későbbiek fényében teljes joggal, hogy a nagy forgalmat biztosító szállodáért nagyobb díjat is lehet kérni.

Az Orosi utca keleti végét egy magántulajdonban lévő telek vágta el az Orosi úttól, így a városból a község felé csak nagy kerülővel lehetett közlekedni. A város ezért utcanyitás céljára megvett egy 980 négyszögöles területet 6000 K vételárért, amelyet 77 képviselő megszavazott, 22 nem. Az ellenzők kivétel nélkül választott képviselők, szinte valamennyien evangélikusok, és nagy részben gazdák. Az utóbbiak birtokai ugyanis a várostól nyugatra és délre helyezkedtek el, kelet felé nem nagyon jártak, így közvetlen érdekelttség hiányában csak pénzkidobásnak értékelték az utca megnyitását, még úgy is, hogy több Orosi utcai lakos 5 évi részletben 2630 K hozzájárulásra volt hajlandó.⁴⁵⁴

A harmadik esetben, a városi hivatalok elhelyezése és ezzel kapcsolatban a városháza átalakítása ügyében a tanácsnak a szakosztályok által is elfogadott javaslatával szemben a polgármester nyújtott be módosító indítványt, ami gyakorlatilag az átalakítás elhalasztására irányult. Itt tehát nem is a képviselőtestület, hanem a tanács belső konfliktusáról volt szó. A polgármester javaslatát fogadta el a többség, így a gazdák és a kereskedők valamennyien, továbbá az iparosok többsége, míg a tanácsi javaslat mellett a tisztviselőkön kívül ismét csak a megjelent értelmiségi képviselők nagyobb része szavazott.⁴⁵⁵

Más jellegű törésvonalak kialakulását hozta a város főbb útjainak a burkolását tárgyaló közgyűlés. A munkát Bánszky András vállalkozó nyerte el, ám utólagosan a Führer Adolf fiai cég is beadott egy jóval kedvezőbb ajánlatot. A képviselőtestület többsége végül elfogadta az árlejtés eredményét, így az evangélikus Bánszkyé lett a munka: mellette szavazott az összes gazda és iparos, az értelmiségiek egy része, míg az értelmiség másik része és a magántisztviselők a Führer céget támogatták. A választóvonal legélesebben a kereskedő városatyák körében rajzolódott ki: a Bánszky mellett kiálló kereskedők valamennyien evangélikusok, és kizárólag választás útján kerültek a testületbe, ezzel szemben a Führeréket támogatók kizárólag zsidó virilisek voltak. A szavazásnál tehát kétségtelenül közrejátszottak a felekezeti szempontok, ám nem kizárólag ez a perspektíva érvényesült, mivel a Bánszky-féle ajánlatot is sok zsidó, és a zsidó vállalkozók ajánlatát is több evangélikus, főleg értelmiségi, támogatta.⁴⁵⁶

1906-ban az egyhangú eredményt hozó szavazásokon kívül mindössze két ügyet tudtam megvizsgálni. (Ennél jóval több név szerinti szavazást tartottak, ám a jegyzőkönyvek sok esetben csak a végeredményt közölték, a szavazók neveit nem.) A nem szavazatok száma egyik szavazásnál sem volt jelentős. A Nyíregyháza-vidéki Kisvasutak balsai szárnyvonalának kiépítéséhez a város hozzájárulását – közigazdasági érdekből – a képviselők többsége megszavazta, csupán a közvetlenül most sem érdekelt gazdák nem támogatták azt.⁴⁵⁷ Az ivóvízellátás biztosítására a képviselőtestület elhatározta egy mélyfuratú kút építését

Sóstón. Az ellenszavazók most is evangélikus választott képviselők voltak, de korántsem kizárólag gazdák, hanem voltak közöttük házbirtokosok, sőt egy kereskedő és egy ügyvéd is.⁴⁵⁸

A görög katolikus püspökség számára 1912-ben megszavazott hozzájárulásról már volt szó: itt az ellenzők kivétel nélkül evangélikusok és reformátusok voltak, bár az igennel szavazók között nagyobb számban voltak protestánsok, míg a katolikus képviselők kivétel nélkül megszavazták azt. Más jellegű megoszlást hozott az 1912. január 19-i közgyűlés, özv. Klár Lajosné kérelmével kapcsolatban. Klárné faraktár céljára kívánt földet bérelni a várostól, az iparosok azonban úgy látták, hogy a szóban forgó terület a vásártér bővítéséhez feltétlenül szükséges, így a gazdákkal együtt leszavazták a kérelmet.⁴⁵⁹ Nem támogatták a gazdák és az iparosok a Víz és a Síp utcák között új utca nyitását és ehhez telkek megvásárlását sem, sőt, a javaslatot támogató intelligencia kisebbségbe is szorult, így az utca nyitása lekerült a napirendről.⁴⁶⁰

1918-ban egyetlen kérdés, a sóstói szálló és vendéglő bérbeadása ügyében adtak le tekintélyes számú ellenszavazatot. A tanács a versenykiírást eredménytelennek minősítette, és mivel a bérbeadás halasztást nem tűrhetett, a korábbi bérlő határidőn túl beadott ajánlatát fogadta el. A testület többsége, elsősorban az értelmiségiek és tisztviselők megszavazták a tanács javaslatát, míg az iparosok többsége és az összes gazda nemmel szavazott.⁴⁶¹ Az indítékok feltételezhetően ismét ugyanazok voltak, mint korábban a Korona esetében.

1924-ben szintén egyetlen esetet lehet érdemben megvizsgálni, méghozzá a szikvíz- és ásványvízadóra vonatkozó szabályrendelet tárgyalását. A tanács tervezetében 5%-os kulcs szerepelt, egy képviselő az elutasításra (illetve legfeljebb 2%-os kulcsra) tett javaslatot, míg egy másik képviselő 6%-os adót kívánt. A többség hosszas vita után végül a tanács javaslatát fogadta el. Többnyire olyanok szavaztak nemmel, akiket forgalmazóként vagy fogyasztóként közvetlenebbül érintett az ügy, így figyelemre méltó, hogy sok értelmiségi, illetve a megjelent összes vendéglős a tervezet ellen szavazott. Ezzel szemben a gazdák gond nélkül megszavazták a tanács javaslatát.⁴⁶²

A harmincas és negyvenes években már alig volt olyan név szerinti szavazás, ahol értékelhető számú ellenszavazatot is leadtak. 1940-ben például városi tisztviselők és alkalmazottak karácsonyi segélyére csupán négy gazdaképviselő mondott nemet, a gazdák többsége azonban támogatta azt.⁴⁶³ A mintaéveket tekintve gyakorlatilag csak 1935-ben fordult elő, hogy a képviselőtestület jelentősebb része szembefordult a beterjesztett javaslattal, méghozzá annak kapcsán, hogy a város a ferences rendház és templom céljaira díjmentesen átengedte a használaton kívüli vasúti temető egy részét.⁴⁶⁴ A javaslatot ellenzők nevében

felszólaló Paulik János evangélikus lelkész arra hivatkozott, hogy a temetőt hivatalosan csak 1913-ban zárták be, így törvény szerint építkezés céljára nem lehetett volna felhasználni, ráadásul az átengedendő terület a lutheránusok temetkezési helyéül szolgált. Azt javasolta, hogy a ferencesek keressenek más, alkalmasabb helyet a rendház számára, egyben a telek ingyen átengedését is kifogásolta. A római katolikus Tóth Pál törvényszéki tanácselnök a javaslat mellett szólalt fel, és a temető felszámolásának törvényességére hivatkozott, ráadásul a kérdéses terület a temető jellegét már régen elvesztette, nagy része elvadult, másik részét beszántották stb.⁴⁶⁵ Ezek után nem véletlen, hogy a javaslat ellen szavazók – egy zsidó képviselő, Friedmann Sélíg kivételével – valamennyien evangélikusok voltak, míg az előterjesztést megszavazó öt lutheránus képviselőből négyen városi tisztviselők voltak. Hogy mennyire a felekezetiiség állt az összecsapás középpontjában, jól mutatja, hogy pár év múlva, de még a 30 éves védelmi idő lejárta előtt, a vasúti temető egy részét a város eladta a MÁV-nak, ez azonban nagyobb ellenállást már nem váltott ki az evangélikus egyházból.

A vizsgált korszakban többnyire a *gazdák* voltak azok, akik a közgyűlési szavazásoknál az előterjesztések ellen szavaztak. Magatartásuk mégsem tekinthető „csakazértis” ellenzékiiségnek, amivel általában vádolták őket, hanem sokkal inkább a velük született takarékoságuk következtében óvakodtak minden, általuk feleslegesnek tartott beruházástól. Hozzáállásukat jól kifejezi egy gazdaképviselőnek a villamos vasút létesítése kapcsán tett kijelentése: „ha már repülni fogunk, jól van, ő nem bánja, csak a város egy krajcárral se járuljon ehhez a repüléshez”.⁴⁶⁶ Sokszor még olyankor is nemmel szavaztak, amikor a beruházás elsősorban az ő javukat szolgálta. 1901-ben az állami facsemetetelep létesítésére 50 holdas mintakertet ajánlott fel a város. Az előterjesztést a közgyűlés 24 szavazattal 22 ellenében fogadta el, s mint azt a tudósító megjegyezte, „érthetetlenül csodálatos, hogy éppen a gyűlésen jelen volt gazdák szavaztak az indítvány ellen, akiknek pedig e telep létesüléséhez nagy érdekeik fűződnek.”⁴⁶⁷ Szemléletük változását jelzi azonban, hogy pár évvel később a tejgazdaság felállításával kapcsolatban „sokan a gazdák közül elnyomták aggodalmukat”, és megszavazták a tervet.⁴⁶⁸

Magatartásukat elsősorban persze az intelligencia kulturális törekvései iránti értetlenség és érdektelenség jellemezte. Nem látták szükségét, hogy a város megvásárolja az eladósodott színházi részvénytársaságtól a színház épületét, legfeljebb annyiért, amennyibe a telek és az épület kerül, a színészetért viszont nem kívántak áldozni, sőt egy gazdaképviselő gyalogsági laktanyává alakította volna az épületet.⁴⁶⁹ A „városi” polgárság elképzeléseinek, kulturális, városfejlesztési törekvéseinek jó részét a tирpák gazdatársadalom felesleges

pénzkidobásnak, luxusnak tekintette, nemcsak a közmondásos takarékosága folytán, hanem azért is, mert a bokortanyákon élve azok jótékony hatásából közvetlenül nem részesedtek. Három gazdaképviselő, Henzsel András, Garay Mihály és Lovas Kovács János 1906-ban olvasói levelükben többek között azt is sérelmezték, hogy a képviselőtestület csak a város szépítésén dolgozik, ám a tanyai nép sem a színházat, sem a Koronát, sem a járdákat, parkokat nem használja. Ellenben ha a gazdáknak bármiféle csekély kérésük van, elutasítják, sőt, még buta parasztoznak is csúfolják őket. Mindez azért szomorú, – tették hozzá – mert ők alapították, tették várossá, és – „tót” anyanyelvük dacára – tették magyarrá Nyíregyházát.⁴⁷⁰

Ifj. Tomasoyszky Mihály 1911-ben az „összes csizmások nevében” írt levelében szintén arra hivatkozott, hogy „a csizma, illetve a kloáka évről-évre kiveszi a maga részét a város fejlesztésében, akár a magánépítkezéseknél, akár a középületek emelésénél, akár pedig a városszépítési tervezetekből”. A gazdák megszavazták a piac sétatérre alakítását, a Sóstó fejlesztését, a polgári iskola bővítését is, tehát csupán daczból nem tesznek a városfejlesztési tervek ellen. „Gyenge erkölcsi bátorságról” és „szinte komikus tájékozatlanságról” tesznek tanúbizonyságot azok, akik félnek a gazdák nagy számától a képviselőtestületben, és „nagyúri gögtől” vezéreltetve féltik a várost a „kloákától”. „Elismerjük nagyon szívesen, hogy a gondosan simára és fényesre fésült koponyákban sok követésre és megszívlelésre méltó gondolat születik meg, hogy a sevró, meg lakkcipőkben kényeskedő lábak okos és egészséges ideálokért hevülő főt hordozhatnak.” – jegyzi meg Tomasoyszky, ám természetes tanyasi gondolkodásmódjukkal ők is meg tudják ítélni, hogy mi a jó és helyes. A „topánkás urak” a „fitymálás és gúnyolódó lemosolygások helyett tehát inkább arra törekedjenek, hogy a demokráciát ne csak a választások, esetleg egyéb önértékek hajhászása alkalmával énekeljék szívet-lelket megkapó hangon”, hanem inkább kölcsönös megértéssel törekedjenek az élet, jobbításán.⁴⁷¹

A gazdák hozzáállása egyértelmű: mivel jelentős mértékben kivették részüket a közterhekből, jogos lehetett az igényük arra, hogy az ő szempontjaik, érdekeik is érvényesüljenek a városban. Így 1906-ban feltehetőleg nem szüklátókörségből szavaztak a kisvasút balsai elágazása ellen, mert nem ismerték volna fel annak közgazdasági előnyeit, sőt, nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a kisvasút a Rétköz településeit hozza közelebb Nyíregyházához, megkönnyíti termékeinek a városi piacra jutását, ezzel konkurenciát teremtve a tirpák gazdáknak. A nyíregyházi gazdák joggal várhatták volna el a városvezetéstől, hogy a bokortanyák felé építsenek vasutat. Vasút hiányában ugyanis ezek termelői csak a rossz minőségű úthálózaton tudták megközelíteni a város piacát, aminek következtében jókora hátrányt szenvedtek a környező falvak gazdáival szemben.

Helyzetükre jellemző, hogy az 1940-es évek elején a bokortanyák legnagyobb része három vagy még több órányi járásra volt a várostól, akkor, amikor Újfehértóról, Nagykállóból, a rétközi falvak nagyrészből, de még Kisvárdáról is egy órán belül el lehetett érni Nyíregyházát. Sőt, a sínautónak köszönhetően még a zempléni megyeszékhelyből, Sátoraljaújhelyből is rövidebb volt az út, mint a várostól távolabb eső tanyákról.⁴⁷² Még a kisvasút Büdszentmihály felé ágazó vonalának a terve sem azzal a szándékkal vetődött fel, hogy a bokortanyák közlekedését javítsa, hanem hogy az említett község megtalálja Nyíregyházával mint a vidék természetes központjával az összeköttetést.⁴⁷³ Ráadásul a vámsorompónál a nyíregyházi gazdáktól ugyanúgy beszédtek a piaci helypénzt, mint a környező településekről bejáróktól. Hiába hivatkoztak évtizedeken keresztül arra, hogy ők is itt adóznak, több évtizedes sérelmüket csak a korszak végére orvosolták.

A Nyíregyházán friss jövevénynek számító *értelmiségi és tisztviselő réteg* egyre inkább részt kért a város vezetéséből, hogy saját városfejlesztési, városrendezési elképzeléseit érvényre juttathassa, ugyanis származásából, iskolázottságából, társadalmi állásából fakadó széles látókörénél és képzettségénél fogva magát tartotta a vezetésre hivatott rétegnek. Egy képviselőjük 1917-ben a képviselőtestületi gyűlések színvonalhanyatlásának az okát többek között abban látta, hogy a „vezetésre hivatott egyének csak ritkán, legfeljebb választások és érdekelt esetekben jelennek meg a közgyűléseken”, másrészt hogy „egyes, magukat intelligensnek tartó egyének”, kihasználva a gazdák idegenkedését az intelligencia iránt, a nyugodt tanácskozást lehetetlenné tevő hangnemet visznek a tárgyalásokba. Később egészen nyilvánvalóvá teszi a cikkíró, hogy kiket is tart vezetésre hivatottnak: mint írja, a városban nagyszámú intelligencia lakik, ezért nem lehet, hogy a kisgazdák kezében legyen a vezetés, mivel a városnak nemcsak gazdálkodási, hanem kulturális és gazdasági feladatai is vannak. Ezek ellátásához szélesebb látókör szükséges, amit a gazdáknak is be kellene látniuk.⁴⁷⁴

Valóban, a modern városi feladatok egyre nagyobb köre, legtöbbször már a problémák megfogalmazása is olyan tudás, olyan szellemi javak meglétét követelte meg, amivel értelemszerűen csak az intelligencia, és mindenekelőtt a bürokrácia rendelkezett. Természetesen nem a konkrét szakképzettség volt a döntő, hanem a neveltetésből és a foglalkozásból adódóan birtokolt kulturális tőke. A gazdák és az iparosok ebből a szempontból eleve hátrányban voltak, amit jól megvilágít egy 1898-as eset. A Nyírvíz-csatorna mélyítését, a hidak átalakítását tárgyalta a közgyűlés (a város arra kérte a megyét, hogy az útalapból kölcsönözze az összeget), melynek során Mészáros János egy teljesen más ügyről, a Pazonyi utca kövezéséről kezdett el szónokolni, amiért a „józanabb” képviselőtársai kinevették, míg Belfi András gazda („semmihez sem értő, de folyton szerepelni akaró

városatya”) egyenesen kijelentette, hogy *nem képes felfogni az egész ügyet, és vegyék le a napirendről, ne rontsa a levegőt.*⁴⁷⁵

A szűkebb értelemben vett városi polgárság, különösen az intelligencia szemszögéből ez a magatartás maga volt „a” kulturálatlanság és bárdolatlanság. A választásokon bejutott gazdák és iparosok számát sokallva, ezért ostromozták a képviselőtestület „felette csekély intellektuális erejét”, mondván, a képviselőtestületben „magát Nyíregyháza városát egész komplexumában” kell látni, és a várt törvényhatósági jog elnyeréséhez igazolni kellene, hogy a város birtokában van nemcsak a kellő anyagi, hanem szellemi erőknek is.⁴⁷⁶ A helyi sajtót olvasva persze könnyen olyan kép alakulhat ki bennünk, hogy kizárólag a gazdák nem ismerték fel a modernizációból fakadó igényeket. Figyelembe kell azonban venni, hogy a lapokat még a század elején is ügyvédek, tanárok és más értelmiségiek írták és szerkesztették, így beszámolóik, vezércikkeik az ő nézőpontjukat tükrözik. A gazdákhöz és az iparosokhoz való hozzáállásukat érzékletesen szemlélteti például a Nyírvidék egyik század eleji vezércikke. „Még egy ilyen választás: és meg fog valósulni a (...) jelszó: ‘nadrágos embereket nem tűrünk!’ Tudniillik intelligens embert: papot, tanárt, tanítót, ügyvédet, orvost, bírót, megyei tisztviselőt és senkit, akinek azon felül, hogy *nadrágot visel nyáron is – tanultsága is van, esze is van s a körme alját is kitisztogatja.*”⁴⁷⁷

Azzal ugyanis, hogy a rohamosan fejlődő város kulturális igényeinek a felismerését és akceptálását követelték a képviselőtestülettől, a „városi” polgárság, élén az intelligenciával, éppen úgy a saját kulturális, művelődési, társadalmi igényeit, elképzeléseit, törekvéseit igyekezett érvényre juttatni, mint mások. Hiszen a polgárság, az „intelligens ember” járt színházba, járt ki Sóstóra, ők laktak állandóan a városban, így az ő igényük volt az utcák és terek rendezése, a parkosítás, és elsősorban ők igényelték a korszerű vízvezeték- és csatornahálózat kiépítését. Ráadásul a „városi” polgárság nemcsak az általa magasabb rendűnek tartott kulturális és közművelődési igényeit, hanem a legközvetlenebb anyagi érdekeit is igyekezett érvényesíteni. Láthattuk, hogy őket, és nem a kútvizet fogyasztó gazdákat érintette a szikvízadó bevezetése, de említhetjük a villanyvilágítás árának emelkedését is, amelyet a koncessziós szerződés értelmében a képviselőtestületnek kellett jóváhagynia. Az áremelést a villanyvilágítást kevésbé használó gazdák könnyebben megszavazhatták, mint a hálózatba bekapcsolt városi polgárok. Volt, hogy egy orvos képviselő kifejezetten kérte a gazdákat, hogy ne szavazzák meg az áremelési javaslatot, ezzel segítsenek a középosztályon.⁴⁷⁸

A gazdák érthetően rosszul fogadták, hogy a gazdálkodás szempontjai mellett más szempontokat, a számszerűleg egyre növekvő létszámú, felsőbb iskolát végzett értelmiségi és

tisztviselő városlakók igényeit is figyelembe kell venni. Az utóbbiak viszont nem értették, hogy egy rohamosan fejlődő városnak miért kellene akceptálnia a földművelők érdekeit. Természetesen az intelligencia által szorgalmazott modernizációs és urbanizációs fejlesztések hosszabb távon az összes városi polgár, így a gazdák kényelmét is szolgálta volna. Ám éppen az mutatja a városi elit funkcionális zavarait, hogy ezeket a kérdéseket nem volt képes az egész városi közösség céljaként, *közérdekként* megfogalmazni. Ezért nem lehet például kizárólag a gazdákat felelőssé tenni a vízvezeték- és csatornahálózat kiépítésének az elmaradásáért.

Annak, hogy *a nyíregyházi társadalom megosztottsága* a 19. század végén és a 20. század elején különösen *éles formában jelentkezett a városi elitben*, a helyi társadalomban végbement változásokban kereshető okai voltak. Ezek a változások illeszkedtek az egész magyar társadalom polgári átalakulásába, sok szempontból azonban sajátos jegyeket hordoztak. Nyíregyháza a 18. század közepén evangélikus szlovák parasztkommunitásként települt újra egy kálvinista többségű magyar vármegyében. A tírpák közösséget a környezetéhez semmiféle nyelvi, vallási, kulturális kötelék nem fűzte, sokáig szorosabb és intenzívebb kapcsolatai voltak a Felvidékkel, mint a környező falvakkal, amelyekkel ráadásul a társadalmi helyzet azonossága vagy hasonlósága sem alakított ki érdekközösséget. Ebbe a zárt közösségbe a 19. század közepétől kezdve egyre több új társadalmi elem, kereskedők, iparosok, az 1870–80-as évektől pedig mindenekelőtt tisztviselők és értelmiségiek települtek be.

„Nyíregyházára csöstől szakadt az áldás; Nagykállóból átköltözött a vármegye is, vele egy rajnyi elszegényedett úr, aki a megyénél hivatalnokoskodik. Felépítik a hatalmas törvényszéki palotát, a dohánybeváltót, a nagy börtönt, az új gimnáziumot: mindegyikkel egy csomó soha nem látott úriember kerül Nyíregyházára, hogy a Kiskoronában azt sem tudja az ember – ki sörözik a szomszédjában. Hát amikor az úgynevezett 'Közös' laktanya elkészül, ahová Galíciából küldenek egy huszárezredet, akkor tűnik csak fel, hogy mennyi idegen ember lepte el a régi Nyíregyházát, ahol mindenkinek még az öregapját is ismerték.” – mutatott rá Krúdy Gyula a város társadalmában lezajlott gyors változások lényegére.⁴⁷⁹ A beköltöző állami hivatalok „idegenek százait gyűjtik a városba, fokozatosan véget vetve ezzel a régi, urambátyámos, patriarkális társadalmi életnek és az új, modern élet előnyeit és fonákságait ismertetvén meg az eddig zárkózott és egyszerű életet élő polgársággal.”⁴⁸⁰

Az evangélikus tót városalapítók már eleve egy számukra idegen vidékre települtek, és most ennek az idegen külvilágnak a képviselői, katolikus és református hivatalnokok és értelmiségiek, zsidó kereskedők, ügyvédek, orvosok egyre nagyobb számban jelentek meg

Nyíregyházán. Más volt a nyelvük, a vallásuk, teljesen más kulturális hagyománnyal, más mentalitással rendelkeztek, ebből fakadóan mások voltak a társadalmi és társas igényeik, valamint az érdekeik is. A városi polgárság régi és új csoportjai között elkeseredett küzdelem kezdődött a városvezetésért: a 20. század elején kiélezetté vált pozícióharcukról a városi elit társadalmi összetételével kapcsolatban már volt szó. Annak, hogy a részérdekek konfliktusa az elit működésében is hangsúlyosan megjelent, éppen az volt oka, hogy egyik társadalmi csoport sem került hegemon pozícióba a városi eliten belül, így egyikük sem volt abban a helyzetben, hogy saját érdekeit általános városi közérdekként fogalmazza meg, ezzel a saját értékvilágának és sajátos szempontjainak megfelelő törekvéseit rákényszerítse a társadalom egészére.

Ki szeretném hangsúlyozni, hogy nem kizárólag, és még csak nem is elsősorban a nyers anyagi *érdekekről*, hanem az egyes csoportok által hordozott és képviselt közös *értékekről*, hagyományokról, identitásról van szó. Bár ez irányú kutatások hiányában nem lehet teljes bizonyossággal állítani, az eddigi ismeretek alapján úgy tűnik, hogy ezek az ellentétek sok szempontból a Weber-i értelemben vett rendi ellentétek jegyeit viselték magukon. Főleg a gazdák és az értelmiség között mutatkozott a jellegzetes életvitelben, a nevelésben és a származásnak vagy a foglalkozásnak járó presztízsből jelentős eltérés.⁴⁸¹ Ezért mutatott mindkét fél szinte teljes meg nem értést a másik törekvései iránt. Hiszen ha csak a nyers anyagi érdekek ütköztek volna, valószínű, hogy sokkal könnyebb lett volna ezek egyeztetése. A különböző érdekek mögött azonban ott volt a vallások, világnézetek, hagyományok, a konvenciók és identitások eltérő volta, amelyet jóval nehezebb volt közös nevezőre hozni.

A legfőbb problémát az jelentette, hogy nem alakultak ki olyan mechanizmusok, amelyek ezeket az ellentéteket feloldották volna. Tulajdonképpen nem volt egységes városi közélet, a különböző társadalmi csoportok saját nyilvánosságukat élték (gazdakör, ipartestület, olvasókör, kaszinó stb.). A képviselőtestületen kívül nem nagyon akadt olyan fórum, ahol a csoportok összejöhettek, így az érdekek, az értékek és az érzelmek jórészt a közgyűléseken csaptak össze. Az érdekek és értékek érvényre juttatására irányuló tevékenység ezért volt különösen nagy hatással a városi elit működésére. Ez volt az egyik legfőbb oka, hogy a nyíregyházi városi elit sokáig nem tudott kellően integrált városi közérdekek köré szerveződni, belső kohézió hiányában viszont maga is részérdekek hordozójává vált, vagy hordozója maradt.

Az, hogy a képviselőtestület ezeknek az érdekeknek az érvényesítési terepéül szolgált, kihatott a közgyűlések munkájára is. Láthattuk, hogy a városatyák egy része jobbára csak

akkor jelent meg az üléseken, ha a tárgysorozatban őt valamilyen formában közvetlenül érintő kérdés is szerepelt, ami értelemszerűen kiváltotta a közvélemény egy részének a rosszállását.⁴⁸² A megosztott, részérdekeket hordozó elit viszont még kevésbé volt képes a közös érdekek megformálására és megfogalmazására. *A városi elit megosztottsága így oka és következménye is volt a vezetőréteg funkcionális zavarainak.* A század elején sokan a virilizmust okolták azért, hogy a testület működését az egészséges közszellem helyett a klikkérdékek uralják. Kétségtelen, hogy ennek révén a csoportérdekek közvetlenül megjelenhettek a képviselőtestületben, ám Nyíregyháza esetében a „klikkesedésnek” mélyebb, a város társadalomfejlődésében gyökerező okai is voltak.⁴⁸³

Krúdy Gyula úgy látta, hogy a vármegyei zsidóság Nyíregyházára húzódásával, és ezáltal egy egészséges konkurencia megjelenésével változás kezdődött. „A nyíregyházi ember többé nem kereste az átmeneti szegénység okát sem a tanyákon a szűkkeblűen élő tírjákokban, sem a szegény hivatalnokokban, de még a zsidóságban sem, hanem munkához látott maga is. (...) Kezdett büszke lenni palotáira, templomaira, közintézményeire – a nyíregyházi ember városát szerető polgár lett végül, büszke, mint akár a debreceni civis, rátarti, mint akár a miskolci csizmadia.”⁴⁸⁴ Krúdy a változás idejét, a nyíregyházi városi polgár kiformalódását a 19. század végére tette, ám a városi elit vizsgálata azt mutatja, hogy a részérdekek még a 20. században is erősnek bizonyultak. Ráadásul az első világháborút követően újabb nagy betelepédési hullámmal újabb „idegen” elem került a városba, az elcsatolt területekről menekülők, elsősorban a repatriált tisztviselők, akik szintén eltérő mentalitást és kultúrát hoztak, mint az itt lakók.

Mégis, azok *a konfliktusok*, amelyek az első világháború végéig nyíltan és sokszor igen éles formában megjelentek a képviselőtestületben, a húszas évektől fokozatosan *háttérbe szorultak*. Meglátásom szerint ez elsősorban a helyi közélet és nyilvánosság megváltozásával, az egyre szervezettebb, és egyre inkább az országos politika által meghatározott helyi közélet kialakulásával függött össze. „A kommunizmus után hosszú ideig a politika uralta a lelkeket” – jelezte a változást a kortárs monográfus.⁴⁸⁵ A politika jelentőségét abban látom, hogy az általa gerjesztett ellentétek, az újonnan létrehozott éles – bár korántsem átjárhatatlan – választóvonalak már nem a nyíregyházi társadalmat hagyományosan megosztó törésvonalak voltak. Ez már önmagában is csökkentette a városi társadalmon és a városi eliten belüli hagyományos megosztottságnak és szembenállásnak a jelentőségét. A különböző politikai tömörülésekben, a kormánypártban, a kisgazdapártban, de a szociáldemokrata és a

nyilaskeresztes pártban is, egymásra találhattak azok a csoportok, amelyek korábban élesen szemben álltak egymással.

Elsősorban a „hivatalos” kormánypárti politika lépett fel a partikuláris érdekek meghaladásának, illetve integrálásának a jelszavával, mivel a kisgazdapárt értelemszerűen a gazdaérdekeket állította előtérbe, míg a szociáldemokrácia kifejezetten a munkások osztálypártként definiálta önmagát. A hangsúly azonban nem az egyes politikai erők törekvésein van, hanem azon, hogy az országos, nemzeti politika határozza meg egyre inkább a helyi közéletet. A folyamatot jól szimbolizálja, hogy az 1929-es helyi választáson még három helyi várospolitikai erő lépett fel, a harmincas évek második felében viszont már az országos pártok helyi szervezetei állítottak listát.

Az országos pártok által uralt közéletben, a helyi elit szerveződésének és működésének a fórumán a helyi közérdek hangsúlyosan a nemzeti érdek részeként, annak alárendelve fogalmazódott meg. Ezzel párhuzamosan egyre kevesebb lehetőség adódott a partikuláris, szakmai érdekek képviseletének. Ezek ugyan nem szorultak teljesen háttérbe, így például a gazdaszövetség vagy az ipartestület intézményes szerepét a hivatalos kormánypárti lista összeállításánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül, ám a szakmai alapon szerveződő csoportoknak önállóan már semmi esélyük sem volt a városi elitbe kerülni.

A fent elmondottakat egy példával szeretném érzékeltetni. Valamennyi, értelemszerűen az intelligencia által vezetett politikai erő, így a „hivatalos” városvezetés számára is, fontos volt a választók nagy tömegét kitevő kisgazdák támogatásának megszerzése. Ez nemcsak a helyi gazdatársadalom új keletű, politikai megosztottságát eredményezte (mivel egy részük az ellenzékre, másik részük a kormánypártra szavazott), hanem a gazdák és az intelligencia szembenállását is háttérbe szorította. Szimbolikus jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy Nyíregyháza országgyűlési képviselője, Bertalan Kálmán, aki egyben képviselőtestületi tag is volt, 1939-ben a megválasztását követő első közgyűlési felszólalásában mindenekelőtt a gazdák sérelmeit sorolta fel, élén a piaci helypénz kérdésével. „Sérelmes, hogy a helybeli gazdák is fizessenek helypénzt, amikor itt adóznak, részt vesznek a város közterheiben, hozzájárulnak a közvilágításhoz, az útburkoláshoz, holott ők érzik annak a legkevesebb előnyét.” – Bertalan Kálmán szavai szinte szó szerint visszaadják a gazdák század eleji panaszait és sérelmeit.⁴⁸⁶ A képviselő által előterjesztett kérdéseket a testület tanulmányozásra kiadta a polgármesternek – pár évvel korábban még a városatyák derűtségét váltotta ki, amikor egy gazdaképviselő, jánosbokori Kovács András („a képviselőtestület Kuna P. Andrása”) ismételten szóvá tette a helypénzfizetés igazságtalanságát.⁴⁸⁷

Mindazonáltal a húszas és a harmincas években is több jel árulkodik a nyíregyházi társadalom megosztottságáról, töredezettségéről, a kellő integráltság hiányáról. Bácsfalvy Antal tanár a város fejlődéséről szóló cikksorozatának egyik írásában ezt a Nyíregyházi Jótékony Nőegylet báljának sikertelenségével illusztrálja. Mint írja, „a húszas évek konjunkturális idején” egy kartársával, feleségestől, megjelentek a Nőegylet bálján. A teremben alig voltak résztvevők, és azok is külön csoportokban társalogtak: a vármegyei urak a katonatisztekkel, a városházi urak egymással, és így tovább. Bácsfalvy a bál sikertelenségének a magyarázatát abban látta, hogy az egész magyar társadalom társadalmi osztályokra, felekezetekre, foglalkozási ágakra hullott szét, és mindenki csak a maga kasztjában érzi jól magát. „Miután pedig a Jótékony Nőegylet általános célt tűz ki maga elé és a társadalom minden rétegéből toborozza tagjait, azért minden megmozdulása eleve is sikertelenségre van kárhozthatva, mert nem képes a mély szakadékokat áthidalni és a különböző osztályokhoz tartozó egyedeket összefogni.”⁴⁸⁸

Még a húszas években sem kell feltétlenül a gazdák és az értelmiség szembenállására gondolnunk, számos példát találhatunk, amelyek az intelligencián belüli felekezeti ellentétek szívos továbbéléséről tanúskodnak. A debreceni tankerületi főigazgató az 1921-ben megnyitandó kir. katolikus főgimnázium számára ingyen telket, illetve az épület elkészültéig ideiglenes elhelyezésének a biztosítását kérte Nyíregyháza városától. A képviselőtestület a tanács és a szakosztály többségének javaslatát elfogadva – a város nehéz anyagi helyzetére, és egy újabb, tisztán lateiner értelmiséget képző iskola felesleges voltára hivatkozva – 70 szavazattal 18 ellenében elutasította a kérést. A szavazás egyértelműen felekezeti választóvonalak mentén zajlott, mivel a kérelmet szinte kizárólag a katolikus városatyák támogatták, míg a protestáns és zsidó képviselők szinte kivétel nélkül elfogadták a tanácsi és szakosztályi javaslatot. Énekes János kanonok ellenindítványában arra utalt, hogy már a szakosztályokban is „felekezeti féltékenység” miatt szavazták le a kérést.⁴⁸⁹

A város társadalmának széttagoltságáról hasonló benyomásokat szerzett Sziklay László, aki friss diplomás tanárként idekerülve a harmincas évek közepén még szintén a városi társadalom kohéziós, integráló erejének a gyengeségét tapasztalta: „a város kulturális életét szinte lehetetlen egységes szempontok szerint vezetni. Ahány nemzedék, ahány vérmérséklet, ahány faj, – annyi szempont, annyi célkitűzés.” – írta.⁴⁹⁰ Ezek az idézetek, továbbá a felhozott példák (a katolikus főgimnázium és a vasúti temető ügye) is azt mutatják, hogy *a politika által megjelenített és képviselt közérdek sokszor csak elfedte, mintsem ténylegesen megszüntette a különböző társadalmi csoportok, a régi és az új polgárság közötti érdek- és értékellentéteket.* A részérdekek, még ha háttérbe is szorultak, tovább éltek, és

olykor még a városi eliten belül is egészen nyíltan megjelentek, legtöbbször felekezeti villongások formájában.

A részérdekek háttérbe szorulása azonban így is kétségtelen. Ebben szerepet játszott az átpolitizálódott, és szinte teljesen a kormánypárt által uralt helyi nyilvánosság, amely egyre kevesebb teret nyújtott a külön érdekek megjelenítésére, ráadásul egy idő után minden konfliktus politikai színezetet kapott. Mindez a korábban hiányzó közös városi *fórumot* teremtette meg. Szerepe volt a városi elit összetételében lejátszódó trendeknek is, mivel az intelligencia jelenléte egyre dominánsabbá vált, így érdekeit egyre hangsúlyosabban tudta érvényesíteni. Ennél is nagyobb jelentőséget tulajdonítanak azonban az elit működésében végbemenő folyamatoknak, a városi elit önnön jelentéktelenség-tudatának több forrásból is táplálkozó erősödésének. *A képviselőtestület szavazógéppé válásával ugyanis a közgyűléseken lassan szinte semmilyen részérdek közvetlen képviseletére nem nyílt lehetőség.*

A helyi elit döntéshozatali mechanizmusának vizsgálata azt is megmutatta, hogy *a döntések meghozatalában egyre hangsúlyosabbá vált két elit-csoport, a szakosztályok tagjainak és a városi tisztviselőknek a szerepe.* Előbbiek az ügyeket, a tanácsi és polgármesteri előterjesztéseket érdemben is megtárgyalták, majd véleményüket az esetek döntő többségében a képviselőtestület minden változtatás nélkül el is fogadta, míg utóbbiak a döntések előkészítésében, meghozatalában majd a végrehajtásában is részt vettek, így azok megvalósulására minden egyes fázisban befolyással lehettek. A továbbiakban ennek a két jelentős elitcsoportnak az összetételét és működését vizsgálom.

2. A szakosztályok

Az 1899-ben elfogadott és 1900-ban jóváhagyott szervezeti szabályrendelet⁴⁹¹ 48. §-a a korábbi gyakorlatnak megfelelően öt szakosztályt állított fel. Ezek: a gazdasági, pénzügyi, háztartási és szegényügyi; a köznevelési; a jogügyi; az építészeti, szepészeti és közrendészeti szakosztályok; illetve az 1876: XIV. tc. 149. §-a értelmében felállított egészségügyi szakbizottság. A szakosztályok az érdemi határozathozatal előtt részletesen és behatóan megvizsgálták és véleményezték a fontosabb ügyeket, ennek megfelelően tagjaiknak megfelelő szakképzettséggel és alkalmassággal kellett rendelkezniük. A tagok megválasztására háromévente, a képviselőtestületi választásokat követően került sor. 1900-ban a fenti sorrend alapján 52, 20, 32, 20 illetve 5 tagú testületeket választottak. Valamennyi szakosztály elnöke a polgármester, jegyzője a főjegyző (vagy az egyik aljegyző) volt,

ezenkívül ugyancsak hivatalból volt tagja a rendőrkapitány az egészségügyi és a rendészeti, a tiszti ügyész a jogi, a mérnök az építészeti, a tanügyi tanácsos pedig a köznevelés szakosztálynak.

Jelentőségük növekedését mutatja, hogy 1904-től a szervezkedési szabályrendeletek⁴⁹² már külön fejezetet szenteltek a szakosztályoknak. Ezek már csak három, jogügyi, pénzügyi és építészeti szakosztály szervezéséről rendelkeztek, az egészségügyi bizottságot valamint az iskolaszéket, a központi választmányt és az eseti bizottságokat nem sorolták ebbe a körbe (22. §). Szabályozták a létszámot is, így a jogügyi és az építészeti szakosztálynak 15–15, a pénzügyinek 35 választott tagja volt (ennek ellenére 1906-ban 36 tagot választottak), választásokat ezután is háromévente tartottak. Az elnökük továbbra is a polgármester, a jegyzőjük pedig a főjegyző (vagy a helyettese) volt. A jogügyi szakosztálynak hivatalból tagja volt még a tiszti (fő)ügyész, a pénzügyinek a tanácsnokok, a főszámvevő, a (fő)mérnök (később műszaki tanácsos) és a tiszti (fő)ügyész, míg az építészetinek a rendőrkapitány, az orvos-főnök, a (fő)mérnök és a tűzoltóság főparancsnoka. A városi tisztviselők szakbizottsági tagsága tehát 1904-től jelentősen bővült, igaz, már korábban is jelentős számban kerültek be, még hozzá választás útján.

Ez a szabályozás gyakorlatilag a vizsgált időszak végéig hatályban maradt, csupán kisebb változásokra került sor. A rendőrség államosítását követően a rendőrfőkapitány mint állami tisztviselő szakosztályi tagsága a szervezeti szabályrendelet 1921-es módosításával megszűnt.⁴⁹³ A harmincas években csökkent létszám is: 1929-ben még az 1915-ös szabályrendeletnek megfelelő létszámban állították fel a szakosztályokat, 1931-ben viszont – követve a képviselőtestület létszámának csökkenését – a jogi és az építészeti esetében a választott tagok számát 12-re, a pénzügyi szakosztályban 24-re csökkentették.⁴⁹⁴ Lényeges változást jelentett az is, hogy 1936-ban még felállítottak építkezési szakosztályt, 1939-ben azonban már nem.⁴⁹⁵

A *jogügyi szakosztály* általában a jogi és peres ügyekben, szerződések tervezeteivel kapcsolatban stb. mondott jogi véleményt. Mivel az önkormányzat működésének alig volt olyan mozzanata, amelynek ne lett volna jogi vonatkozása, a szakosztály igen széleskörű véleményezési jogkörrel rendelkezett. Jellegéből adódóan a bizottságba kivétel nélkül jogászképesítésű személyek, döntően ügyvédek kerültek be. Ez utóbbiak aránya – a vizsgált korszak elejét és végét leszámítva – mindvégig 50% fölött volt, sőt, 1930-ban a szakosztály tagjainak a háromnegyede közülük került ki. Gyakorlatilag végig tag volt a város két közjegyzője, de jogi vagy államtudományi végzettséggel rendelkeztek a szakosztály tisztviselő tagjai is. A hivatalból tagsággal rendelkezők száma (3) nem volt magas, arányuk a

harmincas években csupán a tagok számának csökkenése következtében nőtt meg. A jogi szakosztályban a virilisek jelenléte általában kétszeresen–háromszorosan meghaladta a választott képviselőket, sőt, 1912-ben tíz legnagyobb adófizetővel szemben mindössze egyetlen választott városatya került a bizottságba. Felekezeti szempontból kezdetben a római katolikusok dominanciája érvényesült, míg a két háború közötti időszak a reformátusok túlsúlyát hozta. Ez az ügyvéd városatyák vallási hátterének ismeretében nem meglepő. Az evangélikusok számát elsősorban a hivatalból szakosztályi tagok növelték, sőt 1930-tól kezdve kizárólag a polgármester és a főjegyző képviselte őket.

A pénzügyi szakosztály a költségvetéssel, zárszámadással, a városi háztartással összefüggő és általában a pénzügyi és gazdasági jellegű ügyekben volt jogosult véleményt mondani. Ennek a bizottságnak a tagsága kevésbé feltételezett egyféle szaktudást: egy iparos, kereskedő vagy gazda jogi szakvéleményt nem tudott adni, ám a város gazdálkodásához sokkal inkább hozzászólhatott. Következésképpen, a pénzügyi szakosztály foglalkozási összetétele jóval változatosabb képet mutatott, bár itt is az intelligencia túlsúlya érvényesült. A tagság legkevesebb fele, a korszak nagy részében a kétharmada értelmiségi vagy tisztviselő volt, utóbbiak hangsúlyos jelenléte – a banktisztviselők magas aránya mellett – jórészt a hivatalból tagsággal rendelkezők nagy számából (8, a húszas évektől 9) következett. Figyelemreméltó az értelmiségen belül az egyházi személyek nagy száma: a kezdőévet leszámítva legkevesebb négy lelkész tagja mindig volt a város gazdálkodását véleményező bizottságnak. A földbirtokosok 10–12, az iparosok 6–7%-os képviseléssel rendelkeztek, míg a kereskedők a húszas évek végéig a tagságnak körülbelül a tizedét adták, a harmincas–negyvenes években azonban jelenlétük szinte teljesen megszűnt.

A tízes évek közepéig a szakosztály nagyobb része a virilis, 1918-tól viszont már a választott képviselőtestületi tagok közül került ki. A harmincas években utóbbiak már négyszer annyian voltak, mint a legnagyobb adófizetők. A tagok legkevesebb egyharmada mindvégig az evangélikus volt, a katolikusok aránya egyötöd körül mozgott, és csupán a negyvenes években közelítette meg az egyharmados arányt, míg a reformátusok a század elején a tagság tizedét, a korszak nagy részében pedig negyedét–ötödét tették ki. A zsidóság aránya 12 és 20% között ingadozott, kiemelkedő volt 1900-ban, 1918-ban majd 1935-ben. Utóbbi évben a szakosztálynak ugyanannyi zsidó tagja volt, mint evangélikus és római katolikus (6–6), 1940-ben azonban már nem találunk egyetlen izraelita vallású képviselőt sem.

Az építészeti szakosztály véleményezési joga a magán és középítkezésekre, valamint a városrendezéssel, a köztisztasággal, közvilágítással, csatornázással összefüggő ügyekre terjedt

ki. A bizottságban hivatalból helyet foglaló tisztviselők a tagoknak a negyedét adták. A választott tagok döntő többsége 1924-ig az iparosok, elsősorban természetesen építőmesterek, kőművesek, ácsok stb. közül kerültek ki, továbbá a tízes években meghatározó volt a mérnökök jelenléte is. A harmincas években azonban a „szakemberek” száma csökkent, és a korábban teljesen hiányzó gazdák váltak a legnépesebb csoporttá. A mérnökök (beleszámítva egy iparfelügyelőt és néhány vasút tisztviselőt) és a városi tisztviselők kivételével elenyésző volt az intelligencia képviselete, ami részben a szakismeretük hiányával, részben a szakszakbizottság kisebb jelentőségével függött össze. A többi szakosztálytól eltérően az építészetben mindvégig a választott képviseleti tagok közül került ki a többség, jelenlétük általában kétszerese volt a virilisekének.

További két szakszakbizottság csak a század elején, pontosabban 1904-ig működött, így csupán az 1900-as mintaévben vizsgálhatjuk meg őket. A *köznevelési szakosztály* feladatából adódott, hogy tagjainak túlnyomó része a tanárok és a tanítók, illetve a lelkészek közül került ki. A polgármester-elnökön és a főjegyzőn kívül mindössze a tanügyi tanácsos volt hivatalból a szakosztály tagja, a poszt betöltője, Sexty Gyula azonban szerepelt a választott bizottsági tagok között is. A nevelésügy háttérbeszorulását jelezte, hogy az 1904-ben mind a tanügyi tanácsosi hivatalt, mind a köznevelésügyi szakosztályt megszüntették. Az *egészségügyi bizottság* fennmaradt 1904 után is, ám a szervezeti szabályrendelet ezt követően már nem sorolta a szakosztályok körébe. A bizottság öt főből állt, hivatalból tagja volt a rendőrkapitány, ennek ellenére Kertész Bertalan mind 1900-ban, mind 1903-ban szerepelt a bizottság választott tagjai között. 1900-ban rajta kívül egy városi tanácsos, egy iparos, egy kereskedő és egy házbirtokos foglalt benne helyet.

A szakosztályok személyi állománya valamivel nagyobb *stabilitást* mutatott, mint a képviselőtestületé: egy szakosztályi tag átlagosan 2,34 évig foglalta el pozícióját, míg egy városatyá 2,23 évig volt képviselő. A fluktuációban megfigyelhető nem túl jelentős eltérés jobbra abból adódik, hogy a képviselőtestület virilis része akkor is cserélődhetett, amikor választást nem tartottak, a szakosztályok tagsága azonban, elhalálozástól eltekintve, három évig, illetőleg a húszas és a negyvenes években ennél hosszabb ideig, nem változott. A szakosztályok személyi állományának cserélődése egyébként időben is nagyjából követte az elit egészében zajló cserélődési folyamatokat. Így a legstabilabb az 1918–1924 és az 1940–1944 közötti időszak, már csak azért is, mert ekkor nem került sor a szakosztályok megújítására. Stabillnak tekinthető még az 1912–1918 és az 1930–1935 közötti időszak, míg 1924–1930 valamint 1935–1940 között jelentősebb személyi változások történtek. A legstabilabb személyi állománnyal a jogügyi szakosztály rendelkezett, míg az építészeti

szakosztály fluktuációja volt a legnagyobb. Az előbbi tagjainak 38%-a legkevesebb három mintaévben fordult meg a bizottságban, ugyanez a szám a pénzügyi szakosztály esetében 32, az építésügyi esetében pedig mindössze 21%. Mind a jogi, mind a pénzügyi szakosztálynak voltak olyan tagjai, akik tagságukat a vizsgált korszakban végig megőrizték. Az építésügyi bizottságnak ilyen tagja nem volt, sőt háromnál több mintaévben is mindössze hat személy szerepelt, míg a tagok fele csak egyetlen mintaévben fordult elő.

A vizsgált időszak elején még nem volt ritka, hogy egy személy több szakosztályban – egy-két kivételtől eltekintve a pénzügyiben és egy másikban – is helyet foglalt: a hivatalból tagsággal rendelkezőket leszámítva 1900-ban 26, 1906-ban 15, 1912-ben 7 képviselőt több szakbizottságba is beválasztottak, közülük az első két mintaévben két-két személy három bizottságban is helyet kapott. A tízes évek közepétől azonban ritka kivételnek számított a többes tagság, mindössze 1930-ban fordult elő, ekkor 11 városatya foglalt helyet két szakosztályban is. Egyébként azok, akik több szakbizottságban is helyet kaptak, szinte kizárólag értelmiségiek, főleg ügyvédek voltak. A kettős (ritkán hármas) tagság gyakorlatból való „kikopása” feltehetően összefüggésbe hozható a szakosztályok számának és létszámának a csökkentésével, aminek eredményeképpen kevesebb helyet lehetett kiosztani a képviselők között.

A hivatalból járó helyeket most nem számítva, 1900-ban 129 szakosztályi helyet 99 városatyával töltöttek be, vagyis a képviselőtestületnek majdnem a fele bekerült valamilyen bizottságba. A későbbiekben a betölthető helyek száma 65-re, majd a harmincas években fokozatosan 30-ra csökkent, a képviselők tehát egyre kevesebb eséllyel pályázhattak egy-egy szakosztályi tagságra. Nem véletlen, hogy 1930-ban ismét előfordult kettős tagság, a képviselőtestület létszáma ugyanis csökkent, a szakosztályoké azonban nem. A vizsgált időszakban – a mintaéveket tekintve – a képviselőtestületben összesen 724 személy fordult meg, közülük 232 foglalt helyet a szakosztályokban is. Ez azt jelenti, hogy a képviselők túlnyomó része, mintegy kétharmada egyáltalán nem tudott a szakbizottságokba bekerülni. Már létszámukból következően is a legzártabbnak a jogügyi és az építésügyi szakosztályok számítottak, ide a képviselők 9,4 illetve 10,5%-a tudott bekerülni, a pénzügyi szakosztályba viszont 22%.

Az 1900-as szabályrendelet kifejezetten előírta, hogy a szakosztályok külön tanácskoznak, 1904-től kezdve azonban ilyen rendelkezést nem találunk. A gyakorlat is azt mutatta, hogy a szakosztályok szinte kivétel nélkül *együttes üléseket* tartottak. Mivel a szakosztályok tevékenységüket jobbra közös tanácskozásokon fejtették ki, célszerű az összes szakosztályi helyet együtt vizsgálni. Ez alapján választ kaphatunk ugyanis arra a kérdésre,

hogy a képviselőtestület mely csoportjainak volt a legnagyobb esélye a bekerülésre, és ezáltal a véleményalkotási folyamat befolyásolására. A hivatala folytán képviselőtestületi tagsággal rendelkező tisztviselők jelenléte az együttes szakosztályokban érdemben nem változott, a korszak nagy részében 14 és 17% között mozgott. Mivel 1939-től csak két szakosztály működött, így a negyvenes években relatív súlyuk megnőtt, ráadásul az elhalálozások és lemondások révén megüresedő helyekkel szemben a tisztviselők bizottsági tagsági helyei végig be voltak töltve.

A képviselőtestület által választott szakosztályi tagok között a tízes évek elejéig a virilisek szerepeltek nagyobb számban, az ekkori 40, sőt 1906-ban 50%-os arányuk azonban a harmincas években 30%-ra, a negyvenes években 25%-ra csökkent. A vagyonos polgárság, illetve vagyonos intelligencia visszaszorulásával párhuzamosan a választott képviselők súlya folyamatosan nőtt a század eleji egyharmados szintről, így a húszas és harmincas években a szakosztályi tagok fele már a választott városatyák közül került ki. [26. táblázat] Vagyis, amíg a század első évtizedében a szakosztályi tagok megválasztásában még érezhetően szerepet játszott a vagyomból, a gazdagságból fakadó tekintély, addig a tízes évek második felétől már a társadalmi presztízs nagyobb szerepe érvényesült. Ez azt jelenti, hogy időben előre haladva *a választott képviselőtestületi tagok befolyása a helyi döntéshozatali mechanizmusban egyre inkább megnőtt, ugyanakkor a viriliseké csökkent.*

A szakosztályok foglalkozási-társadalmi arculatát a korszak folyamán mindvégig az intelligencia túlsúlya határozta meg. A tagok legkevesebb egyharmada mindig az *értelmiségből* került ki. Jogügyi szakosztályi tagságuknak köszönhetően elsősorban az ügyvédek jelenléte volt meghatározó. Rövid megszakítással gyakorlatilag a vizsgált korszak egészében szakosztályi tag volt Korányi Endre, rajta kívül huzamosabb ideig helyet foglaltak ott a század elején Flegmann Jenő, Járossy Sándor, Meskó László és Prok Gyula, később, már a két háború közötti időszakra is átnyúlóan, Murányi László, Szitha Sándor, Schön Viktor és Bálint István. Közös bennük, hogy valamennyien virilis képviselők voltak. A választott ügyvéd-városatyák (pl. Furmann Lajos, Krómy Károly vagy Vass Jenő) kisebb számban kerültek a szakosztályokba, és rövidebb ideig, legfeljebb három mintaévben szerepeltek a tagok között. A jogász értelmiséget képviselte a város két közjegyzője is, akik folyamatosan tagjai voltak nemcsak a képviselőtestületnek, hanem a szakosztályoknak is.

Figyelemreméltó az egyházi személyek nagy száma is a bizottságokban. A különböző felekezetek lelkészei gyakorlatilag valamennyien szakosztályi tagok voltak mindaddig, amíg a képviselőtestületben helyet foglaltak. Ebből következően a leghosszabb ideig tartó bizottsági tagsággal a református Bartók Jenő, valamint az evangélikus Geduly Henrik és Paulik János

rendelkeztek. Ebben a tekintetben valamennyi felekezetet képviselője folyamatosnak tekinthető, kivéve a zsidóságot: Bernstein Béla főrabbi csak 1918 és 1935 között foglalt helyet – lelkésztársaihoz hasonlóan – a pénzügyi szakosztályban. Míg az ügyvédek esetében a beválasztás sokkal inkább a személyeknek szólhatott, a foglalkozás sokkal inkább az általa feltételezett szaktudás, végzettség révén volt döntő, addig a lelkészek megválasztása mindenképpen az általuk betöltött pozíció, az egyházi méltóság nagy társadalmi elismertségéről, presztízsről tanúskodik. A többi értelmiségi csoport egy-két személlyel képviseltette magát, a kivételt a mérnökök tízes és húszas évekbeli hangsúlyosabb jelenléte jelentette. Érdemes megemlíteni még Vietórisz József nevét, aki az evangélikus főgimnázium tanáraként, majd igazgatójaként, később pedig nyugalmazott főigazgatóként a vizsgált időszakban mindvégig helyet kapott a pénzügyi és gazdasági szakbizottságban.

A *tisztviselők* a szakosztályi tagoknak mintegy a negyedét adták, majd a korszak végére arányuk jóval meghaladta az egyharmadot. A legnagyobb számban természetesen a városi tisztviselők képviselték őket, közülük került ki a tagok 16–17%-a, a negyvenes években az egyötöde. A század elejét leszámítva hivatalból foglaltak helyet a szakosztályokban. A magántisztviselők súlya csak a tízes évektől kezdve nőtt meg, majd igazán számottevővé csak a harmincas–negyvenes években vált, amikor a tagság majdnem egytizedét adták. Az állami tisztviselők súlya is csak a korszak végére nőtt meg, ami jórészt annak tudható be, hogy a hivatalból szakosztályi tagsággal járó egyes városi tisztviselői állásokat államosítottak.

Az *iparosok* 1912-ig 10-ről 18%-ra növelték arányukat a szakosztályokban, majd jelenlétük 1930-ra ismét 10% alá, később ennél is alacsonyabb szintre csökkent, és a negyvenes években már csak egyetlen személy képviselte őket. Ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy az építkezési szakosztály megszűnt, ugyanakkor a többi bizottságból is kiszorultak. Elsősorban az építészeti szakosztályban foglaltak helyet, ennek megfelelően többnyire építészek, továbbá gépészek, gépgyárosok voltak. Az első csoport legjellemzőbb képviselője Pisszer János, míg utóbbiaké Barzó Pál, aki több mint három évtizedig volt tagja a bizottságnak. A pénzügyi szakosztályba szinte kizárólag olyan iparosokat választottak be, akik az érdekvédelmi szervezetekben, mindenekelőtt az ipartestületben vezető szerepet töltöttek be, így a már említett Pisszeren kívül Hunyady László fényképész, Zomborszky Dániel szabómester, vagy Huray János húsiparos. Mindenképpen említésre méltó, hogy a vizsgált időszakban egyetlen vendéglős vagy szállodás sem került a szakbizottságokba.

A szakosztályok tagjainak mindössze az egytizede, 1930-tól kezdve 12–14%-a volt *földbirtokos*. A kereskedőkhöz hasonlóan elsősorban szintén a pénzügyi és gazdasági

szakosztályban foglaltak helyet, főként a nagyobb birtokon gazdálkodók. Ebben a körben zsidó nagybérlők (Klár Sándor, Németi Sándor) ugyanúgy előfordultak, mint városi birtokosok, Bertalan Kálmán, a Dessewffy család egy-két képviselője (Emil a harmincas, Tivadar a negyvenes években), vagy Szalay Béla szőlőbirtokos. A gazdáknak már jóval nehezebb volt a szakbizottságokba bekerülni, arányuk – a harmincas éveket leszámítva – a képviselőtestületi jelenlétüknek a felét, sokszor a harmadát sem érte el. Huzamosabb ideig csak a valóban tekintélyes, az érdekvédelmi szervezetek vezetésében is szerepet vállaló gazdák, így Paulusz Márton, jánosbokori Kovács András és Pápai Mihály tudtak a szakosztályban helyet foglalni.

A *kereskedők* jelenléte a húszas évek végéig viszonylag jelentősnek mondható, 8% körül mozgott. Tagságuk jobbára a pénzügyi szakosztályra korlátozódott, ami csupán egy-két személy esetében egészült ki építészeti bizottsági tagsággal is. A század legelején elsősorban virilis nagykereskedők, (pl. Rosenthal Ferenc, Baruch Artúr) képviselték őket, míg a tízes évektől jellemzően a választott városatyák közül kerültek ki (pl. Surányi István, Hoffmann Mihály, Hoffer Bertalan). A harmincas években azonban már csak egyetlen kereskedő, Hoffer Bertalan foglalt helyet a szakosztályokban, a negyvenes években pedig már ő sem. A *házbirtokosok és magánzók* aránya 3 és 12% között ingadozott. A húszas évekig az előbbieket (leghosszabb ideig Ferlicska Rudolf), ezt követően az utóbbiak (a már említett Vietórisz Józsefen kívül volt közjegyzők, Somogyi Gyula és Kovách Elek nevét említhetjük) szerepeltek nagyobb számban.

A szakosztályok *felekezeti összetétele* összefüggött a foglalkozási megoszlással. A gazdák és részben az iparosok kis számából következik, hogy az evangélikusok aránya mindvégig alatta maradt a képviselőtestületbeli jelenlétüknek. Ám 1930-ig még így is a legnagyobb felekezeti csoportot alkották: kezdetben 40%-t meghaladó arányuk folyamatosan csökkent (1935-ben 23%), ezt követően némileg emelkedett, de az egyharmadot már nem érte el. Az értelmiségi és a tisztviselő városatyák magas száma azt eredményezte, hogy a római katolikusok és a reformátusok a képviselőtestülethez képest jóval nagyobb arányban voltak jelen a szakosztályokban. A római katolikusok a korszak folyamán végig a szakosztályi tagok 27–29%-t tették ki, csak a harmincas években voltak ennél kevesebben (21–22%). A reformátusok aránya 1940-ig dinamikusan, 14-ről 41%-ra nőtt, és a harmincas évek közepétől a legnagyobb felekezeti csoportot alkották. Az izraelita szakosztályi tagok aránya 15% körül mozgott, amivel messze elmaradtak a városatyák közötti helyüktől. Csupán 1918-ban (amikor a képviselőtestületben is a legnagyobb arányukat érték el) sikerült teret nyerniük, ekkor a szakosztályi tagoknak több mint az ötöde volt zsidó. Különösen figyelemreméltó az, hogy a

tekintélyes számú zsidó ügyvéd városatyából alig került be valaki a szakosztályokba. [28. táblázat, 9. ábra]

A szakosztályokban az intelligencia aránya sosem került 60%, a harmincas és negyvenes években 70% alá, ami értelemszerűen óriási befolyást biztosított a számukra a bizottsági véleményalkotásban. Mind az értelmiségiek, mind a tisztviselők a képviselőtestületben elfoglalt helyeikhez képest messze, sokszor kétszeresen is, felülreprezentáltak voltak a szakosztályokban. Mivel a képviselőtestületben is ők voltak jelen a legnagyobb létszámban, elvileg feltételezhetjük, hogy az értelmiségi és tisztviselő városatyák „leszavazták” a képviselőtestület többi részét. A szakosztályi tagokra leadott szavazatok azonban ezt nem támasztják alá, a tagok legnagyobb részét ugyanis szinte valamennyi jelenlévő városatya megszavazta, a kevesebb szavazattal bekerülők között pedig többnyire éppen az értelmiségiek voltak túlsúlyban.

Az összes többi foglalkozási csoport alulreprezentált volt a szakosztályokban, csupán az iparosokról mondható el, hogy egyes időszakokban, így 1912-ben, továbbá a harmincas években, szakosztálybeli jelenlétük megközelítette, sőt el is érte a képviselőtestületi arányukat. Feltűnő a gazdák alacsony száma, ami gyenge érdekérvényesítő képességükről tesz tanúbizonyságot. Ez azért is meglepő, mert a városatyák között mindvégig meghatározó volt a jelenlétük, és a közgyűléseken is nagy számban jelentek meg, amiből elvileg arra lehet következtetni, hogy a szakbizottságokba is megfelelő számú társukat tudták delegálni. A század elején a gazdák és az iparosok többször is kísérletet tettek rá, hogy az értelmiséget visszaszorítsák a bizottságokban: „Értesülésünk szerint megint konplott van készülöben a 'nadrágos' elemeknek a szakosztályokból való kiszorítására!” – hívta fel a képviselők figyelmét a Nyírvidék cikkírója 1903-ban.⁴⁹⁶ Ám a megválasztottak összetétele azt jelzi, hogy ezek a „félelmek” nem igazolódtak, az intelligencia dominanciáját a többi csoport egyetlen időszakban sem veszélyeztette. [27. táblázat, 8. ábra]

Nyilvánvaló, hogy a legfontosabb várospolitikai szakmai kérdések alapos megvitatásához és megalapozott vélemény kialakításához kellő szakértelemre és szaktudásra volt szükség, így a jogi szakosztályba jogász végzettségű városatyákat választottak, az építésügyibe jobbra szakmabeli iparosokat, mérnököket. Még a városgazdálkodással foglalkozó szakosztály esetében lehetett a legkevésbé meghatározó a pénzügyi vagy közgazdasági szakképzettség, hiszen ezzel meglehetősen kevés városatya rendelkezett, ám ez a tényező is inkább az intelligencia érvényesülési lehetőségét növelte, semmint az iparosokét vagy kereskedőkét. Hogy mégsem az egyes szakbizottságok által megkövetelhető szaktudás

és képzettség volt a döntő, az mutatja, hogy a szakosztályok a korszakban szinte kivétel nélkül együttes üléseket tartottak.

Ezeken az üléseken a jogi, a pénzügyi és az építészeti kérdések nem váltak el élesen egymástól, az egyes ügyekhez minden jelenlévő szakosztályi tag hozzászólhatott és szavazhatott, a véleményt is közösen alakították ki. Úgy látom tehát, hogy elsősorban nem a jogi, pénzügyi és egyéb szakmai hozzáértésnek volt elsődleges szerepe, hanem általában annak a műveltségnek, amelynek letéteményese és birtokosa az intelligencia volt.⁴⁹⁷ Az egyre szaporodó és specializálódó városi feladatok mindinkább olyan tudást, széleskörű tájékozottságot követeltek meg a vezetéstől, amelyekkel már csak a tanult, a modern ismeretek és műveltség birtokában lévő társadalmi csoportok rendelkeztek. Véleményem szerint ez az oka az intelligencia magas arányának a szakosztályokban, mint előzetes szakmai véleményező testületekben.

Amennyiben a tagság színvonalát az (aktív és nyugalmazott) értelmiségiek és tisztviselők arányában mérjük, akkor a szakosztályok „nívósabbnak” számítottak, mint a képviselőtestület. Nem véletlen, hogy a század eleji sajtó, amely szinte folyamatosan szóvá tette a képviselőtestület csekély intellektuális erejét, a szakosztályok összetételével kapcsolatban alig fogalmazott meg kritikát. A Nyírvidék 1918-as bírálata is leginkább a kiválasztás mikéntjére illetve, egyes tagok közömbösségére irányult: „Szakítani kell az eddigi rendszerrel, amely a világért sem mert hozzányúlni az ósdiságokhoz, amely a bizottsági tagságokat megtiszteltetésképpen osztogatta és nem azt nézte, hogy kik a dolgozó emberek.”⁴⁹⁸ A szakbizottságok „nagyobb intellektuális erejével” persze az is együtt járt, hogy az együttes szakosztályi vélemények jobbára az értelmiség és a tisztviselők érték- és érdekviszonyait tükrözték. Ez azért volt lényeges, mert az intelligencia által meghatározott véleményt a képviselőtestület az esetek döntő részében minden változtatás nélkül magáévá tette.

Ami a *gazdasági pozíciókat* illeti, a szakosztályok tagjai a városi elit egészéhez viszonyítva jóval nagyobb arányban – általában kétszer annyian – vettek részt pénzügyi és részvénytársaságok vezetésében. A képviselőtestület ilyen pozíciókkal rendelkező tagjainak legkevesebb a fele, sokszor a kétharmada (1900-ban majdnem az összes ilyen személy) bekerült a szakosztályokba. A bizottsági tagoknak már a századfordulón is több mint a negyede, a tízes és húszas években pedig a fele ült valamely helyi gazdasági szervezet igazgatóságában, felügyelő bizottságában. Számuk ugyan a harmincas–negyvenes években visszaesett, ám a szakosztályok létszámcsökkenése következtében arányuk így is megközelítette, többnyire el is érte az egyharmados szintet. Kezdetben szinte kizárólag a

virilisek rendelkeztek ilyen pozíciókkal, az elit egészéhez hasonlóan azonban folyamatosan nőtt a választottak száma is, az első világháború után pedig arányuk teljesen kiegyenlítetté vált. *A helyi döntéshozatali mechanizmusban kulcspozíciót betöltő szakosztályok tagságának tehát jóval szorosabb személyi kapcsolatai voltak a helyi gazdasági elittel, az „elit elitjének” multipozícionális jellege mindvégig sokkal hangsúlyosabb volt, mint magának a városi vezetőrétagnak.*

A jelek szerint a szakosztályi tagok kiválasztásában *pártpolitikai* szempontok nem játszottak szerepet, hasonlóképpen semmi sem utal arra, hogy a bizottsági tagválasztások szabadkőműves–klerikális küzdelmeket hoztak volna. A szabadkőművesek aránya ugyan magasabb volt, mint a képviselőtestületben, ez azonban – miként a katolikusok felülreprezentáltsága – az értelmiség magas arányából következett. A tényleges páholytagok aránya a szakosztályokban már 1906-ban megközelítette az egytizedet, 1912-ben az egynegyedet, míg 1918-ban a 30%-t. A felvilágosult szabadkőműves eszmeiséget feltételezhetően már, illetve még hordozó, leendő, illetve volt páholytagok jelenléte is messze nagyobb, egyes időszakokban több mint kétszerese volt, mint az elit egészében. A felozlatott páholyok volt tagjai még a harmincas években is a szakosztályi tagság negyedét tették ki, és arányuk még a negyvenes években sem süllyedt 10% alá.

Természetesen a szakosztályokkal kapcsolatban is elmondható az a kitétel, hogy az összetétel csak valószínűsíti, és nem meghatározza az érdekviszonyokat, még akkor is, ha az értelmiség és a tisztviselők dominanciája ilyen nagy arányú volt. Sajnos, a bizottságok tevékenységét nem tudjuk a képviselőtestülethez hasonlóan megvizsgálni, ugyanis csak két év, 1919 és 1921 szakosztályi üléseinek a jegyzőkönyvei maradtak fenn.⁴⁹⁹ A városi szakosztályok 1919-ben 17, 1921-ben 26 együttes ülést tartottak, azaz átlagban havonta több mint két ülésre került sor. (1919-ben január 29. után, a tanácsköztársaság megalakulása, majd a román megszállás következtében, csak május 27-én ültek össze a bizottságok.) Az együttes üléseken kívül az egyes szakosztályok külön szinte egyáltalán nem tanácskoztak, mindössze a jogügyi szakosztály ülésezett, mindkét évben egy-egy alkalommal. A sajtó beszámolóiból, illetve a képviselőtestület közgyűlési jegyzőkönyveiből is arra következtethetünk, hogy a szakszabotóságok szinte minden esetben együttes ülést tartottak.

Az ülések magas száma azt mutatja, hogy a szakosztályok a képviselőtestületi közgyűléseknél jóval gyakrabban tanácskoztak, amiből már önmagából következik, hogy ezen a fórumon sokkal több lehetőség adódott az ügyek részletesebb és alaposabb megtárgyalására és megvitatására. A lehetőség annál is inkább adva volt, mert a szakosztályok egy-egy

ülésekön a képviselőtestületi közgyűléseknél jóval kevesebb ügyet tárgyaltak, nem minden kérdés került ugyanis a szakosztályok elé véleményezésre. Egy szakbizottsági ülésen 1919-ben 17, 1921-ben 12 ügyet tárgyaltak átlagban. Több ülés napirendje még 10 pontból sem állt, míg 20 témánál több csak ritkán került egy tanácskozás elé. A legtöbb ügyet, szám szerint 35-öt, az 1919. május 27-i együttes szakosztályi ülésen tárgyalták, ami annak tudható be, hogy a legutóbbi ülés óta ekkor már négy hónap telt el. *A szakosztályok tanácskozásai tehát a képviselőtestületi közgyűléseknél valóban alkalmasabbnak mutatkoztak a kérdések alaposabb megvitatására és véleményezésére.*

A szakosztályi *üléseken megjelentek száma* 1919-ben 20–45, 1921-ben 16–30 között mozgott, ami éves átlagban 31 illetve 21 fős értekezletet jelentett. Az érdektelenség feltűnő növekedése minden bizonnyal annak tudható be, hogy 1919-ben a város a román megszállás következtében különösen nehéz helyzetben volt, nemcsak a rekvirálások és fosztogatások miatt, hanem azért is, mert lehetetlen volt a városi hatóságok rendszeres érintkezése a központi kormányzervekkel. Ilyen körülmények között természetesnek vehető, hogy a tagok, érezve felelősségük nagyságát, nagyobb érdeklődést mutattak a közügyek iránt. 1921-re azonban ezek a tényezők már nem álltak fenn, így a tagság aktivitása a – vélhetően – szokásos szintre esett vissza. A viszonylag rendszeresen megjelenők száma a két tucatot is alig érte el, ráadásul ezek nagy része városi tisztviselő volt. Ha a mindössze egy-két szakosztályi ülésen megjelent 18–20 személyhez hozzászámítjuk azokat, akik egyetlen egy tanácskozáson sem vettek részt (1921-ben több mint egy tucatnyi bizottsági tag), akkor megállapítható, hogy *a tagságnak a fele csak a lehető legminimálisabb érdeklődést – vagy még azt sem – mutatta a szakosztályi munka iránt.*

A képviseleti közgyűlésekhez hasonlóan a virilisek mutatták a legnagyobb érdektelenséget, és a hivatalból tagsággal rendelkező városi tisztviselők jelentek meg a legnagyobb számban. A jelenlévők közötti relatíve hangsúlyos jelenlétükből következően a városi apparátusnak így jó esélye volt a szakosztályi vélemény alakításában. A többi foglalkozási csoport az éves átlagot tekintve nagyjából a szakosztálybeli arányuknak megfelelően képviseltette magát az üléseken, kivéve az értelmiségi tagokat, akik létszámukhoz képest ezen a területen is a képviseleti közgyűléseken tanúsított közönyt mutatták. Arányuk azonban még így is meghatározó volt, a résztvevők mintegy egyharmada, 1921-ben egynegyede volt értelmiségi, többségében természetesen ügyvéd és egyházi személy. A tisztviselők és értelmiségiek együttes aránya sosem került 50% alá, évi átlagban 61, illetve 65% volt, ami nagyjából a szakosztálybeli súlyuknak felelt meg. Felekezeti szempontból szignifikáns eltérés nem figyelhető meg az egyes csoportok aktivitása

tekintetében, egyedül a zsidó szakosztályi tagok passzivitása, illetve a városi tisztviselők nagyfokú részvételének köszönhetően az evangélikusok átlag feletti aktivitása figyelemreméltó.

A két év alapján természetesen nem lehet a korszak egészére érvényes következtetéseket levonni, azonban semmi okunk nem lehet feltételezni azt sem, hogy ez a két év gyökeresen más képet mutatna, mint a többi. Az ülésekről több-kevesebb rendszerességgel beszámoló helyi sajtó tudósításaiból is kiolvasható, hogy a szakosztályi tagok aktivitása nem sokban tért el a képviselőkétől általában. A többség nem járt rendszeresen az ülésekre, többnyire csak akkor jelentek meg, ha az érdekszférájukba tartozó ügy került napirendre. Az 1918-ban frissen megújított szakosztályok első ülésén a tagok szép számmal megjelentek, főleg az újak, „míg a régiek a legtöbben – úgy látszik – ezután sem tanúsítanak több érdeklődést a város dolgai iránt akkor, ha valamelyes érdekeltég nem fűzi őket a tárgyalás alá kerülő dolgokhoz.” A megjelentek tevékenysége azonban reménnyel töltötte el a tudósítót, „hogy ezek az előkészítő munkálatok, amelyen a legtöbb városi ügy sorsa dől el, az ezelőttiéknél több gondal folynak le majd”.⁵⁰⁰ Gyökeres változásra mindazonáltal nem került sor, a szakosztályi ülések lefolyása nem sokban térhetett el a képviseleti közgyűlésektől. Az 1929. március 19-i együttes szakosztályi ülésen az előadó egy terjedelmes javaslatot olvasott fel a Véső utca szabályozásáról, amely olyan hosszúra sikeredett, hogy a „szakosztályi tagok egyike-másika már alig várta a végét.”⁵⁰¹

A többség elmaradásának az okát egyesek az ülések időpontjában látták. A pénzügyi és gazdasági szakosztály 1936. február 18-i ülésén Korompay Károly bizottsági tag indítványozta, hogy a szakosztályok ülései a jövőben délután négy óra helyett öt órakor kezdődjenek, mert sokan vannak olyanok, akik elfoglaltságuk miatt nem tudnak időt szakítani arra, hogy az üléseken megjelenjenek. Pedig „a szakosztályok tagjait a képviselőtestület azért választotta, hogy azok részt is vegyenek az itt folyó tárgyalásokon, ez tiszteletbeli állás, azért olyan időben kellene a szakosztályi üléseket megtartani, hogy az az időpont, amit az egyes tagoknak a megélhetésére kell fordítania, ne essen bele a tárgyalások időpontjába.” Az indítványt a szakosztály tudomásul vette, és további intézkedésre a polgármesternek kiadta. Az együttes szakosztályok március 30-án tárgyalták az indítványt, és a határozati javaslatban támogatták, hogy – egyelőre október 1-ig – a szakosztályi üléseket délután öt órakor kezdjék.⁵⁰² A javaslatot a képviselőtestület április 3-i közgyűlésén egyhangúlag elfogadta, amivel „lehetővé kívánja tenni, hogy a szabadpályán működő és ekként a korábbi délutáni órákban elfoglalt bizottsági tagok a szakosztályi üléseken minél nagyobb számban jelenhessenek meg.”⁵⁰³

A szakosztályi ülések lefolyásáról, a megjelentek tevékenységéről még kevesebbet tudunk, mint a képviselőtestületi közgyűlések esetében. Az ülésekről vezetett jegyzőkönyvek csak a résztvevők neveit és az egyes előadók által előterjesztett témák ügyiratszámait tüntették fel. Kevés az olyan sajtótudósítás is, amely részletesebb és mélyebb bepillantást engedne a szakosztályi ülések munkájába. Ezek alapján nagy vonalakban csak azt állapíthatjuk meg, hogy az agilis személyek köre – a képviselői közgyűlésekhez hasonlóan – meglehetősen szűk volt, ugyanazokkal a nevekkel találkozunk 1918-ban, mint 1929-ben vagy 1939-ben. Ám a beszámolókból arra is következtetni lehet, hogy a szakosztályi ülések még a két világháború közötti időszakban sem nélkülözték a hozzászólásokat, az alapos és kimerítő tárgyalást, sokszor a személyeskedésig is menő élénk vitákat.

Az 1929. február 6-i együttes szakosztályi ülésen a Korona szálló tervezett bővítése és ezzel kapcsolatban a szomszédos ún. Fisch-féle telek megszerzése keltett igen heves indulatokat. A tanács javaslata arra irányult, hogy a bővítéshez és a telekvásárláshoz szükséges összeget rövidelejáratú kölcsön felvételével teremtsék elő. Jármay Béla, Hoffmann Mihály, Krómy Károly és – természetesen – Kovách Elek védte a tanácsi javaslatot, míg Barla Sándor és Klekner Károly nem tartotta időszerűnek a szálloda bővítését, mondván, vannak előbbre való városi feladatok is. Murányi László ügyvéd úgy gondolta, hogy a kisajátítási eljárással olcsóbban hozzá lehetne jutni a telekhez. Indítékairól sokat elárul ügyvédtársának, Jármay Bélának a kiszólása, aki Adorján János építőmesternek arra a megjegyzésére, hogy a kisajátításnál sok a perköltség, és csak az ügyvédek keresnek rajta, megjegyezte: „Az se baj.” Jármay persze elsősorban arra hivatkozott, hogy a kisajátítást kimondó bírói ítélet jobban megnyugtatná a közvéleményt.

Természetesen az sem volt véletlen, hogy Adorján János és Pisszer János építőmesterek a telekvásárlást támogatták, ez ugyanis rövidebb procedúra volt, hamarabb megindulhatott volna az építkezés, amelynek elnyeréséért feltehetően mindketten pályáztak volna. Bencs Kálmán polgármester a vita lezárásakor elmondta, hogy a szállóbővítés nem is, de utcanyitás megadja a jogot a kisajátításra, ez azonban hosszadalmas, és nem kevésbé költséges eljárást jelent, általános tapasztalatok szerint célszerűbb a tulajdonossal a vételről megegyezni. Végül ketten a kérdés időszerűtlensége mellett szavaztak, hárman a kisajátítást támogatták, míg a nagy többség elfogadta a tanácsi javaslatot.⁵⁰⁴ (Az ügyet a február 7-i közgyűlés tárgyalta, ahol a képviselők 85 igen szavazattal 6 nem ellenében megszavazták az előterjesztést.⁵⁰⁵)

Teljes egészében fennmaradt az 1935. június 7-i együttes szakosztályi ülésen elhangzott hozzászólások szövege.⁵⁰⁶ Ez alapján bepillantást nyerhetünk a legfontosabb városi

ügyek alapos és beható tárgyalásának és megvitatásának mikéntjébe. A szakosztályi ülés két napirendi pontot tárgyalt, a hűtőház létesítéséről szóló javaslatot és a Korona szálló felújításának elnapolását. Ez utóbbihoz mindössze hárman szóltak hozzá, és mindhárman teljes egészében támogatták a polgármester előterjesztését, az előző kérdés azonban élénk vitát hozott. A földművelésügyi miniszter – a tiszántúli gyümölcstermesztés fejlesztése érdekében – 120000 P kölcsönt ajánlott a városnak abból a célból, hogy az exportérdekeltségek bevonásával egy *hűtőházat* létesítsenek. Szohor Pál polgármester előterjesztésében már sokkal inkább a város és környéke baromfitenyésztése szempontjából tartotta fontosnak ennek létesítését, összefüggésben azzal, hogy a megépítését és üzemeltetését a baromfiexportban érdekelt cégek vállalták. Szohor olyan megoldást javasolt, mely szerint a várost beruházás és fenntartás nem terheli, viszont a létrejövő hűtőház kapacitásának egyharmada városi közcélokat szolgálna.

Bár a tanácskozáson részt vevők számát nem ismerjük, a tagság aktivitásáról sokat elárul, hogy a tárgyhoz mindössze tíz személy szólt hozzá. Ezek kivétel nélkül dicsérték az előterjesztés alapos és kidolgozott voltát, és valamennyien elfogadásra ajánlották azokat. Rosenberg Emil orvos mindössze azt a megjegyzést tette, hogy jogérvényesen csak egy megalakult részvénytársasággal lehet megállapodni, míg Törös Pál főszámvevő azt kérdezte, hogy a létrejövő társaság önálló lesz-e, vagy egy országos cég fiókja. Schön Viktor ügyvéd és Bertalan Kálmán földbirtokos fontosnak tartották, hogy a leendő társaság vezetésébe a város képviselőket küldhessen, mert ez megfelelő garanciát nyújthat arra, hogy a hűtőház működésébe a város hatékonyan beleszólhasson. A garanciák fontosságát hangsúlyozta Szitha Sándor ügyvéd is, főleg akkor, ha a létesítmény azonnal az érdekeltség tulajdonába megy át. Tóth Pál építőmester az építkezés szempontjából is üdvözölte a javaslatot, amellett – Pápay Mihállyal egyetemben – aggodalmát fejezte ki, hogy Debrecen is meg akarja szerezni a hűtőházat, ezért a mihamarabbi megvalósítást javasolta. Kovách Elek közjegyző hosszasan méltatta a javaslatot és ecsetelte a hűtőház megvalósításából fakadó előnyöket, érdemi mondanivalója azonban csak annyi volt, hogy a kövezetvám- és helypénz-mentességet ne örökre, hanem meghatározott időre, 15 évre biztosítsák.

Lényeges és döntő elvi kérdést csupán Sikorszky István iparfelügyelő vetett fel, tudniillik, hogy a vállalatot bérbe (ezt a polgármesteri előterjesztés elejtette) vagy tulajdonjogba adják. Rámutatott arra is, hogy a szakosztály tagjai még azt sem tudják, hogy a részvénytársaság mit és hol akar megépíteni, így a tervek hiányában sem technikai, sem üzleti szempontból nem tudnak hozzászólni a kérdéshez. Ezért javasolta, hogy a szakosztály küldjön ki egy négy-öt fős bizottságot a tervek megtekintésére és áttanulmányozására, majd ennek a

bizottságnak a jelentése alapján tárgyalják újra a kérdést. Javaslatát társai tiltakozással fogadták, mire Sikorszky megjegyezte: „Nem szükséges, hogy elfogadják az urak a javaslatomat, én hozzá vagyok szokva, hogy leszavaznak.” A polgármester válaszában elsősorban azt hangsúlyozta, hogy most csupán az a kérdés, hogy a képviselőtestület egyetért-e a hűtőház létesítésével, jóváhagyja-e az eddigi tárgyalásokat. A részletek akkor kerülnek majd tárgyalás alá, amikor bemutatja a szerződéseket és a műszaki terveket. Ezeket egyébként szakértőnek is meg fogja mutatni, így Sikorszky szakosztályi tag úr is megnyugodhat. A polgármesteri javaslatot végül elfogadta a szakosztály, majd június 28-i közgyűlésén a képviselőtestület is magáévá tette.⁵⁰⁷

A szórványos adatokból úgy tűnik, hogy nemcsak a városi elit, hanem az „elit elitje” sem mutatott nagyobb érdeklődést saját feladatai iránt. Hiába voltak a szakosztályok a képviselőtestületnél kisebb létszámú operatív tanácskozó és véleményező testületek, a tagok többsége még ennek a kis létszámú fórumnak a munkájába sem kapcsolódott be rendszeresen. A szakosztályi tagok nagy részének indolenciájából következik, hogy *a képviselőtestület érdemi döntését alapvetően meghatározó szakosztályi véleményt az esetek legnagyobb részében két-három tucat személy alakította ki*. Vagyis a szakosztályokon belül is kialakult egy belső mag, az ide tartozók a helyi döntéshozatali mechanizmusban jóval meghatározóbb szerepet játszottak nemcsak az elit többi részénél, hanem még a szakosztályok inaktív tagjainál is. Ebben a körben még hangsúlyosabb volt a városi tisztviselők jelenléte, mint a városi elit egészében.⁵⁰⁸

A tisztviselők szerepe tehát a szakosztályi vélemény kialakításában is meghatározó volt. Ezek után nem meglepő, ha a képviselőtestületi közgyűlések elé csak a legkritikább esetben érkeztek olyan előterjesztések, amelyek a tanács (1929-től a polgármester) és a szakosztályok véleménykülönbségére utaltak. A kilenc vizsgált mintaévben a közgyűlés mindössze hét olyan ügyet tárgyalt, amellyel kapcsolatban a szakosztályok véleménye eltért a tanácsétól. Szembetűnő, hogy a városatyák valamennyi esetben a tanács javaslatát fogadták el és nem a maguk közül választott szakosztályok véleményét. (Ráadásul a képviselőtestület ezeket a határozatokat többször is egyhangúlag fogadta el, ami azt jelenti, hogy – amennyiben egyáltalán részt vettek a közgyűlésen – a szakosztályi tagok is a saját korábbi döntésükkel ellentétesen szavaztak.

Ha megnézzük, hogy milyen ügyekben került szembe a szakosztályi többség a tanáccsal, illetve a polgármesterrel, megállapíthatjuk, hogy egyik sem volt a városlakók sorsát, a város fejlődését alapvetően meghatározó kérdés. 1912-ben a kéjelgési szabályrendelet módosítása és egy újonnan nyitandó utca helyének megváltoztatása iránti

kérelem generált véleménykülönbséget.⁵⁰⁹ 1924-ben a pénzügyi palota felépítése kapcsán az ingatlanok értékelkedési körzetének határában, a tokaji országút mellett lakó cigány családok áttelepítése kérdésében, a felszabaduló császárszállási vadászati jog hasznosításában, továbbá abban alakult ki véleménykülönbség, hogy milyen összegért vegyék át a László-tanyai bérlő által a városi tulajdonú birtokra emelt istállót, gépszínt és más épületeket.⁵¹⁰ 1930-ban a gyámpénztári közpénzek elhelyezésére vonatkozóan fogadta el a közgyűlés az együttes szakosztályok véleményével szemben a polgármester javaslatát, és jelölte ki erre mindazon helyi illetve helyi fiókkal rendelkező pénzintézeteket, amelyek a vármegyei árvapénztári pénzeket is kezelik.⁵¹¹

A jelek szerint a tanácsi, polgármesteri előterjesztéseket a szakosztályok szinte minden esetben elfogadták. Azt azonban, hogy mennyi szakosztályi tag értett egyet a tanácsi, illetve később a polgármesteri javaslatokkal, illetve hányan utasították el azokat, források hiányában nem tudjuk megállapítani. 1919-ben és 1921-ben is csak egy-egy jegyzőkönyvben tüntették fel, hogy a megvitatott kérdésekben a szakosztályi véleményt egyhangúlag fogadták el. Nehezen hihető azonban, hogy az összes többi tanácskozáson egyáltalán nem születtek volna egyhangú döntések, így a jegyzőkönyvek ebből a szempontból egyáltalán nem használhatók. Az előterjesztések elfogadása természetesen nem zárta ki, hogy egyes kérdésekről nem folytatódtak élénk viták a szakosztályokon belül. A fentebb idézett beszámolók mindenesetre arra utalnak, hogy a szakosztályokban sem alakult ki markáns véleménykülönbség, a kezdeményezés egyértelműen a polgármester kezében volt. A tagok szerepe itt is jobbra az előterjesztésre való rábólintásban merült ki, még akkor is, ha a hozzászólásoknak, az érdemi kérdéseknek, sőt olykor a vitának is nagyobb tér jutott, mint a képviselőtestületi közgyűléseken.

A szakosztályok jogköre hangsúlyozottan az előzetes megvitatás és véleményezés volt. Az 1904-es szabályrendelet 24. §-a ki is hangsúlyozta, hogy nem rendelkeznek hatósági jogkörrel, csupán véleményt nyilváníthatnak a hozzájuk utalt ügyekben, amelyek azután érdemi döntéshozatalra a tanács útján a képviselőtestület elé kerülnek. Láthattuk azonban, hogy a tárgyalt ügyek számának szaporodásával, a közgyűlések szavazógéppé válásával a szakosztályok együttes ülésén megszületett döntések gyakorlatilag automatikusan képviselőtestületi határozatokká váltak. A kortársak már a tízes évek elején tisztában voltak azzal, hogy a szakbizottsági tagság jóval több jogot biztosít a helyi döntéshozatali mechanizmusban, mint a sima képviselőtestületi tagság, még akkor is, ha végső soron ez utóbbi volt a felelős szerv.⁵¹² A szakosztályok jelentőségét emelte ki egy 1929-es közgyűlési

beharangozó is, mely szerint a tárgysorozatban szereplő ügyeket „érdemben már a szakosztályokban letárgyalták. Éppen ezért szombaton aligha fog valamelyik ügy is nagyobb vitát provokálni s a képviselőtestület mindössze határozattá fogja emelni a városi tanács, illetve a szakosztályok javaslatait”⁵¹³

A képviselőtestület természetesen nemcsak Nyíregyházán hagyatkozott egyre nagyobb mértékben a szakbizottságokra. Kiss István a húszas és harmincas években Csongrádon is azt tapasztalta, hogy a képviselőtestület – tudatosan vagy öntudatlanul – az ügyintézését átengedte a kisebb létszámú és mozgékonyabb bizottságoknak. „A konkrét ügyintézésnek illetve az elhatározásnak az együttes bizottsági ülésre való átháramlását [...] mi sem mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy a pártpolitikai tusák idejét kivéve a közgyűlés majdnem mindig úgyszólván szó nélkül [...] fogadta el a hármas bizottság által tett javaslatokat.”⁵¹⁴ Schneider Miklós Szentessel kapcsolatban állapította meg, hogy „az esetek legnagyobb részében a képviselőtestület a bizottsági előterjesztéseket minden további nélkül elfogadta és így lényegében az történt a városban, amit az egyes legfontosabb bizottságokban (jogügyi, háztartási–gazdászati stb.) közreműködő befolyásos képviselők elhatároztak”.⁵¹⁵ Horváth Ferenc Szombathely kapcsán a szakosztályok szerepének a növekedését azzal magyarázta, hogy a város fejlődésével párhuzamosan egyre összetettebb pénzügyi, gazdasági, építészeti és jogi problémákkal kellett szembenézni, amely kérdések megoldása egyre több speciális szakértelmet igényelt, így megnőtt az operatív, kis létszámú bizottságok döntést előkészítő és véleményező tevékenységének a jelentősége.⁵¹⁶

A képviselőtestület érdekviszonyait tehát nemcsak a társadalmi összetétele valószínűsítette, hanem a szakosztályok érdekviszonyai is nagyban kihatottak rá. A helyi döntéshozatali mechanizmusban a szellemi foglalkozásúak foglalták el a kulcspozíciókat, hiszen már a döntések előkészítésében is szerepet játszhattak, míg a gazdák, iparosok és kereskedők számára az ügyekbe való beleszólás vagy legalábbis a hozzászólás egyetlen lehetőségét a közgyűléseken való megjelenés biztosította. A képviselőtestület és a szakosztályok működésének vizsgálata egyértelműen megmutatta, hogy a tisztviselőknek meghatározó és egyre növekedő szerepe volt mind a képviselőtestület, mind az előkészítő szakosztályok működésében, végeredményben tehát az önkormányzat vezetésében. Meghatározó szerepük kellően indokolja, hogy közelebbről is megvizsgáljuk, kiknek volt a legtöbb lehetőségük arra, hogy véleményükkel befolyásolják a helyi döntések kialakítását.

3. A főtisztviselők

Az 1886: XXII. tc. (közelebbről a 68–85. §§) alapján a rendezett tanácsú városok *előljárósági tagjait* a képviselőtestület választotta hat évre, a rendőrkapitány kivételével, akit a főispán nevezett ki életfogytiglan. A választásra az alispán elnökletével magtartott tisztújító székeken került sor. A jelöltek névsorát az alispánból, valamint az általa és a képviselőtestület által kiválasztott 2–2 városatyából álló kijelölő választmány állította össze, majd a választmányi elnök, az alispán útján terjesztette a tisztújító közgyűlés elé. A választás felkiáltással vagy szavazás útján, szavazólapok által történt; ha tíz képviselő kívánta, akkor az elnök köteles volt szavazást elrendelni. A tanács tagjait és a pénztárnokokat általános szavazattöbbséggel választották. Ha egyik jelölt sem szerzte meg a szavazatok felét, akkor a két legtöbb voksot nyert jelölt között újabb szavazást tartottak. Szavazategyenlőség esetén – ilyenre Nyíregyházán is akadt példa – sorshúzás döntött. A többi előljárósági tag, továbbá a segéd- és kezelőszemélyzet tagjainak a választásánál elégséges volt a relatív többség. A megválasztottak a képviselőtestület előtt esküt tettek.

A két világháború között a városi tisztviselők alkalmazásában egy sor jelentős változás történt. Az 1929: XXX. tc. szerint a városi tisztviselőket és alkalmazottakat a képviselőtestület immáron élethossziglan, a polgármestert pedig 10 évre választotta, míg a számvevőség tagjait a főispán nevezte ki ugyancsak élethossziglan. A tisztújításra vonatkozóan a korábbi szabályozás maradt életben, azzal a módosítással, hogy a választás minden esetben titkosan történt (vagyis közfelkiáltással már nem lehetett valakit megnevezni), valamint a kijelölés után a választás befejezéséig a jelöltek nem léphettek vissza. A hatósági orvosi szolgálatról szóló 1936: IX. tc. értelmében a megyei városi tiszti orvos állami tisztviselővé vált, és a belügyminiszter nevezte ki, csakúgy, mint az 1942-ig még városi tisztviselőnek számító kerületi orvosokat. Szintén a belügyminiszter nevezte ki az 1938: II. tc. által államosított városi számvevőség főnökét. A tűzrendészet fejlesztéséről szóló 1936: X. tc. szerint a megyei városok által fenntartott hivatalos tűzoltóság parancsnokát a főispán nevezte ki.

A nyíregyházi városi előljáróság létszáma a 20. század első felében 30 körül mozgott. Számunkra jelen esetben csak azok az előljárósági tagok az érdekesek, akik *állásuknál fogva a képviselőtestület szavazati joggal bíró tagjai voltak*. Az erre vonatkozó szabályozást már korábban áttekintettem, így most csak a felsorolás szintjén ismétlem meg, hogy Nyíregyházán a polgármester, a főjegyző, két majd három aljegyző, a rendőrfőkapitány, három majd négy tanácsnok, a tiszti ügyész (1915-től tiszti főügyész), a két árvaszéki ülnök, a házi- és az

adópenztáros, a főszámvevő (1938-tól az államosított számvevőség főnöke), a közgyám, az orvos-főnök vagy ügyvezető orvos (1936-tól m. kir. tiszti orvos), a városi orvosok, a főmérnök (1923-tól műszaki tanácsos), 1909-től a gazdasági intéző, 1936-tól a tűzoltóparancsnok tartozott ide. A rendőrfőkapitány a városi rendőrségek 1919-es államosításáig volt a képviselőtestület tagja, míg a húszas években megszűnt a gazdasági intézői, 1935-ben az adópenztárnoki állás. A városi (a korszak végén részben állami) tisztviselőknek ezt a csoportját nevezem a továbbiakban *főtisztviselői* karnak.⁵¹⁷

A főtisztviselői állások száma Nyíregyházán a 20. század első felében 19 és 21 között mozgott, ezekben a pozíciókban a vizsgált korszakban 70 személy fordult meg. A század első évtizedében 11 új ember, azaz évente átlagosan egy személy került a karba, míg 1911 és 1913 között egyáltalán nem volt személycsere. A fluktuáció mértéke az első világháború éveiben, ha nem is látványosan, de megnőtt, ebben a négy évben annyi új ember került a főtisztviselők közé, illetve a pozíciók között is annyi mozgás történt, mint korábban tizenöt év alatt. Ráadásul sok hadbavonult tisztviselő feladatát ideiglenes jelleggel az itthon maradottak látták el. A megcsappant létszámú apparátusra a háborús helyzetből fakadóan egyre nagyobb nyomás nehezedett, a megfeszített erővel végzett többletmunka több tisztviselő egészségét aláásta, aminek következtében a háború második felében az elhalálozások és a nyugdíjazások száma megnőtt. Elhunyt Géczy Géza főjegyző, Jánószky Endre gazdasági intéző, Huray Sámuel főszámvevő és Sipos Lajos közgyám, míg Hudák Károly tiszti főügyészt és Balla Jenő polgármestert betegség miatt nyugdíjazták.

A megüresedett helyek betöltése nem volt egyszerű, az újonnan megválasztott személyek ugyanis sokszor még katonai szolgálatukat töltötték. Ebből adódóan a háború végére a helyettesítések, ideiglenes megbízások szinte átláthatatlan és követhetetlen szövevénye alakult ki. A fronton szolgáló Walter Gézát például 1917 nyarán I. aljegyzővé választották, állását azonban értelemszerűen nem tudta átvenni, így ideiglenesen Vass Jenő ügyvéd helyettesítette. Géczy Géza halála után 1917-ben Oltványi Ödön lett a főjegyző, míg az ő helyére adóügyi tanácsnoknak Garay Kálmán került, akit azonban két hónap múlva közigazgatási tanácsnoknak választottak. Ám Balla Jenő betegsége következtében Oltványi gyakorlatilag a polgármesteri teendőket végezte (mivel a korábbi helyettes, Trak Géza közigazgatási tanácsnok Egerbe távozott), a főjegyző feladatait így Garay vitte tovább, míg a közigazgatási tanácsnok munkáját ideiglenes jelleggel Furmann Lajos ügyvéd, képviselőtestületi tag látta el.

Bár 1918-ban, kevés kivételtől eltekintve, sikerült az összes városi tisztviselőt felmenteni a katonai szolgálat alól, és az év végén részleges tisztújítást is tartottak, a helyzet

egészen 1922–1923-ig nem normalizálódott. Elhalálozások, nyugdíjazások, lemondások következtében sok városházi állást csak ideiglenes helyettesekkel tudtak betölteni, a főjegyzői teendők ellátására például az évekkorábban nyugdíjazott Bogár Lajost voltak kénytelenek visszahívni. A város csupán 1922-ben és 1923-ban kapott kormányzati engedélyt arra, hogy az üres állásokat véglegesen megválasztott személyekkel töltsse be. Ebben a két évben 13 új ember került a főtisztviselők közé. A főtisztviselői kar személyi állományában ezt követően csak az évtized végén, 1929–1930-ban történt változás, ami csak részben kapcsolódott a közigazgatási reform végrehajtásához, majd 1935-ig egyáltalán nem került be új ember. Ezt követően a személyi fluktuáció üteme visszaállt a század eleji szintre, azaz évente egy-két új személy megválasztására, illetve kinevezésére került sor.

A századfordulón hivatalban lévő főtisztviselők 1900 után átlagban még mintegy 13 évig maradtak a városházán, többségük a világháború végéig, legkésőbb a húszas évek elejéig kikerültek a karból. Utolsó képviselőjük, Konthy Gyula 1928-ban ment nyugdíjba. A század elején főtisztviselőnek választott személyek már valamennyivel hosszabb ideig, 18 és fél évig maradtak meg ebben a körben. Bár nagy részük a húszas évek elejéig kiesett, egyes képviselőik még a harmincas években is tisztségükben maradtak, sőt, Nagy Elek főmérnök majd műszaki tanácsos ebben a minőségében a korszak, és a rendszer végét is megérte. Jóval kevesebb ideig, átlagban alig több mint 10 évig szolgáltak azok a főtisztviselők, akik a világháború alatt kerültek a karba. Bár közöttük is volt olyan, aki a vizsgált időszak végéig helyén maradt (ifj. Rajtik Miklós), a többség már a húszas évek közepe előtt elkerült a városházáról. A húszas évek elején bekerült új garnitúra ismét nagyobb állandóságot mutatott, helyüket 17 és fél évig megőrizték a főtisztviselők között, nagyobb részük (7 személy) a vizsgált korszak végéig a helyén maradt.

A húszas évek végén, és még inkább a harmincas és negyvenes években bekerült személyek értelemszerűen már nem maradhattak olyan hosszú ideig hivatalban, mint elődeik. Így is figyelemreméltó, hogy az 1927 és 1930 között bekerült 7 emberből 5 még a korszak vége előtt kihullott a főtisztviselők köréből. A záró garnitúra tagjai átlagosan majdnem 17 éve voltak főtisztviselők, felerészben a húszas évek elején, felerészben a harmincas évek végén és a negyvenes években kerültek be. A vizsgált időszakban egyébként egy nyíregyházi főtisztviselő átlagosan 13 évig volt a kar tagja. Húsz évnél tovább 16-an, 30 évnél tovább hárman szolgáltak. Legtovább Nagy Elek főmérnök (1908–1945), ifj. Gaál Ede adópénztárnok (1904–1935), valamint ifj. Rajtik Miklós (1915–1945; előbb II. aljegyző, 1923-tól I. aljegyző majd tanácsnok) volt főtisztviselő.

Bár a tisztviselők többségét 1929-ig hat évre választották, a főtisztviselőség gyakorlatilag már ebben az időszakban is életfogytig betöltött pozíciót jelentett, mivel az általános tisztújításokon minden hivatalban lévőt újraválasztottak. Amennyiben egy állásra a poszt betöltője is pályázott, akkor mások nem is nagyon indultak azért a pozícióért, ezzel szemben a megüresedett állásokra sokszor nyolc–tíz jelentkező is akadt. A viselt pozíciót tehát jóformán nem lehetett elveszteni, azaz ha az illető a városi hivatalnoki karban kívánt maradni, akkor meg-, illetve újraválasztották. A fluktuáció mértékét tehát nem az új személyek felőli „nyomás”, hanem a hivatalban lévők távozása szabta meg.

A korszak végéig a városházán maradt személyeket (valamint a tisztség államosításával a körből kihullott Kiss Sándor rendőrfőkapitányt) nem számítva 51 főtisztviselő vált meg a városházától a vizsgált időszakban. A főtisztviselők egyharmada elhalálozással, 29%-a nyugdíjba vonulással került ki a karból, míg hét személyt (14%) 1939 után a visszacsatolt területekre nevezett ki a belügyminiszter. Hivataláról kilenc tisztviselő mondott le, közülük ötnek az indokai egyértelműek: Saáry Pál 1900-ban betegsége miatt mondott le, Bencs László 1901-ben országgyűlési képviselő lett, Trak Gézát 1917-ben Eger főjegyzőjévé választották, Márfoldi József 1938-ban járásbíró lett, Balla Istvánt a belügyminiszter 1944-ben Nagykanizsa főjegyzőjévé nevezte ki. Hárman (Májerszky Jenő, Lojek Gyula, Walter Géza) a húszas évek elején, alig 4–5 éves főtisztviselői múlttal a hátuk mögött távoztak a városházáról. Walter Géza, továbbá Siklósi István főmérnök lemondásában az is közrejátszhatott, hogy helyzetük – teljesen különböző okok miatt – tarthatatlanná vált a városházán: ezekről később még lesz szó. Két személyt sújtottak hivatalvesztéssel, Garay Kálmánt a közmű alatti tevékenységéért, Pivnyik Gyulát sikkasztásért. Különlegesnek számít Aszalós István házipénztárnok esete: őt a főispán 1930-ban alszámvevőnek nevezte ki, miáltal elvesztette képviselőtestületi tagságát.

A garnitúra fluktuációja egyre fiatalabb *generációk* bekerülését eredményezte, ami értelemszerűen a nagyobb cserélődést hozó időszakokban, így az első világháború alatt és az után, vett nagyobb lendületet. A háborús közigazgatással együtt járó fokozott megterhelést főleg az idősebb tisztviselők viselték nehezen, elhalálozások és nyugdíjazások következtében sok pozíció megüresedett. Ezt kihasználva a háború után a városháza vezetését egy új, jóval fiatalabb nemzedék vette a kezébe: míg a vizsgált időszak nagy részében a főtisztviselők átlagban 36–37 éves korukban kerültek pozícióba, addig az első világháború alatt és a húszas évek elején megválasztottak átlagéletkora nem érte el a 33 évet, sőt nagyobb részük még 30 éves sem volt (a legfiatalabbak 25, sőt 23 évesen lettek főtisztviselők). A személyi állomány stabilizálódása után a huszonéveseknek már csak minimális esélyük volt a megválasztásra

vagy kinevezésre, ezzel az eséllyel a harmincas és a negyvenes években, a századelőhöz hasonlóan, már inkább a harmincas éveik közepén járók rendelkeztek. Az 50 évesnél idősebbeknek egyetlen időszakban sem volt lehetőségük a főtisztviselői karba kerülni, az egyetlen kivételt Tuláts István jelenti, akit 1900-ban 55 évesen választották meg árvaszéki ülnöknek.

A századfordulón a főtisztviselők *átlagéletkora* 47 év volt, többségük a 19. század negyvenes, ötvenes és hatvanas éveiben született. A legidősebb tisztviselő ekkor Saáry Pál orvos volt, aki 1825-ben, míg a legfiatalabb, Oltványi Ödön majdnem ötven évvel később, 1874-ben született. Az átlagéletkor az első világháborúig érdemben nem változott, a világháború alatt és a húszas évek elején azonban a fiatal személyek fokozott térnyerésének a következtében a kar átlagkora 1924-ben 40 év alá csökkent. A későbbiekben a kevesebb cserénél fogva a garnitúra folyamatosan elöregedett, amit csak kis mértékben fékezett a fiatalok bekerülése, így a főhivatalnokok átlagéletkora ismét elérte a század eleji szintet, sőt a korszak végén az 50 évet. A záró garnitúra tagjainak a zöme a 20. század első évtizedében született, a kezdő garnitúrával szemben viszont a legidősebb és a legfiatalabb tisztviselő, Nagy Elek és Márkus László születési ideje között harminc év különbség sem volt (1879, illetve 1907).

„Ezelőtt egyik kellék volt, hogy a városhoz pályázó *helybeli származású, lehetőleg evangélikus és tótul tudó legyen*. Ma minderről szó sincs, legfeljebb némelyek kortesfogásul használják fel.” – írta az egyik helyi lap 1900-ban.⁵¹⁸ A korszakban a vizsgált posztokon megfordult 70 személynek a fele *nyíregyházi születésű* volt. A helyi gyökerek elsősorban a század elején jelentettek előnyt, 1900-ban a főtisztviselők kétharmada született a városban. A korszak folyamán megválasztottak vagy kinevezettek között azonban egyre kevesebb volt a helyiek száma, aminek következtében a 20. század közepén a nyíregyházi születésű főtisztviselők aránya a kétötödöt sem érte el. Ez a tényező tehát egyre inkább veszített a jelentőségéből, bár azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy még a korszak végén is jobbra a helyben születettek töltötték be a városi bürokrácia legfontosabb pozícióit.

Az „idegenek” nagyjából ugyanolyan arányban érkeztek a környékbeli vármegyékből és az ország távolabbi területeiről, előbbieik inkább a korszak első felében, utóbbiak nagyobb számban a harmincas és negyvenes években kerültek be. Ugyanakkor csak elvétve kerültek a városi főtisztviselők közé Szabolcs vármegyében született személyek. Ennek talán az volt a legfőbb oka, hogy a megyében elsősorban a volt dzsentsi családok gyermekei előtt volt nyitva a tisztviselői pálya, ők viszont inkább a megyei adminisztrációban kívántak és tudtak

érvényesülni. Mindenesetre a személyi kapcsolatok hiánya is hozzájárulhatott a város és a vármegye szembenállásához, egymástól való idegenkedéséhez.

A századfordulón a főtisztviselők több mint a háromnegyede *evangélikus vallású* volt, a vizsgált időszak folyamán azonban súlyuk fokozatosan csökkent. A húszas évekig a bekerülők fele még lutheránus volt, a harmincas–negyvenes években viszont ez az arány az egyharmadot sem érte el. Az evangélikusok mellett a század elején szinte egyedül a római katolikusok képviseltették magukat, a reformátusok jelenléte – egy-két kivételtől eltekintve – csak az első világháborútól kezdve vált hangsúlyosabbá. A korszak végére a főtisztviselői kar felekezeti összetétele jelentősen átalakult, az evangélikusok, a katolikusok és a reformátusok aránya teljesen kiegyensúlyozottá vált. Korábban már volt róla szó, ám ismételten ki szeretném hangsúlyozni, hogy a városra jellemző felekezeti béke és a zsidóság magas aránya ellenére a vizsgált korszakban, csakúgy, mint korábban, zsidó származású tisztviselőt egyáltalán nem választottak meg.

Látható, hogy a fenti idézetben foglalt megállapítás – amint azt maga a szerzője is jelezte – már 1900-ban sem állta meg teljes egészében a helyét, ám kétségtelen az is, hogy a nyíregyházi születésűek illetve az evangélikusok súlya döntő volt még a 20. század elején is, sőt, a helyi származásúak még a korszak végén is relatív többségben voltak. Ráadásul minél feljebb megyünk a bürokratikus hierarchiában, ezek a kritériumok annál hangsúlyosabban érvényesültek. Így a polgármesteri és főjegyzői posztot még az általam vizsgált időszakban is kizárólag helyi születésű és evangélikus személyek töltötték be. Két „gyenge” kivétel volt csupán: Balla Jenő a közeli Hajdúhadházon született ugyan, de anyai ágon neki is voltak helyi gyökerei, míg Géczy Géza volt az egyetlen római katolikus főjegyzője a városnak, ő azonban – azon túl, hogy helyi születésű volt – elemi iskoláinak egy részét, valamint gimnáziumi tanulmányait is evangélikus iskolákban végezte.

Nem foglalkoztam még az idézetben említett *nyelvtudással*. Sajnos, megbízható adatok az első világháború előttről nem állnak rendelkezésre, így nem tudjuk megállapítani, hogy ebben az időszakban a városi hivatalnokok milyen számban tudtak akár „tótul”, akár más nyelven. Csak annyit tudunk, hogy az első világháború előtt hivatalban volt 30 főtisztviselő közül 10 egészen biztosan írt vagy beszélt idegen nyelven, a többi 20-ról azonban semmilyen adatunk nincs. A városi hivatalnokokról vezetett második törzskönyvben azonban a tisztviselők idegennyelv-tudására vonatkozó információk is találhatóak, ami alapján az 1914 után bekerülő 40 főről pontosabb képet nyerhetünk: 20 fő írt vagy beszélt valamilyen szinten idegen nyelven, 18 nem, és mindössze 2 személyről nincsenek ilyen jellegű információink.

A fő kérdésre válaszolva: mindössze 8 olyan tisztviselő szolgált ebben az időszakban, akiről egyértelműen megállapítható, hogy tudott szlovákul. Ez a szám meglehetősen kicsi, még az idegen nyelvet bírónak is csak kevesebb, mint az egynegyedét teszi ki. Közülük öten a világháború előtt kerültek a karba, az ő nyelvtudásukról csak azért tudunk, mert a húszas évek elejéig voltak hivatalban, így szerepeltek a második törzskönyvben. Ez alapján is feltételezhető, hogy a század elején a „tótul tudók” száma jóval magasabb lehetett a városházán. Azt, hogy a városházán még a 19. század végén sem volt ritka a szlovák szó, bizonyítja az is, hogy 1896 húsvétján a millennium alkalmából Bencs László polgármester felhívást intézett a tisztviselőkarhoz, hogy az ügyfelekkel ezentúl csak magyarul érintkezzenek.⁵¹⁹

A fentiekből azonban az is következik, hogy 1914 után mindössze 3 szlovákul is tudó személy lett városi tisztviselő, és közülük is mindössze Valent Mihály orvos volt evangélikus vallású és helyi születésű is egyben. Ez azt jelenti, hogy miként a városban, úgy lassan a városházán is visszaszorult a szlovák nyelvhasználat. Az első világháború után a főtisztviselők nyelvtudása gyakorlatilag a német-tudással volt egyenlő: 26 személy írt vagy beszélt németül, közülük 16-an csak ezen az idegen nyelven tudtak. A német mellett franciául illetve oroszul is tudott valamennyire 3–3 fő, míg angolul a korszak városi tisztviselői közül mindössze egyetlen személy írt és beszélt. A tisztviselők idegennyelvtudása így – feltehetően – nem is az anyanyelvről, vagy másodikként használt nyelvről, hanem sokkal inkább a képzettségi, műveltségi színvonalról tudósít.

Az 1886: XXII. tc. 74 §-a egyes városi tisztviselői állások ellátásához a tisztviselők minősítéséről szóló törvény rendelkezéseiben szereplő *képzettségi kritériumok* meglétét követelte meg. A polgármesteri, a jegyzői és az ügyészi állás betöltésének előfeltétele az ügyvédi oklevél, államtudományi vagy jogi „tudorság”, vagy legalábbis sikeresen letett államtudományi államvizsga volt (1883: I. tc. 3. §). A mérnököknek műegyetemi oklevél (1883: I. tc. 10. §), a városi orvosoknak orvosi oklevél volt szükséges, utóbbiaknak ezenfelül két év szakmai gyakorlatot is igazolniuk kellett (1883: I. tc. 9. §). A tisztviselők szakképzettségére vonatkozó új előírásokat tartalmazott az 1912: LVIII. tc. 22. §-a, amely a rendezett tanácsú városok tisztviselőitől is ugyanazon elméleti képzettséget követelte meg, mint a törvényhatósági joggal felruházott városokban, vagyis jogi és közigazgatási tanácsnoknak csak olyan személyt lehetett megválasztani, aki rendelkezett az 1883: I. tc. 3. §-ában foglalt elméleti képzettséggel. A törvény 23. §-a arra is lehetőséget adott, hogy a városok

egyedülálló szakképzettséget igénylő állások betöltőitől a törvényben megállapítottakon felül egyéb elméleti vagy gyakorlati képesítést is megkövetelhessek.

Az 1929: XXX. tc. a közigazgatás egészére vonatkozóan kimondta, hogy fogalmazói állásokra csak az alkalmazható, akinek jogi vagy államtudományi tudori vagy a közigazgatási szak elvégzése után szerzett közgazdaságtudományi tudori oklevele van. A külön ügyvédi, orvosi, mérnöki stb. szakképzettséget igénylő állások betöltőinek természetesen az illető állásra vonatkozó képzettséget kellett igazolni (65. §). A törvény 66. §-a a IX. vagy magasabb fizetési osztályba sorolt, jogi képesítéshez kötött állások esetében (a polgármester kivételével) gyakorlati közigazgatási vizsgát tett kötelezővé. Ugyanakkor a 67. § kimondta, hogy a fenti állásokban már alkalmazásban álló tisztviselőktől sem a törvény által előírt elmélet, sem pedig a gyakorlati képesítés nem követelhető meg.⁵²⁰

Nyíregyházán több állás esetében is a törvényekben foglalt elméleti képesítésnél szigorúbb követelményeket írtak elő. A tanácsosi állásokhoz is szükséges volt az 1883: I. tc. 3. §-ában felsorolt jogi képesítések valamelyike, igaz, ezt 1904-ig községi jegyzői oklevéllel, 1909-ig pedig a közigazgatási tanfolyam elvégzésével ki lehetett váltani. A gazdasági tanácsosnak gazdasági akadémiai végzettséggel vagy gazdasági felsőbb tanintézeti oklevéllel kellett rendelkeznie, továbbá valamely gazdaságban eltöltött három éves gyakorlati időt is kellett igazolnia; az állás 1909-es megszüntetése után ezeket a kritériumokat a gazdasági intézővel szemben is fenntartották. Az 1922-ben felállított kultúratanácsnoki állás képzettségi kritériumát kifejezetten testre szabták, amikor a képviselőtestület kimondta, hogy nem csupán a jogi képzettséget fogadják el, hanem betöltéséhez elegendő középiskolai vagy polgári iskolai tanári oklevél, kiegészülve legalább 5 éves tanári gyakorlattal.⁵²¹ Az állásra 1923 januárjában megválasztott Szentpétery Endre az első, míg a posztot 1923 decemberétől haláláig betöltő Kardos István volt polgári fiúiskolai igazgató az utóbbi kritériumoknak felelt meg. A számvevőknek legalább gimnáziumi érettségivel és államszámvitelteni vagy (1904-ig) kereskedelmi akadémiai oklevéllel kellett rendelkezniük, míg a pénztárnokoknak legkevesebb négy gimnáziumi vagy polgári iskolai osztályt kellett végezniük. (Az 1915-ös szabályrendelet az utóbbiakra vonatkozó előírásokat nem tartalmaz, csupán általánosságban a minősítési és a városfejlesztési törvényben előírtakat követelte meg.)

Mivel a legtöbb pozíció betöltésének feltétele volt felsőfokú végzettség, nem véletlen, hogy a főtisztviselők kétharmada szerzett valamilyen *egyetemen vagy más felsőfokú intézetben oklevelet*. (A század elején több személy végzettségét nem ismerjük, így a felsőfokú végzettségűek száma nagy valószínűséggel még több lehetett.) A diplomások aránya a század eleji 68-ról a korszak végére 78%-ra emelkedett, és különösen megugrott az

első világháború alatt és 1922–1923-ban. A húszas évek elején tehát egy különösen kvalifikált, igaz koruk révén sok tapasztalattal nem rendelkező, fiatal generáció foglalta el a városi bürokrácia kulcspozícióit. A törvényes kritériumok ismeretében természetesnek tekinthető a *jogászság* dominanciája, hiszen a szorosabb értelemben vett igazgatási pozíciók betöltésének elengedhetetlen feltétele volt a jogi végzettség.⁵²² A 70 főtitisztviselőből 31 rendelkezett ilyen irányú szakképesítéssel, amelynek a minősége egyértelműen javuló tendenciát mutatott: az első világháborúig zömmel jogi vagy államtudományi államvizsgával rendelkező, a két háború között azonban szinte kizárólag doktorátust is szerző személyek lettek főtitisztviselők.

A nem jogi egyetemet végzettek kizárólag a *szaktisztviselők* közül kerültek ki (városi orvosok, főmérnök, gazdasági intéző). Kizárólag a szaktisztviselők – főszámvevő, pénztárnokok, közgyám, tűzoltóparancsnok – voltak azok is, akik nem rendelkeztek felsőfokú végzettséggel. Ők szinte valamennyien legalább maturáltak, zömmel gimnáziumban, míg a korszak végén bekerülők közül páran felsőkereskedelmi iskolai érettségivel rendelkeztek. A 10 érettségizett főtitisztviselőnek a fele a pozíciójának megfelelő szakvizsgát tett: négyen államszámviteltani államvizsgát, míg egy személy tűzoltótiszt oklevelet szerzett. A vizsgált időszakban mindössze két olyan főtitisztviselő (Deák András és Gaál Ede) szolgált a városházán, aki érettségi vizsgát sem tett, ők 4 középiskolai osztályt végeztek.

Mindamellet a század elején többször illették kritikával a városi tisztviselők alacsony *képzettségi színvonalát*: „most nagy a quantum, de nagyrészt rossz a qualitàs” – panaszkodott egy helyi polgár 1906-ban.⁵²³ Habár elsősorban a kisebb állások betöltőit érték bírálatok, olykor egyes főtitisztviselők hozzáértése is kérdésessé vált, jelezve, hogy a felsőfokú végzettséggel nem járt együtt feltétlenül a hivatali és szakmai jártasság. A nevét 1900-ban Siklósira magyarosító Klein Istvánt, Pécs város osztálymérnökét 1898-ban egyhangúlag választották meg városi mérnöknek, amit azért üdvözölt a közvélemény, „mert Klein István úr már több éven át volt egy fejlettebb viszonyok között levő város szolgálatában”.⁵²⁴ Pár év elteltével azonban egyre inkább megkérdőjelezték Siklósi szakértelmét, nemcsak az összevissza húzott görbe szabályozási vonalak miatt, hanem azért is, mert – a hírek szerint – a főmérnök még a saját házát is mással tervezte meg, és a bíróság sem fogadta el hatósági szakértőnek.⁵²⁵ Többen feszegették azt a kérdést is, hogy 1904-ben miért kellett a „barázdát nem ismerő” Jánószky Endrét gazdasági tanácsossá választani.⁵²⁶ Mikor alkalmatlansága nyilvánvalóvá vált, állásából a poszt megszüntetésével elmozdították, ám gazdasági intézőként továbbra is főtitisztviselő maradt.

Míg a jogi képzettség a városi főtitisztviselők közé való bekerülésben óriási előnyt jelentett, addig a bürokratikus *hierarchiában való előrejutásnak* egyenesen követelménye volt. A jogi végzettséghez kötött posztok között ugyanis könnyű volt az átjárás, míg a többiek lehetőségei ebből a szempontból jóval korlátozottabbak voltak. Ezekből a posztváltásokból a szakhivatalnokok, úgymint a főszámvevő, a pénztárnokok, a közgyám, teljesen ki voltak zárva, de egy városi orvos vagy egy városi mérnök előrelépési lehetősége is egyedül az orvosfőnökké (ügyvezető orvossá) illetve főmérnökké válás volt. Ezzel szemben egy jogász lehetett árvaszéki ülnök, aljegyző, tanácsnok, főjegyző és akár polgármester is. (A tisztí főügyész, a város ügyvédjének a posztja ebből a szempontból szakhivatalnak számított, nem képezte a városházi karrier egy állomását, betöltői kívülről érkeztek és más városházi hivatalt később sem töltöttek be.)

A karon belüli, pontosabban a szűkebb értelemben vett igazgatási pozíciók közötti mozgások sok mindent elárulnak ezeknek a pozícióknak az apparátuson belül elfoglalt helyéről. Legalul az aljegyzők helyezkedtek el, fölöttük álltak az árvaszéki ülnökök, majd a tanácsnokok, míg a hierarchia csúcsát a főjegyző és a polgármester foglalta el. A pozícióváltások egyértelműen ebben az irányban zajlottak, azaz egy aljegyzőből lehetett árvaszéki ülnök vagy tanácsnok, a tanácsnokból főjegyző, a fordítottjára azonban nem akadt példa.⁵²⁷ A korszak polgármestereinek a többsége (Májerszky Béla, Balla Jenő, Szohor Pál) főjegyzőből vált a város első tisztségviselőjévé, egyedül Bencs László és a fia, Kálmán hagyták ki ezt a lépcsőfokot, őket tanácsnokként választották meg 1890-ben, illetve 1918-ban. (A főtitisztviselői karon belül kizárólag a már említett Jánószky Endre futott be a fentiekől eltérő, „szabálytalan” pályát. 1904-ben adópénztárnokból lett gazdasági tanácsos, majd miután 1909-ben ezt az állást egy pénzügyi tanácsnoki és egy gazdasági intézői állásra választották szét, ez utóbbi, hatáskör, presztízs és (1912 után) fizetés szempontjából is jóval kisebb pozíciót töltötte be haláláig, 1917-ig. Jánószky Endre tehát a bürokratikus hierarchia harmadik fokáról lekerülve gyakorlatilag a városi birtokok jószágigazgatójává süllyedt.)

Az iskolai végzettségen, a képzettségen túl a főtitisztviselői kar arculatáról, színvonaláról tanúskodik az is, hogy a posztok betöltői milyen *tapasztalatokkal, előélettel* rendelkeztek. Elsőként azt vizsgáltam meg, hogy a főtitisztviselővé választott vagy kinevezett személyek mennyi időt töltöttek a városi apparátus alacsonyabb szintjein. A 70 fő háromötöde, 43 személy, egyáltalán nem szolgált előzőleg a városházán, ők külső emberként azonnal valamilyen főtitisztviselői pozícióba kerültek. Természetesen voltak olyan állások, így mindenekelőtt az orvosi, a főmérnöki és a tűzoltó-parancsnoki, de a tisztí ügyészi is, amelyekre jellegükből adódóan „kivülről” érkeztek kellő végzettséggel és tapasztalatokkal

rendelkező emberek (19 fő). A főispán által kinevezett városi rendőrfőkapitány is többnyire, a vizsgált időszakban kizárólag, külső ember volt. (Báthly Barna 1899-ben városi tanácsosból lett főkapitány, hirtelen halála miatt azonban csak pár hónapig tölthette be a posztot, így még abban az évben követte őt Kertész Bertalan főispáni titkár.)

Ezeket a pozíciókat nem számítva a korszakban egyre csökkent azoknak a száma, akik mindenféle városházi tapasztalat nélkül azonnal a helyi bürokrácia csúcspozícióit foglalták el. A századfordulón még nagy számban fordultak elő ilyen személyek, közülük többeket még az 1880-as években vagy korábban választottak meg, amikor egy jogvégzett ember könnyen kerülhetett azonnal magasabb állásba. A vizsgált korszakban a több éves bürokratikus tapasztalattal rendelkező személyek már egyre nagyobb számban kerültek a főtisztviselők közé, amiben az is közrejátszott, hogy kevés pozíció üresedett meg, így a többségnek végig kellett járni a hivatali ranglétrát. A csökkenő tendencia éppen ezért csak a húszas évek elején tört meg, amikor az új emberek azonnal, vagy egy-két éves helyettesítést követően, főtisztviselők lettek. A harmincas években szinte kizárólag a belügyminiszter nevezett ki a városházán kívülről főtisztviselőt, ők azonban állami tisztviselőként más helyeken már szereztek bürokratikus és szakmai tapasztalatokat.

Mindezekkel együtt is azt mondhatjuk, hogy a városi főtisztviselők túlnyomó többsége, mielőtt pozícióba került, egyáltalán nem, vagy csak pár évet szolgált előzőleg a városházán. Sőt, a hosszú városi szolgálat szinte hátrányt jelentett a főtisztviselővé váláshoz, öt-tíz éves vagy hosszabb városházi múlttal szinte kizárólag a pénzügyi és a gyámügyi igazgatásban lehetett előrelépni: írnokként, napidíjasként kezdték, majd adótisztek vagy számtisztek lettek, és több év után pénztárnokként, közgyámként vagy főszámvevőként jutottak a főtisztviselők közé. A leghosszabb „várankozási idő”, 21 év, Deák András és Szánthó József nevéhez fűződik. Deák András 1897-ben, 27 évesen került a városhoz, napidíjasként, 1902-ben befejezte iskoláit (4 polgári osztályt végzett), két év múlva adótisztnak választották, majd 1918 decemberétől 1935. évi nyugdíjazásáig közgyám volt. Szánthó József 1919-ben, 20 évesen, ideiglenes napidíjasként került a városházára, ahol kis idő múlva – ugyancsak ideiglenes jelleggel – a helyettes gyámpénztári ellenőri, majd az alszámvevői feladatokat látta el. 1923 elején utóbbi minőségében véglegesítették, és ezen a poszton maradt 1930-ig. (Közben 1924-ben államszámviteltani államvizsgát tett.) 1930 januárjában a főispán számvevővé nevezte ki, ebben a pozícióban került állami szolgálatba 1938-ban, majd elődjének távozása után 1940-ben lett a városi számvevőség főnöke.

Hogy a kisebb posztokon eltöltött hosszabb városházi múlttal ritkán lett valakiből főtisztviselő, összefüggött azzal, hogy a kisebb városi állásokat legtöbbször magasabb

végzettséggel nem rendelkezők töltötték be. Az apparátusban való előrelépésnek viszont a megfelelő végzettség volt a feltétele, erre a kishivatalnokok csak akkor voltak képesek, ha időközben diplomát szereztek, ilyenre azonban nem sok példa akadt. Tóth László 1907-től szolgált a városházán, előbb napidíjasként, később rendőrségi írnokként és községi bíróként. Közben jogi tanulmányokat folytatott, és 1923-ban a Miskolcra költözött eperjesi jogakadémián államvizsgát tett. Még ebben az évben megválasztották III., az év végén pedig I. aljegyzőnek. (1940-től a főjegyzői feladatokat is ellátta, majd 1943-ban a belügyminiszter főjegyzővé nevezte ki.) Balla István 1929-ben került a városházára, szintén napidíjasként. 1933-ban Szegeden jogi doktorátust szerzett, ám neki még négy évet kellett várnia arra, hogy előreléphessen: 1937-ben közigazgatási fogalmazó, 1939-ben helyettes aljegyző, 1941-től II., 1944 áprilisában pedig I. aljegyző lett, egyben a zsidók gettóba zárásával és deportálásával kapcsolatos ügyek előadói teendőivel bízta meg a polgármester.⁵²⁸ Balla 1944. nyár végéig maradt a városházán, ekkor a belügyminiszter Nagykanizsa főjegyzőjévé nevezte ki.

A főtisztviselők közül 13 személynek *a városházára kerülése előtti előéletéről* semmit sem tudunk. A többi 57 tisztviselőnek több mint a fele a városházára kerülés előtt vagy egyáltalán nem dolgozott máshol, vagy csak gyakornokként töltött pár évet egy ügyvédi irodában, a vármegyénél vagy a törvényszéknél. Két személy, ha nem is a közvetlen adminisztrációban, de gyakorlatilag városi alkalmazásban állt előzőleg: Kardos István a községi polgári fiúiskola igazgatójából lett 1923-ban kultúratanácsnok, míg Virányi András a Városi Üzem Rt. tisztviselője volt 1929-ig, amikor III. aljegyzővé választották.

A városházán kívüli adminisztratív tapasztalatokkal elsősorban szakhivatalnokok rendelkeztek. Például Ruhmann Béla 1918-ban a pénzügyigazgatóságról került a városházára főszámvevőnek, és természetesen szakmai előélettel rendelkeztek a tűzoltó-parancsnokok, László Árpád és Biró Áron is. A Szabolcs vármegyei és a városi igazgatás közötti szakadékot jelezte, hogy szinte egyáltalán nem volt átjárás a két apparátus között. Az egyetlen kivétel Kertész Bertalan főispáni titkár volt, őt viszont nem választották, hanem éppen a főispán nevezte ki rendőrfőkapitánynak. A megyei adminisztrációban szerzett tapasztalatokat Szentpétery Endre is, ám ő sem Szabolcs, hanem Bereg megyében, ahonnan 1921-ben repatriált, és a nyíregyházi pénzügyigazgatóságon eltöltött fél év után került a városhoz, tanácsnoknak.

Az értelmiségi, szabadfoglalkozású valamint magántisztviselői pályákról valamennyivel többen kerültek a városházára, mint a közigazgatásból, szinte kizárólag szaktisztviselők. Így a városi orvosok előzően körorvosként vagy kórházban dolgoztak, esetleg magánpraxist folytattak, a tiszti főügyészek ügyvédeskedtek, míg Nagy Elek

főmérnök megválasztása előtt magánmérnökként, Schreiber Béla gazdasági intéző pedig különböző uradalmakban jószágigazgatóként működött. A leghosszabb magántisztviselői múlttal Törös Pál rendelkezett, aki 1904-től különböző nyíregyházi pénzügyintézeteknél és részvénytársaságoknál volt alkalmazásban, kezdetben mint gyakornok, majd főkönyvelő és cégvezető. 1930-ban azután a főispán városi főszámvevőnek nevezte ki.

A fentiek alapján kirajzolódik a városi főtisztviselővé válás háromféle útja. Az elsőt *bürokratikus karriernek* nevezhetjük, és a tulajdonképpeni, szoros értelemben vett városi igazgatásban érvényesült. A jogi végzettséggel rendelkező, vagy azt napidíjasként megszerző személyek pályájukat a városházán kezdték, és pár év után vagy akár azonnal főtisztviselőkké választották őket. Itt végigjárták a hivatali ranglétrát az aljegyzőségtől és az árvaszéki ülnökségtől a tanácsnokságig, vagy akár a főjegyzőségig és a polgármesterségig. A szaktisztviselők egyik része, a *kishivatalnoki karriert* befutók legfeljebb érettségivel kerültek a városhoz, itt napidíjasként adótisztek vagy számtisztek lettek, és végül több éves városházi szolgálat után házi vagy adópénztárnoknak, közgyámnak vagy esetleg főszámvevőnek választották meg őket. A szaktisztviselők másik része egy ettől eltérő, ténylegesen *szakmai karriert* futott be, amelynek a tulajdonképpeni karrier-része nem is a városházán futott. Ezek a személyek ugyanis a megfelelő szakmai (orvosi, mérnöki stb.) végzettség és bizonyos szakmai előélet birtokában kerültek a városi igazgatásba, többnyire azonnal a szakképzettségüknek megfelelő főtisztviselői állásba, míg a városházán belüli előrelépési lehetőségeik már erősen korlátozottak voltak.

A főtisztviselők anyagi viszonyaival kapcsolatban legbiztosabb adataink a *fizetésről* vannak. A századfordulón a legjobban kereső városi alkalmazott, a polgármester évi illetménye a lakáspénzzel együtt 4000 K, míg a főjegyzőé 3400 K volt, a legrosszabbul kereső közgyámé pedig 1800 K. A tiszti ügyész 2000, az orvos-főnök 2200, míg a kerületi orvosok 1600 K illetményben részesültek, amit utóbbiak esetében 300 illetve 400 K úti általány egészített ki. Ez utóbbi állások betöltői azonban magánpraxist is folytathattak, amit a városi illetményük megállapításakor minden bizonnyal belekalkuláltak. A fizetések 1909-ig nem változtak, ekkor viszont a főtisztviselők 100–400 K (a polgármester 800 K) fizetésemelést kaptak.⁵²⁹

Az 1912. évi városi törvény nyomán a városi tisztviselőket az állami rendszerű fizetési osztályokba sorolták be. A szervezkedési szabályrendelet ennek megfelelő módosítását 1913-ban fogadta el a nyíregyházi képviselőtestület.⁵³⁰ A besorolás mind a törzsfizetés, mind a lakpénz tekintetében valamennyi főtisztviselő esetében jelentős illetményemelkedést

eredményezett. Ez az emelkedés sok esetben az 1000, sőt a 2000 K-t is meghaladta, ráadásul a törvény által nyert joggal élve a legtöbb főtisztviselő többszáz koronás pótlékot is kapott. A legnagyobb juttatásban természetesen a VII. fizetési osztályba sorolt polgármester részesült: Májerszky Béla évi fizetése 6000 K, míg lakpénze 1120 K lett, amit 800 K személyi pótlék egészített ki. A főjegyzői állás fizetés szempontjából elvesztette második helyét, mivel hozzá hasonlóan a VIII. fizetési osztályba sorolták a rendőrkapitányt, a tiszti főügyészt, a tanácsnokokat, a főszámvevőt és a főmérnököt is. A legalacsonyabb, XI. osztályba a főtisztviselők közül a közgyám került: a hivatalban lévő Sipos Lajos 1800 K fizetést és 560 K lakáspénzt, továbbá 300 K személyi pótlékot kapott, ami a korábbi 2000 K összes illetményéhez képest így is jelentős előrelépést jelentett.⁵³¹

Az első világháborút követő infláció a fix fizetésű tisztviselőket igen súlyosan érintette, illetményeik gyorsan értéktelenedtek, amely csak a pénzügyi helyzet stabilizálása, és ezzel összefüggésben az 1924-es státuszrendezés oldott meg.⁵³² Az illetményeket 1927-ben újból rendezték, ami a gyakorlatban számottevő fizetésemelkedést jelentett.⁵³³ Ennek megfelelően a VI. fizetési osztályba sorolt polgármester fizetése meghaladta az évi 6000 P-t, míg a X–XI. osztályba sorolt közgyámé a 2000 P-t. A harmincas évek elején a takarékosági intézkedések keretében a kormányzat csökkentette a személyi kiadásokat: a megyei városi tisztviselőket 1931-ben előbb 10–12, majd további 2–3%-kal, 1932-ben ismét 2–3, 1933-ban pedig 5–6%-kal.⁵³⁴ Utóbbi csökkentést 1937-ben, az előző kettőt 1939-ben visszavonták, míg 1940-ben visszaállították az 1927-es illetményeket, a negyvenes években pedig még tovább emelkedtek a fizetések.⁵³⁵

A városi főtisztviselők a század elején folyamatosan javuló kereseti viszonyok közé kerültek, a századfordulóhoz képest a tízes évek elejére – főként az 1912-es városi törvény nyomán – a legtöbb főtisztviselő pótlékokkal kiegészített összes javadalma majdnem megkétszereződött. Ez azt jelenti, hogy míg a 20. század legelején csak a polgármesteren kívül legfeljebb a főjegyző és a főmérnök jövedelme közelítette meg a középosztályi szintet, addig a világháború előestéjén két-három kivétellel valamennyi városi főtisztviselő legalább alsó középosztályinak megfelelő javadalmazásban részesült. A háborús nehézségek, majd az elszabaduló infláció azonban hamar elértéktelenítette a tisztviselői fizetéseket, amelyek eredményeképpen a nyíregyházi városi főhivatalnokok életszínvője is jelentősen csökkent. Pontosabb képet csak a státuszrendezést követően alkothatunk, megjegyezve, hogy bár ez kétségtelenül javított a köztisztviselők helyzetén, a magyar állam pénzügyi helyzete a háború előtti jövedelmi szint megközelítését nem tette lehetővé.

A két világháború között a VI. és VII. fizetési osztályba tartozó városi tisztviselők – a polgármester, a főjegyző, a műszaki tanácsos, illetve ha régebb óta szolgáltak, a tanácsnokok, a tisztí főügyész, a főszámvevő és az ügyvezető orvos – fizetése a középpolgári szintnek felelt meg. Az államosításukat követően a számvevőségi főnök illetve a tisztí orvos már biztosan középosztályi fizetést húzott. A Tiszántúl című ellenzéki lap 1937-es összeállítására szerint a polgármester 9000 P-t meghaladó évi javadalma több volt, mint a pénzügyigazgatóé, a törvényszéki elnöké vagy az alispáné, de a főjegyző, a tanácsnokok, árvaszéki ülnökök, a főmérnök és a főszámvevő fizetése is meghaladta a középosztályi szint alsó határát.⁵³⁶ A polgármester törzsfizetése mintegy háromszorosa volt a főtisztviselői karon belül legkevesebbet kereső közgyáménak, a differenciált lakáspénz pedig még tovább növelte ezt az arányt.⁵³⁷ A főtisztviselők nagyobbik része csak kispolgári jövedelmet élvezett, a X. és XI. osztályba sorolt tisztviselők, pl. az aljegyzők, a tűzoltóparancsnok vagy a közgyám számára a „havi 200 pengő fix” is csak a lakáspénzzel együtt jött össze. A negyvenes években a tisztviselői fizetések emelkedése következtében az alsóbb fizetési osztályok is fokozatosan középpolgári nívót biztosítottak.

Említettem, hogy a főtisztviselők egy része – a tisztí ügyész, az orvosok és a főmérnök – nem csak a várostól húzott fizetést, hanem egyéb jövedelemforrással is rendelkezett. A többi tisztviselő számára a városi szabályrendeletek szigorúan megtiltották, hogy bármiféle „magánügyködést” folytassanak. Az 1929: XXX. tc. 72. §-a csak kisebb korlátozásokat hozott, így pl. a tisztí főügyész magánügyködést csak a képviselőtestület beleegyezésével folytathatott, a mérnököknek viszont hivatali működésük területén gyakorlatilag megtiltott bárminemű műszaki munkát vállalását magánfelek részére. Az ügyész, az orvosok és (1929-ig) a mérnökök tehát a privát tevékenységük után szerzett jövedelmükkel egészítették ki városházi járandóságukat. A városi orvosok még a magánfelek érdekében hatósági orvosként végzett munkáért járó díjakat – amelyet jogszabály szerint a városi házipénztárba kellett befizetniük – is megkapták, méltányosságból, mivel előlépési szempontból az orvosok a többi tisztviselőhöz képest hátrányban voltak.⁵³⁸ A várost 1928-ban kötelezték, hogy a tisztí főügyész által a magánfelektől szedhető díjakról szabályrendeletet alkosson: Murányi László képviselő indítványozta, hogy ezeket a díjakat a m. kir. közjegyzői díjszabás szerint állapítsák meg.⁵³⁹ Sajnos források hiányában a tisztviselőknek a magánműködésből származó jövedelméről sokkal többet nem lehet megállapítani.

A főtisztviselők számára többlet-jövedelemforrást biztosított a *részvénytársaságok vezetőségében* elfoglalt pozíció is. Az 1912: LVIII. tc. 24. §-a kimondta, hogy a városi tisztviselő mellékfoglalkozást csak a képviselőtestület engedélyével végezhet, és csak abban

az esetben, ha ez hivatali kötelességének teljesítésében nem gátolja, illetve ha hivatali állásának tekintélyével összefér. A városi szabályrendeletek lényegében már 1912 előtt is ehhez hasonlóan rendezték a kérdést.⁵⁴⁰ A városi tisztviselők csak képviselőtestületi, illetve végső soron felsőbb (törvényhatósági és belügyminiszteri) jóváhagyással foglalhatták el valamely pénzügyintézet vagy más vállalat igazgatósági és felügyelő bizottsági tagságát. Ebben gyakorlatilag sem a 8398/1923. BM. eln. sz. körrendelet, sem az 1929: XXX. tc. 72. § (2)-e nem hozott változást. (Az előbbi ugyan általános szabályként kimondta, hogy önkormányzati tisztviselők nyereszkesedésre alakult vállalatok alakításában és igazgatásában nem vehetnek részt, ám ez alól, amennyiben az önkormányzat érdekei azt kívánják, kivételt lehetett tenni.)

Nyíregyházán a vizsgált közel fél évszázad alatt mindössze 12, egy-egy mintaévben 3–5, a korszak végén viszont csak egyetlen főtisztviselő foglalt helyet valamely helyi pénzügyintézet vagy vállalat vezetésében. Szinte kizárólag a hivatali ranglétra felsőbb szintjein álló, és ebből fakadóan már eleve nagyobb javadalmazásban is részesülő főtisztviselők, a polgármester, a főjegyző, a tanácsnokok és a főszámvevő számára adódott lehetőség jelentős díjazással járó gazdasági pozíciók megszerzésére, míg egy-egy ügyvezető orvos vagy házipénztárnok inkább a kivételt jelentette. Ám még ezeken a magasabb szinteken is folyamatos és állandó pozícióvállalásra csak a polgármesternek volt lehetősége, ráadásul a többi tisztviselővel szemben a polgármester egyszerre több (általában két) cég vezetésébe is bekerülhetett. Az egyetlen kivétel Bencs Kálmán, aki a húszas években egy bank és kilenc egyéb részvénytársaság igazgatóságában foglalt helyet.

A *pénzügyintézetek* közül a város legrégebb, legnagyobb és legtekintélyesebb cége, a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület igazgatóságában a hivatalban lévő polgármester az 1880-as évek közepétől az 1940-es évek közepéig képviselte a várost. Rajta kívül Májerszky Béla főjegyző 1888-tól 1901-ig a felügyelő bizottságban foglalt helyet.⁵⁴¹ Alapításától, 1912-től a negyvenes évekig ugyancsak folyamatos volt a városháza képviselője a Szabolcsvármegyei Jegyzők és Gazdák Bankjában, illetve utódintézeteiben, a Kereskedelmi és Iparbankban, majd a Szabolcsi Központi Takarékpénztárban. Oberländer Zsigmond városi pénztárnok 1927-ig a felügyelő bizottságban, míg Szohor Pál főjegyző majd polgármester 1925-től – kis kihagyással – 1940-ig az igazgatóságban foglalt helyet. Ezen kívül mindössze két további pénzügyintézet vezetésében szerepelt városi tisztviselő: a Szabolcsi Hitelbankban Sexty Gyula tanügyi tanácsos 1901-ben bekövetkezett haláláig az igazgatóságban, míg Huray Sámuel főszámvevő 1908-tól mintegy tíz éven át a felügyelő bizottságban, a Nyírvidéki Takarékpénztárban pedig Szohor Pál főjegyző a húszas és harmincas években a felügyelő bizottságban.

Az ipari és kereskedelmi részvénytársaságok között is voltak olyanok, amelyekben a városháza képviselete szinte folyamatosnak mondható. Az egyik ilyen a Nyíregyházi Villamossági Rt., amelynek a felügyelő bizottságában 1904-től 1929-ig Konthy Gyula orvos majd ügyvezető orvos (aki egyébként nyugdíjazását követően is tag maradt), 1929-től 1935-ig Szohor Pál főjegyző képviselte a várost, míg Bencs Kálmán polgármester 1929-től haláláig, 1934-ig szerepelt az igazgatósági tagok között. 1935-ben az új polgármestert, Szohor Pált is beválasztották az igazgatóságba, helyére pedig a felügyelő bizottságba az új főjegyző, Juhász Mihály került, Szabolcs vármegye kisgyűlése azonban megtagadta a jóváhagyást, mert indoklása szerint a díjazásban részesülő pozíciók csorbítják a tisztviselők tekintélyét. A város felülvizsgálati kérelemmel fordult a belügyminiszterhez, aki azonban ezt elutasította, így az érintettek 1936-ban kénytelenek voltak megválni a pozícióiktól, a várost illető igazgatósági és felügyelő bizottsági helyeket másokkal kellett betölteni.⁵⁴² Ugyancsak kiemelkedő jelentősége, és a koncessziós szerződés tette szükségessé, hogy a város polgármestere helyet kapjon a Nyíregyháza-vidéki Kisvasutak (Nyvkv) igazgatóságában is. Bencs Kálmán 1927 és 1934 között ennek az alelnöki tisztét is ellátta.

A fentiekén kívül alig akadt olyan cég, amelyikben városi tisztviselő vezető pozíciót vállalt volna. Májerszky Béla rövid ideig az Ajtó-, Ablak és Bútorgyár, Törös Pál a Nyírség Mezőgazdasági és Ipari Rt. vezető testületeiben foglalt helyet.⁵⁴³ Mint említettem, az egyetlen személy, aki halmozta a gazdasági pozíciókat, Bencs Kálmán polgármester volt. Pozíciójával automatikusan együtt járt a Nagytakarék és a Nyvkv igazgatósági helye, ezekhez a húszas évek első felében további fél tucat, az évtized végén további két pozíciót szerzett, és bár ezek egy részétől időközben megvált, még 1924-ben is nyolc, és 1930-ban is hét ipari és kereskedelmi részvénytársaságban rendelkezett vezető állással. Ezek közül öt pozícióról 1931-ben azért volt kénytelen lemondani, mert a vármegyei kisgyűlés nem hagyta jóvá azok megtartását, mondván, betöltésüket nem indokolja közérdek.⁵⁴⁴

A városi tisztviselők anyagi helyzetét természetesen nemcsak a jövedelmük, hanem a *vagyonuk* is mutatja, ám erről elég kevés forrás áll rendelkezésre. A városi tisztviselők értelemszerűen nem kerültek fel a végleges virilis-jegyzékekre, vagyonuk csak elhunytuk után, özvegyeik neve mellett jelenhetett meg. Így például Básthy Barna volt tanácsos, rövid ideig rendőrfőkapitány özvegye a század elején, egészen az első világháborúig házbirtokosként stabilan tagja volt a legnagyobb adófizetők jegyzékének. Pár évig szintén házbirtokos virilis volt Bencs László volt polgármester özvegye. Fia, Bencs Kálmán polgármester 1930-ban szintén felkerült a nyers listára, amelyet (az adókétszerezés mellett) tekintélyes, egyszeresen számolva több mint 1000 P alkalmazotti kereseti adójának

köszönhetett, de emellett – jelentéktelen összegű földadón kívül – 756 P házadó is állt a neve mellett, a Selyem utca elején álló lakóháza és a Sóstói úti villája után.⁵⁴⁵ Utódjának, Szohor Pálnak is tekintélyes ingatlanvagyonra volt: a negyvenes évek elején 60000 P értékű lakóházzal és 23 hold földdel, továbbá 20000 P értékben egyéb vagyontárgyakkal bírt.⁵⁴⁶

A legnagyobb adófizetők kevés fennmaradt „nyers” jegyzékein sem szerepeltek nagyobb számban tisztviselők, annak ellenére sem, hogy többségük az adókétszerezés jogával is élhetett. 1903-ban például a mintegy 150 nevet tartalmazó listára mindössze Hudák Károly és Konthy Gyula került fel.⁵⁴⁷ Utóbbi a két háború között is feltűnt a nyers listákon, azonban 1930-ban, amikor nyugdíjasként már elfoglalhatta volna virilis helyét, nem került az első 56 közé.⁵⁴⁸ Ennek ellenére mégis tehetősnek számított: a belvárosban található házában kívül tekintélyes megtakarításokkal is rendelkezett, 1936-ban ugyanis 30000 P kölcsönt volt képes nyújtani a városnak.⁵⁴⁹ Bár a többi városházi alkalmazott vagyoni helyzetéről még ennyi információ sincs, úgy tűnik, hogy a régebbi polgárcsaládok tagjai (pl. a Bencsek) rendelkezettek házzal, kisebb földdel, ám a városi tisztviselők többségének semmiféle vagyona nem volt. Főleg a máshonnan idekerültek, repatriáltak voltak nehéz helyzetben és kényszerültek bérletbe: 1924-ben például egy rövid közlemény jelent meg a Nyírvidéken, miszerint „Szentpétery Endre dr. városi tanácsnok, aki újabban szerzett lakását május elején hirtelen közbejött kényszerítő akadályok következtében elfoglalni nem tudta, megfelelő elhelyezkedésre *bútorozott szobát keres.*”⁵⁵⁰

Az anyagi viszonyokkal összefüggésben érdemes megnézni azt is, hogy a városi tisztviselők visszaéltek-e pozícióikkal, igénybe vettek-e törvénytelen eszközöket vagyonuk gyarapítására. Annak ellenére, hogy a nyilvánosságra került *korrupciós ügyek* száma csekély volt, és a jelentősebb ügyek száma a vizsgált időszakban a fél tucatot sem érte el, a közvéleményben mégis újra és újra felütötte a fejét az a vélekedés, hogy a városháza nem mentes a visszaélésektől. A század elején az egyik helyi lap egyenesen azt állította, hogy a városi adminisztráció „minden részét át és átjárja a korrupció halálos betegsége”, a hivatalnokok személyes érdekeket szolgálnak, öncélú kedvezésekkel segítenek egyeseket, így tevékenységüknek a város közönsége látja a kárát.⁵⁵¹ A kevés napvilágra került ügy között is csupán egyetlen esetben merült fel egy főtisztviselő, konkrétan Siklósi István személye.

Siklósi István városi mérnök a szóbeszéd szerint összejátszott az egyik képviselőtestületi klikk vezérével, Nádasy Lajossal, és keresztülvitték, hogy a városi utak kikövezésére kiírt pályázatot Bánszky András (akkoriban városi fuvaros) nyerje el, amiből azután Siklósinak és Nádasynak is anyagi előnye származott. Ráadásul az elvégzett munka minősége is kifogásolható volt, a Szarvas utca kövezését például évekig nem vették át, mert a

kiküldött bizottság több tagja megtagadta azt. Más esetben a kiépített úttest rövidebb volt annál, mint amennyiért a város fizetett, emellett hírek keringtek a jéggyár berendezésével és a gőzfürdő beruházásával kapcsolatos „inkorrektégekről” is. Bár a polgármester néhány ügyben vizsgálatot indított, ezek eredménye azonban nem került nyilvánosságra, sőt, a terhelő iratok el is tűntek a vizsgálati aktákból.⁵⁵² Siklósi István még ügyének lezárulta előtt, 1908 elején lemondott, amit azonban – a tanács javaslatával szemben – a képviselőtestület nem fogadott el, hanem ügyét az alispánhoz tette át.⁵⁵³ Az alispán június elején, arra hivatkozva, hogy az iratok eltűntek, érdemben nem vizsgálódott, és elfogadta Siklósi lemondását. Az ügy illetén lezárása, az, hogy felelősségre vonás nélkül futni hagyták Siklósi Istvánt, természetesen óriási felháborodást keltett a közvéleményben.⁵⁵⁴

Több kisebb hivatali visszaélés, *sikkasztás* is napfényre került a városházán, ám ezek között is mindössze egyetlen nagyobb jelentőségű ügy volt. 1929-ben egy ellenőrzés alkalmával több mint negyvenezer pengős sikkasztásra derült fény. Bár az eset több tisztviselő felelősségét felvetette, az ügynek csak két áldozata lett: Pivnyik Gyula főszámvevőt elbocsátották a városházáról, míg Batta Zoltán házipénztári ellenőr az ügy kirobbanása után öngyilkos lett.⁵⁵⁵ A húszas években suttogtak a városban Bencs Kálmán polgármester villaépítési ügyleteivel kapcsolatos visszaélésekről is, amit az ellenzék még a harmincas években is felhasznált a Bencs elleni politikai támadásokhoz (1933–1934-ben sajtóper is lett az esetből), de a polgármester számára nem járt semmilyen következménnyel az ügy.⁵⁵⁶

Annak ellenére, hogy a nyíregyházi városi főtisztviselők a 20. században már szinte teljes egészében rendelkeztek a középosztályba tartozás egyik fő kritériumával, az érettségivel, csak a hivatali ranglétra magasabb fokán elhelyezkedő néhány főtisztviselő jövedelme érte el a középpolgárinak megfelelő szintet. A pontos viszonyok feltárására ugyan nem áll rendelkezésre elég forrás, ám azt megállapíthatjuk, hogy *a főtisztviselők az alsó középosztályba és a kispolgárságba tartoztak*, és az elit többi részéhez, főleg természetesen a virilisekhez viszonyítva kisegyzisztenciáknak számítottak. *Azt a kimagasló szerepet és befolyást, amivel a helyi közösség, a város és lakói felett rendelkeztek, tehát távolról sem vagyonuknak és jövedelmüknek, hanem a helyi uralmi mezőben elfoglalt intézményes pozíciójuknak köszönhették.*

Láttuk, hogy a képviselőtestületben hivataluknál fogva helyet foglalók a városi elit legagilisabb és legaktívabb csoportját alkották, relatív megjelenési hajlandóságuk a képviselőtestületben és a szakosztályokban is messze a legmagasabb volt. A korábbi fejezetekből az is kiderült, hogy igazi jelentőségüket a helyi döntéshozatali folyamatokban mégsem ez biztosította, hanem az, hogy az általuk elkészített előterjesztéseket a szakosztályok

együttes ülése majd a képviselőtestületi közgyűlés is szinte minden esetben változtatás nélkül elfogadta. Vagyis a város sorsát alapvetően meghatározó döntésekre leginkább a városi tisztviselők voltak befolyással, kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy a lényegi helyi döntések – már a század elején is, idővel előrehaladva pedig még inkább – a városháza hivatali szobáiban, és nem a közgyűlési teremben dőltek el. Nézzük meg, hogy milyen tényezők segíthették elő ennek a helyzetnek a kialakulását.

A helyi bürokráciának a városi eliten belüli súlynövekedését maga a *bürokratikus jelleg* is elősegítette, ami *nagy kohéziós erőt* biztosított a főtisztviselői kar számára. A városházi apparátus alapvetően egy alá- és fölérendeltségek által meghatározott, hierarchikusan felépülő hivatali szervezet volt, bár 1929-ig a főtisztviselők (beleértve a polgármestert is) között bizonyos fokú mellérendeltségi viszony is fennállt. Helyi szinten már a szervezeti szabályrendelet 1899-es átdolgozásával igyekeztek a testületi rendszer és felelősség helyébe az egyéni rendszert és felelősséget állítani, ami elsősorban a polgármester vezető szerepét növelte meg.⁵⁵⁷ Gyökeres változást mégis csak a törvényi szabályozás változása, az 1929-es reform hozott, amely a tanács megszüntetésével a polgármester és a többi főtisztviselő közötti mellérendeltséget teljesen kiiktatta a hivatali szervezetből, még inkább hangsúlyossá téve annak hierarchikus jellegét.

Annak ellenére, hogy a század elején a korlátozott mellérendeltségi viszony elvileg lehetőséget nyújtott erre, csak nagy ritkán fordult elő, hogy a főtisztviselők közötti nézeteltérések akár a képviselőtestület, akár a szélesebb nyilvánosság elé kerültek. Egy ilyen esetet már korábban érintettem. 1900-ban a városháza átalakítása ügyében alakult ki konfliktus a polgármester és a tanács többi tagja között, ami a képviselőtestület elé is került, mivel a tanácsnak később a szakosztályok által is elfogadott javaslatához a polgármester módosító indítványt nyújtott be, ami gyakorlatilag az átalakítás elhalasztására irányult. A városatyák többsége végül a polgármester javaslatát fogadta el.⁵⁵⁸

Pár év múlva a Sóstói úti villatelkek ügyével kapcsolatban alakult ki ellentét Májerszky Béla polgármester és a tanács többi tagja között. A polgármester szabadsága miatt Bogár Lajos főjegyző elnökletével megtartott 1906. július 13-i közgyűlésen napirendre került a kérdés, noha – mint arról az egyik helyi lap értesült – Májerszky Béla kifejezetten arra kérte helyettesét, hogy a távollétében ne vegyék fel a tárgysorozatba.⁵⁵⁹ Az ügyel kapcsolatban ugyanis a polgármester és a tanács többi tagja között ellentétes vélemény alakult ki. A polgármester azt indítványozta, hogy az Erzsébet királyné ligetből a Jósa-kútig, illetve a szőlőkertek végéig villatelkeket alakítsanak ki, a közgyűlés azonban 35 szavazattal 11 ellenében a tanács javaslatát fogadta el, és a villatelkek kiosztását elutasította.⁵⁶⁰ A

szabadságáról visszatérő Májerszky a szeptember 11-i közgyűlésen cáfolta, hogy valamely tisztviselőtársa ellene fondorkodna, vagy a helyére törne, és kijelentette, hogy nem bír tudomással a tanácson belül semmiféle személyes súrlódásokról vagy intrikákról.⁵⁶¹ Hiába hivatkozott arra, hogy távollétében a főjegyző a teljes jogú helyettes, így joga volt bármilyen pontot felvenni a tárgysorozatba, ám sem az ő, sem pedig a főjegyző magyarázkodása nem nyugtatta meg teljesen a közvéleményt.⁵⁶²

Annak ellenére, hogy mind Májerszky, mind Bogár Lajos megmaradt tisztségében, később már nem találunk példát hasonló konfliktusra, ami azt jelzi, hogy a tisztviselők igyekeztek a belső vitákat a városháza falain belül tartani. A bürokratikus fegyelem erősödésére utal az is, hogy a századfordulón még előfordult, hogy néhány városi tisztviselő leszavazott egy-egy hivatali javaslatot, (például Bogár Lajos árvaszéki ülnök és Kovács P. Pál gazdasági tanácsos nem szavazta meg a Dietl Emil-féle földek megvásárlásáról szóló előterjesztést⁵⁶³), a későbbiek folyamán azonban ilyenre szinte egyáltalán nem akadt példa. Csupán 1935-ben a ferences rendház számára történő területátengedés kapcsán fordult elő, hogy két evangélikus vallású tisztviselő, Hartos János és Ruhmann Kornél kerületi orvosok esetében a hivatali fegyelemnél erősebbnek bizonyult egyéb, nevezetesen a felekezeti szempont.⁵⁶⁴

A városházi apparátus belső kohézióját növelték a tisztviselők közötti *rokoni kapcsolatok* is. Ezek a kötelékek különösen a fontosabb posztok betöltői között álltak fenn, így a korszak öt polgármesteréből négy rokoni kapcsolatban állt egymással. Balla Jenő 1906-ban (az akkor már elhunyt) Bencs László lányát, Kálmán nővérét vette feleségül. Szohor Pál felesége, Prok Judit Bencs László unokája, Kálmán unokahúga volt, és egyébként annak a Prok Gyula ügyvédnek a lánya, aki évtizedekig volt a képviselőtestület tagja.⁵⁶⁵ Szohor Pálnak már az apja is városi főtisztviselő volt, aki nagy érdemeket szerzett a városi villanyvilágítás megteremtésében, és utóbb a Villamossági Rt. üzletvezetője lett. Balla Jenőnek a fia, István később szintén városházára került, ahol az I. aljegyzőségig vitte. A fenti rokoni hálóból hiányzó Májerszky Béla főjegyző majd polgármester apja ugyancsak szolgált a városnál, de említhetjük Saáry Sándor városi orvost is, akinek az apja 1900-ig árvaszéki ülnök volt.

A rokoni kapcsolatok jelentőségét mutatja az 1922-es tisztújítás, ahol a tapasztalatlanabb és alacsonyabb végzettséggel rendelkező Szohor Pállal szemben a főjegyzőségre pályázó másik két személyt, Walter Géza aljegyzőt és Krecsányi Lajos tanácsnokot (20 éves városházi szolgálattal a háta mögött!) a kijelölő választmány már a közgyűlési szavazásra sem jelölte, Szohor így szavazás nélkül nyerte el a posztot.⁵⁶⁶ Walter és

Krecsányi megtámadta a választást, ám a Közigazgatási Bíróság elutasította azt.⁵⁶⁷ Walter Géza a városházáról is távozott; a képviselőtestület – ugyan Barla Sándor indítványára köszönetét fejezte ki munkájáért – a polgármester felszólalása nyomán sajnálattal állapította meg, „hogy a lemondott dr. Walter Géza városi aljegyző magaviseletével elszakítani igyekszik azon meleg szálakat, melyek a közelmúltban őt a városhoz és a város tisztviselőihez fűzték.”⁵⁶⁸

Pártpolitikai törésvonalak sem osztották meg végletesen a tisztviselői kart. Az első világháborúig a városháza túlnyomórészt a függetlenségi eszmék bázisa volt, amelynek leglátványosabb megnyilvánulása Bencs László polgármester országgyűlési képviselővé választása volt 1901-ben, a Függetlenségi Párt színeiben. Rajta kívül a párt helyi vezetésében szerepet kapott Bogár Lajos, Trak Géza és mások is. Több főtisztviselő viszont a dualizmus alapján álló pártok helyi prominense volt, mint például a szabadelvű párti Kertész Bertalan rendőrfőkapitány és Trajtler Soma orvos-főnök (utóbbi később az Új Párt szervezői között is szerepelt), vagy Géczy Géza árvaszéki ülnök, aki 1910 után a vármegyei munkapártban politizált. A függetlenségi túlsúly ellenére elmondható, hogy a tisztviselők megválasztásában a pártállás nem volt döntő szempont.⁵⁶⁹

A tízes években a szabadkőművesek és katolikusok közötti szembenállás, ha nem is kifejezetten pártpolitikai, de világnézeti konfliktusok terepévé tette a városházát. Bár mindössze tíz főtisztviselő volt páholytag, számuk éppen a tízes években szaporodott meg, s az első világháború vége felé a főtisztviselők több mint a harmada szabadkőműves volt. Súlyukat az is növelte a városházán, hogy többségük az apparátus csúcsán elhelyezkedők közül kerültek ki, például Nyíregyháza három egymást követő polgármestere (Májerszky Béla, Balla Jenő és Bencs Kálmán) volt a Szabolcs páholy tagja. A tízes években tehát a szabadkőműves eszméknek erős bázisa volt a városházán, ám ez nem jelenti azt, hogy a bekerülésben túlzott jelentőséget tulajdoníthatnánk a tagságnak. A szóban forgó személyek nagyobb része ugyanis már főtisztviselőként lépett be a páholyba, míg páholytagként mindössze két személyt választottak főtisztviselőnek. A szabadkőművesség városházi bázisáról sok mindent elárul, hogy a tíz személy közül öt evangélikus, három református, és mindössze két katolikus volt, utóbbiak közül az egyik Garay Kálmán, a polgári radikális eszmék egyik helyi harcosa.

A városházán az egyik fő hangadó Balla Jenő volt, akit szabadkőművessége miatt folyamatosan támadták a katolikus és klerikális körök, mindenekelőtt a Szabolcsi Hírlap. Ezek a támadások a személyeskedésektől sem riadtak vissza, bár Balla egyéniségéről, habitusáról sokat elárul, hogy még hívei és támogatói is kénytelenek voltak elismerni emberi

hibáit.⁵⁷⁰ Polgármesterré választását követően például keményen, sőt arrogánsan lépett fel az ellentáborral szemben. Különösen azt fájtalta, hogy a választási küzdelemből egyesek felekezeti harcot csináltak, amivel az egész társadalom békéjét veszélyeztetik.⁵⁷¹ A tízes években aktivizálódtak a városházán a harcosabb katolikus körök is. Korábban részletesebben is volt szó arról, hogy milyen vihar keletkezett az 1911. végi helyi választásokon egyes katolikus tisztviselők (Trak Géza, Konthy Gyula, Géczy Géza, utóbbi később a Szabolcs páholy tagja) tevékenységével kapcsolatban. Különösen Trak exponálta magát ezen a területen, felettébb népszerűtlenné válva ezáltal az evangélikusok előtt, ami pár évvel később polgármesterré választását is lehetetlenné tette.

A világháború végére a közhangulat Nyíregyházán erősen radikalizálódott, nemcsak a függetlenség, hanem a demokratikus átalakulás tekintetében is. Ez alól a városháza sem tudta magát kivonni, sőt, egyes tisztviselők, mint pl. Garay Kálmán, a választójogi és demokratikus küzdelmek helyi vezéralakjaivá váltak. Mások nem kis mértékben a politikai közhangulat változásának köszönhetően, hogy főtisztviselők lettek, a polgári radikális nézeteket valló, de a szociáldemokrata párt oktatási bizottságában is helyet foglaló Vietórisz Istvánt például 1918 végén választották meg tiszti főügyésznek. A húszas évek elején több városi tisztviselő ellen eljárást indítottak a forradalmak alatti szerepük miatt, közülük azonban csak Garay Kálmán volt tanácsnokot bocsátották el. (Feltehetően az ugyancsak eljárás alá vont, de végül felmentett Walter Géza lemondásában is szerepet játszott politikai meghurcolása.)

A két világháború között a városháza mindvégig a kormányt támogatta. A helyi képviselőtestületi választások is megmutatták, hogy a városi tisztviselők visszaélésektől, csalásoktól sem riadtak vissza, hogy a kormánypárt sikerét biztosítsák. Az igazodás azonban korántsem volt egyirányú, sokkal inkább kölcsönös egymásra utaltságról beszélhetünk, legalábbis a kezdeti időkben. Szilárdan kiépített pártkeretek hiányában ugyanis a kormányzat sem nélkülözhetette a helyi apparátus támogatását, ráadásul a szorosabb politikai kapcsolat jobbra csak a választások idejére korlátozódott. A nyíregyházi főtisztviselői kar arculatát pedig sokáig a dualizmus szabadelvű légkörében szocializálódott, nem egyszer demokrata, sőt radikális nézeteket valló személyek határozták meg.

Természetesen hivatalukban maradtak a volt szabadkőművesek is, sőt, még 1922-ben és 1923-ban is több volt páholytagot – pl. Demjén József városi orvos, Kardos István kultúr tanácsnok – választottak főtisztviselőnek. (Hozzájuk számíthatjuk még Hubay Balázs tiszti főügyészt is, aki a felszabadulást követően rövid időre újjászerveződött nyíregyházi páholy tagja lett.) A harmincas évektől bekerülő fiatalok között természetesen a szélsőjobboldali nézetek képviselői is helyet kaptak, bár ezeknek a pártoknak a helyi vezetői

között városi tisztviselők nem fordultak elő. Annak sincs nyoma, hogy a városházára való bekerülést politikai párthovatartozásuknak köszönhette volna valaki, bár a belügyminiszter általi kinevezés kétségtelenül a politikai igazodás követelménye felé mutatott. A főtisztviselők a rendszer iránt mindvégig lojálisak maradtak, korábbi tevékenységükért a német megszállás után sem kellett üldöztetést szenvedniük.

A városi tisztviselők szerepének és jelentőségüknek a növekedése nem választható el a *bürokratizáció* általánosan érvényesülő folyamatától, a közigazgatás szerepének a növekedésétől. Az állami feladatok folyamatos gyarapodása magával hozta a szakképzett és hivatásos közszolgálat igényét, ugyanakkor az igazgatási szervezet fejlődése, méreteinek a növekedése egyre jobban megnövelte az állam közigazgatási funkciójának, a végrehajtásnak a jelentőségét is. Országos szinten ez azt jelentette, hogy a harmincas évekre a kormányzat adminisztratív funkciójának a jelentősége legalább ugyanakkora lett, mint a politikai.⁵⁷² Mindezzel – mint Bibó István rámutatott – új hatalmi lehetőségek nyíltak meg a bürokratikus apparátus számára, még akkor is, ha minderre maga a bürokrácia sem ébredt rá azonnal. „A harmincas–negyvenes évekre a Hivatal gyakorlatilag már nagyobb hatalom volt a Nagybirtoknál és a Nagytőkénél, csak éppen kevésbé volt ennek tudatában és nem tudott élni ezzel a hatalommal. Mert a hivatal hatalma kis hatókörű közép- és kiségzisztenciák sokasága között oszlott meg, amelyek az absztrakt Hatalom szolgálatában és tiszteletében élvén, nem kutatták különösebben, hogy ez a hatalom miből tevődik össze.” – írta Bibó.⁵⁷³

Ehhez hasonló folyamat játszódott le helyi szinten, a képviselőtestület és a városházi apparátus vonatkozásában is. A városvezetés bürokratikus tevékenységgé válása persze már jóval a vizsgált korszak előtt megindult. Ez a folyamat a jóval fejlettebb önkormányzati tradíciókkal és nagyobb hivatali szervezettel rendelkező Pesten már a 18–19. század fordulóján végbement,⁵⁷⁴ de kisebb fáziskéséssel lejátszódott Nyíregyházán is. A 18. század közepén újraterlept Nyíregyházának a szóbeliség által dominált, egyszerű, patriarchális igazgatási szervezete már az újraterlepedést követő száz évben egy, a korábbiakhoz képest összetettebb önkormányzati igazgatási feladatokat is ellátni képes hivatali szervezetté alakult. A kezdetben gazdák és iparosok által mellékfoglalkozásként viselt tisztségek jobbára már a 19. század első évtizedeiben fokozatosan főállásban viselt hivatalokká váltak.⁵⁷⁵ A bürokratizálódás és professzionalizáció folyamata a század második felében, a modern polgári államrend, és benne az új önkormányzati rendszer kiépülésével még inkább kiteljesedett.

Úgy tűnik, a bürokrácia jelentőségének és szerepének növekedését Nyíregyházán egyedül a gazdák fogadták ellenségesen és értetlenül. Belfi András képviselőtestületi tag még

1905-ben is azt javasolta, hogy a városházán a hivatali órák reggel 7-től 11 óráig (télen 8-tól 14-ig) tartsanak, ez idő alatt a lakosság el tudná intézni a dolgát, és a világításon, a fűtésen továbbá a fizetéseken is sokat meg lehetne takarítani, mivel a tisztviselők és az alkalmazottak délután gazdálkodhatnak, vagy más foglalkozás után nézhetnek, így megelégednének kevesebb pénzzel is. Nem lenne szükség szabadságra sem, „mivel a tisztviselők délután eleget szórakozhatnak a nélkül is”.⁵⁷⁶ A harmincas években a tanyai közigazgatási kirendeltségek létesítésének a tervét is bizalmatlanul szemlélték a gazdák, amit otthonuk nyugalmának felforgatásaként értékelték.⁵⁷⁷

A tisztviselők önállóságának és függetlenségének a növekedését elősegítette az is, hogy *egzisztenciálisan* egyre függetlenebbé váltak a helyi képviselőtestülettől. Az 1886: XXII. tc. 65. és 66. §-a a tisztviselői és alkalmazotti fizetések és egyéb járandóságok összegének a megállapítását önkormányzati hatáskörébe utalta. Az egyetlen kikötés az volt, hogy a polgármester illetve a rendőrkapitány fizetése nem lehet kevesebb annál, mint amelyet az illető törvényhatóságban a főszolgabírók illetve a szolgabírók élveztek. A már egyszer megállapított fizetést csak abban az esetben lehetett leszállítani, ha a község túlterheltségét kimutatta. Az 1912: LVIII. tc. a városi tisztviselőket fizetés és lakáspénz tekintetében az állami tisztviselőkre nézve megállapított fizetési osztályokba sorolta be. Nyíregyháza, mint tízezernél népesebb rendezett tanácsú város, tisztviselői a VII–XI. fizetési osztályokba kerültek. A tisztviselőket a melléklettől eltérően magasabb fizetési osztályba nem sorolhatták, ugyanakkor a törvény lehetőséget biztosított a városok számára, hogy nagyobb illetményt biztosítsanak, illetve, hogy a fizetési osztályon belül a fizetési fokozatokban való előlépési viszonyokat kedvezőbben is megállapítsák (14–16. és 25. §).

A törvény által biztosított mozgásszabadság ellenére a változás egyértelmű: a városi alkalmazottak illetményét ezentúl törvény, és nem a település teherbíró képessége vagy akár a képviselőtestület jóindulata szabta meg. A húszas években a városok mozgástere ebből a szempontból még tovább szűkült. A városfejlesztési törvényt módosító 1923: IV. tc. a rendezett tanácsú városok tisztviselőit a VI–XI., az 1924: IV. tc. és a 7000/1925. ME. sz. kormányrendelet alapján kiadott 5600/1925. BM. sz. körrendelet a VII–XI. állami rendszerű fizetési osztályokba sorolta. Ezek a rendelkezések már szigorúan kötött előmenetelt írtak elő, illetve a kivételeket pontosan körülírták. A képviselőtestület kezét végképp megkötötte az 1927: V. tc. 49. §-a, amely egészen minimálisra csökkentette a pótilletmények nyújtásának lehetőségét.

Azzal tehát, hogy a tízes évektől kezdve a képviselőtestület szerepe egyre csökkent a járandóságok megállapításában, a városi tisztviselők anyagi és jövedelmi szempontból egyre

kevésbé függtek a képviselőtestülettől. Ez a körülmény nagyban hozzájárult a tisztviselői kar önállóságához, még akkor is, ha a pozíciók betöltése, a tisztviselők *megválasztása* továbbra is a képviselőtestület feladata maradt, ám – miként már szó volt róla – a szerepe ebből a szempontból is egyre csökkent. A tisztviselőket kezdetben a képviselőtestület 6 évre választotta, így a városházi állás megtartásához a városatyák többségének a támogatása kellett. Habár a gyakorlatban ennek nem sok jelentősége volt, mivel az újra pályázó tisztviselőket szinte mindig újraválasztották, mégis nagy horderejű változásként kell értékelnünk az 1929: XXX. tc. által behozott változást, melynek értelmében a városi tisztviselőket – a polgármester kivételével – ezentúl élethosszig választották. Ez azt jelentette, hogy az 1929. végi általános tisztújítást követően a városi képviselőtestület szerepe csak a megüresedett álláshelyek betöltésére – illetve 10 évente a polgármester-választásra – korlátozódott.

A képviselőtestület súlya ezen a területen azáltal is csökkent, hogy a választással betöltött posztokkal szemben nőtt a *kinevezettek* száma. A városi tisztviselők közül a rendőrkapitányt 1886-tól (értelemszerűen a vidéki rendőrségek 1919-es államosításáig) a főispán nevezte ki.⁵⁷⁸ Az 1929-es reform nyomán a számvevőség tagjainak a kinevezése került főispáni hatáskörbe. A harmincas években történt államosítások következtében immáron a belügyminiszter szerepe nőtt meg a városi állások betöltésében, majd az 1942: XXII. tc. – elvileg ideiglenes jelleggel, legkésőbb 1947. év végéig – az összes városi tisztviselői állás betöltését a belügyminiszter hatáskörébe utalta. Ez egyben azt is jelentette, hogy egy tisztviselőt az országban bárhová kinevezhettek, illetve áthelyezhettek, amit el kellett fogadnia, ha az új állás ugyanabba az igazgatási ágazatba és azonos vagy magasabb fizetési osztályba tartozott. A képviselőtestület befolyása a városi tisztviselői kar személyi állományának alakítására tehát folyamatosan csökkent, és a korszak legvégére teljes egészében semmissé vált.

Mindezen tényezők közrejátszottak abban, hogy a helyi bürokrácia egyre függetlenebbé vált a városi elit többi részétől, ám ezzel párhuzamosan a városi apparátus egyre kiszolgáltatottabb és függő helyzetbe került a központi végrehajtó hatalomtól. A közigazgatási feladatoknak a helyi szinten is jelentkező növekedése ugyanis azt eredményezte, hogy a városok szorosabb értelemben vett közigazgatási funkciója az önkormányzati funkciók rovására nőtt meg. Mindez már a 19. század végétől kiegészült tudatos államosító törekvésekkel is, amit a megyei igazgatás államosítását elvben kimondó „lex Szapáryana” (1891: XXXIII. tc.) is jelez.

A központi kormányzat növekvő befolyását eredményezte a városi tisztviselők fizetésrendezése 1912-ben. A városi alkalmazottak ezáltal anyagilag függetlenné váltak a helyi elit többi részétől, ám azzal, hogy javadalmukat ezután törvények és rendeletek szabták meg, egzisztenciálisan a központi hatalomnak lettek kiszolgáltatva. Az életfogytig tartó hivatalviselés 1929-es bevezetése önmagában csak a képviselőtestülettől való függetlenedésüket eredményezte, ám a harmincas években megerősödő, majd 1942-ben a kinevezési rendszer általánossá és kizárólagossá válásában tetőződő centralizációs és államosító tendenciák újra csak a központi kormányzattól való függést erősítették.

A két folyamat – a helyi bürokrácia szerepének a növekedése a képviselőtestülethez képest, ugyanakkor egyre nagyobb kiszolgáltatottsága a központi kormányzattól – együttesen az *önkormányzatiság szűkülését*, a korszak végén gyakorlatilag a *teljes felszámolását* eredményezte. Ezt mintegy törvényesítette az 1500/1944. ME. sz. kormányrendelet, amely a hadművelési területeken megszüntette az önkormányzati testületi szervek működését, így a városi képviselőtestület hatáskörét a polgármester egy személyben vette át. Az a polgármester, akit immár a belügyminiszter nevezett ki, illetve ha még a képviselőtestület is választotta, a miniszter bármikor felmenthette vagy áthelyezhette. Így a korszak végére a helyi autonómia ügyeinek az intézése a belügyminiszternek alárendelt és teljes egészében kiszolgáltatott városi tisztviselő kezébe került. Kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy a korszak legvégére a szinte teljesen kompetenciáját veszített városi elit egyetlen személyre szűkült.

A tisztviselői kar szerepének és a helyi képviselőtestülettől való függetlenségének a növekedése *a helyi társadalom kezdeményező és ellenőrző szerepének a fokozatos sorvadását* is magával hozta, ami abban nyilvánult meg leginkább, hogy a kezdeményezéseknek és a javaslatoknak egyre kisebb része származott az apparátuson kívülről. Természetesen nem arról van szó, hogy hivatali rutinműveletekben, például illetékességi ügyekben egy városatyának kezdeményezőként kellett volna szerepelnie, ám a város egészét érintő lényeges kérdésekben sem jelentkezett a megfelelő kezdeményezőkézség a helyi társadalom erre hivatott részében, a városi elitben. Pontosabban, a kezdeményező szerepet a helyi elit egyik csoportja, a városi bürokrácia sajátította ki, amit a társadalom és az elit többi része is mindinkább elfogadott.

Ez nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a képviselőtestület egyre kevesebb vitával és ellenszavazattal fogadta el a tanácsi és polgármesteri előterjesztéseket, hanem abban is, hogy az elit részéről egyre kevesebb bírálat, kritikus hang érte a tisztviselőket. Míg a század elején gyakran illették kritikával a városházát, az első világháború után a városi elit részéről a

tisztviselőket ért támadások szinte teljesen megszűntek. Ugyanakkor a városatyák egyre többször fejezték ki elismerésüket a tisztviselői karnak a városért végzett megfeszített munkájáért. Erre rendszerint az előző évről beszámoló polgármesteri jelentések, később viszont a költségvetések és a zárszámadások feletti szavazások, és egyéb alkalmak is lehetőséget kínáltak.

Úgy tűnik, hogy a bürokrácia szerepének a növekedése a helyi döntéshozatali mechanizmusokban nemcsak az utókor kutatójának a spekulációja, hanem a kortársak által is felismert és tudatosan megélt tapasztalat volt. Már a század elején megfogalmazódtak olyan nézetek, miszerint a város boldogulása, fejlődése elsősorban a tisztviselői kartól függ.⁵⁷⁹ *Mindez azt jelenti, hogy a városi elit egyik fő funkciója, a városi közösség, a helyi társadalom közös céljainak és feladatainak, a helyi közérdeknek a megfogalmazása, „tudatos kiformálása” egyre inkább a bürokrácia kompetenciájába került. Egy olyan bürokráciába, amely fölött a helyi társadalom egyre inkább elvesztette az intézményes ellenőrzést.*

Befejezés

Dolgozatomban – Nyíregyháza példáján – a helyi uralmi viszonyok által meghatározott városi elit körülhatárolására, társadalmi tagolódásának, teljesítményének és az eliten belüli érdekviszonyok által generált struktúráknak a feltárására tettem kísérletet. Az elit-viszonyt intézményes relációkat feltételező uralmi viszonyként fogtam fel, amit igyekeztem kutatásaim során következetesen érvényesíteni. Úgy láttam, hogy a helyi társadalomban a képviselőtestületi tagság áll legközelebb az általam elfogadhatónak vélt elit fogalmához, ami ráadásul olyan vizsgálati szempontok bevonását is lehetővé tette, amelyek az elitkutatások körén általában kívül esnek.

A részvénytársasági vezető pozíciókkal rendelkező városatyák, valamint az adókétszerezés nélkül is a virilisek közé jutók számarányának folyamatos csökkenése azt mutatta, hogy a városi elit összetételében és szerveződésében a gazdasági pozíciók szerepe folyamatosan csökkent, míg a közéleti, majd egyre inkább pártpolitikai kapcsolati tőke, társadalmi presztízs szerepe egyre nőtt. A városi elit „kispolgárosodása” 20. század első felében tehát azt bizonyítja, hogy Nyíregyházán a helyi uralmi pozíciók megszerzése egyre kevésbé volt gazdaságilag meghatározott. Mindezek nyomán igazoltnak látom azt az előfeltevésemet, hogy a városi elitet nem lehet automatikusan a legvagyonosabb helyi polgárokkal azonosítani.

A nyíregyházi városi elit összetételében megfigyelhető fő tendencia a kezdetben is meghatározó értelmiségi és tisztviselő réteg folyamatos térnyerése, amely a vezetőréteg minden szegmensében végbement. Különösen szembetűnő az értelmiségi virilisek számának növekedési üteme. Az intelligencia jelenlétét növelték a képviselőtestületben állásuknál fogva tagsággal bíró tisztviselők is, akiknek a relatív súlya 1929 után tovább nőtt. A választások a század elején még egyértelműen a gazdák és az iparosok elitbe kerülését segítették elő, ám a harmincas években utóbbiak helyét az intelligencia foglalta el. A helyi választások eredményének köszönhetően a vezetőréteg második legnagyobb csoportját a földbirtokosok adták, a tízes és a húszas éveket leszámítva, amikor az iparosok szerepe nőtt meg. A többi társadalmi réteg, így a kereskedők és a házbirtokosok súlya egyetlen időszakban sem volt meghatározó a nyíregyházi városi elitben.

A városi elit társadalmi összetételében lejátszódó folyamatokat Nyíregyháza társadalomfejlődésével összevetve egyértelműen megállapítható az őslakos elemek folyamatos visszaszorulása a városvezetésben. Ezt a vezetőréteg felekezeti megoszlásának

változásai egészen egyértelművé tették. A városi társadalom hagyományos rétegének, elsősorban a városlapító, ám a városból a bokortanyákra szoruló tírják gazdáknak, illetve az új elemeknek, a növekvő létszámú, karakterében jellemzően értelmiségi és tisztviselő „városi” polgárságnak a küzdelme a helyi elitben különösen éles formában jelentkezett, főleg az első világháború előtt. A részérdekek küzdelmével terhes elitben ez funkcionális zavarokat okozott, mivel nem volt képes a közös érdekek dinamikus megformálására és megfogalmazására, és ezzel maga is hozzájárult saját megosztottságához.

Időben előrehaladva a „városi” polgárság aránya az egész lakosságon belül is folyamatosan növekedett, és a városi elitben is az intelligencia egyre nagyobb fölénybe került nemcsak a virilisek között, hanem – a helyi választások rendszerének a megváltozása következtében, a pártpolitika integráló szerepének köszönhetően – a választottak között is. A helyi döntéshozó pozíciókért folytatott küzdelem kimenetelét mégsem ez döntötte el, hanem az, hogy a városi elitnek a működési mechanizmusában már eleve különböző pozíciókat foglaltak el. A városi elit működésének vizsgálata megmutatta, hogy tagjai a döntések meghozatalában különböző mértékben és módon vettek részt. Az általános fórum, a közgyűlés szavazógéppé válásával az érdemi döntések gyakorlatilag már a szakosztályokban megszülettek, így az ezekben elfoglalt pozíció meghatározó volt. Ezenkívül, miként a képviselőtestület a szakosztályokra, véleményük kialakításában akképpen hagyatkoztak a szakosztályok egyre inkább a helyi bürokráciára. Azt lehet tehát mondani, hogy *a helyi döntéshozatali mechanizmusban a kulcspozíciókat már kezdettől fogva az intelligencia birtokolta*. Egyrészt azzal, hogy uralták a szakosztályokat, melyek véleményével szemben egyre kisebb lett az elit egészének az ellenállása, másrészt azáltal, hogy a szakosztályi tagság jelentőségének növekedéséhez hasonlóan folyamatosan nőtt a városi tisztviselők, a helyi bürokrácia kezdetben sem elhanyagolható szerepe.

Úgy látom, hogy fontosságuk csökkenésének, illetve ennek a felismerése nagyban hozzájárult a városi elit nagy részének a közönyéhez, ahhoz, hogy a többség meg sem jelent a döntéshozataloknál, és a megjelentek is egyre nagyobb fokú passzivitást mutattak. A nyíregyházi városi elit vizsgálata rávilágított arra is, hogy a helyi vezetőréteg kezdeményező és aktív ellenőrző szerepének a sorvadásában közrejátszott egy másik fontos összetevő is. Egy helyi elit mozgásteret eleve korlátozott, a helyi viszonyok alakításában az országos és regionális elitekkel is osztoznia kell, ám a modern polgári államrendszer kiépülésével, a közigazgatás, a bürokrácia szerepének a növekedésével kompetenciája még inkább beszűkült. Véleményem szerint saját illetőségi körének a szűkülése, illetve ennek fokozatos tudatosodása is hozzájárult az elit indolenciájához.

A közgyűlések számának csökkenése és a testület szavazógéppé válása következtében az elit tagjainak a vezető szerepe jóformán évi hat–nyolc alkalommal az előterjesztésekre való rábólintásban merült ki. Felvetődhet a kérdés: az, hogy egy elit feladatainak milyen mértékben és minőségben tesz eleget, nem kérdőjelezi-e meg önmaga elit-voltát. Úgy vélem, nem ugyanis a döntéshozatal joga és felelőssége végső soron mégiscsak a képviselőtestület illeték. Sokkal inkább arról van szó, hogy az elit belső viszonyai változtak, kialakult ugyanis egy szűkebb réteg, amely az eliten belül is kisajátította a döntéshozatalt: mint az elemzés rámutatott, az érdemi döntéshozatal egyre inkább a szakosztályokhoz és a helyi bürokráciához helyeződött át, amit az elit érdekviszonyaira is nagyban kihatott. Nem gondolom tehát, hogy máshol kellene (kellett volna) a helyi vezetőréteg határát kijelölni, és úgy vélem, a helyi képviselőtestület kiválóan alkalmas volt az empirikus elitkutatásra, különösen a városi elit összetételének, működésének, belső érdekviszonyainak és struktúrájának a feltárására.

Jegyzetek

Rövidítések jegyzéke:

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Bp.	Budapest
HBML	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár
MOL	Magyar Országos Levéltár
MSK ú. f.	Magyar Statisztikai Közlemények, új folyam
MSK ú. s.	Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat
Nyh.	Nyíregyháza
SZSZBL	Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára

---

¹ Mérey Ferenc, Nyíregyháza története, in: Hunek Emil (szerk.), *Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei*, Bp. 1931. 9–10.

² Dányi Dezső–Dávid Zoltán (szerk.), *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Bp. 1960. *A magyar korona országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*, Pest, 1871. *A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei I. kötet*. Bp. 1882. *A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve II. kötet*. Bp. 1882. *A magyar korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredménye 1–3*. MSK ú. f. 1–3. Bp. 1893. *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként*. MSK ú. s. 1. Bp. 1902. *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként*. MSK ú. s. 2. Bp. 1904. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. MSK ú. s. 42. Bp. 1912. *A magyar korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként*. MSK ú. s. 48. Bp. 1913. *Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. MSK ú. s. 69. Bp. 1923. *Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként*. MSK ú. s. 71. Bp. 1925. *Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint*. MSK ú. s. 83. Bp. 1932. *Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok*. MSK ú. s. 86. Bp. 1934. Kepecs József (összeáll.), *Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint*, Bp. 1975. Kepecs József (összeáll.), *Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint*. Bp. 1976. Kepecs József (szerk.), *Az 1941. évi népszámlálás. 3/a. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvvismeret*. Bp. 1983. *Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. I. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint*. MSK ú. s. 99. Bp. 1936.

³ Thirring Gusztáv (szerk.), *A magyar városok statisztikai évkönyve I*. Bp. 1912. Kovács Alajos, Nyíregyháza város népességének fejlődése, *Magyar Statisztikai Szemle*, 1924/9–10. 353–363.

-
- ⁴ *A magyar szent korona országainak hitelintézetei az 1894–1909. években.* MSK ú. s. 35. Bp. 1913.
Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. I. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. MSK ú. s. 99. Bp. 1936.
- ⁵ Pl. Jekelalussy József (szerk.), *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke.* 1–2. kötet, Bp. é. n. [1892.] *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára,* Bp. 1924. Baross Károly (s. a. r.), *Magyarország földbirtokosai. A 100 holdnál többet bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban levő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével,* Bp. 1893. *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Második kötet. Gazdacímtár,* Bp. 1897. Rubinek Gyula (szerk.), *Magyarországi gazdacímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavónországok 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával,* Bp. 1911. *Magyarország földbirtokosai és földbérlői (gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérlétek az 1925. eleji adatok alapján,* Bp. 1925. *Magyarország földbirtokosai és földbérlői (gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérlétek az 1935. évi adatok alapján,* Bp. 1937.
- ⁶ Klein Gyula (szerk.), *Szabolcsvármegye tiszti és általános címjegyzéke az 1912-iki év naptárával,* Kisvárdá, é. n. Vertse K. Andor (szerk.), *Szabolcsvármegye és Nyíregyháza Címtára, III. évf. 1927.* H. n. é. n. Kemény László és Verő Miklós (szerk.), *Nyíregyháza [és] Szabolcsvármegye szakcímtára [az] 1942/43. évre,* Debrecen–Nyh. é. n.
- ⁷ Lukács Ödön, *Nyíregyháza szabad, kiváltságolt város története,* Nyh. 1886.
- ⁸ Leffler Samu, *Nyíregyháza város története,* in: Borovszky Samu (szerk.), *Szabolcs vármegye,* h. n., é. n. [Bp. 1900.] 86–131. Szohor Pál, *Nyíregyháza város története,* in: Szohor Pál (szerk.), *Nyíregyháza az örökváltság századik évében,* Nyh. 1924. 176–270.
- ⁹ Háger László, *Nyíregyháza megyei város múltja és jelene,* in: Háger László (szerk.), *Szabolcsvármegye fejlődése és kortörténete,* Nyh. 1929. 11–71. Mérey, i. m. 9–38.
- ¹⁰ Hársfalvi Péter, *Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században,* Bp. 1982.
- ¹¹ Cservenyák László és Mező András (szerk.), *Nyíregyháza története,* Nyh. 1987.
- ¹² Cservenyák László–Horváth Sándor–Filep János, *Nyíregyháza, 1918–1951. Tanulmányok,* Nyh. 1975.
- ¹³ Makkai László, *A magyar városfejlődés és városépítés történetének vázlata,* Bp. 1963. 85–128.
- ¹⁴ Bácskai Vera–Nagy Lajos, *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban,* Bp. 1984. 85–86. Bácskai Vera, *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején,* Bp. 1988. 40–43.
- ¹⁵ Geduly Henrik 1896-ban az előző évtizedek „feltűnően lassú gyarapodásának” az okát a magas gyermekhalandóságban, a bevándorlás mellett viszonylag nagyarányú kivándorlásban és a kedvezőtlen közegészségügyi viszonyokban látta. (Geduly Henrik, *Nyíregyháza az ezredik évben,* Nyh. 1896. 71–72.)
- ¹⁶ Vö. Czoch Gábor–Szabó Gábor–Zsinka László, *Változások a magyar város- és településrendszerben 1784 és 1910 között,* in: Németh Zsófia–Sasfi Csaba (szerk.), *Kőfallal, sárpalánkkal... Várostarténeti tanulmányok.* (Rendi társadalom – Polgári társadalom 7.), Debrecen, 1997. 25–49.
- ¹⁷ Beluszky Pál, *A polgárosodás törekeny váza – városálózatunk a századfordulón I. (Városhierarchia – vázlat, tényképekkel), Tér és Társadalom,* 1990/3–4. 13–56. Beluszky Pál–Győri Róbert, „A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés.” *Magyarország városálózata a 20. század elején, Korall,* 11–12. (2003. május) 199–238.
- ¹⁸ Geduly, i. m. 152.

-
- ¹⁹ Gál Zoltán, A magyarországi városhálózat vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben, in: Németh–Sasfi (szerk.), i. m. 50–65. Gál Zoltán, A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón, in: Püski Levente–Timár Lajos–Valuch Tibor (szerk.), *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I.* Debrecen, 1999. 227–249.
- ²⁰ Timár Lajos, *Vidéki városalakók. Debrecen társadalma 1920-1944.* Bp. 1993. 30–48. Timár Lajos, *A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közti Magyarországon,* Pécs, 1986.
- ²¹ Bácskai–Nagy, i. m. 311–312. Vö. Beluszky Pál, *Nyíregyháza vonzáskörzete. A város–falu közötti kapcsolatok jellege és mennyiségi jellemzői Szabolcs-Szatmár megyében,* Bp. 1974.
- ²² A hivatalos statisztikai kiadványok 1900-tól közzétették a népesség foglalkozási összetételét községenként, az 1890-es adatok: Geduly, i. m. 75–76.
- ²³ Geduly, i. m. 235–246., Simkó Gyula, *Nyíregyháza és tanyáinak települése,* Kolozsvár, 1909. 73–78., Bogdán Ferenc, *Nyíregyháza mezőgazdasága,* in: Hunek (szerk.), i. m. 163–167., Takács Péter, *A polgárosodás útján 1848-1918,* in: Cservényák és Mező (szerk.), i. m. 113–122.
- ²⁴ Geduly, i. m. 247–257., Hunek Emil, *Nyíregyháza ipara,* in: Hunek (szerk.), i. m. 147–154., Pisszer János, *Nyíregyháza ipara a háború után,* in: Hunek (szerk.), i. m. 1931. 160-161., Pásztor Erzsébet Emília, *Nyíregyháza kézműipara,* Debrecen, 1943., Takács P. i. m., 122–128., Takács Péter, *Nyíregyháza iparosodása,* in: Németh–Sasfi (szerk.), i. m. 127–138.
- ²⁵ SZSZBL XV. 17. 9. (Gyáripar Nyíregyházán 1943.) Hasonló adatok szerepelnek a városfejlesztési tervben is: MOL K 150, 3553. cs. IV-30. t., 64802/1944.
- ²⁶ Geduly, i. m. 259–270., Hoffmann Mihály, *Régi boltok, régi boltosok. Apró históriák Nyíregyháza régi kereskedelméből,* in: Hunek (szerk.), i. m. 133–146., Takács P. i. m. (1987.) 128–131.
- ²⁷ Geduly, i. m. 131–161.
- ²⁸ Geduly, i. m. 165–183., Martinyi József, *Szabolcs vármegye közoktatásügye,* in: Borovszky (szerk.), i. m. 187–200., Sziklay László, *Szabolcs vármegye középiskolái,* in: Dienes István (szerk.), *Szabolcs vármegye (Vármegyei Szociográfiák IV.),* Bp. 1939. 276–281.
- ²⁹ Demjén József, *Nyíregyháza egészségügye,* in: Hunek (szerk.), i. m. 201–205., Klekner Károly, *A szabolcsvármegyei Erzsébet kórház Nyíregyházán,* in: Hunek (szerk.), i. m. 206–208. Az orvosok számát a különböző címtárakban közölt névsorokból számoltam; lásd még SZSZBL XV. 17. 10.
- ³⁰ Geduly, i. m. 280–281., Marjay Keresztély, *Nyíregyháza katonasága,* in: Hunek (szerk.), i. m. 195–200.
- ³¹ Márkus Mihály, *A bokortanyák népe,* Bp. 1943. 124–140. Vö. Balogh István, *Határhasználat és gazdálkodás Nyíregyházán a XVIII–XIX. században,* *Etnographia,* 1970/2–4. 221–233.
- ³² Mendöl Tibor, *Álföldi városaink morfológiája,* Debrecen, 1936.
- ³³ Márkus M., i. m. 149–151.
- ³⁴ Pl. Pakodi Pál, *Társadalom és népképviselés,* *Társadalomtudomány,* 1935/2–3. 223–227.; Rudai Dezső, *A politikai ideológia, pártrendszer, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935),* Bp. 1936.
- ³⁵ Lakatos Ernő, *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918. Társadalomtörténeti tanulmány,* Bp. 1942. 5.
- ³⁶ Lakatos, i. m. 17.
- ³⁷ Kuffler Ervin, *Észrevételek Vilfredo Pareto társadalomtanához,* *Közgazdasági Szemle,* 1942/10–11. 742–751.
- ³⁸ Uo. 749.

-
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Uo. 750.
- ⁴¹ Bibó István, Elit és szociális érzék, in: *Bibó István összegyűjtött munkái 2.* (S. a. r. Kemény István és Sárközi Mátyás), Bern, 1982. 338–340.
- ⁴² Uo. 340.
- ⁴³ Uo. 341.
- ⁴⁴ Uo. 341–342.
- ⁴⁵ Uo. 343–350. Bibó István elitfelfogásához lásd Kovács Gábor, Elit, közösség és kizsákmányolás, in: Dénes Iván Zoltán (szerk.), *Bibó István életművének aktualitása. Konferencia a Friedrich Ebert Stiftung támogatásával, Szeged, 1992. november 5–7.* Bp. 1993. 92–108.
- ⁴⁶ Weis István, *A mai magyar társadalom*, Bp. 1930. 126.
- ⁴⁷ Weis István, *Hazánk társadalomrajza*, Bp. 1942. 93.
- ⁴⁸ Uo. 93.
- ⁴⁹ Uo. 102–103.
- ⁵⁰ Pándi Ilona, *Osztályok és pártok a Bethlen-konzolidáció időszakában*, Bp. 1966. 34–35.
- ⁵¹ Márkus László, A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről, *Történelmi Szemle*, 1965/4. 449.
- ⁵² Stier Miklós, Uralkodó elit, kormányzati hatalom–kormányzó réteg a Horthy-korban, *Századok*, 1983/2. 436.
- ⁵³ Uo. 441–443.
- ⁵⁴ Baranyi Béla, Gondolatok az uralkodó elitről, valamint egy helyi elit történetéről, a debreceni virilizmus kapcsán (1870–1930), in: Fehér András (szerk.), *Magyar Történelmi Tanulmányok V.* (Acta Universitatis Debreceniensis De Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica XIV.) Debrecen, 1972. 7–14.
- ⁵⁵ Uo. 15–17.
- ⁵⁶ Baranyi munkájának kritikáját lásd: Szakál Gyula, *Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között*, Bp. 2002. 70.
- ⁵⁷ Márkus László, A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről, in: Incze Miklós (szerk.), *A Közép- és Délkelet-Európai államok a két világháború között*, Bp. 1986. 196–222.
- ⁵⁸ Lengyel György, *A multipozícionális gazdasági elit a két világháború között*, Bp. 1993. 8–9.
- ⁵⁹ Uo. 15.
- ⁶⁰ Gyáni Gábor, Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban, in: Gyáni Gábor–Kövér György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Bp. 1998. 192.
- ⁶¹ Valuch Tibor, *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, Bp. 2001. 121.
- ⁶² Huszár Tibor, Tagválasztás az Akadémián és a tudás-elit 1920–1943, *Valóság*, 1993/2. 20.
- ⁶³ Kovács I. Gábor–Kende Gábor, A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása, *Korall*, 3–4. (2001. Tavasz–Nyár) 171.
- ⁶⁴ Karády Viktor, Az elitről és az elit kutatásának kérdéseiről a magyar társadalomtörténetben, *Sic Itur Ad Astra*, 1995/1–2. 130–131.
- ⁶⁵ Max Weber, *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban*, Bp. 1987. 53–63. és 221–273.
- ⁶⁶ Bayer József, *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimitációs válságról*, Bp. 1997.
- ⁶⁷ Uo. 179–192.
- ⁶⁸ Lengyel, i. m. 33.

-
- ⁶⁹ C. Wright Mills, *Az uralkodó elit*, Bp. 1962. 13–15.
- ⁷⁰ Uo. 402–403.
- ⁷¹ Tokaji Nagy Erzsébet, Szombathely urbanizációja a századfordulón. Éhen Gyula szerepe a város modernizációjában, in: V. Fodor Zsuzsa (szerk.), *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában*, Veszprém, 1995. 214.
- ⁷² Tóvári Judit, *Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917*, Nyh. 1997. vi–viii.
- ⁷³ Andrassy Antal, Az uralkodó elit Kaposváron 1919–1944 között, in: Farkas Gábor (szerk.), *A Dunántúl településtörténete V. 1900–1944. I.* Veszprém, 1982. 154–157.
- ⁷⁴ Vörös Károly, *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*, Bp. 1979. 9–11.
- ⁷⁵ Uo. 7.
- ⁷⁶ Uo. 166–167.
- ⁷⁷ Vörös Károly, Gazdaság és társadalom a dualizmus korában, in: Dávid Lajos–Lengyel Alfréd–Z. Szabó László (szerk.), *Győr. Várostartörténeti tanulmányok*, Győr, 1971. 357.
- ⁷⁸ Bérdi György, Pécs legnagyobb adófizetői 1887–1901, in: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 20–21. (1975–76)*, Pécs, 1977. 113–125.; Ortutay András, Esztergomi virilisták 1895–1944 között, in: Farkas Gábor (szerk.), *A Dunántúl településtörténete V. 1900–1944. I.* Veszprém, 1982. 134–140.; Takács Péter, Szempontok a Szabolcs megyei virilisták társadalmi helyzetének elemzéséhez, in: Simon Imre (szerk.), *Alföldi társadalom I.* Békéscsaba, 1990. 61–81.; Gottfried Barna, Nyíregyházi virilisek 1874 és 1912 között, in: Gyarmathy Zsigmond (szerk.), *Helytörténeti tanulmányok IX.* Nyh. 1993. 141–168.; Gyáni Gábor, Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői (1888–1941), *Történelmi Szemle*, 1977/3–4. 626–640.
- ⁷⁹ Veliky János, A helyi politikai vezetőréteg és a virilizmus kölcsönviszonya a hajdú városokban a polgári forradalom után, in: Bencsik János (szerk.): *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II.* Hajdúböszörmény, 1975. 107–129.
- ⁸⁰ Söptei Imre, Kőszeg legtöbbet adózó polgárai 1872-től a századfordulóig, in: Tóth G. Péter (szerk.), *Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában*, Veszprém, 2002. 133–146.
- ⁸¹ Gyáni Gábor, Hódmezővásárhely társadalmi 1920–1941 között, in: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére.* (Rendi társadalom-polgári társadalom. Supplementum), Bp. 1995. 216. Gyáni 1977-es tanulmányában még nem használta az elit kifejezést.
- ⁸² Baranyi, i. m. 19–22.
- ⁸³ Uo. 63.
- ⁸⁴ Szakál Gyula, Gondolatok a győri gazdasági elit történetéről 1900 és 1940 között, in: *Győri Tanulmányok 8.* Győr, 1987. 25–47. Szakál Gyula itt még, a gazdasági elit fogalmának mintegy szinonimájaként, a helyi uralkodó osztály definícióját is használja. (uo. 25.)
- ⁸⁵ Szakál, i. m. (2002.) 137–167.
- ⁸⁶ Timár Lajos, A gazdasági élet jellemzői a magyar városokban a két világháború között, in: Tóth József (szerk.), *Tér – Idő – Társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek*, Pécs, 1990. 134–156. Vö. Timár Lajos, A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentései és a városi gazdasági elit a két világháború közötti Magyarországon, *AETAS*, 1992/4. 73–82.
- ⁸⁷ Timár, i. m. (1993.) 84.

-
- ⁸⁸ M. Tóvári Judit, A miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjainak átrétegződése (1872–1917), *Századok*, 1980/5. 781–817. és Tóvári, i. m. (1997.)
- ⁸⁹ Csekő Ernő, A szekszárdi virilisek összet.e 1872–1918 között, in: Tóth G. (szerk.), i. m. 149–161. Bognár Bulcsu, Felső- és középrétegek a dualizmuskori Szombathelyen a virilis jegyzékek alapján, in: uo. 163–205.
- ⁹⁰ Lengyel, i. m. 16. Vö. Gyáni, i. m. (1998.) 192.
- ⁹¹ Lengyel, i. m. 33.
- ⁹² Vörös Károly, A győri városigazgatás és várospolitikai történetéhez 1861–1914, in: Gecsényi Lajos (szerk.), *Tanulmányok Győr és vidéke történetéből*, Győr, 1978. 113–118.
- ⁹³ Horváth J. András, Új emberek az Újvárosházán – Az egyesített főváros első közgyűlésének társadalmi összet.e, in: Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.), *Tanulmányok Budapest múltjából XXVIII*. Bp. 1999. 23–52.
- ⁹⁴ Uo. 29–30.
- ⁹⁵ Bodoki Fodor Zoltán–Bodoki Fodor Zsigmond, *Mezőtúr város története I. (896–1944)*, Mezőtúr, 1978. 120. és 154., Dobos Gyula, A két világháború között 1918–1944, in: Glósz József–V. Kápolnás Mária (szerk.), *Tolna mezőváros monográfiája*, Tolna, 1992. 466.
- ⁹⁶ Tóth Zoltán, Szekszárd a dualizmus korában (1867–1918), in: K. Balog János (szerk.), *Szekszárd város történeti monográfiája I*. Szekszárd, 1989. 309–310.
- ⁹⁷ Uo. 310–312.
- ⁹⁸ Szívós Erika, Városvezető elit Pesten a XVIII–XIX. század fordulóján, in: Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.), *Tanulmányok Budapest múltjából XXV*. Bp. 1996. 9.
- ⁹⁹ Erre már a jogtörténeti feldolgozások is felhívták a figyelmet. Lásd Horváth Ferenc, Szombathely város képviselő testülete és bizottságai 1860–1944, in: Bónis György–Degré Alajos (szerk.), *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*, Bp. 1971. 347.
- ¹⁰⁰ Az indoklást idézi: Kampis János (összeáll.), *A községek önkormányzati igazgatásának összes szabályai*, Bp. 1909. 93.; valamint: Komoróczy István, *A községi törvény (1886. évi XXII. tc.) magyarázata*, Szatmárnémeti, é. n. [1903.] 53–54. Az 1893. évi 40760. sz. belügyminiszteri határozat is egészen világossá teszi, hogy a jogi személyek csak a község területén fekvő ingatlanvagyonuk, nem pedig egyéb jövedelmük után fizetett állami adójuk alapján vehetők fel a képviselők jegyzékébe. (*Közigazgatási elvi határozatok egyetemes gyűjteménye*, Bp. 1895. 331.) Hasonló tartalmú a közigazgatási bíróság 1902. évi 3158. sz. határozata is. (*Közigazgatási elvi határozatok egyetemes gyűjteménye, új folyam II*. Bp. 1906. 158–159.)
- ¹⁰¹ M. kir. közigazgatási bíróság 1/1898. sz. döntvénye (Kampis, i.m. 92–94. valamint *Közigazgatási elvi határozatok egyetemes gyűjteménye, új folyam I*. Bp. 1900. 159–161.) Vö. Gottfried, i. m. 145. Ő a községi pótadót is felsorolja, ám erre vonatkozó előírást nem találtam.
- ¹⁰² A virilizmus törvényi szabályozására nézve lásd még: Gottfried, i.m. 141–144. és Kosján László, A virilis-jegyzékek elemzésének néhány kérdése, in: *Archivum. Supplementum 1993*, [Eger, 1993.] 149–152
- ¹⁰³ Az adórendszer és az adótörvények változásaihoz lásd Eszláry Károly, *Az egyenesadók*, Bp. 1939. Takács György, *Adók és illetékek lexikona*, Bp. é.n. [1943.], *Magyar Törvénytár. 1909. évi törvények*, Bp. 1910. 31–270. (Az 1909. évi adóreformhoz és az egyes törvényekhez fűzött miniszteri indoklásokat illetve a képviselőház és a főrendiház pénzügyi bizottságainak kapcsolódó jelentései). A második világháború után a magyar egyenesadó-

---

rendszerrel illetve külön a földadóról a pénzügyminisztériumban készítették összeállítást (MOL Z 12, 73. cs. 378. t. b és f).

¹⁰⁴ SZSZBL IV. B. 411. 736. d. 4471/1928., SZSZBL V. B. 186. 955. d. XIII. 1927/693. sz. n., SZSZBL V. B. 186. 1217. d. II. 1940/24. 36631/1939.

¹⁰⁵ A Közigazgatási Bíróság 1934/1900. számú határozata kimondta, hogy a meghatalmazottaknak nem lehet utasítást adni, hogy kire szavazzanak. (Komoróczy, i. m. 67.)

¹⁰⁶ SZSZBL V. B. 181. 40. k. Kgy 151/1914. K 5904/1914.

¹⁰⁷ SZSZBL V. B. 181. 62. k. Kgy 612/1929. K 29256/1929.

¹⁰⁸ MOL K 150, I-2k, 2779. cs. 869/1942 BM. sz. Ezen – az alispánoknak szóló – levél az indokok között azt is megemlíti, hogy a legtöbb adót fizetők tagsága az adófizetés mérvétől függ, tehát nem tekinthető megbízatásnak.

¹⁰⁹ *Nyírvidék*, 1902. december 21. 1.

¹¹⁰ SZSZBL V. B. 181. 40. k. Kgy 151/1914. K 5904/1914.

¹¹¹ 1929-re: SZSZBL V. B. 186. 955. d. XIII. 1927/693. (szám nélküli kimutatás az országgyűlési és községi választókról körzetek szerint); 1931-re: *Nyírvidék*, 1931. január 13. 8. Választási hirdetmény (K 582/1931); 1933-ra: SZSZBL IV. B. 411. 941.d. 19679/1940. K 863/1933. (Választási hirdetmény; közli a *Nyírvidék* is: 1933. január 13. 6.); 1936-ra: SZSZBL V. B. 186. 1127.d. II. 1936/5. K 916/1936 (Választási hirdetmény); 1939-re: *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. január 8. 6. (Választási hirdetmény)

¹¹² Nyíregyháza országgyűlési választóinak 1892 és 1918 közötti – évről-évre összeállított – névjegyzéke: SZSZBL V. B. 180. 2-21.k. (19 évről)

¹¹³ SZSZBL IV. B. 404. 133.d. XIV. 84/a/1919 (alispáni havi jelentések 1914-1919) 2404/1914.

¹¹⁴ A közigazgatási bíróság 2356/1899. határozata értelmében, ha a választási elnök a szavazólapokat átvéve abba belenézett, s ezáltal tudomást szerzett arról, hogy az illető kire szavazott, akkor a szavazás titkos jellege megsérült, így annak eredményét meg kell semmisíteni. (Komoróczy, i. m. 77.)

¹¹⁵ *Nyírvidék*, 1897. január 17. 3.

¹¹⁶ *Nyírvidék*, 1908. november 22. 1.

¹¹⁷ SZSZBL V. B. 181. 28. k. Kgy 278/1902. K 16539/1902; SZSZBL IV. B. 411. 493. cs. 1905/21481. 24416/1905 (Kovách Elek választási elnök jelentése); *Nyírvidék*, 1908. december 25. 3.; 1917-ben kis mértékben javult a helyzet: *Nyírvidék*, 1917. december 30. 3.

¹¹⁸ *Nyírvidék*, 1929. december 12. 2–3.

¹¹⁹ *Nyírvidék*, 1931. január 17. (Rendkívüli kiadás; újraközölve: január 18. 5.)

¹²⁰ *Nyírvidék*, 1933. január 18. 2.

¹²¹ SZSZBL V. B. 186. 1127.d. II. 1936/5. 1656/1936.

¹²² SZSZBL IV. B. 411. 895.d. 7300/1939.

¹²³ Pl. *Nyírvidék*, 1905. december 31. 4.

¹²⁴ A képviselőtestület a Kgy 162/1921 K 7642/1921 számú véghatározatában ennek megfelelően módosította a szervezkedési szabályrendeletet.

¹²⁵ Az 1929: XXX. tc. rendelkezéseinek figyelembevételével módosított szervezkedési szabályrendelete a városnak még a negyvenes években sem volt (SZSZBL V. B. 186. 613. d. XIII. 1913/143), így az 1915-ös szabályrendelet gyakorlatilag a korszak végéig, sőt jogilag 1950-ig hatályban maradt.

¹²⁶ Koncz János, *Önkormányzat és közigazgatás*, Bp. 1937. 137–142.

-
- ¹²⁷ Vö. Veliky, i. m. 108–109.
- ¹²⁸ Sarlós Béla, *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*, Bp. 1976. különösen 115–116., 124–138., 151–154., 185–198.
- ¹²⁹ Vö. Tökéczki László, A magyar liberalizmusról, in: Tökéczki László (vál.), *Magyar liberalizmus*, Bp. 1993. 520–531.
- ¹³⁰ SZSZBL V. B. 181. 44. k. Lásd még *Nyírvidék*, 1918. november 3. 1–2.
- ¹³¹ *Nyírvidék*, 1918. november 7. 2. és november 13. 2. Lásd még Cservenyák László, Nyíregyháza 1918–1919-ben, in: Cservenyák–Horváth–Filep, i. m. 13–15.
- ¹³² A városi választások ellen, *Nyírvidék*, 1918. december 15. 2.
- ¹³³ Uo.
- ¹³⁴ A viszonyokra jellemző, hogy Simanecz a lemondását eredetileg a szociáldemokrata pártnak adta be, azok azonban nem tartották magukat illetékesnek, így a polgármesternek címezve megismételte azt. (SZSZBL V. B. 186. 607. d. XIII. 1913/571. 44049/1918.)
- ¹³⁵ Cservenyák, i. m. (1975.) 19–29.
- ¹³⁶ A Friedrich-kormány 1919. augusztus 8-án kiadott 3886/1919. ME. sz. rendeletében felszólította az 1918. október 30-án hivatalban lévő önkormányzati szerveket, hogy kezdjék meg a működésüket.
- ¹³⁷ Szohor, i. m. 266., Háger, i. m. 64.
- ¹³⁸ Mérey, i. m. 37.
- ¹³⁹ SZSZBL V. B. 186. 839. d. III. 1061/1923. K 15849/1925. (Kiemelés – TT)
- ¹⁴⁰ Vö. Gyarmati György, A közigazgatás újjászervezése az „ideiglenesség” korszakában, *Történelmi Szemle*, 1996/1. 63–98., valamint Farkas Gábor, *A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon 1945–1950*, Bp. 1992. (különösen 22–45.)
- ¹⁴¹ *Szabolcsi Hírlap*, 1898. március 19. 2–3.
- ¹⁴² Bibó, i. m. 342.
- ¹⁴³ 1900: SZSZBL V. B. 181. 25. k. Kgy 244/1899. K 11398, 11531/1899., SZSZBL V. B. 186. 435. d. I. 1899/83. 1906: SZSZBL V. B. 181. 31. k. Kgy 278/1905. ad K 12805/1905., Kgy 343/1905. ad K 16268/1905., SZSZBL V. B. 186. 507. d. XII. 1905/973. 1912: SZSZBL V. B. 181. 37. k. Kgy 355/1911. K 15013/1911. Kgy 540/1911 K 19922/1911., SZSZBL V. B. 186. 593. d. XIII. 1911/1060. 1918: SZSZBL V. B. 181. 43. k. Kgy 616/1917. K 29825/1917., SZSZBL V. B. 186. 667. d. XIII. 1917/2015. 1924: SZSZBL V. B. 181. 51. k. Kgy 7/1924. K 2642/1924., Kgy 345/1924. K 11617/1924. 1930: SZSZBL V. B. 181. 62. k. Kgy 1045/1929. K 54117/1929. 1935: SZSZBL V. B. 181. 73. k. Kgy 18/1935. K 20252/1934. 1940: SZSZBL V. B. 181. 83. k. Kgy 6/1940. K 1457/1940. 1940: SZSZBL V. B. 181. 90. k. Kgy 553/1943. K 32198/1943., IV. B. 411. 238. d. 4292/1944.
- ¹⁴⁴ 1896: SZSZBL V. B. 181. 23. k. Kgy 3/1897. K 73/1897., SZSZBL V. B. 186. 465. d. III. 1902/480. 1899: SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 3/1900 K 15848/1899., SZSZBL V. B. 186. 435. d. I. 1899/83. 1902: SZSZBL V. B. 181. 28. k. Kgy 278/1902. K 16539/1902. 1905: SZSZBL V. B. 181. 32. k. Kgy 9/1906. ad K 18142/1905. 1908: SZSZBL V. B. 186. 537. d. XIII. 1907/742. 1911: SZSZBL V. B. 186. 620. d. XIII. 1914/768. 1915: uo. 1917: SZSZBL V. B. 186. 667. d. XIII. 1917/2015. 1929: SZSZBL V. B. 181. 62. k. 1045/1929. K 54117/1929. 1933: SZSZBL V. B. 181. Kgy 2/1933. K 1010/1933. 1936: SZSZBL V. B. 181. Kgy 1/1936. K 1656/1936. 1939: SZSZBL V. B. 181. Kgy 3/1939. K 2958/1939., SZSZBL IV. B. 411. 895. d. 7300/1939. (A választott

---

képviselési helyekben történt valamennyi ciklusközi változásra, azaz a megüresedésére és a póttagok behívására vonatkozó forráshelyeket külön nem jeleztem, mivel ez túlzottan megterhelné a jegyzetapparátust.)

¹⁴⁵ 1906: SZSZBL V. B. 186. 509. d. III. 1906/40. 1912: SZSZBL V. B. 186. 604. d. XIII. 1912/15. 1918: SZSZBL V. B. 186. 666. d. XIII. 1917/181.

¹⁴⁶ SZSZBL V. B. 181. 92. k.

¹⁴⁷ Az 1939: IV. tc. 4.§-a, illetve a 7790/1939. ME. sz. rendelet alapján már az 1939-es listáról töröltek 18 zsidó tagot, a legnagyobb adófizető képviselőtestületi tagok harmadát. (SZSZBL V. B. 181. 82. k. Kgy 326/1939 K 27428/1939.)

¹⁴⁸ Lakatos, i. m. 97.

¹⁴⁹ Pl. A városi választások, *Szabolcs*, 1911. december 16. 2–3.

¹⁵⁰ Városi párt, *Nyírvidék*, 1915. február 11. 1.

¹⁵¹ Vö. Koncz, i. m. 138–142.

¹⁵² A tiszti cím- és névtár kötetei valamint a helyi címtárak és más források alapján a város ügyvédek számát a század elején 40–50-re, a tízes években 50–60-ra, a húszas években 75 körülire, a harmincas években több mint 90-re, a negyvenes években pedig 70–80-ra tehetjük.

¹⁵³ Az 1940. évi kamarai jelentés megjegyzi, hogy a korábbi elnökök, Járossy Sándor, Fráter Ernő, Murányi László, széles ügyfélkörrel rendelkeztek, mégsem maradt utánuk jelentős vagyon. (*A Nyíregyházi Ügyvédi Kamara 1940. évi jelentése*, Nyh. é. n. 18–19.)

¹⁵⁴ Nyíregyházán az első világháborúig mintegy két tucat orvos működött, számuk a húszas években 40 fölé emelkedett, majd a harmincas–negyvenes években 70–80 körül mozgott. (Lásd a 29. jegyzetet)

¹⁵⁵ Kállay András volt főispán állítólag mindig vágyott a városi képviselőbe bejutni, de ez sosem sikerült neki. (Kállay András, *Vegyes közlemények 1882–1911. III. rész*, Nyh. 1911. 187.)

¹⁵⁶ Dienes István, Nyíregyháza népe, in: Hunek (szerk.), i. m. 113. Mivel a virilis tagok között az iparosok csak az 1940-es évek elejétől szerepeltek nagyobb számban, így Dienes megállapítását csak a választott képviselőre vonatkoztathatjuk.

¹⁵⁷ Márkus M. i. m. 32. és 43–44.

¹⁵⁸ *A nyíregyházi ipartestület évi jelentése az 1908. évről*, Nyh. 1909. 33–35. „A közügyek iránti érzék és hajlandóság mindig is megvolt iparos polgártársainkban csakúgy, mint a szabadság utáni vágy.” – írta egy „városi polgár” ebben az időben. (*Szabolcsi Hírlap*, 1916. április 1. 1.)

¹⁵⁹ Tóth Pál testületi alelnöknek az 1929-es városi választások előtt az iparos társaihoz intézett felhívásában – az elmúlt törvényhatósági választások tanulságait leszűrve – hangsúlyozta, hogy „a városi párt nagy súlyt helyezett az iparosok bizottsági tagságára”, szemben a független nemzeti blokkal, amelyhez a „KIOSZ néven nevezett iparos egyesület” is tartozik, így „az iparosok érdeke az ipartestület józan gondolkodású vezetősége által támogatott pártban talál megvédésre”. (SZSZBL V. B. 186. 36. d. sz. n.) A törvényhatósági választások előtt az ipartestület még pártpolitikai semlegességét hangsúlyozta, és nem kívánt csatlakozni egyetlen választási csoportosuláshoz sem. (*Nyírvidék*, 1929. október 8. 4.)

¹⁶⁰ Lemondásának híre: *Nyírvidék*, 1939. február 5. 2.

¹⁶¹ Lásd a 25. jegyzetet.

¹⁶² Geduly, i. m. 259.

¹⁶³ Margócsy József, A nyíregyházi Hoffmann-család, in: Gyarmathy (szerk.), i. m. 397–398.

---

¹⁶⁴ SZSZBL V. B. 180. 2–21. k.

¹⁶⁵ A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara választói névjegyzéke: HBML IX. 201/e. 59. k., az országgyűlési választók között az iparosok: Takács P., i. m. (1987.) 125–126.

¹⁶⁶ Kállay András 1910. november hó 27-én kelt „tollrajzát” lásd Kállay, i. m. 289.

¹⁶⁷ Az „egydimenziós, fölöttébb rugalmatlan osztályozási sémáról” lásd Gyáni, i. m. (1998.) 210–211.

¹⁶⁸ SZSZBL V. B. 186. 955. d. XIII. 1927/693. sz. n., SZSZBL V. B. 186. 1217. d. II. 1940/24. 36631/1939.

¹⁶⁹ Az 1909-es adóreform miniszteri indoklása (*Magyar törvénytár. 1909. évi törvénycikkek*, Bp. 1910. 36. és 42.) szerint a tényleges jövedelem a kataszteri 2–2,5-szeresére tehető; a kettő arányát a húszas évek közepén 1,38-ra, 1938/39-ben 2,55-re, 1940/41-es gazdasági évben pedig 3,21-re becsülték. (MOL Z 12, 77. cs. 406. t. Adó-összehasonlítási táblázat, lábjegyzet)

¹⁷⁰ Forrás: *Adóstatistika I–XII. (1927–1941)*, Bp. é. n. [1929–1943.]

¹⁷¹ *Magyar törvénytár. 1909. évi törvénycikkek*, Bp. 1910. 127. A kereskedők, iparosok, szabadfoglalkozású értelmiségiek stb. „a történelmi múlt és a hazai adóviszonyok kölcsönösen kialakította adómorál mellett nemcsak bocsánatos bűnnek, egyenesen sikernek, hősiességnek tekintették az adócsalást, és annak fogadta el a társadalom is”, ezáltal „jövedelmüknek egy jelentős, bár meghatározhatatlan részét adómentesen élvezték. Az a hely tehát, amelyet az adóhivatal kijelölt számukra a virilisták adónagyság szerinti sorrendjében, csak hozzávetőlegesen tükrözi vagyoni állapotukat, jövedelmüket.” (Takács P., i. m. [1990.] 62.)

¹⁷² Takács Gy., i. m. 99–100. Csak egy példa: ha valaki két külön munkaviszonyból 300 illetve 400 P havi jövedelmet élvezett, ezek után 3,60 és 5,80, azaz összesen 9,40 P adót fizetett egy hónapban; ugyanazon munkaadótól kapott 700 P havi jövedelem után viszont az adó összege 16 P volt.

¹⁷³ Amikor Dessewffy Miklós elhunyt, még az őt búcsúztató újságíró is megjegyezte, hogy bár birtokai legnagyobb részét Szabolcs vármegyében találhatók, „nem volt nagyon ismerős a vármegyében”. Halálával a hitbizomány az idejének javarészét Svájcban töltő Dessewffy Aladárra szállt. (*Nyírvidék*, 1918. október 19. 3.)

¹⁷⁴ MOL K 468, 2. cs. 799/1926.

¹⁷⁵ Gyáni, i. m. (1998.) 225.

¹⁷⁶ MOL Z 19, 24. d. 20. t. Geduly vagyona mindössze 16000 P-t tett ki, ugyanakkor 1936 októberéig 261300 P tartozást halmozott fel.

¹⁷⁷ MOL Z 19, 24. d. 20. t.

¹⁷⁸ Gyáni, i. m. (1998.) 225.

¹⁷⁹ SZSZBL V. B. 186. 473. d. XIII. 1902/1405., V. B. 186. 620. d. III. 1914/768. K1130/1915.

¹⁸⁰ SZSZBL V. B. 181. 83. k. Kgy 6/1940. K 1457/1940., 90. k. Kgy 553/1943. K 32198/1943. Vö. SZSZBL V. B. 186. 1217. d. II. 1940/24. 1457/1940., 32697/1943.

¹⁸¹ SZSZBL V. B. 192. II/1. d. 2. cs. (Az összeírás a keletkezési idejéből következően csak az ezekben az években megválasztott tagsággal vethető össze.)

¹⁸² MOL Z 93, 211–212. cs. 651. t. 5. k.

¹⁸³ Kővér György, Az Osztrák-Magyar Monarchia bankrendszerének fejlődése, *Közgazdasági Szemle*, 1986/3. 317.

¹⁸⁴ A részvénytársaságok alakulására és megszűnésére vonatkozó adatokat, továbbá a vezető testületek névsorát a különböző pénzügyi évkönyvekből, compassokból vettem. Elsősorban az 1873-tól megjelenő (*Nagy*) *Magyar Compass* használtam, melynek adatait többnyire a (*Magyar*) *Pénzügyi Compass* adataival egészítettem ki. Vö.

Kovács Ilona, Részvénytársaságok működése Nyíregyházán a két világháború között, *Szabolcs–Szatmári Szemle*, 1990/1. 27–32.

¹⁸⁵ *Szabolcsi Híradó*, 1900. május 20. 1–2., május 24. 2., május 27., június 3.

¹⁸⁶ *Szabolcsi Híradó*, 1900. június 10.

¹⁸⁷ *Szabolcs*, 1906. szeptember 29. 1.

¹⁸⁸ SZSZBL V. B. 186. 593. d. XIII. 1911/1060. 15013/1911.

¹⁸⁹ SZSZBL V. B. 181. 76. k. Kgy 393/1936. K 14232/1936.

¹⁹⁰ MOL Z 93, 211-213. cs. 651. t. (Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület), 652. t. (Nyírvidéki Takarékpénztár), 653. t. (Szabolcsi Központi Takarékpénztár)

¹⁹¹ Margócsy József (összeáll.), *A Nyíregyházi Nagytakarék és az OTP*, Nyh. 1988. 4–13.

¹⁹² SZSZBL V. B. 186. 511. d. III. 1906/864. sz. n. (Információkérés a bankoktól – 1920. április 27.)

¹⁹³ Az idézett pénzügyi revíziót valamint a részvények megoszlását lásd: MOL Z 93, 211-212 cs. 651. t. 5. k.

¹⁹⁴ Vas János, *Mozaikok a 75 éves Magyar Nemzeti Bank történetéből*, Nyh. 1999. 18. A *Nagy Magyar Compass* 1911-es évfolyama tartalmazza először a névsort, amely a Vas János által közölt listától annyiban különbözik, hogy tartalmazza Jármay Márton földbirtokos nevét is.

¹⁹⁵ Vas, i. m. 17.

¹⁹⁶ Pogány Ágnes, Az Osztrák-Magyar Bank felszámolása. A Magyar Állami Jegyintézet tevékenysége, 1920–1924, in: Bácskai Tamás (szerk.), *A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák-Magyar Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816-1924*. Bp. 1993. 448.

¹⁹⁷ *Igazság*, 1911. szeptember 22. 1.

¹⁹⁸ SZSZBL V. B. 181. 51. k. Kgy 158/1924. K 6064/1924.

¹⁹⁹ SZSZBL V. B. 181. 70. k. Kgy 847/1933. K 16652/1933.

²⁰⁰ A kispolgári elemek megerősödése a helyi parlament választott tagjai között más városokban is, így például Győrben is bekövetkezett. Vörös Károly ezt összefüggésbe hozta Győr nagyipari jellegének a 20. század elején tapasztalható teljes kibontakozásával, „melynek során a gazdaságilag megnehezült helyzetű kispolgárság politikailag és érzelmileg egyaránt végleg leválik a középpolgárságról”. Vörös Károly szerint a kispolgárság külön útra térése a Győrben különösen erős keresztényszocializmus hatása alatt ment végbe. Lásd Vörös, i. m. (1978.) 115–116.

²⁰¹ Takács P., i. m. (1987), 135.

²⁰² Videant consules, *Szabolcsi Hírlap*, 1917. július 7. 1.

²⁰³ Vö. Kujbusné Mecsei Éva, *Nyíregyháza önkormányzata (1753–1848)*, Nyh. 2003.

²⁰⁴ László Géza, Nyíregyháza mezőváros tanácsa (1838. II. 13.–1848. V. 23.), in: Nagy Ferenc (szerk.), *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv X*. Nyh. 1994. 93–113. Az első választott városi közönség tagjainak névsorát közli Lukács Ö., i. m. 252–253.

²⁰⁵ Hársfalvi, i. m. 118.

²⁰⁶ Margócsy József, A professzori iskola (1806–1854) helye és szerepe Nyíregyháza polgárosodásában, in: Kujbusné Mecsei Éva (szerk.), *Thesaurus Solemnis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt*, Debrecen–Nyh. 2002. 151–161. Vö. Margócsy József, „A polgárosodás útjai a magasabb iskolák kapuin vezetnek keresztül”, *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2003/3. 287–289.

-
- ²⁰⁷ Márkus M., i. m. 47–109. Lásd még: Kálnay László, Szabolcs vármegye népessége, in: Borovszky (szerk.), i. m. 158. valamint Kálnay László, Szabolcs vármegye népe, in: uo. 181.
- ²⁰⁸ A magyar szó, *Nyírvidék*, 1901. március 10. 1–2. Hasonló konfliktus zajlott le az 1859–1861-ben: lásd Lukács Ö. i. m. 303–308.
- ²⁰⁹ *Szabolcsi Hírlap*, 1913. március 1. 2.
- ²¹⁰ Tirpákok – zsidók – magyarok, *Szabolcsi Hírlap*, 1917. február 24. 3. Az olvasói levél írójának arról is tudomása van, hogy az ortodox rabbi nem tud magyarul és minden bizonyítványt németül vagy héberül állítja ki.
- ²¹¹ N. Dikán Nóra, A legújabb idők, in: Cservenyák és Mező (szerk.), i. m. 216–219.
- ²¹² Szohor, i. m. 246.
- ²¹³ SZSZBL V. B. 181. 46. k. Kgy 9/1920. K 6215, 6998/1920.
- ²¹⁴ Kövér György, Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig, in: Gyáni–Kövér, i. m. 132.
- ²¹⁵ Kövér, i. m. 137.
- ²¹⁶ Vö. Geduly, i. m. 74., Margócsy József, *Utcák, terek, emléktáblák V. Újabb mozaikok a régi Nyíregyháza életéből*, Nyh. 2002. 87–106.
- ²¹⁷ Krúdy Gyula, Nyíri emlék, in: Szohor (szerk.), i. m. 37.
- ²¹⁸ A zsidók, *Igazság*, 1911. július 14. 1–2.
- ²¹⁹ Vö. Gottfried, i. m.
- ²²⁰ Geduly, i. m. 74.
- ²²¹ Geduly, i. m. 99. (Kiemelés – TT)
- ²²² *Szabolcsvármegye*, 1911. november 23., *Szabolcs*, 1911. november. 25., *Nyírvidék*, 1911. november 26.
- ²²³ *Szabolcsi Hírlap*, 1916. december 23. 1–2.
- ²²⁴ *Szabolcsi Hírlap*, 1913. július 2. 1–2., július 9. 1., augusztus 6. 1–2.
- ²²⁵ Lásd pl.: Nyíregyháza híressé válik, *Szabolcsi Hírlap*, 1918. augusztus 25. 2–3.
- ²²⁶ SZSZBL V. B. 181. 44. k. Kgy 379/1918. K 21420/1918.
- ²²⁷ Ezt a kortárs monográfus is kiemeli: Háger, i. m. 66.
- ²²⁸ Gervai Sándor, *Nyíregyháza zsidósága élete*, Jeruzsálem, 1963. 63. 1941-ben a város ötezres zsidó lakosságából mindössze 22 vallotta magát jiddis anyanyelvűnek. (Kepecs József [szerk.], *A zsidó népesség száma településenként 1840–1941*, Bp. 1993. 258–259.)
- ²²⁹ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. december 13. 4.
- ²³⁰ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. május 9. 1. május 20. 3–4.
- ²³¹ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. május 30. 1., június 3. 2., június 4. 1.
- ²³² *Szabolcsi Hírlap*, 1917. július 21. 2–3., augusztus 4. 4., augusztus 11. 5., augusztus 18. 2.
- ²³³ Vö. Margócsy József, Az őszirózsás forradalomtól a felszabadulásig, in: Cservenyák és Mező (szerk.), i. m. 174. Hubai László, *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. III. kötet. A magyarországi települések választási adatai*, Bp. 2001. 605.
- ²³⁴ Horogkeresztjelvények Nyíregyházán, *Keletmagyarország*, 1933. április 30. 1–2. A következő évben egy újabb titkos horogkeresztes szervezkedésről számolnak be: *Keletmagyarország*, 1934. augusztus 5. 3.
- ²³⁵ MOL K 150, IV-30. 3553. cs. (A Magyar Nemzeti Szocialista Párt röplapja, Nyíregyháza, 1935. október)
- ²³⁶ Hubai, i. m. 605. Vö. *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. május 30. 1. és június 8. 1.

-
- ²³⁷ Szentgáli Zsolt is a virilisták jelenlétében látja az egyik fő okát annak, hogy a budapesti községpolitikát 1918 előtt nem jellemezték éles pártharcok, pedig – tehetjük hozzá – nem is a nyers, hanem a választással kombinált virilizmus érvényesült. (Szentgáli Zsolt, A Keresztény Községi Párt történetéhez, *Múltunk*, 2002/1. 202.)
- ²³⁸ Legenda az özvegyasszony-viriliseknek Nyíregyháza képviselőtestületében való helyettesítéséről, *Tiszántúl*, 1937. január 31. 5.
- ²³⁹ *Nyírvidék*, 1908. november 22. 1.
- ²⁴⁰ Geduly, i. m. 217 és kk.
- ²⁴¹ „A választás vezetését – az ún. szabadelvű párt akcióba egyáltalán nem lépve – a függetlenségi 48 párt vette kezébe, megjegyezzük azonban, hogy minden pártpolitikai tendencia nélkül, mert ez a kicsinyes személyi érdekek útvesztőiben szétzúllott párt nem is lenne képes arra, hogy elvi szempontokat képviseljen.” (*Nyírvidék*, 1902. december 21. 1-2.) Nádasy Lajos 1904-ig volt a függetlenségi párt helyi alelnöke, ekkor Kossuth Ferenc politikája miatt lemondott tisztségéről. (*Szabolcs*, 1904. június 25. 3-4.)
- ²⁴² *A nyíregyházi ipartestület évi jelentése az 1908. évről*, Nyh. 1909. 33-35.
- ²⁴³ A *Nyírvidék* 1900. január 28-án számolt be a gazdakör alakulásáról, melynek ideiglenes elnöke ifj. Lovas Kovács András lett. (4. old.)
- ²⁴⁴ *Szabolcs*, 1908. december 19. 4., *Nyírvidék*, 1908. december 24. 3.
- ²⁴⁵ Pl. *Szabolcsvármegye*, 1911. november 23., *Szabolcs*, 1911. november 25., *Nyírvidék*, 1911., november 26. Lásd még *Szabolcs*, 1911. december 2., december 9., december 16.
- ²⁴⁶ SZSZBL V. B. 186. 593.d. XIII. 1911/1059. 2225/1912. Vö. *Szabolcs*, 1912. január 6. 3-4., február 3. 4.
- ²⁴⁷ Városi párt, *Nyírvidék*, 1915. február 11. 1.
- ²⁴⁸ SZSZBL V. B. 186. 607. d. XIII. 1913/571. 21157/1918. Vö. *Nyírvidék*, 1918. január 4. 2.
- ²⁴⁹ SZSZBL V. B. 186. 955.d. XIII. 1927/693. K 42393/1929.
- ²⁵⁰ *Tiszavidék*, 1929. október 3., október 5., október 6., október 8., október 10., október 12., *Nyírvidék*, 1929. október 6.
- ²⁵¹ *Tiszavidék*, 1929. december 6. 3., december 7. 3., december 10. 1., *Nyírvidék*, 1929. december 8. 14., december 10. 5. A *Nyírvidék* még azt is közölte, hogy az Ószőlő utcai kertség közgyűlése is a közös listát támogatja. (uo.)
- ²⁵² Nagy küzdelem tombol a déli órákban a szavazóhelyeken, *Nyírvidék*, 1929. december 11. 1.
- ²⁵³ Az eredmény kihirdetését és a reakciókat lásd *Nyírvidék*, 1929. december 12. 2-3., *Tiszavidék*, 1929. december 13. 1. A nemzeti blokk deklarációja: SZSZBL V. B. 181. 62. k. Kgy 1043/1929., *Tiszavidék*, 1929. december 19. 3., *Nyírvidék*, 1929. december 19. 1. A városi párthoz közel álló *Nyírvidék* a nemzeti blokkot rendszerint hol demokratáknak, hol nemzeti demokrata pártnak nevezi, nyilvánvalóan a kompromittálás szándékával, hogy a kormányoldalon rosszul csengő kifejezéssel összemossa őket az ellenzékkel.
- ²⁵⁴ *Nyírvidék*, 1929. december 15. 4. után, *Tiszavidék*, 1929. december 15. 4.
- ²⁵⁵ SZSZBL IV. B. 411. 799. d. 1932/202. 113/1930.
- ²⁵⁶ SZSZBL IV. B. 411. 799. d. 1932/202. K 8365/1930. (Nyíregyháza megyei város igazoló választmányának 1930. március 28-i ülése.) A választmány egyébként egy panasz nyomán törölte Mikecz Ödön tagságát, mivel állítólag „tévedésből” hirdették ki az apja, Mikecz Dezső helyett.
- ²⁵⁷ SZSZBL IV. B. 411. 799. d. 1932/202. K 10770/1930. (Szabolcs vármegye kisgyűlésének 1930. június 6-i ülése.)

---

²⁵⁸ „(...) a tévedés eredménye az volt, hogy a törpe kisebbséget képező 1577 egyén akarata érvényesült a választásnál. Ez az eredmény azonban, amely nem a választók akaratában, hanem a többség tévedésében találja magyarázatát, nem alkalmas arra, hogy azt a bíróság is érvényesnek fogadja el” (SZSZBL V. B. 186. 988. d. II.1929/174. Közigazgatási Bíróság 7436/1930.) A városvezetés félhivatalos szócsöve a határozatból azt emelte ki, hogy a választások törvényes alapon álltak (noha ez volt nem teljesen igaz), és nem is emiatt törölték az eredményt, és arról sem tett említést, hogy a bíróság a választási elnök és a Városi Párt, azaz a város vezetőinek felelősségét is megállapította. (*Nyírvidek*, 1931. január 13. 4.) Az ellenzék egyértelműen a város vezetőinek vétkeességét hangoztatta: „Hogy jó volt-e a szavazó lap, vagy nem volt, mellékes. Ez csak formáság, melyben a választás mindig a hatalmat illette. Erre lehet hivatalos vélemény. De mi lesz azzal a hatalomra szomorú igazsággal, hogy a nyíregyházi városi gazdálkodás mai formáját csak a hatalmi trükköt tudó 1500 főnyi orvszavazóval lehet fenntartani? Nem számoltak vele, hogy a becsületes, jóhiszemű 3500 főt meghaladó városi polgárok elégedetlenségüknek, megbotránkozásuknak adnak kifejezést. (...) Talán ez a tény fontosabb volna, mint a szavazó lap formája, mert nincs olyan kötözni való bolond Nyíregyházán, aki ne tudná, hogy ezen 3500 szavazó mire s miért szavazott.” (Nagymosás, *Szabolcs Földje* [A Nyíregyházi Városi Polgári és Kisgazdapárt hivatalos közlönye], 1930. december 15. 13.)

²⁵⁹ SZSZBL IV. B. 411. 799.d. 1932/202. K 188/1931.

²⁶⁰ *Nyírvidek*, 1931. január 13. 4. (Választási hirdetés)

²⁶¹ *Szabolcs Világa* (Kiadja a Nyíregyházi Városi Polgári és Kisgazdapárt), 1931. január 12. 1.

²⁶² *Nyírvidek*, 1931. január 15. 1.

²⁶³ *Nyírvidek*, 1931. január 16. 1. és 4. A választások után Benes Kálmán polgármester is fontosnak tartotta jegyzőkönyvileg megörökíteni, hogy „a polgári pártnak a hatalom elnyerése céljából történt a szociáldemokratákkal való szövetkezését a polgári eszmék teljes rombadöntésének és az ország felforgatásának” tartja. (SZSZBL V. B. 181. 65. k. – az 1931. február 7-i közgyűlés megnyitása)

²⁶⁴ SZSZBL IV. B. 411. 799. d. 1932/202. Szűcs Jenő és 47 társa (képviselőjük Nánássy Imre) fellebbezése Szabolcs vármegye kisgyűléséhez az igazoló választmány 202/1932 K sz. határozata ellen. A fellebbezés egyes pontjait a közigazgatási bíróság 1795/1932 sz. határozata tartalmazza: uo. 22370/1932.

²⁶⁵ SZSZBL IV. B. 411. 799. d. 1932/202. 7613/1931, 16143/1931, 20552/1931, 20163/1931, 30234/1931, 202/1932, Kgy 123/1932 K 1849/1932 (kisgyűlés), 22370/1932. (A Közigazgatási Bíróság 1795/1932. határozata)

²⁶⁶ „A választási mérkőzésekben lehetnek hibák, lehetnek trükkök, lehetnek csalafinta fogások, de mindezeknek van bizonyos határa, az a bizonyos erkölcs, amely kell, hogy determináljon minden polgári cselekedetet.” (A választás tanulságai, *Nyírvidek*, 1931. január 18. 1.)

²⁶⁷ A *Nyírvidek* vezércikkében rámutatott arra, hogy a választók tisztában vannak a miniszterelnök által hirdetett egység fontosságával, és a polgári elemek „egy tömör falankszba egyesülten néznek a közelgő képviselői kiegészítés felé.” (1933. január 8. 1.)

²⁶⁸ *Nyírvidek*, 1933. január 15. 1.

²⁶⁹ *Nyírvidek*, 1933. január 18. 2.

²⁷⁰ SZSZBL IV. B. 411. 941. d. 1940/19679. 8242/1933 (Nyíregyháza megyei város igazoló választmányának 1933. március 27-i ülése), K 20022/1933 Kgy 849/1933 (Szabolcs vármegye kisgyűlésének 1933. október 9-i ülése); a polgármester által kiadott bizonyítvány: K 1586/1933.

-
- ²⁷¹ SZSZBL IV. B. 411. 941. d. 1940/19679. 30526/1933, 31543/1938, 1404/1939, 5710/1939, 6790/1939, 19679/1939 (a közigazgatási bíróság 1804/1939 sz. határozata)
- ²⁷² SZSZBL V. B. 186. 1127. d. II.1936/5. 1656/1936.
- ²⁷³ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1936. január 21. 2. (Kiemelés – TT)
- ²⁷⁴ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. január 29. 4.
- ²⁷⁵ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. január 31. 3.
- ²⁷⁶ SZSZBL IV. B. 411. 895. d. 7300/1939. A beadványok: 4213, 4409, 4410, 4529; elutasításuk: 7300/1939 (Nyíregyháza megyei város igazoló választmányának 1939. március 20-i ülése)
- ²⁷⁷ *Nyírvidék*, 1915. február 11. 1.
- ²⁷⁸ Az 1873-ban megválasztott első fővárosi törvényhatósági bizottságon belüli politikai csoportképződést vizsgálva hasonló nehézségbe ütközött Horváth J. András is. (Horváth J., i. m. 39–40.)
- ²⁷⁹ *Szabolcs*, 1904. június 25. 3–4., augusztus 13. 1–6.
- ²⁸⁰ A nyíregyházi szabadelvű párt vezetőségének névsorát lásd *Szabolcs*, 1904. július 16. 5.
- ²⁸¹ *Nyíregyházi Hétfői Hírlap*, 1906. május 14. 3.
- ²⁸² *Szabolcs*, 1904. augusztus 13. 1–6.
- ²⁸³ A Szabolcs páholyra vonatkozó iratokat lásd: MOL P 1122, 1–3. cs. A Symbolikus Nagypáholy anyagában: MOL P 1083, 136. cs. LXXXVI.; a Béke páholyra lásd: MOL P 1083, 146. cs. CXXV.
- ²⁸⁴ Pl. Baruch Artúr bankár, Garay Kálmán városi tanácsnok, Hoffmann Mihály kereskedő vagy Murányi László ügyvéd. Vö. *Nyírvidék*, 1918. április 27. 2., április 30. 2., május 3. 2–4.
- ²⁸⁵ Pl. Garay Kálmán tanácsnok, Somogyi Gyula közjegyző, Kéry József építész, Murányi László, Simkó Endre, Krómy Károly ügyvédek, Barla Sándor kisvasúti tisztviselő. Lásd *Nyírvidék*, 1918. október 18. 2., október 20. 3., október 27. 5.
- ²⁸⁶ Margócsy, i. m. (1987.) 166–168. Lásd még *Nyírvidék*, 1918. november 3. 1–2., november 13. 2.
- ²⁸⁷ Megalakult Nyíregyházán a polgári radikális párt, *Nyírvidék*, 1918. december 8. 1–2.
- ²⁸⁸ *Nyírvidék*, 1918. november 29. 2–3.
- ²⁸⁹ Az egyik lap 1914-ben felháborodásának adott hangot, hogy a szociáldemokraták teljesen átvették az irányítást a Kerületi Munkásbiztosító Pénztár felett, és elvtársuk, Lakatos Imre pénztári orvossá való megválasztását akarják kikényszeríteni. (*Szabolcsi Hírlap*, 1914. március 14. 5.)
- ²⁹⁰ A harmincas években megjelent egyik városmonográfia szerzője hosszasan igyekezett igazolni és magyarázni Murányinak az öszirózsás forradalom alatti tevékenységét. (Háger, i. m. 63.)
- ²⁹¹ *Nyírvidék*, 1929. október 9. 3. Vö. *Nyírvidék*, 1929. december 15. 4.
- ²⁹² *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1944. április 24. 3.
- ²⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-108623 Bacsik József ügye
- ²⁹⁴ Lengyel, i. m. 16.
- ²⁹⁵ Mills, i. m. 307–308.
- ²⁹⁶ Lukács Ö., i. m. 346–347. (Kiemelés – TT)
- ²⁹⁷ Uo. 347–357.
- ²⁹⁸ „Legyen városunk valóban *szíve* a vármegyének, mely együtt egy közös célért dobbanjon, lelkesüljön a megyével, mely minden felé szétágazzassa a megyében a közművelődés, előhaladás éltető elemeit, s viszont magába vonja, mintegy a *visszereken* az életfenntartás tápanyagát.” (Uo. 354.)

-
- ²⁹⁹ A város fejlődésére vonatkozó adatokat lásd Pisszer János, Nyíregyháza város fejlődése, in: Háger (szerk.), i. m. 87–97., Nagy Elek, Nyíregyháza fejlődése, in: Hunek (szerk.), i. m. 39–67.
- ³⁰⁰ SZSZBL V. B. 181. 48. k. Kgy 204/1922 K 15548/1922.
- ³⁰¹ Heim Péter, Vasút, posta, táviró, távbeszélő, in: Borovszky (szerk.), i. m. 312–316., Kemény György, *Szabolcs vármegye gazdaságföldrajzi monográfiája*, Bp. 1913. 53–57., Fekete József, A közlekedés története Szabolcs vármegyében, in: Dienes (szerk.), i. m. 312–325. A kisvasúthoz lásd még Orosz Károly, *A nyírvidéki-rétközi kisvasút*, Nyh. 2003. különösen 9–39.
- ³⁰² *Nyíregyháza*, 1897. november 18. 3–4.
- ³⁰³ SZSZBL V. B. 181. 38. k. Kgy 626/1912. K 21127/1912. A kereskedelmi miniszterhez 1913-ban intézett kérelem: SZSZBL XV. 8. 2. d.
- ³⁰⁴ *Nyírvidék*, 1918. április 6. 2., május 30. 2.
- ³⁰⁵ *Szabolcs*, 1904. február 13. 2.
- ³⁰⁶ SZSZBL V. B. 181. 60. k. Kgy 902/1928. K 42786/1928. A kérdés a törvényszék épületének átalakításával igénybe vett közterület használati díjának és az épület használatbavételét engedélyező szemledíjnak a város részéről történő elengedésével kapcsolatban is előkerült. (SZSZBL V. B. 181. 61. k. Kgy 103/1929. K 638/1929.)
- ³⁰⁷ SZSZBL V. B. 181. 67. k. Kgy 207/1932. K 5842/1932.
- ³⁰⁸ A törvényhatósági jogért folytatott küzdelemhez lásd: SZSZBL V. B. 186. 511. d. III. 864/1906., V. B. 186. 839. d. III. 1061/1923. Vö. Hársfalvi, i. m. 132–153.
- ³⁰⁹ SZSZBL V. B. 181. 70. k. Kgy 833/1933. K 15117/1933.
- ³¹⁰ *Nyírvidék*, 1897. október 21. 1–2. Hársfalvi, i. m. 138–140.
- ³¹¹ *Nyírvidék*, 1900. május 6. 4.
- ³¹² *Független Szabolcsi Újság*, 1907. január 23. 1–2. A lapban február 12. és március 2. között Somogyi Gyula és Szikszay Pál folytatott élénk vitát az önálló törvényhatóságról.
- ³¹³ *Független Szabolcsi Újság*, 1907. január 30. 1–2.
- ³¹⁴ SZSZBL V. B. 186. 839. d. III. 1061/1923. K 15849/1925. (Kiemelés – TT) A szóban forgó kérelmet Huray Dániel és társai (döntően gazdák és iparosok) még 1922-ben írták, és ebben a város önállóságával szemben a korábról már jól ismert érveket soroltak fel. Így pl. az önállóság nagy terheket róna a lakosságra, a város pénzügyei sincsenek olyan állapotban, hogy az átalakulás zökkenőmentes legyen, a vármegye gyámkodását és ellenőrző szerepét nemcsak szükségesnek, hanem az adott viszonyok között kifejezetten kívánatosnak tartják. A kérvény megfogalmazói úgy látták, hogy az önállóság egyedül a városi tisztviselőknek az érdeke, míg a város közönségének semmiféle érdeke nem fűződik hozzá, sőt egyenesen a hátrányára lenne.
- ³¹⁵ *Szabolcsi Hírlap*, 1898. március 3. 1.
- ³¹⁶ *Szabolcs*, 1907. február 2. 1–2.
- ³¹⁷ Nyíregyháza „fejlődése”, *Tiszavidék*, 1929. augusztus 18. 5.
- ³¹⁸ *Tiszavidék*, 1928. december 1. 1–2.
- ³¹⁹ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. szeptember 24. 2–3.
- ³²⁰ Bosnyák Béla, Nyíregyháza jövője, in: Hársfalvi Péter és Katona Béla (összeáll.), „*Én szőke városom*” *Írások Nyíregyházáról*, Nyh. 1971. 42–45.
- ³²¹ Lukács Tihamér, Nyíregyháza jövője, in: uo. 46–51.

-
- ³²² *Nyírvidék*, 1918. január 27. 2.
- ³²³ *Nyírvidék*, 1918. március 3. 2.
- ³²⁴ Garay Kálmán, Városi feladatok I. *Nyírvidék*, 1918. július 5. 2.
- ³²⁵ Garay Kálmán, Városi feladatok II. *Nyírvidék*, 1918. július 6. 2–3.
- ³²⁶ Garay Kálmán, Városi feladatok III. *Nyírvidék*, 1918. július 7. 2.
- ³²⁷ *Nyírvidék*, 1918. július 18. 2., július 28. 2–3.
- ³²⁸ Nagy E., i. m. 67.
- ³²⁹ SZSZBL V.B 181. 62. k. Kgy 1050/1929.
- ³³⁰ SZSZBL V.B 181. 63. k. Kgy 1/1930.
- ³³¹ SZSZBL V.B 181. 73. k. Kgy 209/1935.
- ³³² Pisszer János, Nyíregyháza helyzete, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 12. 5., Pisszer János, Vicinálósodunk? *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. november 16. 6.
- ³³³ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A tespedés nem szükségképpen, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 5. 5.
- ³³⁴ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. Romboló világerők sodrában, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 7. 3.
- ³³⁵ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A népi erők széthullása, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 8. 3–4.
- ³³⁶ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A népi erők megmentése, összefogása és fokozása. A tanyarendszer megszüntetése, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 11. 3–4.
- ³³⁷ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A népi erők fokozása – Gazdasági oktatás, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 14. 3–4.
- ³³⁸ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A népi erők fokozása – Gazdasági tankötelezettség, új egzisztenciák teremtése, nagyipar, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 15. 3–4.
- ³³⁹ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A háztulajdon helyzete és a városfejlesztés, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 17. 3–4. és Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A háztulajdon nemzeti jelentősége, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 21. 3–4.
- ³⁴⁰ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A városi háztulajdon megmentése, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 23. 3–4. A házingatlan védelmét szolgálta a tűzkárbiztosítás és a tűzrendészet átalakítására vonatkozó elképzelései is. (Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A tűzkárbiztosítás és tűzrendészet egyesítése szövetkezeti alapon. Adósság és kamatcsökkentés, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. november 7. 3–4.)
- ³⁴¹ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. Honnan vegye a város a pénzt az új feladatokhoz? Az állami feladatokat vegye át az állam, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 25. 3–4.
- ³⁴² Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. A társadalmi és szociális feladatok helyes értelmezése, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. október 29. 3–4.
- ³⁴³ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. Az üdvös törvények és rendeletek nem hatolnak a dolgok gyökeréig, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. november 15. 3–4., Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. Máshol szerzett tapasztalatok, amelyekből azonban mindenki tanulhat, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. november 22. 3–4. és *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. november 29. 3–4.

-
- ³⁴⁴ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. Új életszemléletre, új stílusra van szükség, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. december 13. 3–4.
- ³⁴⁵ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. Befejezés – Összegzés, *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. december 24. 3–4.
- ³⁴⁶ SZSZBL V. B. 181. 53. k. Kgy 4/1925. K 5443/1925.
- ³⁴⁷ MOL K 150, IV-30. 3553. cs. 64802/1944. Nyíregyháza megyei város városfejlesztési tervezete.
- ³⁴⁸ Uo. 5.
- ³⁴⁹ Uo. 9.
- ³⁵⁰ Uo. 9–10.
- ³⁵¹ Uo. 10.
- ³⁵² Uo. 10–16.
- ³⁵³ Uo. 16–19.
- ³⁵⁴ Uo. 7–9.
- ³⁵⁵ Uo. 6–7.
- ³⁵⁶ Uo. 19–21.
- ³⁵⁷ Harrer Ferenc, Városrendezés és városfejlesztés, in: Mártonffy Károly (szerk.), *A mai magyar közigazgatás*, Bp. 1936. 356.
- ³⁵⁸ Városfejlesztési tervezet, 22.
- ³⁵⁹ Takács P., i. m. (1987.) 122–128. Vö. Takács P., i. m. (1997.) 127–138.
- ³⁶⁰ Gyáni Gábor, Iparosodás és urbanizáció Magyarországon, in: Németh–Sasfi (szerk.), i. m. 15–24. Gyáni Gábor, Az ipari vállalkozás szerepe a dunántúli városfejlődésben, in: V. Fodor (szerk.), i. m. 7–18.
- ³⁶¹ Ujlaky Zoltán, A Hajdú kerület és Hajdú megye képviselői rendszere 1872–1918, in: Bónis–Degré (szerk.), i. m. 321.
- ³⁶² *Nyíregyháza rendezett tanácsú város szervezkedési szabályrendelete (K 10367/1899)*, Nyh. 1900. 5. §, *Nyíregyháza város szervezkedési szabályrendelete (K 6016/1904)*, Nyh. 1904. 15. §.
- ³⁶³ Vö. Harrer Ferenc, A városi törvény, *Városi Szemle*, 1912/1–2. 31.
- ³⁶⁴ *Nyírvidék*, 1901. november 10. 2.
- ³⁶⁵ *Szabolcsi Hírlap*, 1914. július 1. 4.
- ³⁶⁶ Mikecz József képviselőtestületi tag 1898-ban azt kérte, hogy a színházépület megvételéről szóló döntést halasszák az aratás utánra, „amikor a gazdaközönség teljes számban jelen lehet az ülésen”. Indítványát nem fogadták el. (*Szabolcsi Hírlap*, 1898. június 30. 2.)
- ³⁶⁷ *Szabolcs*, 1912. február 24. 2–3., *Szabolcs*, 1912. július 29. 3.
- ³⁶⁸ *Szabolcsi Hírlap*, 1914. május 16. 1.
- ³⁶⁹ „A képviselőtestület egyhangúlag elfogadja a polgármester indítványát és a rekkenő hőségére való tekintettel, amelynek következtében a közgyűlés látogatottsága is rendkívül csekély, elhatározza, hogy f. év augusztus havában közgyűlést csak az esetben tart, ha arra múlhatatlanul szükség lesz.” (SZSZBL V. B. 181. 46. k. Kgy 298/1920.)
- ³⁷⁰ SZSZBL V. B. 181. 56. k. Kgy 603/1926.
- ³⁷¹ *Nyírvidék*, 1900. augusztus 12. 2. és szeptember 2. 1–2.
- ³⁷² Választási piócák, *Szabolcs*, 1905. augusztus 5. 4.

-
- ³⁷³ Az 1909. január 27-i választáson egy állatorvosi és két szülésznői állást töltöttek be, a tudósító ennek tulajdonítja a kicsiny érdeklődést. (*Szabolcs*, 1909. január 30. 4.)
- ³⁷⁴ SZSZBL V. B. 181. 48. k. Kgy 86/1922. Bencs Kálmán a szavazások előtt azért tett bejelentést, mert az értekezleten, egy megbízható személytől kapott információ alapján, nem a legjobbakat mondta az egyik pályázóról, Schreiber Béláról. Időközben azonban az informátor megjelent nála, és tudatta a polgármesterrel, hogy Schreiber Bélát összetévesztette egy másik személlyel, így a korábbi tájékoztatását tekintse semmisnek. Schreibert végül megválasztották gazdasági intézőnek.
- ³⁷⁵ SZSZBL V. B. 181. 29. k. Kgy 135–137/1903.
- ³⁷⁶ SZSZBL V. B. 181. 52. k. Kgy 835–845/1924. Vö. Margócsy, i. m. (1987.) 175–178.
- ³⁷⁷ SZSZBL V. B. 181. 51. k. Kgy 250/1924.
- ³⁷⁸ Az 1916. január 29-i közgyűlésen megjelent képviselők kimagaslóan magas számát a tudósító is a bizottságok és a szakosztályok megválasztásának tulajdonította. (*Szabolcsi Hírlap*, 1915. január 30. 3–4.)
- ³⁷⁹ Az 1897. november 5-i közgyűlés szokatlanul látogatott volt, pedig a képviselők „rendszerint csak olyankor jelennek meg nagyobb számmal a gyűlésteremben, ha választás forog szóban, vagy ha zajos jelenetekre van kilátás.” A nagy érdeklődés minden bizonnyal egy színinövendék és egy joghallgató segélyezési ügyének szólt, ugyanis ezek tárgyalását követően a képviselők „tömegesen hagyták el a gyűléstermet”. (*Nyíregyháza*, 1897. november 11. 2.)
- ³⁸⁰ *Szabolcsi Hírlap*, 1913. január 25. 4–5.
- ³⁸¹ 1900. április 27., 1906. május 18., 1912. december 10., 1918. július 26.
- ³⁸² SZSZBL V. B. 181. 24. k. Kgy 266/1898. K 11659/1898. Lásd még *Nyírvidék*, 1898. december 4. 4. és december 18. 3–4.
- ³⁸³ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 100/1900. K 5255/1900. Az ügy a városháza folyosóin uralkodó hangulat, az ott felhangzó megjegyzések („Éljen Nagy!”) alapján már a közgyűlés előtt eldőlt. (*Szabolcs*, 1900. április 28. 2–3. és *Szabolcsi Híradó*, 1900. április 29. 2–3.)
- ³⁸⁴ SZSZBL V. B. 181. 69. k. Kgy 211/1933. ad K 5424/1933.
- ³⁸⁵ Folt, amely tisztít, *Szabolcsi Híradó*, 1900. március 25. 2–3.; Inzultált huszárcapitány, *Szabolcs*, 1900. március 25. 2–3., lásd még *Szabolcsi Híradó*, 1900. április 1. 3., *Nyírvidék*, 1900. április 1. 4.
- ³⁸⁶ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 77/1900. K 4522/1900. Vö. *Szabolcs*, 1900. április 7. 2–4., *Nyírvidék*, 1900. április 8. 3., *Szabolcsi Híradó*, április 8. 3.
- ³⁸⁷ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 101/1900. K 5350, 5351, 5352/1900. Vö. *Szabolcs*, 1900. április 28. 1–3., *Nyírvidék*, 1900. április 29. 3., *Szabolcsi Híradó*, 1900. április 29. 2–3.
- ³⁸⁸ *Szabolcs*, 1905. április 8. 5. és április 15. 3–4.
- ³⁸⁹ Geduly, i. m. 231.
- ³⁹⁰ SZSZBL V. B. 181. 38. k. Kgy 84/1912. K 2007/1912.
- ³⁹¹ SZSZBL V. B. 181. 38. k. Kgy 146/1912. K 3552/1912. Vö. *Szabolcs*, 1912. március 16. 3–4.
- ³⁹² *Igazság*, 1912. március 8. 2., március 15. 3., április 19. 2.
- ³⁹³ SZSZBL IV. B. 401. 6. d. Res. 22/1912.
- ³⁹⁴ A helyi közvélemény reakcióit lásd pl. *Szabolcs*, 1912. október 12., október 19. 7., október 26. 3., november 2. 7., november 9. 1. és 6.

-
- ³⁹⁵ SZSZBL V. B. 181. 42. k. Kgy 54/1916. K 2861/1916. Vö. *Szabolcsi Hírlap*, 1916. február 19. 4., február 26. 1.
- ³⁹⁶ SZSZBL V. B. 181. 42. k. Kgy 98/1916. K 4886/1916.
- ³⁹⁷ SZSZBL V. B. 181. 42. k. Kgy 193/1916. ad K 10625/1916.
- ³⁹⁸ Vö. *Nyírvidék*, 1918. november 1. 1–2., *Szabolcsi Hírlap*, 1918. november 3. 1–3.
- ³⁹⁹ SZSZBL V. B. 181. 44. k. Kgy 627–631/1918.
- ⁴⁰⁰ SZSZBL V. B. 181. 44. k. Kgy 632–637/1918.
- ⁴⁰¹ *Szabolcsi Hírlap*, 1914. július 25. 4.
- ⁴⁰² Egyed István, *Magyar államélet*, Bp. 1942. 80–81.
- ⁴⁰³ Söptei, i. m. 141–142.
- ⁴⁰⁴ A gazdaképviselők a század elején többször hangoztatták, hogy a tanácsi javaslat melletti közgyűlési többséget a tisztviselők tették ki. Pl. *Szabolcs*, 1904. szeptember 25. 3–4.
- ⁴⁰⁵ Hasonló jelenség figyelhető meg Szombathelyen is, ahol a harmincas évek második felében és a negyvenes években a közgyűléseken megjelent tisztviselők száma megközelítette, sőt sokszor meg is haladta a képviselők számát. (Horváth F., i. m. 347.)
- ⁴⁰⁶ Takács P., i. m. (1987.) 137.
- ⁴⁰⁷ Egy 1914-es tudósítás is úgy látta, hogy a gazdák alig hiányoznak egy-egy ülésről. (*Szabolcsi Hírlap*, 1914. június 13. 5.)
- ⁴⁰⁸ Az értelmiség inaktivitása a kortársak számára is feltűnt; az 1899. évi költségvetés tárgyalásáról szóló beszámoló is kiemeli, hogy „a képviselőtestületnek egy jó nagy része és – ami sajnós – éppen a testület intelligenciája most is, a már szinte megszokott közönyt tanúsítva, a tárgyaláson nem jelent meg.” (*Nyírvidék*, 1898. október 2. 3.)
- ⁴⁰⁹ SZSZBL V. B. 181. 44. k. Kgy 510/1918. (Megjegyzem, a szeptember 13-ára halasztott közgyűlésen nem jelent meg több izraelita képviselő, mint abban az évben általában.)
- ⁴¹⁰ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 155/1900. K 7579/1900.
- ⁴¹¹ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 157/1900. K 7842/1900.
- ⁴¹² SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 415/1900. K 13587/1900.
- ⁴¹³ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 21/1900. K 1663/1900.
- ⁴¹⁴ SZSZBL V. B. 181. 32. k. Kgy 274–277/1906. K 13582/1906.
- ⁴¹⁵ SZSZBL V. B. 181. 38. k. Kgy 72–75/1912. K 2415/1912.
- ⁴¹⁶ *Szabolcsi Hírlap*, 1898. május 28. 2–3.
- ⁴¹⁷ *Keletmagyarország*, 1932. május 7–13. 5–6.
- ⁴¹⁸ *Szabolcsi Hírlap*, 1913. július 26. 4. Lásd még pl. *Tiszavidék*, 1928. december 1. 1–2.
- ⁴¹⁹ *Keletmagyarország*, 1932. május 7–13. 5.
- ⁴²⁰ *Szabolcsi Hírlap*, 1898. június 27. 2.
- ⁴²¹ SZSZBL V. B. 181. 44. k. Kgy 701, Kgy 702, Kgy 705, Kgy 707.
- ⁴²² *Keletmagyarország*, 1932. december 3–9. 4.
- ⁴²³ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. január 20. 2. (Kiemelés – TT)
- ⁴²⁴ Pl. *Nyírvidék*, 1898. április 17. 2–3., *Szabolcsi Hírlap*, 1898. augusztus 20. 2., *Nyírvidék*, 1898. november 27. 3., *Nyírvidék*, 1899. november 12. 5., *Szabolcs*, 1900. április 11. 2.

-
- ⁴²⁵ *Szabolcs*, 1911. február 18. 3., *Szabolcsi Hírlap*, 1913. április 26. 4–5., *Tiszavidék*, 1929. október. 20. 3. *Keletmagyarország*, 1932. december 3–9. 4–5. *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. május 18. 4.
- ⁴²⁶ *Nyírvidék*, 1918. május 26. 2.
- ⁴²⁷ *Nyírvidék*, 1905. október. 22. 3., *Szabolcs*, 1905. október 28. 5. (A két közgyűlési beszámoló idézett szövegrésze szó szerint megegyezik.)
- ⁴²⁸ *Szabolcs*, 1906. november 17. 4.
- ⁴²⁹ *Tiszavidék*, 1929. február 8. 3.
- ⁴³⁰ *Nyírvidék*, 1929. december 19. 1. Hasonló figyelhető meg Szegeden is: vö. Földváriné Kocsis Luca, Az 1929-es törvényhatósági választások Szegeden, in: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIV.* Szeged, 1989. 287.
- ⁴³¹ *Keletmagyarország*, 1932. május 7–13. 5.
- ⁴³² SZSZBL V. B. 181. 73. k. Hozzászólások Nyíregyháza megyei város képviselőtestületének 1935. évi április hó 26. napján tartott rendes közgyűlési tárgysorozatához. (A közgyűléseken elhangzott felszólalásokat a „szabályos” jegyzőkönyvek nem közölték, kivéve, ha azok jegyzőkönyvi megörökítését határozattal kimondták. Ez az egyetlen kivétel, amely a jelzett kötetben, az ülés jegyzőkönyve elé fűzve maradt meg.)
- ⁴³³ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 392, 394, 399, 404/1900 ad K 11616, 13437/1900. Vö. Nyíregyháza 1901. évi költségvetése, *Nyírvidék*, 1900. december 2. 1–2.
- ⁴³⁴ Zajos városi közgyűlés, *Nyírvidék*, 1905. október. 22. 3., Nyíregyháza költségvetése, *Szabolcs*, 1905. október 28. 3–6.
- ⁴³⁵ Városi ügyek, *Szabolcs*, 1906. május 19. 3–4.
- ⁴³⁶ A város költségvetése, *Szabolcs*, 1906. november 3. 3–4.
- ⁴³⁷ Pl.: *Szabolcsi Hírlap*, 1918. június 23. 2–3., *Nyírvidék*, 1918. június 23. 2., Riport egy unalmas városi közgyűlésről, *Keletmagyarország*, 1932. december 3–9. 4–5.
- ⁴³⁸ SZSZBL V. B. 181. 73. k. Kgy 209/1935.
- ⁴³⁹ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. szeptember 24. 2–3.
- ⁴⁴⁰ Walter Ede, Legyünk tárgyilagosak, *Keletmagyarország*, 1934. augusztus 5. 1.
- ⁴⁴¹ SZSZBL V. B. 181. 46. k. Kgy 395/1920.
- ⁴⁴² SZSZBL V. B. 181. 69. k. Kgy 306/1933.
- ⁴⁴³ SZSZBL V. B. 181. 62. k. Kgy 1019/1929. Vö. *Tiszavidék*, 1929. december 8. 3.
- ⁴⁴⁴ Sarlós, i. m. 97–109. és 166–168.
- ⁴⁴⁵ Előírta ugyanis, hogy az államsegély felét a rendőrség fejlesztésére kell fordítani, a tisztviselők alkalmazásához szakképzettségi kritériumokat állított fel, és ami a legfontosabb, a belügyminiszter bármikor megvizsgálhatta a városok ügy- és pénzkezelését. Vö. Sarlós, i. m. 236–238.
- ⁴⁴⁶ Koncz, i. m. 144.
- ⁴⁴⁷ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. december 24. 15. (Kiemelés – TT)
- ⁴⁴⁸ *Nyírvidék*, 1918. január 4. 2.
- ⁴⁴⁹ Kiss István, *Csongrád megyei város közigazgatása*, Pécs, 1935. 89.
- ⁴⁵⁰ *Keletmagyarország*, 1932. május 7–13. 5.
- ⁴⁵¹ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. július 2. 2–3. A kormánypárt egyébként szervezetszerűen csak ritkán jelent meg a közgyűlés munkájában: ritka kivételt jelent például, hogy 1935-ben a Nemzeti Egység Pártja helyi

---

szervezet terjesztett elő javaslatokat, amiket a közgyűlés Szabolcs vármegye törvényhatóságához továbbított. (SZSZBL V.B 181. 74. k. Kgy 412/1935. K 14482/1935.)

⁴⁵² *Szabolcsi Hírlap*, 1913. december 6. 1. (A Károlyi téren a Szabolcs páholy székháza állt.)

⁴⁵³ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 77/1900. K 4522/1900.

⁴⁵⁴ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 22/1900. K 1664/1900.

⁴⁵⁵ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 352/1900. K 10899/1900.

⁴⁵⁶ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 411/1900. K 14314, 14316, 14375/1900.

⁴⁵⁷ SZSZBL V. B. 181. 32. k. Kgy 267/1906. K 12166/1906.

⁴⁵⁸ SZSZBL V. B. 181. 32. k. Kgy 287/1906. K 13356/1906.

⁴⁵⁹ SZSZBL V. B. 181. 38. k. Kgy 30/1912. K 547/1912. Vö. *Szabolcs*, 1912. január 20. 2.

⁴⁶⁰ SZSZBL V. B. 181. 38. k. Kgy 279/1912. K 8500–8755/1912.

⁴⁶¹ SZSZBL V. B. 181. 44. k. Kgy 217/1918. K 8907–9122–9770–9606/1918.

⁴⁶² SZSZBL V. B. 181. 51. k. Kgy 265/1924. K 7004/1924.

⁴⁶³ SZSZBL V. B. 181. 84. k. Kgy 494/1940. K 19073/1940.

⁴⁶⁴ SZSZBL V. B. 181. 73. k. Kgy 370/1935. K 7971/1935.

⁴⁶⁵ SZSZBL V. B. 181. 73. k. Hozzászólások Nyíregyháza megyei város képviselőtestületének 1935. évi április hó 26. napján tartott rendes közgyűlési tárgysorozatához.

⁴⁶⁶ *Szabolcsi Hírlap*, 1898. február 26. 2.

⁴⁶⁷ *Nyírvidék*, 1901. január 27. 3.

⁴⁶⁸ *Szabolcsi Hírlap*, 1916. március 18. 1–2.

⁴⁶⁹ *Szabolcsi Hírlap*, 1898. július 16. 1–2. és május 18. 2.

⁴⁷⁰ *Szabolcs*, 1906. június 16. 7–8. Különösen Jánószky Endre gazdasági tanácsos viselkedését kifogásolták, aki a császárszállási városi földeket bérlő gazdákkal úgy viselkedett, „akár egy elbizakodott, felfuvalkodott ispán valamely uradalomban”. A gazdák a polgármester magatartását is sérelmezték, mert a közgyűlésen egyiküket, „ifjú Kovács Andrászt oly hangon illette, mint egy lekötelezett szolgát, vagy tanítványát”. (*Szabolcs*, 1907. április 13. 5.)

⁴⁷¹ Ifj. Tomasovszky Mihály, Ne féljenek a kloákától, *Nyírvidék*, 1911. december 24. 3–4. A lap teljes terjedelemben közölte a levelet, „tanúságot tévén soraival arról az egészséges intelligenciáról, amelynek ereje ezt a 150 és néhány esztendővel ezelőtt ide, a szinte idegen levegőbe telepített népet a mai, hatalmassá fejlett Nyíregyháza létrehozására képesítette.” (uo.)

⁴⁷² Márton Béla vasútföldrajzi tanulmányai, különösen az általa közölt izokron-térképek jól érzékeltetik a bokortanyák forgalmi elhanyagoltságát. Vö. Vasúttávolság és vásárhely-távolság a Nyírségben, *Debreceni Szemle*, 1939. 323–335. valamint Néhány városunk vasútainak vonzásterülete, *Földrajzi Közlemények*, 1942. 3. szám, 135–150.

⁴⁷³ SZSZBL V. B. 181. 48. k. Kgy 103/1922. 1926-ban ismét komolyabb formában fogalmazódott meg a kérdés, a közigazgatási bejárásra is sor került, de a kedvezőtlen pénzügyi helyzet következtében a megvalósításra nem kerülhetett sor. Lásd *Tiszavidék*, 1930. február 16. 3. és február 18. 3.

⁴⁷⁴ *Szabolcsi Hírlap*, 1917. július 28. 3–4.

⁴⁷⁵ *Szabolcsi Hírlap*, 1898. augusztus 17. 2. és augusztus 20. 2. (Az idézett megjegyzések természetesen a kortárs intelligencia nézőpontját tükrözik.)

-
- ⁴⁷⁶ Prok Gyula, Nyíregyháza új képviselő testülete, *Nyírvidék*, 1897. január 17. 3.
- ⁴⁷⁷ *Nyírvidék*, 1902. december 21. 1. (Kiemelés – TT)
- ⁴⁷⁸ *Szabolcsi Hírlap*, 1916. június 24. 3.
- ⁴⁷⁹ Krúdy, i. m. 45.
- ⁴⁸⁰ Mérey, i. m. 36.
- ⁴⁸¹ Vö. Weber, i. m. 307–308.
- ⁴⁸² Pl. *Szabolcsi Hírlap*, 1914. június 13. 5., 1914. július 25. 4., 1917. július 28. 3–4.
- ⁴⁸³ Nagy Ferenc, A virilizmus városainkban, *Városi Szemle*, 1911/5. 328.
- ⁴⁸⁴ Krúdy, i. m. 47.
- ⁴⁸⁵ Háger, i. m. 67.
- ⁴⁸⁶ *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1939. július 2. 2–3.
- ⁴⁸⁷ *Keletmagyarország*, 1932. május 7–13. 6.
- ⁴⁸⁸ Bácsfalvy Antal, Nyíregyháza a múlt és jelen eszméinek tükrében. Miért nem sikerül a Nyíregyházi Jótékony Nőegylet bálja? *Nyírvidék–Szabolcsi Hírlap*, 1940. december 6. 3.
- ⁴⁸⁹ SZSZBL V. B. 181. 47. k. Kgy 202/1921. K 5312/1921.
- ⁴⁹⁰ Sziklay László, Nyíregyháza, *Szabolcsi Szemle*, 1941/1. 25.
- ⁴⁹¹ *Nyíregyháza rendezett tanácsú város szervezkedési szabályrendelete (K 10367/1899)*, Nyh. 1900.
- ⁴⁹² *Nyíregyháza város szervezkedési szabályrendelete (K 6016/1904)*, Nyh. 1904. *Nyíregyháza város szervezkedési szabályrendelete (Kgy 111 K 6847/1909)*, Nyh. é. n. *Nyíregyháza város szervezeti szabályrendelete (Kgy 64 ad K 2715/1915)*, Nyh. 1915.
- ⁴⁹³ SZSZBL V. B. 181. 47. k. Kgy 162/1921. K 7642/1921.
- ⁴⁹⁴ SZSZBL V. B. 181. 65. k. Kgy 3/1931. K 2523/1931.
- ⁴⁹⁵ A városrendezésről és az építésügyről alkotott 1937: VI. tc. 25. § (1) a megyei városokban elsőfokú építésügyi hatóságként csak a polgármestert nevezi meg.
- ⁴⁹⁶ *Nyírvidék*, 1903. január 25. 5.
- ⁴⁹⁷ Ezt természetesen nem azt jelenti, hogy a szakmai tudás teljesen háttérbe szorult volna a szakosztályok munkájában. Egy 1929-es együttes ülésen Murányi László ügyvéd a véleményével egyet nem értő Rosenberg Emil orvosnak azt mondta, hogy ő sem vitatkozna kininreceptről, a jogi kérdésekhez azonban ő ért. Utóbbi felháborodva utasította vissza a kijelentést, mondván, Murányi kisajátítja, hogy ki szólhat hozzá az ügyhöz. Utóbbi végül bocsánatot kért. Élénk derűtséget keltett a teremben, amikor később Klekner Károly kórházigazgató-főorvos jelentkezett szólásra, ekkor ugyanis Rosenberg Emil, a korábbiakra visszautalva, megkérdezte: a recept jogán tetszik felszólalni? (*Tiszavidék*, 1929. február 7. 3–4.)
- ⁴⁹⁸ *Nyírvidék*, 1918. január 4. 2.
- ⁴⁹⁹ SZSZBL V. B. 185. 32. k. Ez az egyetlen kötet a tanácsülési jegyzőkönyveket tartalmazó fondban található. Ebben az 1919. és 1921. évi, teljesen tekinthető sorozat mellett fellelhető még az 1920. augusztus 4-i együttes szakosztályi ülés jegyzőkönyve is.
- ⁵⁰⁰ *Nyírvidék*, 1918. január 25. 2. A tagok nagy számban jelentek meg az egy hónappal később megtartott ülésen is, ahol nagy alaposággal vitatták meg az ügyeket. (*Nyírvidék*, 1918. február 22. 3.)
- ⁵⁰¹ *Tiszavidék*, 1929. március 20. 3.
- ⁵⁰² SZSZBL V. B. 186. 1144. d. XI. 1936/281. 4832/1936.

-
- ⁵⁰³ SZSZBL V. B. 181. 75. k. Kgy 200/1936. K 4832/1936.
- ⁵⁰⁴ *Tiszavidék*, 1929. február 7. 3–4.
- ⁵⁰⁵ *Tiszavidék*, 1929. február 8. 3. A telekvétel a kedvezőtlen gazdasági viszonyok következtében mégsem valósult meg.
- ⁵⁰⁶ A hozzászólások szövege az 1935. évi közgyűlési jegyzőkönyvek első kötetének a végére vannak befűzve: SZSZBL V. B. 181. 73. k.
- ⁵⁰⁷ SZSZBL V. B. 181. 74. k. Kgy 515/1935. K 13506/1935.
- ⁵⁰⁸ Szombathelyen is megfigyelhető a tisztviselők súlyának növekedése a szakosztályokban. (Horváth F., i. m. 358. és 363.)
- ⁵⁰⁹ SZSZBL V. B. 181. 38. k. Kgy 428/1912 K 7852/1912 és Kgy 452/1912 K 12315/1912.
- ⁵¹⁰ SZSZBL V. B. 181. 51. k. Kgy 307/1924 K 9914/1924, Kgy 381/1924 K 12183/1924, 52. k. Kgy 1104/1924 K 32892/1924, Kgy 1202/1924 K 35506/1924.
- ⁵¹¹ SZSZBL V. B. 181. 63. k. Kgy 92/1930 K 596/1930.
- ⁵¹² *Szabolcs*, 1911. május 13. 2.
- ⁵¹³ *Tiszavidék*, 1929. május 4. 2. A javaslatokat aztán valóban „említésre méltó vita nélkül”, egyhangúlag fogadta el a közgyűlés. (uo. május 5. 5.)
- ⁵¹⁴ Kiss, i. m. 92–94.
- ⁵¹⁵ Schneider Miklós, Szentes rendezett tanácsú város képviselőtestülete (1872–1944), in: Bónis–Degré (szerk.), i. m. 387.
- ⁵¹⁶ Horváth F., (szerk.), i. m. 348. Nehezen hihető viszont Horváthnak az a megállapítása, hogy a bizottságoknak csak szakemberek voltak a tagjaik, és mellettük csak egy-két képviselőtestületi tag foglalt helyet, „ellenőrzésképpen”. (uo.) A szakosztályok ugyanis a képviselőtestület szervei voltak, emellett a tagság és a szakember lét nem zárja ki egymást.
- ⁵¹⁷ A főtisztviselőkre vonatkozó adatok, ha külön nem jeleztem, minden esetben a városi tisztviselőkről és alkalmazottakról vezetett két törzskönyvből való. (SZSZBL V. B. 197.)
- ⁵¹⁸ Magyarosodunk? *Szabolcs*, 1900. július 12. 1–2.
- ⁵¹⁹ Szohor, i. m. 246.
- ⁵²⁰ Vö. 1933: XVI. tc. 39. §.
- ⁵²¹ SZSZBL V. B. 181. 48. k. Kgy 856/1922 K 35074/1922.
- ⁵²² „Állíthatom meggyőződésből, hogy igazán jó közigazgatási tisztviselő és különösen vezető pozícióban csak az lehet, aki tisztában van a jogelvekkel, és aki teljes mélyreható jogász kiképzésben részesült.” – jelentette ki Tomcsányi Móric a harmincas években. (Tomcsányi Móric, *A magyar közigazgatási jog rendszere és néhány alapkérdése*, in: Mártonffy Károly [szerk.], *A mai magyar közigazgatás*, Bp. 1936. 44.)
- ⁵²³ *Szabolcs*, 1906. szeptember 29. 1. Vö. *Szabolcs*, 1908. február 15. 1–2.
- ⁵²⁴ *Nyírvidék*, 1898. január 23. 4.
- ⁵²⁵ *Szabolcs*, 1907. november 2. 1–2.
- ⁵²⁶ *Szabolcs*, 1904. szeptember 25. 4.
- ⁵²⁷ Előrelépésre természetesen csak bizonyos szolgálati idő után volt lehetőség. 1918-ban például az egyik helyi lap felháborodva számolt be arról, hogy „a városnak két legkiválóbb tisztviselőjével szemben tért próbál nyerni egy olyan városi tisztviselő, akit a képviselőtestület különös jóakarata a háború alatt választott be a tisztikarba és

---

aki anélkül, hogy egyetlen napig lett volna a hivatalában, árvaszéki ülnökből tanácsos kívánna lenni.”

(*Nyírvidek*, 1918. április 6. 2.) Ez „a szokatlan igyekezet” – mint azt a lap megjósolta – nem járt eredménnyel, a szóban forgó Lojek Gyulával szemben a tanácsnoki állásokat Garay Kálmán és Krecsányi Lajos nyerte el.

⁵²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-107906

⁵²⁹ *Nyíregyháza rendezett tanácsú város szervezkedési szabályrendelete (K 10367/1899)*, Nyh. 1900. 45. §.

Nyíregyháza város szervezkedési szabályrendelete (K 6016/1904), Nyh. 1904. 3. §. *Nyíregyháza város szervezkedési szabályrendelete (Kgy 111 K 6847/1909)*, Nyh. é. n. 3. §.

⁵³⁰ SZSZBL V. B. 181. 45. k. Kgy 324/1913. K 13528/1913. Hudák Károly tisztii ügyész megfellebbezte a határozatot, amelynek Szabolcs vármegye törvényhatósági bizottsága, majd a közigazgatási bizottság is helyt adott. Ennek megfelelően állása tisztii főügyészi állásnak minősült, és ennek megfelelően nem a IX., hanem a VIII. fizetési osztályba sorolták. Erre a módosításra időközben a belügyminiszter is kötelezte a várost. (Uo. 40. k. Kgy 17/1914 K 355/1914., 41. k. Kgy 7/1915. ad K 1777/1915. és 41. k. Kgy 64/1915. ad K 2715/1915.)

⁵³¹ *Nyíregyháza város szervezeti szabályrendelete (Kgy 64 ad K 2715/1915)*, Nyh. 1915. 3. §.

⁵³² Lásd 1924: IV. tc., továbbá 7000/1925. ME. sz.

⁵³³ Lásd 1927: V. tc., 9000/1927. ME. sz. és 305.719/1927. BM. sz.

⁵³⁴ 5000/1931. ME. sz., 74000/1931. BM. sz., 7000/1931. ME. sz., 75.600/1931. BM. sz., 3000/1932. ME. sz., 61525. BM. sz., 1400/1933. ME. sz., 70.449/1933. BM. sz.

⁵³⁵ 7000/1937. ME. sz., 284.368/1937. BM. sz., 12000/1939. ME. sz., 8000/1940. ME. sz. A fizetési osztályokhoz tartozó fizetéseket az adott év költségvetése szerint közölték a *Magyarország tisztii cím- és névtára* kötetei is.

⁵³⁶ *Tiszántúl*, 1937. április 4. 2.

⁵³⁷ A polgármester jelentős reprezentációs kiadások felett is rendelkezett, 1927-ben például több mint 9000 P-vel. (SZSZBL V. B. 181. 56. k. Kgy 1161/1926. K 40072/1926.)

⁵³⁸ Vö. SZSZBL V. B. 181. 71. k. Kgy 10/1934. K 18996/1933.

⁵³⁹ SZSZBL V. B. 181. 59. k. Kgy 364/1928. K 18325/1928.

⁵⁴⁰ A helyi szabályozás szigorúságára jellemző, hogy egy konkrét ügy kapcsán még a képviselőtestület is kénytelen volt megállapítani, hogy a szervezeti szabályrendelet megfelelő pontja jelen formájában alkalmas a tisztviselőket mindennemű társadalmi tevékenységtől elvonni és távol tartani. (SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 415/1900 K 13587/1900.)

⁵⁴¹ Májerszkynek felsőbb rendelkezésre kellett lemondania tagságáról. (SZSZBL V. B. 181. 27. k. Kgy 146/1901. K 8231/1901.)

⁵⁴² SZSZBL V. B. 181. 76. k. Kgy 393/1936. K 14232/1936.

⁵⁴³ Törös 1930-ban került a Dessewffy-hitbizomány földjeit bérlő társaság felügyelő bizottságába, amit Szabolcs vármegye kisgyűlése jóváhagyott, ám a belügyminiszter nem járult hozzá, mivel tagságát közérdek nem indokolta. Ennek megfelelően Törösnek 1930-ban meg kellett válnia pozíciójától. (SZSZBL V. B. 181. 65. k. Kgy 6/1931. K 3379/1931., Kgy 361/1931. K 9746/1931., Kgy 367/1931. K 10043/1931.)

⁵⁴⁴ SZSZBL V. B. 181. 65. k. Kgy 366/1931. K 11748/1931.

⁵⁴⁵ SZSZBL V. B. 186. 955. d. XIII. 1927/693. sz. n.

⁵⁴⁶ MOL Z 93, 211. cs. 651. t. 5. k.

⁵⁴⁷ SZSZBL V. B. 186. 473. d. XIII. 1902/1405.

-
- ⁵⁴⁸ SZSZBL IV. B. 411. 736. d. 4471/1928., SZSZBL V. B. 186. 955. d. XIII. 1927/693. sz. n.
- ⁵⁴⁹ SZSZBL V. B. 181. 76. k. Kgy 593/1936. K 28067/1936.
- ⁵⁵⁰ *Nyírvidék*, 1924. május 29. 5. (Kiemelés – TT)
- ⁵⁵¹ Lássunk tisztán, *Szabolcsi Híradó*, 1900. október 4. 1–2.
- ⁵⁵² Nyílt levél Májerszky Béla polgármesterhez, *Szabolcs*, 1907. március 9. 2. A vádakat Siklósi István ugyancsak a polgármesterhez címzett nyílt levélben utasította vissza. (uo. 1907. március 16. 3–4.)
- ⁵⁵³ *Szabolcs*, 1908. április 18. 4. Már 1907 őszén az a szóbeszéd járta, hogy Siklósi el kívánja hagyni a várost, ezért már a törvényhatósági bizottsági választásokon sem jelöltette magát. (uo. 1907. november 2. 4.)
- ⁵⁵⁴ Vö. *Szabolcs*, 1908. június 20. 4., június 27. 1., szeptember 5. 1–2., szeptember 12. 4. stb.
- ⁵⁵⁵ *Tiszavidék*, 1929. november 16. 5., december 3. 1., december 4. 2. Vö. *Tiszántúl*, 1936. december 6. 3.
- ⁵⁵⁶ SZSZBL V. B. 181. 70. k. Kgy 519/1933. K 11832/1933. Vö. *Az igazság felé... Védőbeszéd Dr. Bencs Kálmán [...] Nyíregyháza megyei város polgármesterének Lengyel Antal [...] ellen sajtó útján elkövetett rágalmozás vétsége miatt indított bűnügyben a debreceni kir. törvényszék által Nyíregyházán 1934. február hó 14. napján tartott főtárgyalásán. Elmonda: Dr. Nánássy Imre nyíregyházi ügyvéd [...]*, h. n. é. n.
- ⁵⁵⁷ Vö. *Nyíregyháza r. tan. város tekintetes képviselőtestületéhez jelentése Nyíregyháza város polgármesterének Nyíregyháza város 1900. évi közigazgatási állapotáról*, Nyh. 1901. 4.
- ⁵⁵⁸ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 352/1900. K 10899/1900.
- ⁵⁵⁹ *Szabolcs*, 1906. szeptember 8. 1.
- ⁵⁶⁰ SZSZBL V. B. 181. 32. k. Kgy 206/1906. ad K 9056/1906.
- ⁵⁶¹ SZSZBL V. B. 181. 32. k. Kgy 263/1906. Vö. *Szabolcs*, szeptember 15. 1.
- ⁵⁶² *Szabolcs*, 1906. szeptember 22. 4–5., október 6. 3–4.
- ⁵⁶³ SZSZBL V. B. 181. 26. k. Kgy 155/1900. K 7579/1900.
- ⁵⁶⁴ SZSZBL V. B. 181. 73. k. Kgy 370/1935. K 7971/1935.
- ⁵⁶⁵ M. Oberländer Erzsébet, Három nyíregyházi polgármester. Adalékok a nyíregyházi Bencs-család történetéhez, in: Nagy Ferenc (szerk.), *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XII*. Nyh. 1997. 319–345.
- ⁵⁶⁶ SZSZBL V. B. 181. 48. k. Kgy 89/1922.
- ⁵⁶⁷ SZSZBL V. B. 181. 50. k. Kgy 911/1923. K 24724/1923.
- ⁵⁶⁸ SZSZBL V. B. 181. 48. k. Kgy 107/1922. K 5349/1922.
- ⁵⁶⁹ Hogy a tisztújítások mennyire nem a pártpolitikai küzdelmekről szóltak, jelzi, hogy az utolsó nagyobb küzdelmet hozó polgármester-választáson, 1897-ben a hivatalban lévő Bencs László kihívója a szintén függetlenségi párti Beniczky Miksa volt képviselő volt. A szavazáson Bencs 108, Beniczky 83 voksot kapott. (Szohor, i. m. 248–249.)
- ⁵⁷⁰ Vö. Geduly Henrik felszólalását Balla Jenő nyugdíjazásakor. (SZSZBL V. B. 181. 43. k. Kgy 685/1917. K 33662/1917.)
- ⁵⁷¹ SZSZBL V. B. 181. 41. k. Kgy 172/1915. A következő évben a rendőrkapitányi poszt megüresedésekor az egyik városi tisztviselő – feltehetően Juhász Etele – kinevezését szorgalmazó iparosokat intette meg állásfoglalásukért, az érintettek felháborodására. (A polgárok szabadsága, *Szabolcsi Hírlap*, 1916. április 1. 1.)
- ⁵⁷² Vö. Magyary Zoltán, *Közigazgatási vezérkar*, Bp. 1938. 10–11. Magyary Zoltán, *Magyar közigazgatás*, Bp. 1942. 521.

---

⁵⁷³ Bibó István: A magyar közigazgatásról, I. (Elvi állásfoglalás és történeti áttekintés), in: *Bibó István összegyűjtött munkái 3.* (S. a. r. Kemény István és Sárközi Mátyás), Bern, 1983. 657.

⁵⁷⁴ Szívós, i. m. 9–25.

⁵⁷⁵ Kujbusné Mecsei, i. m.

⁵⁷⁶ *Szabolcs*, 1905. június 10. 4.

⁵⁷⁷ *Tiszántúl*, 1937. április 11. 1–2. és április 18. 1.

⁵⁷⁸ Bár a községi törvény szerint a rendőrkapitányt a főispán nevezte ki, egy 1886-os bizalmas belügyminiszteri rendelet szerint a kinevezés előtt az iratokat a miniszternek fel kellett terjeszteni. Ez az előírás 1903-ig maradt érvényben, amikor a miniszter eltörölte elődje rendelkezését, mivel nem kívánta a főispán kinevezési jogát korlátozni. (SZSZBL IV. B. 401. 3. d. 57res/1903.)

⁵⁷⁹ Pl. *Szabolcs*, 1908. február 15. 1–2., *Igazság*, 1911. július 7. 1–2.